

MARY EDITH DURHAM

BALKANLAR'IN YÜKÜ

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA SOSYAL VE SİYASİ ATMOSFER

BELLEK-HATIRAT



Balkanlar'ın

Yükü

*XX. Yüzyıl
Başlarında
Sosyal ve
Siyasi Atmosfer*

Mary Edith Durham



Balkanlar'ın Yükkü
XX. Yüzyıl Başlarında
Sosyal ve Siyasi Atmosfer
Mary Edith Durham

Kızılay Kültür Sanat Yayınları: 15
Bellek-Hatırat Dizisi: 2

İngilizceden Çeviren
Yusuf Yazar

Editör
Hamdi Akyol
Fatma Sena Yasan

Redaksiyon
H. Yıldırım Ağanoğlu
Nilüfer Yılmaz

Dizi Grafik Tasarım
Nezhat Onaran

Kapak Tasarımı
Zeyd Karaaslan

Uygulama
Numan Karakuş

Üretim Koordinasyonu
Selma Topkara

ISBN 978-605-73204-4-5
Ocak 2023, İstanbul, birinci basım.
© Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023

Kızılay Kültür Sanat Yayınları
Türkiye Kızılay Derneğinin tescilli markasıdır.

Yayınevi Sertifikası No: 15368
Sütlüce Mah. İmrahor Cad. No.: 28
34445 Beyoğlu / İstanbul / Türkiye
Telefon: (+90 212) 263 1868
Web: www.kizilaykultursanat.com.tr/yayinevi/
e-posta: kks@kizilay.com.tr

Baskı
Mega Basım Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Matbaa Sertifikası No: 44452
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No.: 3
Baha İş Merkezi A Blok K.: 3
Haramidere Avcular / İstanbul
Telefon: (+90 212) 412 1700

Eserin 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri çerçevesinde yayımlanması, Türkçe ve diğer bütün dillerde yurt içinde ve dışında maddi ve manevi haklarının temsili hak sahipleriyle anlaşmalı olarak münhasıran Kızılay Kültür Sanat Yayınlarına aittir.

Eserin dijital versiyonu ücretsiz açık erişimle Kızılay Kültür Sanat Yayınlar web sayfasından (www.kizilaymagaza.org.tr/kategori/yayinlar-1) okunabilir, herhangi ilave bir izne gerek olmaksızın her türlü dijital platforma serbestçe indirilebilir, bir değişiklik yapılmaksızın indirildiği hâliyle bütün dijital platformlarda konumlandırılabilir, paylaşılabilir. Haklı alıntı sınırları içinde kalmak ve kaynak göstermek kaydıyla eserden alıntı yapılabilir.

Dijital versiyonu ücretsiz olan bu kitabın basılı hâli Kızılay Kültür Sanat'ın Yayınlar web sayfasından, internet üzerinden faal kitabevi ve mağazalar ile kitabevlerinden satın alınabilir.

Kızılay Kültür Sanat, neşrettiği eserleri müellifine sadık kalarak yayımlar. Görüşlerini gerek gördüğünde ön söz, dipnot vb. aracılığıyla eserde okurlara aktarır. Kızılay Kültür Sanat Yayınları tarafından görüş belirtilmeyen hususlara Yayınevinin yahut kurucusu Kızılay'ın katıldığı varsayılmaz.

Kütüphane Bilgi Kartı

Library Cataloging-in-Publication Data
Durham, Mary Edith.

Balkanların yükü: yüzyıl başlarında sosyal ve siyasi atmosfer/Mary Edith Durham; İngilizce'den çeviren Yusuf Yazar; editör Hamdi Akyol, Fatma Sena Yasan.

İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları, 2023.

392 sayfa : çizim ; 12,5x19,5 cm.

ISBN 978-605-73204-4-5

1. Eastern question (Balkan). 2. Balkan Peninsula -- Description and travel.

I. Durham, M. E. (Mary Edith), 1863-1944.
DR428 .D87 2023

Balkanlar'ın

Yükü

*XX. Yüzyıl
Başlarında
Sosyal ve
Siyasi Atmosfer*

Mary Edith Durham

Dipnotlar eşliğinde İngilizceden çeviren

Yusuf Yazar



Mary Edith Durham (1863-1944)

İngiliz sanatçı, antropolog, illüstratör ve yazar. Yirminci yüzyılda Balkanlar'daki (özellikle de Arnavutluk'taki) hayat ile ilgili değerlendirmeleriyle tanınmıştır.

Hasta annesine refakatçi olarak geçirdiği uzun bir süreden sonra 37 yaşında iken doktoru kendi sağlığı için seyahat etmesini önerir. Yıl 1900'dür ve Balkanlar'daki yolculuğu başlar. İlk geldiği yer Dalmaçya kıyılarındaki Kotor çevresidir. 1903 yılında kendisinden Makedonya Yardım Fonu'na katılması istenir ve o artık Balkanlar'da hayat ve kültür konusunu ilgililerinin merkezi yapmıştır;

Arnavutlara ve Arnavutluk'a karşı ise özel bir ilgi ve sempati geliştirir. Bölge milletlerinin dillerini öğrenir, "insani yardım" görevlisi kimliğiyle bölgeyi defalarca dolaşır, toplulukların yaklaşım ve reflekslerini gözlem-

ler, tarihlerini ve dillerini inceler. Balkanlar'a ilişkin bakışı zaman zaman, kısmen de olsa İngiltere'nin bölgeye olan politikalarıyla da çelişir.

Çevirisini sunmuş olduğumuz bu eser Makedonya (ilinden) Bulgar Ayaklanması'nın hemen sonrasında 1903 yılı sonlarında çıkıp 1904 yılı mayıs sonu itibarıyla tamamlanmış olduğu seyahati sonrasında 1905 yılında basılmıştır ve basım yılı itibarıyla yazarın basılmış ikinci çalışmasıdır. Yazarın Balkanlar'daki seyahat ve gözlemleri 1921 yılına kadar devam eder.

Eserleri:

Through the Lands of the Serb (1904), *The Burden of the Balkans* (1905), *High Albania* (1909), *The Struggle for Scutari* (1914), *Twenty Years of Balkan Tangle* (1920), *The Sarajevo Crime* (1925), *Some Tribal Origins, Larvas and Customs of the Balkans* (1928).



Mary Edith Durham'ın ressam Lazar Taci tarafından resmedilen tablosu.

Yusuf Yazar

Eskişehir 1953 doğumlu. 1985-1988 yılları arasında İlim ve Sanat dergisinin yöneticiliğini yaptı. 1988-2002 yılları arasında Anadolu ve Osman-gazi üniversitelerinde öğretim görevlisi olarak görev yapan yazar, 1993 yılında İzlenim dergisi muhtevasına Dış Politika Editörü ve yazar olarak katkıda bulundu. Yayınlanmış telif çalışmaları: *Ortadoğu Değişen Den-geler* (1991); *Enerji İlişkileri Bağla-mında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri* (2011); *Ortadoğu'nun Son Yüzyılı* (2017); *Başlangıcından Bugüne Ortadoğu* (2020); *Ol Dedi Oldu Âlem-Yaratılış ve Sonrası-* (2021). Yayınlanmış çeviri çalışmaları: *Endülüs Siyasi Tarihi* (Muhammed S. İma-

düddin, 1990); *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (B.Lewis, P. M. Holt, A. K. S. Lambton; çevirmen ve redaksiyon kurulu üyesi olarak, 1998); *Siyasal Propaganda* (J. A. C. Brown, 1992); *Bilgi ve Kutsal* (S. Hüseyin Nasr, 1994); *Şeriat ve Tasavvuf* (Muhammed Abdullah Ensari, İmam Rabbani'nin Mektubat'ından seçmeler, 1991); *Doğu'yla Karşılaşmalar* (Muhammed Marmaduke Pickhtall, 2017); *Dekolonizasyon* (Raymond F. Betts, 2017); *Arabistan Seyahatleri* (John Lewis Burchardt, 2019); *Geçmiş Zaman İçerisinde Hristiyan Bir Seyyahın Gözüyle Kudüs ve Çevresi* -1697- (Henry Maundrell, 2019).

İçindekiler

Çevirenin Sunuşu.....	11
Ön Söz	17
Birinci Kısım: Milletlerin Hikâyesi	
I. Kim Bunlar?.....	21
II. Kökenin Tarihi.....	55
III. Yaşanan Tarih.....	77
IV. Kaynayan Kazan.....	101
İkinci Kısım: İhtilafı Topraklarda	
V. Haydi Doğuya!.....	121
VI. Resne Çevresinde.....	127
VII. Prespa Gölü Sahilleri.....	147
VIII. Ohri.....	173
Üçüncü Kısım: Kartal Yurdunda	
IX. Arnavutlar Hakkında.....	235
X. Manastır'dan Tepedelen'e.....	259
XI. Tepedelen'den Elbasan'a.....	299
XII. Elbasan'dan İşkodra'ya.....	335
XIII. Mirdite (Mirdita).....	375

Bir iç veya dış politika konusu yapmaksızın, Balkanlar'a Anadolu'nun güvenliği için yararlı ya da gerekli bir tampon bölgesi olarak bir değer atfetme tutumunun ötesinde, Hakk'a çağrının ebediyen yankılanması arzu edilen yerlerden bir yer gözüyle bakan, ilgi duyan, muhabbet besleyenler ile bu uğurda tarih boyunca çaba göstermiş ve iz bırakmış olanlara...

[YUSUF YAZAR]

Çevirenin Sunuşu

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalı -özellikle İngiliz ve Fransız- asilzadeler arasında Doğu'ya seyahate çıkmak, gözlem ve izlenimleri seyahatname yahut gezi güncesi şeklinde yayımlamak rağbet görmekteydi. Bugün bu gezi notlarına yahut seyahatnamelere baktığımızda Doğu'ya seyahat yapan asilzadelerin ekserisinin seyahatlerini bir görev addettiği ve kendi devletlerinin güdümünde hareket ettiğini söylemek -istisnaları reddetmemekle birlikte- pek de yanlış olmayacaktır. Başta İngiltere olmak üzere Batılı büyük emperyalistlerin doğrudan yönlendirme ve desteği altında Osmanlı'dan bağımsız bir Yunan Krallığı'nın belirlediği 1829'u takip eden yıllarda bölgeye gelen İngilizlerin ve diğer Avrupalı seyyahların ağırlıklı kısmının amacı, Balkanlar'da milliyetçilik temelli ayrılıkçı hareketlerin serpilmesini teşvik ederek Türk varlığının Avrupa topraklarından Anadolu'ya itilmesinin zeminini oluşturma bağlamında okunabilir. Her ne kadar bir asilzade olmasa da çevirisini yaptığımız ve seyahat gözlemlerine dayalı bir bakış sunan Durham'ın da önemli ölçüde böyle bir amacı ve çabası bulunduğu kuşku yoktur.

Bu kitap, 1900'lerin başı itibarıyla Balkanlar'da değişeduran durum ve gelişmelere onların -İngilizlerin ve bölge milletlerinden onlarla saf tutanların- gözüyle bakma imkânı sunuyor. Balkanlar'a ilgisi Slavca öğrenmekle başlamış olan yazar, Balkanlar'da yıllarca İngilizler adına ama İngiliz "insani yar-

dım” kuruluşları sorumlusu kimliğiyle dolaşır. Bunu yaparken Balkan milletlerine -özellikle de Arnavutlara- yakınlık besler ve onların savunuculuğunu üstlenir. Durham'ın Balkanlar'da dolaştığı yıllar, Batılı güçlerin Balkanlar'da milliyetçi ve ayrılıkçı hareketleri teşvik ve tahrik ettiği, Balkan Savaşlarının habercisi çete savaşlarını alevlendirdiği ve nihayet Birinci Dünya Savaşı'nın yıkım sayfalarının açılmış olduğu yıllardır. Emperyalist devletlerin, savaş zamanında da barış zamanında da “insani yardım faaliyetleri”ni kendi politikaları çerçevesinde yönlendirdikleri ve yönettikleri kimse için sır değildir. Ancak burada şunu da vurgulamakta yarar var: Kimi yardım kuruluşlarının, bazı durumlarda mensup oldukları ülkelerin politikalarıyla eş güdümlü bir çaba içinde olmaları “insani yardımlar”ın tamamını ve yardım kuruluşlarının hepsini asla töhmet altında bırakmaz. İnsani yardım “insani yardım”dır ve insaniyet adına yola çıkar; bu yolda ne arasına karışabilecek suiniyet sahiplerini taretmekten ne de onların şaibeli uygulamalarını ifşa etmekten kaçınır bilakis yolunu bozmaya kalkanlardan da kesmeye yeltenenlerden de kurtulacak bir yol bulur.

Durham'ın Balkanlar'da dolaşırken “Türk dostu” olmak şöyle dursun Türklere karşı adil, insafli ve dürüst olmasını beklemek safdillikten başka bir şey olmayacaktır. Bununla birlikte Durham'ın başı çeken Avrupalı emperyalistlerin -hatta İngiltere'nin- Balkanlar'a ilişkin o dönemdeki tutum ve politikalarından tam manasıyla memnun kalmadığı, yeri geldikçe kendi gözlemlerine dayanarak eleştirel yaklaşımlar geliştirdiği, farklı görüşlerini açıkça belirtmekten kaçınmadığı dikkat çekmektedir. Okuyucunun da fark edeceği gibi yazar, genel itibarıyla modern Batı medeniyetini ve Batıların diğer medeniyetlere bakışını bütünüyle paylaşmamaktadır. Öyle ki Balkanlar'ı do-

laştıkça kendisini içinden geldiği modern Batı medeniyetine uzak bulur hâle gelecektir.

Yunanlılara ve Bulgarlara karşı başından beri mesafeli olan Durham, ilerleyen yıllarda Sırlara ve Karadağlılara olan sempatisini de yitirecektir. Nitekim 1914 yılında Londra'ya döndüğünde Karadağ Kralı'nın kendisine vermiş olduğu madalyayı ve Sırbistan Kralı'nın verdiği Aziz Sava Nişanı'nı iade edecek ve hatta "O zamanlar Batılı Güçlerin yönetiminin Türklerinkinden daha iyi olacağına inanıyordum." diyerek kendini kınayacaktır (Twenty Years of Balkan Tangle [Balkan Kördüğümünün Yirmi Yılı], s. 202). Hatta "Artık bu sözde medeni güçlerin toprak ve üstünlük elde etmek uğruna milyonları aç bırakacağını ve çaresiz kalabalıkları bombalayacağını bildiği" (age., s. 202) itirafında bulunacak, "yönelttiğimiz eleştiriler yüzünden çoğumuzun yüzü kızarıyor." diyerek (age., s. 202) nedamet getirecektir. Balkan Savaşları ve ardından da Birinci Dünya savaşı yaşandıktan sonra gözlemlerini olgunlaştırmış olarak 1920'de yayımladığı Twenty Years of Balkan Tangle isimli kitabında şu ifadeleri yazmaktan da kaçınmaz: "Ohrid'deki [Ohri] Sırlar ve Korçe'deki [Göriçe] Yunanlılar yüzünden Türkleri Avrupa'dan göndermek istediğim için pişmanlık duyar oldum. Türkler oradayken hâlâ umut vardı. Oysa bu 'Hıristiyan' fatihler [Sırlar, Yunanlılar, Karadağlılar ve Bulgarlar] yüz kat daha kötü." (s. 244-5).

Balkanların Yüğü'nün ilk dört bölümden oluşan birinci kısmı kısa bir Balkan milletleri tarihi niteliğindedir. Bu ilk bölümde yazar bize Balkanlar'ın tarihini, neredeyse tüm geçmişini, Balkan milletleri arasındaki çekişme, ittifak ve düşmanlıkları ve tabii ki Osmanlı Devleti hâkimiyeti karşısındaki duruşlarını özetlemektedir. Ardından ittifak ve düşmanlıkların ve yeni başlayan -tabii ki tahrik ve teşvikle de büyütülen- bağımsız-

lık arayışlarının son yıllarına ilişkin gözlemlerini yakın plan sunmaktadır. Ancak Durham gözlemlerini paylaşırken bu süreçteki yaklaşımının gayet tarafsız olduğunu ve belli bir amaç doğrultusunda şekillendiğini gizleme lüzumu hissetmez. Zira Doğu'dan ziyade Batı'nın bir parçası olarak gördüğü Balkanlar'daki Türk varlığını ortadan kaldırmaya yönelik eğilimleri desteklemek ona göre sadece olması gerektir. Keza "insani yardım faaliyeti" şemsiyesi altında Balkanlar'ı şehir şehir, köy köy defalarca dolaşan Durham'ın yaklaşımında "Balkanlar'ın Yüku" motifi de aynı gereğe işaret etmektedir. Özel bir önem atfettiği "yük"ün ne olduğuna bu kitabın VIII. bölümünde yer verir. Durham için Balkan toplumları söz konusu olduğunda bu yük özü itibarıyla şu anlama gelir: "Ortak bir amaç için birlikte çalışmayacak kadar birbirlerinin ayağını kaydırmakla meşguldüler." Bu bağlamda ilaveten -tabii ki kendi bakış açısıyla- Osmanlı yönetiminin Balkanlar'daki bu ihtilafı ortamı beslediğini ve bundan yararlandığını da vurgulamaktadır.

XIX. yüzyıl sonlarında ve 1900'lü yılların başlarında bölgede ve dünyada sözünü geçiren Avrupalı emperyalistlerin Balkanlar'daki sınırların belirlenip kararlaştırılmasında nasıl ve ne ölçüde etkin bir rol oynadıklarını bu eser oldukça açık biçimde yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra çok az olsa da yerel ahali arasında yaygın söylentilere yer vermiş olması, 1900'lerin başlarında Balkan milletlerinin psikolojisinin anlaşılması açısından da eseri dikkat değer kılmaktadır. Tabiatıyla bir kişinin kaleminden çıkmış olması, nesnellik kaygısı güdülmeksizin kaleme alınan bir seyahat gözlem notları toplamı olması, daha sonra kaleme alacağı bir başka kitabında da ifade ettiği üzere yazarın açık seçik bir tarafının olması kitabın zaafıdır ancak bu zaaf pek tabii ona kulak vermemize mani değil. Zira dışımızdaki birinin bizi nasıl gördüğünü bilmek en azın-

dan iki fırsat sunar bize. Muhatabımızın tespitleri doğruysa, gerçeklerle örtüşüyorsa tespitleri kendimizdeki hata ve kusurları gidermek için bir yol açılır önümüze, yok ulaşılan sonuçlar yanlışsa ve bu sonuçlara ulaşılmamasının sebebi muhatabın yanlış anlamasıysa kendimizi anlatmak ve yanlış anlamaları, anlaşılmaları gidermek için de bir kapı aralanmış olur. Öte yandan bu türden kitapları okumak bilinci daima açık tutmayı kendimize fısıldamamıza vesile olduğu için de kıymetlidir.

Eserin orijinal metninde yalnızca bir tane dipnot bulunduğu, çeviri metinde o dipnotun yazara ait olduğunun belirtildiği de ifade edilmeli. Eserin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak için açıklayıcı dipnotların ilave edilmesinin iyi olacağı düşünülmüş, yazarın bir dipnotu dışındaki tüm dipnotlar çevirmen ve yayınevi editörlerince ilave edilmiştir. Eser içinde yer alan çizimlerse tümüyle seyyah yazarın kendisi tarafından yapılmış ve kitabın özgün basımlarında da yer almıştır.

Yusuf Yazar

15 Eylül 2022

Ön Söz

(Şükranlarımla, nazik yardımları beni asla yolda bırakan HBM¹ konsoloslarına adanmıştır.)

—M. E. Durham

Bir diplomata, coğrafyacıya ve arkeoloğa ders vermek gibi bir iddiam yok. Benim hedefim çok daha mütevazı. Yapmak istediğim şey, sıradan okuyucuya, [1900'lü yılların başında] Balkan Yarımadası'nda olup bitenler hakkında genellikle sahip olduğundan bir parça daha doğru bir fikir vermektir.

Sıradan okuyucu, Avrupa'daki Türklerin faaliyetleriyle alakadar olduğunda daima Türklerin (hepsi Müslüman ve kötüler) ve Makedonyalıların (hepsi Hristiyan ve faziletli) yaşadığı bir bölgeyi düşünüyordur. O, duyduğu dehşetli şeylerin, Hristiyanların Müslüman yöneticilerin zulmüne karşı ayaklanmalarından kaynaklandığına inanır ve böylelikle onlara sempati ve yardımını sunmakta aceleci davranıp İngiliz hükûmetine meseleye müdahale etmesi için yalvarır.

1 HBM: Her Britannic Majesty (İngiliz muhatap için kullanılan ve Majesteleri anlamında diplomatik bir hitap tarzı). Burada kastedilenler ise yazarın bizzat tanışıp faaliyetlerinde irtibat içinde bulunduğu, elçiliklerde görev yapan İngiltere konsoloslarıdır.

İlerleyen sayfalarda okuyucuya, bu sıkıntıların büyük ölçüde din değil millet kaynaklı olduğunu göstermeyi umuyorum. İsyān eden Hristiyanlar, din aşkıyla inançları adına isyān etmediler. Bu isyān edenler hiçbir şekilde bu memleketin Hristiyan nüfusunu temsil ediyor da değiller. İsyān² tamamen siyasi nitelikliydi ve Bulgaristan için geniş bir ilave toprak elde etmeyi uzun zamandır amaçlayan karmaşık bir planın parçasıydı. İsyān eden grubun, saldırılarını sadece Müslümanlara değil fırsat buldukça diğer Balkan milletlerinden olan Hristiyanlara yöneltmesi, bunun en büyük delilidir.

Bu diğer milletlerden insanlar, gördüklerimi ve duyduklarımı İngiliz kamuoyuna anlatmam, Bulgarlar haricinde menfaatleri gözetilmesi gereken başka milletlerin bulunduğunu hatırlatmam ve iyi niyetli olduğunu düşündükleri insanlarca Hristiyanlığı desteklemek üzere verilen paraların, Bulgarların İngiltere'nin desteğine sahip olduklarına inanmalarına ve başka milletlerden Hristiyanlara karşı yeni zorbalıklarda bulunmalarına yol açtığını aktarmam için yalvardılar.

Bulgarlar ise gördüklerimi ve duyduklarımı anlatmamam için bana dil döktüler.

Herkesi memnun etmek mümkün değil. Yer darlığı, Balkan Yarımadası'ndaki bu altıncı seyahatimin teferruatını vermemi tabiatıyla engelliyor. Yine de önemli hakikatlerin yalın bir hikāyesini anlatmaya çalıştım. Ulaştığım bu başarıyı tamamen, yürüdüğüm yolda bana yardım edenlerin nezaketine borçluyum. Hatalar tümüyle bana aittir.

M. E. Durham

2 Sözü edilen isyān 1903 (Ağustos) Makedonya İsyānı'dır.

Birinci Kısım

Milletlerin Hikâyesi

*Tabtlar ve milletler salınan başıboş şeylerdir, başka bir şey değil
Yükselirler ve batarlar, sonsuz bir gelgit içinde.*

—A. L. Tennyson

I. Kim Bunlar?

“Memleketimizi seviyorsunuz. Bizim için bir şeyler yapacak mısınız?” diye sormuştu ilk kez karşılaştığım bir Balkanlı adam.

Yapılacak bu tuhaf işin ne olduğunu ihtiyatlı bir şekilde düşündüm.

“Meramımızı anlatın...” dedi, “...yeni konsolosa, o bizi anlamıyor!” Bu talebini, bir milletin “anlatılması” sanki sıradan, gündelik bir şeymiş gibi dile getirdi. Konunun geniş bir sahaya yayılması bocalamama sebep oldu.

“Ama ben de sizi anlamıyorum ki.” dedim.

“Belki seçtiğimiz kelimeler pek hoş değil ama içimizden gelen bu. Herkes öyle düşünüyor. Şimdi konsolosa açıklayabilir misiniz? Ondan hoşlanmıyoruz!” diye ekledi.

“Niçin hoşlanmıyorsunuz?” dedim.

Hemen cevapladı: “Çünkü bizi sevmiyor ve anlamıyor.”

“Burada geçirdiği zaman içinde ve tanıdıkça eminim ki sizleri sevecektir.” dedim. “Onunla pek bir işiniz yok, neden dert ediyorsunuz ki? Yabancı konsolosların hepsini tabii ki sevmek zorunda değilsiniz.”

Şaşkınlıkla yüzüme baktı. “İnsan birini ya sever ya da nefret eder!” dedi basitçe. Peşinden de kendisini “anlamamı” ve “anlatmamı” rica etti.

Yunan, Sırp, Bulgar veya Arnavut; Hristiyan yahut Müslüman fark etmiyor, Balkan ahalisi hep böyle düşünüp hareket ettiğinden o da bunun tipik bir örneğiydi.

“Avrupa bir anlamış olsaydı...” deyip dururlar (Bu arada kendilerini nadiren “Avrupalı” olarak nitelendirdiklerini söylemek lazım.) “Avrupa bir anlamış olsaydı...”, milletlerinin altın hayalleri gerçekleşecek ve tıpkı masallarda olduğu gibi sonrasında hep mutlu mesut yaşayacaklardı. Büyüyünce ne de güzel şeyler yapacağını tekrar tekrar anlatan zavallı bir çocuk gibiler. Avrupa'nın “Güç Dengesi” ile alakalı mevcut vaziyetini sarsma ihtimalleri olmadığı sürece onların umutlarını, korkularını, üzüntülerini ve özlemlerini zerre kadar umursamayacağıysa akıllarına hiç gelmiyor.

Şimdi onları “anlamak” için olaylara yalnızca onların penceresinden bakmak yetmez aynı zamanda her şeyi onların gözleriyle de görmek gerekir (Çünkü bakılan yerde ne görüldüğü büyük ölçüde bakan kişiye bağlıdır.) ve bu da imkânsızdır. Gerçekten de bir milletin mensuplarının, bir diğer milletin mensuplarını kâmilan anlayıp anlayamayacakları hep şüphelidir. Böyle bir şey şimdiye kadar hiç olmadı. Fakat onlarda bu özel noktainazarı şekillendirip zihin yapılarını renklendirmiş olan geçmişin hikâyesine daha kolay ulaşılır ve bu da birçok şeyi açıklar.

Balkan milletleri, bizlerin anlamasının zor olduğu kendi geçmişlerinde yaşadığından, biraz bilgi sahibi olmadan Yakın Doğu'da¹ seyahat etmek sıkıcı bir iştir. Balkanlar ölü imparatorlukların enkazıyla dolu bir bölgedir. Loş barbar çağlar bo-

1 Yakın Doğu (Near East): Önceleri Avrupa'nın güneydoğusundaki Balkan memleketlerini tanımlamakta kullanılan bu tabir daha sonraları Hindistan ile Akdeniz arasındaki bölgeyi kapsayan bir anlamda kullanılmıştır.

yunca milletler birbirini izler, birbiri içine geçer, yükselirler ve düşerler. Her yeri fetheden Osmanlı'nın onları hükümlanlığı altına aldığı günlere kadar, eski dünyanın kanlı ve parıldayan ihtişamında her birisi kendisi için vahşi bir hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Dört asırdır da dünya tarihinden silinmiş durumdadırlar.

O uzun geceden sonra uyandıklarında -Avrupa'nın Rip Van Winkle'si² olarak sadece kaldıkları noktadan devam etme arzusuyla canlandılar- dünyanın yüzünü değişmiş buldular ve yeni güçlerin ortaya çıktığını gördüler. İçeriden bakıldığında XIV. yüzyılın hâlâ çözülmemiş meseleleri vardı. Dışarıdan bakıldığında XX. yüzyılın Batılı ve ısrarcı meseleleriyle karşı karşıyaydılar.

“Balkan Yarımadası” meselesini “Makedonya Meselesi” ile sınırlandırıp onu da Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki bir mücadelenin sonucu gibi bir bölgedeki sefaleti temsil eder şekilde basitleştirmeye çalışmak şimdilerde pek moda. Ama gerçekte hiçbir şey o kadar basit değil. Bu, Osmanlı'nın yavaş yavaş zayıflaması ve XIX. yüzyılın ilk zamanlarında başlamış ve tebaa milletler arasındaki henüz sonu gelmemiş üstünlük mücadelesinin yeniden canlanması meselesidir. Bu da bölgedeki herhangi bir yerle sınırlı değildir; mesele Balkan Yarımadası'nın yalnızca padişahın hükümlanlığı altındaki kısmının tamamına değil diğer milletlerin idaresi altındaki kısımlara da yayılmaktadır.

2 Rip Van Winkle: Amerikalı yazar Washington Irving'in 1819'da yayımlanmış kısa hikâyesinin başkahramanı. Hikâyenin kahramanı Winkle dağda karşılaştığı gemicilerin kendisine yaptığı bir büyü sonucunda yirmi yıl boyunca uyur. Uyanıp kasabasına döndüğünde kendisinin yaşlanmış olduğunu ve tanıdığı birçok şeyin değişmiş olduğunu fark eder.

Bildiğimize göre yarımada en başta Yunanlar değil her birisi kendi reisi tarafından yönetilen vahşı topluluklar olan Trakyalılar, Makedonlar ve İliiryalılar³ yaşamaktaydı. Bunlar ırk bakımından birbirlerine yakın ve benzer görünürlerdi. Konuşma biçimleri ise bilinmiyor. “Eğer Trakyalılar...” der Herodot,⁴ “İster bir ferdin yönetiminde olsun ister kendi aralarında [ayrı ayrı yönetilen topluluklar olarak] birleşsinler, kanaatimce güçleri onları yenilmez hâle getirir ama bu imkânsız bir şeydir.” Onun bu milletlerle ilgili yorumu doğrudu. Makedonyalı Philip⁵ vahşı aşiretleri bir güç hâline getirdi ve Trakyalılar, Makedonlar ve İliiryalılar Büyük İskender'in bütün rakiplerini mağlup eden ordularının temelini oluşturdular.

Balkan Yarımadası bir “tek adam imparatorlukları” diyarıdır. İskender'inki de uzun ömürlü olmadı. İskender⁶ MÖ 323'te öldü⁷ ama hâlâ kendi memleketinde insanların dilindedir.

3 İliiryalılar: Daha çok İlirler diye bilinirler. Antik dönemde Balkanlar'ın batı tarafının bir kısmında ve İtalya yarımadasının güneydoğu kıyılarında yaşamış boylardır. Yaşadıkları bölge İliiryaya adıyla bilinir. Bu bölge MÖ II. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti hâline gelmiştir.

4 Herodot: (MÖ 484 - MÖ 425). Bodrum doğumlu, antik Yunan tarihçi.

5 Makedonyalı Philip: (MÖ 382-MÖ 338). II. Philip olarak da bilinir. Antik Yunan Makedonya kralı, Büyük İskender'in babası.

6 Büyük İskender: (MÖ 356-MÖ 323). Eski Makedonya kralı. 20 yaşında iken babası II. Philip'in bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine tahta geçti. Onun döneminde imparatorluğun sınırları batıda Adriyatik Denizi'nden doğuda Beas Nehri'ne (Hindistan) genişlemişti.

7 Yazar burada Büyük İskender'in ölüm tarihini yanlışlık sonucu olsa gerek MÖ 303 olarak vermektedir. Büyük İskender'in ölüm tarihi bütün kaynaklarca MÖ 323 olarak verilmektedir. Bundan dolayı metin içinde biz bu tarihi düzelterek verdik.

Onunla ilgili şu anda da şaşkırtıcı düzeyde bir heyecan var; çünkü bu toprakların en yaşlılarının kanı hâlen bizimle. Günümüz Arnavutlarının, Balkanlar'ın ilkel vahşi insanların şöyle ya da böyle doğrudan torunu olduğu inanıyorum ki bugün kimsenin itiraz etmediği bir gerçektir. Büyük İskender bir Makedon'du ve annesi Olympias bir Epir⁸ Prensesi olduğundan açık bir biçimde Arnavut'tu. Bu zamana kadar bu mesele edilmedi, Yunanlar uzak bir köken de olsa bunu böyle kabul etti. Bugün hem Yunanlar ve hem de Arnavutlar İskender'i coşkuyla sahipleniyor ve dolayısıyla onun hükmettiği Makedon topraklarında hak talep ediyorlar.

Hak sahibi olduklarını iddia edenler yalnızca onlar değil. Balkanlar'da serpilemeyecek kadar aşırı çılgın bir teori yoktur ancak şu belki de en çılgın olanıdır: Bulgarlar da kendilerinin İskender'in çocukları olduğunu iddia ediyorlar. Bana gayet ciddi bir şekilde ismini vermedikleri "tanınmış bir klasik yazara göre" İskender'in, askerlerine Yunancadan farklı bir dille (dolayısıyla pek tabii Bulgarca) komuta ettiğini söylediler. Son Makedon ayaklanması sırasında söylenen bir şarkı varmış. Bu şarkıda o diyarlar üzerinde süzülmekte olan bir kartal böylesi büyük heyecanın sebebini sorar, cevap olarak İskender'in çocuklarının ayaklandığı söylenir. Bu durum Yunanları ve Arnavutları son derece rahatsız etti; çünkü ayaklanma sadece Bulgarların işine yaradı.

Hastanedeki hastalarımızdan Georgie'ye, "Büyük İskender'i tanıyor musun?" diye sorduk.

8 Epir: Bugün Arnavutluk ve Yunanistan arasında yer alan ve Yanya'yı içinde bulunduran tarihî bölge (Preveze Limanı'nın kuzeyi). Günümüzde Çamlık bölgesi diye bilinir.

Georgie neşelendi; elbette ki İskender “eski bir dost”tu. Georgie kendisinin hiç şüphesiz bir Bulgar ve İskender’in oğlu olduğuna inanıyordu, “Hepimiz öyleyiz!” dedi.

Zavallı Georgie! Bir Slav lehçesi konuşuyordu ve muhtemelen yarımadada hüküm sürmüş bütün ırkların bir karışımıydı, Büyük İskender namına kazandığı tek şeyse sağ elini delip geçen bir mavzer kurşunuydu.

İskender öldü gitti ama yerli ahali başka bir şöret hamlesi daha yaptı: Epir Kralı Pirus⁹ (Arnavutçada “Burri” kelimesi yiğit anlamına gelmektedir.) tamamıyla kendilerine aittir, başka hiçbir millet onu sahiplenemez. Bugün Güney Arnavutluk'taki jandarmalar size “pis Yunanları ve diğer herkesi mağlup eden büyük Kral Pirus”tan bahsedeceklerdir.

Balkan Yarımadası'ndaki tarih şaşırtıcı bir düzende tekerrür etmektedir. Burada yaşayan milletler henüz davaları uğruna savaşmış değiller ama hep bir ortak düşman tarafından alt edilmişlerdir.

Roma birbiriyle mücadele eden Trakyalılar, İliryalılar ve Makedonları ezip geçti. Yarımadayı parçalara bölerek her birini Roma eyaleti hâline getirdi. Savaşmaktan haz alan yarımada ahali ise kısa bir süre sonra Roma ordusunun seçkin birliklerini oluşturdu. Daha sonra sadece fiziki bakımdan değil siyasi bakımdan da üstün kabiliyetlere sahip olduklarından yönetimin zirve makamlarına kadar ulaştılar. Sırf en şöretli-

9 Pirus (Pyrrhus): (MÖ 318 – MÖ 272). Antik çağda yaşamış Epir kralı. Pirus yaptığı seferlerle tanınmıştır. Günümüzde kullanılan “Pirus Zaferi” deymi ise verilen büyük kayıplar dolayısıyla kazanılan zaferin anlamsızlığını ifade için kullanılır.

lerinden bahsedecek olursak Diocletianus¹⁰ ve Büyük Konstantin¹¹ İliiryalı kanı taşıyorlardı.

Aynı tas aynı hamam devam ediyor. Bu zamanda bile İlirya kanı Roma'nın kaderini bir kez daha etkiledi; İtalya Başbakanı Crispi¹² Arnavut asıllıydı ve İtalya bir kez daha İlirya¹³ kıyılarına tamah ve hırsla bakıyordu.

Tacitus¹⁴ bize kendi zamanındaki Trakyalıların “dağlarda yaban hayatı süren, bu sebeple büyük bir öfke ve küstahlıkla hareket eden” ve “gönülleri olmadığı sürece kendi krallarına bile itaat etmeyi huy edinmemiş yabancı kabiliyetlerin” canlı bir görüntüsünü sunar.

Romalılar çekip gittiler ve arkalarında Ulahların o kırma Latin lehçesi dışında çok az iz bıraktılar. Yerli ahalinin “yabancı kabiliyetleri” ise hâlâ yok edilmiş değil.

Roma kolonileriyle dolu ve Roma yollarının birleştirdiği bu azılı aşiretler diyarına, Tuna'nın ötesindeki tuhaf karanlık diyarlardan başka yabancı milletler de akın etti. Kavimlerin yer

10 Diocletianus: MÖ 284 ile MÖ 305 arasında görev yapmış Roma imparatoru. Diocletianus aynı zamanda imparatorluğu Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu olarak ikiye bölen imparatorudur.

11 Büyük Konstantin (Constantine the Great): I. Konstantin adıyla da bilinir. Hristiyanlığı kabul etmiş ilk Roma imparatorudur (öl. MÖ 337). Konstantinopolis (İstanbul) kentinin ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) “Büyük” lakabıyla anılan kurucu imparatoru.

12 Francesco Crispi : (1819-1901). İtalya Başbakanı. Görev süreleri: (1887-1891), (1893-1896).

13 İlirya: Adriyatik Denizi'nin genellikle Dalmaçya kıyılarına verilen isim. İlirya diye anılmasının sebebi İlirler adıyla bilinen boyların burada devlet kurmasından kaynaklanmıştır.

14 Tacitus: MS 56-120 arası Roma'da yaşamış avukat, senatör, tarihçi.

değiştirdiği zamanlardı ve karşı durulamaz kalabalıklar hâlinde hareket ediyorlardı. Öldürüp yağmalayan ancak bugün hiçbir toprak talebi olmayan bu milletleri anlatmak için yerimiz dar ama Slavların¹⁵ gelişi Balkanlar tarihinde çok önemli bir yer işgal eder. Bu ilk zamanlara ilişkin bildiklerimiz net değildir ve tarihler belirsizdir. Güvenilir bilgi diye söylenebilecek yegâne şey, Slav aşiretlerin muhtemelen MS III. yüzyılda Tuna üzerinden sürüklenip bugünkü Sırbistan ve Bulgaristan'ı oluşturan verimli topraklara yerleşmiş olduklarıdır. Küçük gruplar hâlindeki bu göçler VI. yüzyılın sonunda bir istilaya dönüştü. Karşı konulamaz sayıdaki Slavlar bölgeye üşüştü; Saksonların¹⁶ Britanyalılara yaptığı gibi onları önlerine katıp dağlara sürdüler ve hafif engebeli, sulak ovalara köylü insanlar olarak yerleştiler.

Bu Slavlar tarımla meşgul sürü eğilimli bir millet diye bilinirler. Yerlerinden ettikleri insanlar gibi klanlara bölündüler. Kendi aralarında fütursuzca dalaşan ama ortak çıkar meselelerinde bir araya gelip tartışan bağımsız şefler (Zupanlar)

15 Slavlar: Daha çok Doğu Avrupa, Güneydoğu Avrupa ve Asya'nın kuzey kesimlerinde yaşayan etnik topluluk. Genellikle Doğu Slavları (Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar), Batı Slavları (Polonyalılar -Lehler-, Çekler ve Slovaklar) ve Güney Slavları (Sırlar, Boşnaklar, Hırvatlar, Karadağlılar, Pomaklar, Bulgarlar, Slovenler ve Makedonlar) olarak gruplandırılırlar. Büyük bölümü Ortodoks Hristiyan olmakla birlikte Katolik Hristiyan, Müslüman ve Protestan Hristiyan olan Slav toplulukları da bulunmaktadır. Burada sözü edilen gelişme, VI. yüzyılda Slavların Bizans topraklarına akın etmeleri sonucunda VII. yüzyıl ortalarında çok sayıda Slav'ın Balkan topraklarına yerleşmesidir.

16 Saksonlar: Roma İmparatorluğu dönemlerinden beri Orta ve Kuzey Almanya'da yaşayan Cermenler V. ve VI. yüzyıllarda bugünkü İngiltere'nin güneyine yerleşmişlerdir. Angluslar ve Jütler'le karışarak Anglo-saksonları oluşturmuşlardır.

tarafından yönetiliyorlardı. Bizans'ın hükümrانlığını tanıyıp kendi seçtikleri bir reis tarafından gevşek bir şekilde bir arada tutulmuşlardı. Aslında çoğu milletin ilk dönemi itibarıyla ortak olan bu aşiret olma hâli bu kısa hikâyede dikkate değer olmazdı ancak Slavlar ve Arnavutlar henüz yeterince gelişmemişti. Bu durumun her ikisinin de kaderini büyük ölçüde etkileyen bir zayıflık yarattığı ispatlanmıştır. VII. yüzyıl itibarıyla Slavlar bugünkü Yunanistan kadar güneye inip yerleşmişlerdi. Yunanlar kasabalarda ve sahilde yaşarlarken Slavların ovalardaki kırsal nüfusu oluşturduğu görülmektedir.

Yarımadadaki Sırpça konuşan tüm ahali -Sırplar, Karadağlılar, Boşnaklar, Hersekli ve daha sonra değineceğimiz gibi büyük ölçüde bugünkü Bulgarlar da- bu Slav aşiretlerinin soyundan gelirler.

Böylece daha o tarihlerde günümüzün önemli sorunu başladı; her iki milletin hak iddia ettiği bölgelerde Slavlar ve Arnavutlar arasında şiddetli bir husumet gelişti.

“Sırpça!” dedi bana bir Arnavut bir iki ay önce; “Evet, Sırpça! O kadar çok duydum ki anlıyorum artık ama onların pis kelimeleriyle ağzımı kirletmeyeceğim!”

“Neden onlardan bu kadar nefret ediyorsun?” diye sordum.

“Çünkü...” diye sakince cevap verdi, “biz böyle doğduk. Bu nefret doğamızda var.”

“Kediler ve köpekler gibi.” dedim.

“Aynen öyle matmazel, kediler ve köpekler gibi!”

Başkasının penceresinden bakıldığında her şey çok farklı görünür. Arnavutlar bir Slav köyünü yağmaladığında veya yakıtığında onların bu eylemi Avrupa'nın gözünde “gaddarlık”tır. Arnavutların gözüyle bakıldığıdaysa olay oldukça farklı bir

mahiyyettedir. Arnavutlar vatanları için tüm işgalcilerle sırasıyla savaştılar ve hâlâ savaşıyorlar. Arnavutluk Balkan Yarımada-sı'nın aynı anda hem en yaşlısı hem de en gencidir. Yarımada-nın sorunlarının çoğunun kökeninde Arnavutlar ve onların doğrularıyla yanlışları mevcuttur; bu sorunları çözmeye meyle-den ancak Arnavutlara kendi hatlarında gelişmeleri için saha bırakmayan herhangi bir plan başarısız olmaya mahkûmdur.

Büyük Balkan düşmanlıklarının ilki budur. İkincisini ise fazla uzakta aramaya lüzum yoktur. Yaklaşık MS 679'da, IV. Kons-tantin döneminde bir süre hudutları zorlayan ve yarımada içlerine Bizans'ın asayişini tehdit edecek kadar yıkıcı akın-lar yapan Bulgarlar, yekvücut hâlde Tuna'yı geçerek bugün hâlâ Bulgaristan denen topraklara yerleştiler. Kim oldukları ve hangi dilde konuştukları bilinmiyor. Karadeniz'in kuze-yindeki yabani topraklardan geldiklerine, Hunlar ve Finler'le hısımlar olduklarına inanılıyor. Arnavutların Bulgarlara bugün hâlâ "*Shkyar kokè etrasbè*" (kalın kafalı İskit) demeleri kayda değer bir hadisedir. Aşiretlere bölünmemiş, despot bir Han'ın hükmettiği söylenen gaddar ırk, beraberinde ölüm ve yı-kım getirerek bir anda şimdi Bulgaristan dediğimiz bölgeye akın etti. Tutsaklarını tanrılarına kurban ettiler ve hırgürün her yerde olduğu günlerde bile gaddarlıklarıyla nam saldılar. Gücü ellerinde tutan Slav ve Trakyalı mahallî reislerin yerine geçen Bulgarlar, Slavların yerleşik vaziyette olduğu toprak-ların büyük bölümüne hızla hükmeder hâlde geldiler. Timok Nehri şimdi olduğu gibi o zaman da onların batı hududuydu. Böylece Sırbistan ve Bulgaristan'ın hikâyeleri burada birbi-rinden ayrıldı. Bu sırada bünyesindeki Helen unsuru gittikçe daha çok öne çıkan Doğu Roma İmparatorluğu'nun kati bir surette Yunan şahsiyetli hâlde geldiği not edilmelidir.

Bulgarlar önce güneye doğru yayıldılar ve hedef aldıkları Bizans'ta bir korku uyandırdılar. Başlangıçta zayıf imparatorlar para ödeyerek barış antlaşmaları yaptılar (Fidye ödeyerek barışı temin ettiler.) ama bunlar kısa sürdü. Sonra uzun ve kanlı bir mücadele dönemi başladı. Sofya'yı ele geçirdiler, Bizans ordusunu kurnazlıkla mağlup ettiler ve İmparator Nicephorus'u¹⁷ yakalayıp kafasını kestiler. O vakitlerde sıkça rastlanan bir zalimlikle kafatasını içki kâsesi yaptılar. Daha sonra Edirne'yi aldılar ve Bizans'ın kapılarını zorladılar, kendilerine yüksek fidyeler ödendi ancak tüm civarı viraneye çevirdikten sonra kuzeye döndüler.

Yunan, Sırp ve yerli aşiretlerin düşmanı Bulgarların gelişi böyle oldu. Bunun neticesinde Balkan ahalisinin her sene biçtiği acının nefret tohumları daha VII. ve VIII. yüzyıl gibi eski bir devirde mebzul miktarda ekilmiş oldu. Bugün Türklerle kıyasla, Bulgarlardan daha çok nefret edilir ve bu nefret daha eskidir. Bulgarların bugünkü faaliyetleri de Balkan meselelerinin çözümünde engeldir.

Hâkim millet Bulgarlar güneye doğru sel gibi aktılar ve hem Yunan hem de Slav topraklarını ele geçirdiler. Müstakil Slav aşiretleri, Bulgar Prensi ve onun birleşik ordusuna kolay bir av oldu; Bizans imparatorları ise kendi başkentlerini korumaktan başka bir şey yapamadılar. Sonra çok önemli bir şey yaşandı. Bulgarlar Slav topraklarını fethetti ama Slavlar onları sindirdi. Bulgarlar Slav âdetlerini ve lisanını benimsediler. İlk kralların kullandığı tercümesi yapılamayan birkaç kelime

17 Nicephorus: (Nikiforos). 802-811 arası hüküm sürmüş Bizans İmparatoru. Bizans ordusunun İslam ordusu (Dönem Abbasiler dönemidir.) karşısında mağlup oluşu sonucunda yıllık bir tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bulgarlarla 811'de yapılan savaştaysa Bizans ordusu büyük kayıplarla yenilmiş ve İmparator Nikiforos hayatını kaybetmiştir.

dışında Bulgarların kendi lisanlarına ait hiçbir şey bilinmiyor. Ancak enli ve düz çehreler, çıkık elmacık kemikleri, koyu renk düz saçlar, kısık gözler ve kalın dudaklar pek çok bölge ahali-sinde Slav olmayan kanın yoğun karışımını hâlâ göstermekte.

Hristiyanlık, Yunanlarla temas hâlindeki Slavlar arasında zaten belli bir ilerleme kaydetmişti. Bulgarlar ise pagan bir millettir. Sırpçalar ve Bulgarlar nihai olarak IX. yüzyılın sonlarına doğru ünlü misyoner kardeşler Cyril ve Selanikli Methodius'un¹⁸ önderliğinde yedi kişi oldukları söylenen Yunan rahipleri tarafından Hristiyan yapılmışlardır. Bu rahipler Cyril'in mukaddes metinleri tercüme ettiği Slav dilinde vaaz etmişler ve dinî vecibeleri yürütmüşlerdir. Bu amaç için Cyril'in bugün tüm Ortodoks Slav ahali tarafından kullanılan alfabelerin menşei harfleri icat ettiği söylenir.

Şu anda başka bir lisandan söz edilmediğine göre asıl Bulgarcanın kullanımdan kalkmış olduğunu ve Slav lisanının da o esnada henüz Sırpça ve Bulgarca olarak farklılaşmadığını varsaymak daha doğru olacaktır. İncil'in tercüme edildiği bu Slav dili bazen "Eski Bulgarca" diye isimlendirilir, doğru olanı ise "Eski Sırpça"dır.

Bulgar Prensi Boris¹⁹ 866'da Bizans İmparatoru'nun kefaletiyle vaftiz edildi. Boris, gönülsüz olanların kellesini kestirerek tebasının Hristiyanlığa girişini hızlandırdı, dinî konularda Yunanların müsaade ettiğinden daha fazla serbestiyet arzusuyla Papa

18 Cyril ve Methodius Kardeşler: Ortodoks rahipleridir ve "Aziz (Sveti, Saint)" kabul edilirler. Slavlar arasında Kiril ve Methodiy kardeşler diye anılır ve Bulgarlar Bulgar, Makedonlar Makedon etnik unsurundan olduğuna inanırlar.

19 Boris: (öl. 907). Boris-Mihail adıyla da bilinir. Ön Bulgarların ilk Hristiyan hanıdır. Hristiyan olduğunda Mihail adını almıştır.

Nicholas'a Hristiyanlık hakkında 105 suali ve bir Bulgar Başpiskoposluğu'na izin verilmesi talebini bir elçiyle gönderdi. Papa, başpiskoposluk hususunda kesin bir cevap vermedi ama diğer zorlukları çözdü. Ohri'de bulunduğum sırada bu hususlardan ikisinin ne olduğunu öğrendim:

“Bir hırsız tutuklanıp da yalan söylediğinde başına bir sopayla vurmak ve doğruyu söyletene kadar demir bir mızrakla böğrünü dürtmek bizim âdetimizdi. Şimdi ne yapmamız icap eder?”

“Böyle yapmamalısınız. İfadesi gönüllü olmalıdır.”

“Biz Hristiyan olmadan önce muayyen bir taş bulup parçalarını hastalara verirdik. Bazıları şifa bulurdu, bazılarıysa bulamazdı. Şimdi bu taşla ilgili tavrımız ne olmalı?”

“Atın gitsin o taşı.”

Âdetler Balkan Yarımadası'nda kolay kolay kaybolmaz. Türk zabitler hâlâ IX. yüzyılda bile ayıplanan yöntemlerle ifade alıyor ve yerel tıp da belirgin bir ilerleme sağlamış değil.

Boris daha sonra Yunanlardan başpiskoposluğu aldı. Fazlaca te reddüte ve Katolik Papaların çabasına rağmen hem Sırlar ve hem de Bulgarlar bugüne kadar Ortodoks Kilisesi'ne sadık kaldı. Bu gerçeğin Balkanlar'ın kaderi üzerinde büyük tesiri olmuştur.

Boris Bulgaristan'ı kurdu.²⁰ Oğlu ve halefi Simeon Bulgaristan'ı ihtişamlı bir duruma kavuşturdu. Günümüz vatanperver

20 Bu, “Birinci Bulgar İmparatorluğu” dur. Kaynaklar Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun VII. yüzyıl sonlarında (680) kurulmuş olduğunu söyler. Boris hükmettiği dönem olan 852-889 arası bu devletin ilk Hristiyan yöneticisi ve mevcut devleti imparatorluk gücüne erdirmiş kişidir. Dolayısıyla yazarın Boris'e “kuruculuk” atfettiği şey var olan devleti imparatorluk düzeyine yükseltmesi sebebiyle olmalıdır.

Bulgarları o şanlı günleri muhabbetle anıyor ve Bulgar'ın "yeneden kendisi" olacağı günleri ipe çekiyor. Simeon her yerde muzaffer olmuştu. Hükümrânlığını Sırp ve Yunanlara kabul ettirdi, Arnavutluk'un yabancı aşiretleriyle savaştı ve Adriyatik kıyılarını ele geçirdi. Sırbistan'ın, Drina Nehri'ne²¹ kadar olan kısmı onundu; Bizans ona haraç ödedi ve küçük bir Bizans toprağını ve Yunanistan'ın da yarısını egemenliği altına aldı. Kendisini Bulgaristan'ın "Çar"ı ilan etti. Onun, bu kudretli unvanı kullanan ilk kişi olduğu söylenir. Kendini savaş faaliyetleriyle de sınırlamadı. Balkan dağlarının yamaçlarındaki başkenti bize anlatıldığı kadarıyla bir hayli gösterişliydi; çevresindeki asiller Bizans mekteplerinde eğitildiler. Simeon bu topraklarda edebiyatı teşvik etti; Yunanca kitaplar yeni Slav alfabesiyle tercüme edildi. Bizans ilmi, âdetleri ve merasim usulleri ülkenin her tarafında tatbik ediliyordu.

Balkan Yarımadası'nın tüm medeniyetinin Bizans menşeli olduğu ve Batı'nıkinden farklı çizgilerde işleyen bu medeniyetin başka amaçları ve idealleri olduğu asla unutulmamalıdır. Batı o zamandan beri çok mükemmel olduğunu düşündüğü bir medeniyet geliştirdi. Öyle ki onu tüm dünyaya dayatmak için acele ediyor. Adeta Alice'deki yaşlı adamın "Deli gibi sağ ayağımı sol ayakkabıma sokuştururum." demesi gibi uğraşıp duruyordu.

Günümüzün küçük Balkan devletlerindeki sıkıntıların çoğu, onlara hiçbir şekilde uymayan Batılı fikirlerin oldubittiye getirilerek dayatılmasından kaynaklanmaktadır.

Simeon, imparatorluğunu inşa etti ve ışıltılı bir hâle getirdi. Ancak Balkan tarihi boyunca bugün ihtirasla bakılan ve her millete yarımadanın büyük bir kısmını sırayla sahiplenme

21 Drina Nehri: Arnavutluk'ta bulunan bir nehir.

hakkı (Her bir milletin kendisi için inkâr edilemez olduğunu düşündüğü bir haktır bu.) veren bu imparatorluklar “tek adam imparatorlukları”dır. Simeon’un imparatorluğu da bir istisna değildi. Simeon 927’de öldü; İmparatorluk neredeyse anında bölündü. Sırbistan kendi bağımsızlığı için savaştı. İki Bulgar devletinden Bizans orduları karşısında ilk düşen Doğu Bulgar Devleti oldu. Batı Bulgar Devleti bir elli yıl daha hayatta kaldı; sonraki başkenti Ohri olan bu devlete önce bir Bulgar soylusu sonra da onun oğlu Samuil (958-1014) hükmetti.

Bulgar gaddarlığı yeni bir hâl değildir, Balkan Yarımadası’nda yeni olan çok az şey vardır. Bulgar Katili lakabıyla anılan ve eşsiz gaddarlığı nedeniyle liberal görüşün itibar gördüğü günlerde bile kötü şöhretiyle bilinen Bizans İmparatoru 11. Basileios’un²² hayatının amacı Bizans’ın kaybedilmiş ihtişamını geri getirmektir. Garip bir şekilde Makedon asıllıydı, dolayısıyla Bulgarlara duyduğu nefret bugün de mevcut olmalı ve karakteristiktir. Basileios, büyük bir inatla sürdürdüğü kırk yıllık bir mücadeleyle büyük Bulgar İmparatorluğu’ndan geriye kalan her şeyi yok etti. Basileios’un orduları 1017’de Ohri içlerine ilerlediler ve harabeleri hâlâ tepesi süsleyen imparatorluk sarayını (4,5 ton ağırlığında altını ve imparatorluk tacını) yağmaladılar. Ohri bir daha asla eski ihtişamını kazanamadı. Bulgar Başpiskoposluğu’nun devam etmesine izin verildi ancak Rum Patriğinin idaresi altında olacaktı. Basileios fetih yürüyüşüne devam etti ve tüm yarımadaı boyunduruğu altına aldı. Sırplar, Bulgarlar ve Arnavutlar aynı şekilde Yunan hâkimiyeti altındaydı. Bizans, kendisini fetheden ulusu ayakları altına alarak geçmişte yaşadığı küçük düşürücü hadisenin intikamını almıştı.

22 II. Basileios: (958-1025). Makedon kökenli Bizans İmparatoru.

Ama "Talih bir gün herkese güler." ve mücadele eden muhalif milletlerden şimdi ortaya çıkan Sırlar olmuştur. Sırbistan'ı yeniden duyduğumuz 1040'a rastlar. Kendilerini Yunan idaresi altında olmaktan kurtaran Sırlar istikrarlı bir şekilde yükselirler ve Bizans çökerken güçlenirler. Büyük Sırbistan'ı inşa eden Nemanja²³ 1150'de Prenslar Hanedanı'nın ilki olarak ortaya çıkar.

İlk dönem Sırp tarihi Yunan, Bulgar ve Macarlara karşı uzun bir savaşı anlatır; burada bahsedilemeyecek kadar uzun, karanlık, kana bulanmış, yükselişler ve çöküşlerle dolu bir hikâyedir.

1203'te Bizans, Dördüncü Haçlı Seferi'nin²⁴ şokuyla sendeledi. Bu, Bizans'ın hiçbir zaman atlatamayacağı bir şoktu. Sırlar ve Bulgarlar çok kısa süre içinde daha da güçlendiler. Bizans İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla ilk imparatorluğun yıkılışından yaklaşık 160 yıl sonra Asenlerin²⁵ önderliğinde Bulgarların dirilişi gerçekleşti. Asenlerin Bulgar değil Ulah²⁶ oldukları yönünde küçük bir şüphe olduğu görülmektedir.

23 Nemanja: Stefan Nemanja (1113-1199). 1166-1196 arası Büyük Prenslar olarak görev yapmış ve Nemanjić Hanedanı'nı başlatmıştır. Sırp kültürü ve tarihine yaptığı katkılarla hatırlanır.

24 Dördüncü Haçlı Seferi: Bu seferde Latinler Konstantinopolis'i işgal eder (1204) ve orada bir Latin devleti kurarlar. Avrupa'da bu sefer hazırlıkları yapılırken ve sefer başladığında hedef Kudüs'ü kurtarmak iken Konstantinopolis'in (İstanbul'un) işgaliyle sefer burada sonlanır. Bu Latin devleti 58 yıl süreyle ayakta kalır; İznik'e çekilip orada devletlerini yaşatan Bizans asilzadeleri ve yöneticileri şartlar elverince 1261'de Konstantinopolis'i yeniden geri alırlar.

25 İkinci Bulgar İmparatorluğu (1185-1280) Asen hanedanı liderliğinde kurulmuştur.

26 Ulah: İngilizcede Vlah. Ulahlar kuzey Makedonya'da ve Romanya'da yaşayan eski zamanlarda çoğunlukla çobanlık yapan ve Romence'ye yakın bir dil konuşan etnik topluluktur.

Ulahlardan henüz pek az bahsettik. Ulahlar bugüne kadar bilinenler itibarıyla oldukça esrarengiz bir millettir ve kökenleri konusunda netlik yoktur. Bunlar tecrit olmuş gruplar hâlinde Balkan Yarımadası'nın her yerine dağılmış vaziyettedir ve Romenceye benzeyen ama onunla aynı olmayan kırma bir Latin lehçesi konuşurlar. Bazıları onları Romalı müstemlekeçilerin torunları bazıları ise Latin lisanını benimseyen yerli Trakya aşiretlerinin bakiyesi olarak görür. Bu ikinci teori akla daha yakın görünmektedir. Her ne olursa olsun tüm çağdaş müellifler bu hanedanın en seçkinlerinden biri olan Kalojan'dan (John Asen) Ulah olarak bahsederler. Bize söylenenlere göre esir alınan bir rahip John Asen'e, onun da konuştuğu lisan olan Ulah lisanında yalvarmış; J. Asen Roma Kilisesi'ne bağlılığını ilan ettiği ve tacını Papa'nın gönderdiği bir Kardinal giydirdiği için Papa III. Innocent kendisiyle mektuplaşmalarında ona bir Ulah yahut Romalı olarak hitap etmiştir. Dahası Villehardouin,²⁷ Dördüncü Haçlı Seferi ve Bizans'taki kısa ömürlü Latin imparatorluğunun kuruluşuna ilişkin canlı değerlendirmesinde "Johannis était un Blaque" (John bir Blaque idi.) der. Asen, kendisini Bulgarların ve Ulahların çarı olarak adlandırdı. Kendisi de bir John Asen olan oğlu, Bulgaristan'ın kaybetmiş olduğu ihtişamı geri kazandırmaya neredeyse muvaffak olmuştur. Bulgar Patrikliğini bu kez başkenti Tırnova'da yeniden kurdu; tüm Makedonya'yı, Arnavutluk'un büyük bir bölümünü ve Sırbistan'ın bir bölümünü yeniden fethetti ve Bizans'ı tehdit etti. Ancak 1241'de öldü; bu yıllar itibarıyla ise artık Sırların hesaba katılması gerekti.

27 Villehardouin (Geoffroy de Villehardouin: (1160-1212). Zamanının önemli bir tarihçisi kabul edilen Fransız yazar. Dördüncü Haçlı Seferi'ne katılır ve Konstantinopolis'te doğu (Bizans) ve batı (Latinler) Hristiyanları arasında vuku bulan savaşı (13 Nisan 1204) anlatır.

Büyük Bulgar-Ulah İmparatorluğu ömrü elli yıl sürmedi. Artık Sırbistan hızla yükselmişti. Müstakil bir kilise kurdular ve üstün güç hâline geldiler. Orta Çağ'ın Sırbistan'ı coğrafi olarak bugünün Sırbistan'ı değildi. Orta Çağ'ın Sırbistan'ının merkezi bugün "Eski Sırbistan"²⁸ diye adlandırılan ve hâlâ Sultan'ın imparatorluğunun bir parçası²⁹ olan bölgedir. Sırp İmparatorluğu'nu oluşturan Nemanya Prensleri'nin soyunun Docle'den (bugünkü Karadağ'da) çıktığı söylenir. Raška (Yeni Pazar yakınında), Priştine ve ardından Prizren sırasıyla başkentleri oldu. Yarımadayı hâkimiyetleri altına aldılar ve Slav milleti sonunda Bulgar veya Yunan değil Slav hükümdarları tarafından idare edilir oldu. Bulgar İmparatorluğu'ndan geriye kalan her yer 1330 yılı civarında Sırp'ların eline geçti ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Ruslar Ayastefanos Antlaşması'nı³⁰ imzalayınca kadar Bulgarlar bu yerleri ele geçirmek için teşebbüste bulunmadı.

28 Eski Sırbistan'ı kaynaklar Kuzey Makedonya, Kosova, Raška, Metohiya ve yakın çevresini kapsayan bölge olarak tanımlamaktadır.

29 Bu değerlendirmenin yazar tarafından 1900'lerin başında yapılmış olduğu dikkate alınmalıdır.

30 Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması (3 Mart 1878): 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ("93 Harbi" diye de bilinir.) sonunda imzalanan ateşkes ve barış antlaşmasıdır. Savaşın ilerleyen safhasında Rus orduları batıda İstanbul yakınlarına (Yeşilköy'e) ve doğuda da Erzurum'a kadar gelmişlerdi. Antlaşma maddelerine göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya tam bağımsız olacak ve sınırları genişletilecek, Teselya bölgesi Yunanistan'a bırakılacaktı. Ayrıca büyük bir Bulgaristan Prenslığı kurulacak ve bu Prenslığın sınırları Tuna'dan Ege'ye ve Trakya'dan Arnavutluk'a kadar uzanacaktı. Batılı büyük güçlerin müdahalesiyle bu antlaşma geçersiz kılınmış ve onun yerine Berlin Antlaşması imzalanmıştır (13 Temmuz, 1878). Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ Prenslikleri hâline gelmiştir.

Artık Balkan tarihinde önemli ve kader belirleyici bir döneme gelmiş bulunuyoruz. Sırp, Yunan ve Bulgarlar, bir yükselip bir düşerek birbiri ardına galip veya mağlup hâlde üstünlük müca-
delesi vermekteyken hepsine boyun eğdirecek Osmanlı Türk'ü (doğrudur, Haçlı seferleriyle belli ölçüde zapt edilmiş olsalar da³¹) istikrarlı bir biçimde Avrupa'ya yaklaşmaktaydı. İşte burada bir diğer Balkan nefretini mütalaa için durmalıyız; diğerleri gibi günümüze kadar şiddetini muhafaza etmiş bir nefrettir. Bu da büyük Hristiyan nefretidir [Türklere karşı].

Roma'yı en sonunda Bizans'tan ayıracak uzun soluklu ve keskin dogmatik münakaşalar çok erken bir tarihte başlamıştır. Bu tartışmalar görünüşte inanç ve ayin mevzularıyla alakalıydı. Bunların temelinde ise “Doğu Doğu'dur ve Batı da Batı'dır.” gerçeği yatar. Kiliseler arasındaki nihai ayrılık 1054'ten önce gerçekleşmiş olmasa da Sırp ve Bulgarlar Selanikli misyonerler aracılığıyla Hristiyan olduklarında bu kiliseler filen zaten bölünüp birbirlerinden ayrılmıştı.

Balkan Hristiyanlarını zayıflatan tek dinî farklılık Doğu ile Batı arasındaki bölünme değildi. Her etnik yapı şimdi olduğu gibi o zaman da müstakil bir kilise aracılığıyla gücünü genişletmeye çalışmaktaydı ve Bogomil³² sapkınlığı nedeniyle içeriden de par-

31 Yazar “Haçlı seferleriyle kontrol altına alınmış olsa da” derken büyük ihtimalle Osmanlı güçlerinin Avrupa içlerine ilerleyişi karşısında Osmanlı güçleri ile birleşik Avrupalı güçlerinin -ki bir araya gelişleri “Haçlı” yaklaşımıyla- yaptığı savaşları (Kosova Meydan Muharebesi (1389), Niğbolu Savaşı (1396), Mohaç (1526) vd. kastetmektedir. Bu konuda bir yorum için bk. *Başlangıcından Bugüne Ortadoğu* , s. 61, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

32 Bogomilizm: Bulgar Çarı I. Petro zamanında Bulgaristan'da ortaya çıkıp Doğu ve Batı Avrupa'da birçok ülkede etkin olmuş, Hristiyanlıkta o gün egemen olan temel anlayışlara göre Hristiyanlık otoritelerince sapkın

çalanmışlardı. Bogomiller (lafzen “Tanrı’nın sevdiği” anlamında) hayati hususlarda hem Katoliklerden ve hem de Ortodoks Hristiyanlardan farklı inanıştalar ve her iki kesimden de (hem Katoliklerden hem de Ortodokslardan) büyük zulüm görmüşlerdi. Buna rağmen Bosna’da sayıca çoğalmış ve güç kazanmışlardı ki grotesk insan ve hayvan figürleri oyulmuş kaba anıtları Bosna’nın pek çok ıssız yamacında hâlâ durmaktadır. Hristiyanların elinden çok çile çektiklerinden Türk’ü bir düşman olmaktan çok, bir kurtarıcı gibi selamlamaya hazırdılar. Bosna’da İslam’ı benimseyen çok sayıdaki insanın büyük bir kısmının aslında Bogomiller olduğuna inanılıyor. Bogomillerin [Hristiyan olarak kalanların] kendi ayinlerini Bosna’nın bazı bölgelerinde elli altmış yıl öncesine³³ kadar uyguladıkları söyleniyor.

Türkler Balkan Yarımadası’na vardığında burayı, dört milletin nefreti, üç kilise ve güçlü bir sapkın inanışla [Bogomilizm kastediliyor.] bölünmüş ve belki en acısı da dinî bir nefret yüzünden Batı’nın yardımından mahrum kalmış hâlde buldu. Ancak bu durumun Balkan Yarımadası’na has bir durum olmadığı unutulmamalıdır. Tüm Orta Çağ Avrupa’sı “artan sancılar”dan muzdaripti, dinî hoşgörüyse bugünün bir icadıdır. Güya Hristiyanlık namına gelip Türklerin geçici bir süre

addedilmiş, dinî nitelikli dikkat çekici bir akımdır. Kurucusu, X. yüzyılda Bizans topraklarında yaşayan Bogomil isimli bir rahiptir. Bogomil taraftarları Hristiyanlıktaki teslis akidesine inanmayıp Hz. İsa’nın peygamber olduğuna inanıyor, Papalık otoritesini reddediyor, Hristiyanlarca benimsenmiş haç gibi bazı dinî sembolleri de tanımıyorlardı. Dolayısıyla Bogomiller Papalığın büyük tepkisiyle karşılaşmışlar ve Orta Çağ boyunca büyük eziyet ve zulüm görmüşlerdir. Bogomilizmin kalesi ise Bosna Hersek’ti. Bosna Hersek’in Osmanlılar tarafından fethinden sonra bu cemaat mensuplarının kitleler hâlinde Müslüman olduğu bilinmektedir.

33 Kastedilen zaman dilimi yazarın Balkanlar’ı dolaştığı yıllar olan 1900’lerden 50-60 yıl öncesi (XIX. yüzyıl ortaları) gibi düşünülebilir.

için Asya'da kalmalarını [Anadolu'ya ilerleyişlerini geciktirmeyi] temin etseler de Haçlılar, Doğu kiliselerinin hasmı olarak geldikleri ve Dördüncü Haçlı Seferi sırasında barbarca muamele ettikleri³⁴ için Avrupa kapılarının Türklere nihai olarak açılmasına kuşkusuz büyük sebebiyet vermişlerdir. Bu yüzden Balkan milletlerinin Romalı her şeye nefret duyuyor oluşu şaşılacak bir şey değildir. Günümüz eğitimsiz Ortodoks köylüsü, Roma alfabesine bile muhtemelen Papa ile irtibatlı diye tehlikeli gözüyle bakıyordu. Dostane hâlde yavaş bir Archimandrite³⁵ benimle konuşmaya, "İkimiz de Papa'yı sevmiyoruz." diyerek başladı.

Türklerin yaklaştığı günler Sırp İmparatorluğu'nun refah günleriydi. Yaklaşan tehlike bir vakitler Balkan ahalisi tarafından gerçekten fark edilmiş ve ilk ve son defa Rumlarla Sırplar ittifak edip yaklaşan düşmanı Anadolu'da bozguna uğratmıştı.³⁶ Ama bu ittifak geçiciydi. Sırp, Yunan ve Bulgarların yaklaşan akıbetlerine karşı yine kör olduklarını ve bir ölüm kalım mücadelesine kilitlendiklerini görüyoruz, bu safhada Bizans, Türkleri fiilen kendi yanına çekmek için çabalamaktadır. An-

34 Dördüncü Haçlı Seferi (1204) sırasında Haçlıların Konstantinopolis'te Ortodoks ahalie karşı sergiledikleri vahşet ve genel yıkıma işaret edilmektedir. Bilindiği üzere bu sefer sonunda Haçlılar İstanbul'da Bizans İmparatorluğu yerine bir Latin Devleti kurmuştur.

35 Archimandrite: Doğu Hristiyanlığında (Ortodokslukta) yüksek derece- li bir "başrahip" mertebesine karşılık gelen unvan.

36 Bizans İmparatoru I. Manuel ile Selçuklu Sultanı II. Kılıcarşlan komutasındaki orduları arasında gerçekleşen Miryokefalon (Düzbel) Savaşı (1176) kastediliyor olmalıdır. Savaşa Macar Krallığı güçlerinin yanı sıra Sırp askerleri de katılmıştır. Bu, her iki tarafın ağır kayıplar verdiği bir savaş olmakla birlikte Bizans kuvvetlerinin (metinde "Rumlar" olarak geçiyor) ve müttefiklerinin mağlubiyetiyle sonuçlanan ve belli şartlara razı gelerek çekilmeyi kabul ettikleri bir savaştı.

cak Sırp yıldızı yükselişteydi, Sırp orduları her yerde muzafferdi ve güçlü savaşçı Stefan Duşan'ın³⁷ liderliğindeki Sırbistan, ihtişamının zirvesine ulaşmıştı. Sırbistan, Bosna, Arnavutluk, Makedonya hepsi onun hükümlerine altındaydı. Bulgaristan ve Teselya da ona bağlıydı. Hem savaşçı hem de kanun koyucu sıfatıyla tanınmış, imparatorluğunda düzen sağlamak için hazırladığı ayrıntılı kanunname günümüze kadar ulaşmıştır. Prizren onun başkentiydi ve orada sarayını büyük bir ihtişama kavuşturmuştu. Onu şimdi, babasının Deçan'daki kilisesinin duvarlarındaki sağlam ve muhteşem fresklerde sakallı, bııklı, düz Bizans kaftanı giymiş, fazlaca altına bürünmüş ve her iki yanından bir dizi değerli taşla bezenmiş imparatorluk tacını giymiş hâlde görebilirsiniz. Duşan, neredeyse tüm yarımadanın çarı olarak Yunanistan ve Bizans'ı imparatorluğuna katmayı ve Türkü Avrupa'dan uzak tutmayı planladı ve bu teşebbüsüne muazzam bir orduyla girişti. Eğer başarılı olsaydı ve imparatorluğunu sağlamlaştıracak kadar uzun yaşasaydı, Doğu Avrupa'nın kaderi çok farklı olabilirdi; çünkü o, kuşkusuz yarımadanın yetiştirmiş olduğu en güçlü adamlardan birisiydi. Ancak gücünün ve ihtişamının ortalarında ve büyük girişiminin arifesinde iken Bizans'tan birkaç kilometre uzaklıkta (rivayete göre haince zehirlenerek) öldü.

Duşan hâlâ bir halk kahramanıdır ve hem Sırbistan'da hem de Karadağ'da birçok evin duvarında gülünç ilkel resimlerde ateş gibi bir küheylan üzerinde kasıla kasıla ilerlerken görülür.

37 Stefan Duşan (Stephan Dushan veya Dušan): Nemanjić hanedanı mensubu. (1308-1355). 1331-1355 arası Sırbistan Kralı. Topraklarını genişlettikten sonra 1345'te kendisini "Sırp'ların, Yunanların ve Arnavutların İmparatoru" olarak ilan etti.

Duşan adına bugün birçok Sırp kendilerine atadan miras olduğuna inandıkları geniş topraklar üzerinde hak iddia eder. Pasaport kabımda Roma harfleriyle basılı bulunan ismimi büyük zorlukla çözen bir jandarmanın ani sevincini hatırlıyorum: “Bu Duşan!” diye haykırdı, “Büyük çarımızın ismi!”

Kısa süren Balkan şöhretlerine vahlar olsun! Duşan’ın Büyük Sırbistan’ı, “tek adam” imparatorluklarının ölümcül listesine dâhil olmakla kaldı. Oğullarından biri olan Stefan Uroş³⁸ çok gençti ve süratle ortaya çıkan bu büyük devlet, onu bir arada tutacak kudretli bir elden mahrum kalır kalmaz mahallî liderlerin idaresinde ayrı parçalara bölündü. Stefan Uroş katledildi ve onunla birlikte Sırbistan’a iki asırdan fazla yükselen bir başarıyla hükmeden Nemanya prenslerinin fetihçi hanedanı sona ermiş oldu.

Fişek gibi fırlayıp kütük gibi devrilen imparatorlukların cümbüşü onların neyden bina edildiklerini hatırladığımız vakte kadar kör edici ve sersemleticidir. Sürekli lider değiştiren nüfusun büyük kısmı mahallî reislerle birlikte aşiretlere bölündü. Hepsinin başında kapı komşularıyla ettikleri küçük kavgaları vardı. Bunlar askerî hünerlerle donanmış bir orduya sahip cesur liderler tarafından birbiri ardına kolayca zapt edilip itaat altına alındılar. Bu aşiretler hizaya alındıklarında o günün fatihine haraç ödeyip eskisi gibi örf ve âdetleri değişmeden yaşamaya devam ettiler. Dağlarda yaşayan ahali için bir Asen veya bir Nemanya’nın onlar üzerinde tahakküm iddia etmesi pek bir şey fark ettirmezdi. Yunan, Sırp ve Bulgarların her biri gerektiğinde kullandıkları ayak basacakları küçük bir yere

38 Stefan Uroş V. Stefan Uroş (Urosh ya da Uroš): (1337-1371). Stefan Duşan’ın oğludur, hükümdarlığı 1355-1371 arasında sürmüştür.

sahiplerdi.. Dağ ahalisi hangi milletten olursa olsun karma bir topluluğu idare etme melekesine sahip bir prens ortaya sürerdi. Günümüzün öne çıkan sorusu ise “onlara şimdi kimin hükmedeceği”dir.

Dağılışı ve kuruluş fasıllarında -yani bir imparatorluk dağılırken ve bir sonrakinin kurucusu henüz ortaya çıkmış değilken- gücü yerinde herhangi bir mahallî lider veya yabancı bir işgalci küçük bir devlet inşa ederdi. Bu şekilde XI. yüzyılın sonlarına doğru Normanlar güney Arnavutluk'u işgal ettiler ve kuzeyde Ohri ve Üsküp; güneyde de Kesriye'ye (Kastoria'ya) kadar ilerlediler. Lakin onların hâkimiyetleri geçiciydi ve ticaret sahasını erken tarihte Adriyatik kıyıları boyunca genişletmeye başlamış Venedik'in düşmanlığı sebebiyle kısa sürdü.

Epir Despotluğu kalıcı ve kayda değer bir hükümlanlıktı.³⁹ Bizans, Latinlerin saldırısına uğradığında⁴⁰ imparatorluk ailesiyle belli belirsiz bir akrabalığı olan Mihail Angelo Komnenos, XIII. yüzyılın başında kendisini güney Arnavutluk milletinin lideri olarak kabul ettirdi ve Epir, Teselya, Ohri bölgeleriyle kuzey Arnavutluk'un bir kısmını da kapsayacak Epir Despotluğu isimli büyük bir devlet kurdu. O sırada bu toprakların çoğu Korfu ve İyon adalarıyla birlikte Dördüncü Haçlı Seferi sırasında gerçekleştirilen saldırının ganimet payı olarak Venedik'e tahsis edilmişti. Ama Venedikliler kendileri-

39 Epir Despotluğu: 1204'te Mihail Komnenos tarafından kurulan bu devlet, varlığına 1337'de Sırbistan Krallığı tarafından son verilmişse de 1356'da yeniden kurulmuş ve 1479'da Osmanlı Devleti tarafından fethedilene kadar varlığını sürdürmüştür.

40 Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Haçlı ordularını oluşturan Katolik güçlerinin Kudüs'e gidecekken Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'e saldırıp onu yağmalayarak bir Latin Devleti'ni kurdukları (1204) saldırı kastedilmektedir.

ne tahsis edilmiş bu mülkleri almak için geldiklerinde Mihail Komnenos'un kendi hükümlerini kurduğunu ve gitme niyetinde de olmadığını gördüler. Sahiller ve limanlar Venedik'in asıl istediği yerlerdi, Mihail Komnenos'u olduğu yerden kovmaksa lüzumsuz bir iş olacaktı. Venedikliler Adalar, Draç (Durazzo)⁴¹ ve bir kıyı şeridiyle yetindiler ve iç kısımların hükümlerini Komnenos'a bıraktılar; Komnenos küçük bir haraç ödeme, yabancı dağ aşiretlerini denetim altında tutma ve onların sahil kasabalarını huzursuz etmelerine engel olma sözü verdi. Draç Venedik'e aitti ve burada bir Roma Katolik Başpiskoposluğu, bulunmaktaydı ama bu uzun sürmedi.

Mihail Komnenos 1214'te öldürüldü; kardeşi ve halefi Theodore⁴² Venediklileri buradan göndererek bölgenin tek hâkimi oldu. Daha sonra Theodore'un hükümlerini İkinci Bulgar İmparatorluğu'nu inşa için büyük gayret gösteren John Asen'in işgaliyle kesintiye uğramıştı. Asen, Theodore ile muhabere etti ve onu esir aldı (yaklaşık 1230'da); bu durum sürekli yabancı ot gibi biten büyük imparatorluklarda sık sık vuku bulduğundan mahallî yönetim bundan çok rahatsızlık duymadı.

Theodore'nin kardeşi Manuil Epir Despotluğu'nun başına geçti ve Asen'in kızıyla evlendi. Asen ise Theodore'nin kızıyla evlenerek kendisini ailenin bir parçası hâline getirdi. Epir Despotluğu Asen'in Bulgar İmparatorluğu'ndan daha uzun ömürlü oldu ve vakti geldiğinde Sırp'ların eline geçti. Bu arada diğer bir ilginç karmaşıklık ortaya çıkmıştı: Sicilya

41 Draç (İtalyancası: Durazzo): Arnavutluk'ta, Adriyatik sahilinde bir şehir. Arnavutçada ve günümüzde Durres olarak geçer.

42 Theodore (Theodoros Komnenos Dukas): (öl. 1253). Epir Despotluğu ikinci hükümdarı.

Kralı Manfred⁴³ Epir Despotu'nun kızıyla evlendi ve kızın çeyizine birkaç önemli Arnavut kasabası dâhil edildi. Anjoulu Charles⁴⁴ Manfred'i devirdi ve onun hükmü altında bulunan tüm yerlerin, Arnavut sahil kasabaları da dâhil, kendi hükümlerliği altında aldığını iddia etti ve onları ele geçirmek için harekete geçti. Draç'ı zapt etti ve hatta iç kısımda bulunan Berat'a ulaştı. Epir Despotu o sırada ona bağlılık yemini etmeye sıcak bakıyordu ama o günlerde bu yemin "Sizinle şimdi uğraşamam." demekten fazla bir şey ifade etmezdi, nitekim sadakatini unutan Despot, Sırp Çarı Stefan Duşan'ın hükümdarlığı boyunca Anjouluların hâkimiyeti altında kalmış ve kendi idaresi altına girmemiş az sayıdaki yerden birisi olan Draç dışında kalan yerleri kısa sürede geri almayı başarmıştı. Despotluğun geri kalan kısmı Asen'inki gibi Duşan'ın hâkimiyetindeydi ancak Komnenos soyu o durumda da varlığını sürdürdü ve sonunda Epirus Despotluğu bir Sırp soylusu George Balşa ve kısa süre içinde de çeşitli Arnavut aşiret reisleri tarafından ele geçirilip kendi hâkimiyet alanlarına katıldı.

Büyük Balkan imparatorluklarını birbirine bağlayan iplerin narin yapısını gösteren bu kısa taslak tasvirde sonra şimdi Yarımada'nın Duşan'ın ölümünden sonraki durumuna geçmeliyiz. Yarımada birkaç yıl içinde ayrı prensliklerden oluşan bir toprak hâline geldi. Bulgaristan ve Bosna'nın ikisi de kendisini kurtarma noktasına ulaştı; Bosna hakikaten kendi

43 Manfred (1232-1266), Sicilya Kralı. Hükümdarlığı: (1258-1266).

44 Anjoulu Charles: (1226-1285). I. Carlo (Napolili) veya Charles d'Anjou olarak da bilinir. Papalığın izniyle 1266'da Sicilya'yı fethedip "Sicilya Kralı" unvanını almıştır. Bizans egemenliği altındaki Arnavutluk'u fethedince kendisini Arnavutluk Kralı olarak ilan etmiştir. Fransa Kralı IX. Lui'nin liderlik yaptığı, esir düştüğü ve büyük bir yenilgiyle sonuçlanan Yedinci Haçlı Seferi'ne katılmıştır.

kralının hükmünde bir güç olma emareleri gösterdi ancak her ikisi de sonuca ulaşamadı. Zeta adıyla bilinen bölge (bugünkü Karadağ ve Kuzey Arnavutluk'un büyük bölümünü içerir) İşkodra'yı başkent edinmiş George Balşa tarafından yönetiliyordu. Bu zaman dilimi kayda değer bir şekilde modern Arnavutluk tarihinin başlangıcıdır. Güçlü Arnavut reislerinden söz edildiğini duyarız: Draç (Durazzo) ve Akçahisar (Kruya) beyleri olan Topialar; hükümdarlığı Kesriye'ye kadar uzanan ve Berat civarlarındaki diyara hâlâ adını veren Muzaka (Musaki) ailesi ve Ohri bölgesi yerel yöneticisi Gropa ailesi. Bizans'ın gücü yok olmuştu ve Arnavutlar daha önce Slavlar tarafından sürüldükleri topraklara hızla yayıldılar. Sırbistan -artık çok küçülmüş durumdaydı- Duşan'ın generallerinden birisi ve Duşan'ın tek oğlu genç Stefan Uroş'u öldürerek tahtını ele geçiren (1371) Vukaşin⁴⁵ tarafından yönetiliyordu. Son zamanların en korkunç hakikati ise Türkler Avrupa'ya girip buraya yerleşmeye gelmişlerdi.

Ne Yunanlar ne de Bulgarlar başlangıçta Türklerden çok korkmuş gibi değil onları daha çok diğerlerine karşı kendileri için muhtemel bir müttefik olarak görüyorlardı. Dolayısıyla onlara karşı esaslı bir direniş olmadı; Türkler 1361'de Edirne'yi, bir sonraki yıl da Filibe'yi fethetti. Bulgaristan kısa sürede Osmanlı'ya bağlı bir devlet hâline geldi ve Türk ordusuna asker temin etti.

45 Uroş'un Vukaşin tarafından öldürülmüş olduğunu doğrulamayan kaynaklar, Vukaşin'in o günün Sırbistan'ının güney kısımlarına ve Makedonya'nın da kuzey kısımlarına hükmeden bir prens olduğunu, Uroş'un kendi çocuğu olmadığından Vukaşin'in kendisinin büyük oğlu Prens Marko'yu onun yerine halef tayin ettiğini (1369) belirtir. Uroş'un, 1371 Aralık ayında doğal nedenlerle öldüğü söylenir. Vukaşin'in kendisi ise Osmanlı kuvvetlerine karşı yapılan Maritsa (Çirmen veya İkinci Meriç diye de bilinen) Savaşı'nda (26 Eylül 1371) hayatını kaybetmiştir.

Sırp lar yaklaş an tehlikeyi idrak etti ve Vukaş in büyük bir güç le Türk ilerlemesini engellemeye çalış tı ancak tamamen bozguna uğradı, ordusu yok edildi ve kendisi de öldürüldü. Söylendiğine göre onu öldüren bir Sırp soylusuydu, böylece genç Uroş'un intikamını almış tı.

Bu sırada Zeta Prensi George Balşa hükümr anlık alanını genişletmekteydi. Balşa'nın devletinin bir parçası bugün Karadağ olarak varlığını sürüdü rüyor, burası Duş an'ın Büyük Sırbistan'ının Türkler tarafından fethedilmemiş kısmıdır. Arnavut mahallî reislerinin birçoğu Balşa'nın müttelikleriydi ve Balşa ailesi evlilikler yoluyla onlardan bazılarıyla hısımdı. Bu bölgenin Sırp larında kuşkusuz çok fazla İliiryalı kanı vardı ve bu noktada Arnavutluk ile Karadağ arasında sonradan yükselen nefreti anlamak kolay değildir. Ama Balşa bir Sırp-Arnavut devletini kurarken Türkler de durmaksızın ilerliyorlardı. Hiçbir büyük lider Türkler e karşı koymadı ve onlar da ilerlemekte zorluk çekmediler. Türkler 1385'de Makedonya içlerine doğru ilerlemek için işi sıkı tuttular ve 1386'da Niş'e ulaşarak orayı fethettiler. Sırp lar düşmanları Türklerle karşı karşıya geldiklerinde kendi dağılık güçlerini birleştirecek bir kral aradılar ve Sırbistan'ın çöküşünü anlatan halk şarkısının bahtsız kahramanı Lazar Grebljanoviç'i⁴⁶ seçtiler. Tüm Balkan milletleri için 1389 çok önemli ve belirleyici bir yıld ı, Sırp lar birleş ik bir millet olarak son direnişlerini yaptılar.

Lazar reislerini davet etti; Bosna'dan, Arnavutluk'tan, Zeta'dan ve Sirem'den (Syrmia) ülkenin tüm kahramanları -günümüzde

46 Lazar Grebljanoviç (Stefan Lazar Hrebeljanovic): I. Kosova Savaşı sırasında Osmanlı Türk güçlerine karşı savaş an Sırp lar, Arnavutlar, Bosnalılar ve şövalyelerden oluş an güçlerin lideri konumundaki savaş meydanında öldürülmüş Sırp Prensi'dir.

her Sırp çocuğunun tam tekmil iyi bildiği yiğit cengâverlerinin sancağı altına koşuştular.

Sultan Murad ve askerleri Eski Sırbistan'ın geniş Kosova ovasında ordugâh kurdular. Murad *gâvurları* katletmeye ve onların kelleleriyle hudutlarını tayin etmeye ant içmişti. Sultan'ın çadırları ovanın her yanına yayılmıştı; cengâverlerinin mızrakları kara bir orman, sancakları ise semadaki bulutlar gibiydi. Ordusu o kadar büyüktü ki Tanrı yağmur ihsan etmiş olsaydı yağmur yeşil çayırlar üzerine değil süvariler, atlar, mızraklar ve sancaklar üzerine düşerdi. Sırp'lar açısından umutsuz bir harp başladı, Sultan Murad muharebe sabahı çadırı içinde onu öldürmeye ant içmiş Sırp reisi Miloş Obiliç tarafından bıçaklandı ancak Türkler Murad'ın oğlu Bayezid komutasındaydı.⁴⁷ Lazar ve askerleri büyük bir eşitsizlik içinde şiddetli bir hâlde harp ettiler, Sitnitza'nın suları kırmızı aktı ve atlar dizlerine kadar kana bulaşmıştı. Türkler karşılaştıkları vahşi saldırı karşısında sendeleyip gerilediler, Sırp milletinin felaketi ise bölünmeleri oldu. Lazar ihanete uğradı; Damadı Vuk Brankovic, Nemanyaların tacına göz dikti, on iki bin askeriyle düşman tarafına geçti,⁴⁸ böylece bastıkları zemin daha da zayıflamıştı. Akabinde Lazar yıkıldı ve askerleri onun etrafında toplandı. Ağır kayıp vermiş olsalar da Türkler sonuçları itibarıyla dünyanın belirleyici harplerinden

47 Kaynaklar Sultan Murad'ın savaş bittikten sonra savaş alanında hançerlenerek (Miloş Obiliç tarafından) öldürüldüğünü söyler. Yıldırım Bayezid'in tahta geçişi de hemen orada savaş alanında gerçekleşir. Savaş (15 Haziran 1389) sırasında Bayezid, Türk ordusunun sağ kanadına komuta etmekteydi ve savaşın kazanılmasında tahrip edici ilk saldırılarıyla önemli bir rol oynadığı bilinir.

48 Türk kaynakları, savaşın ilerleyen safhasında Sırp ordusunun yenilmek üzere olduğunu gören Vuk Brankovic'in askerleriyle birlikte kaçmış olduğunu söyler. Savaşa ilişkin Sırp ve Türk kaynakları bazı detayları farklı bir biçimde nakletmektedir.

birisi olan, Balkan milletlerinin acısını hâlâ çektiği ve neticeleri Avrupa'daki sulhu hâlâ tehdit eden bu harbin galibi oldular.

Sultan Murad'ın naaşı Bursa'ya⁴⁹ ihtişamlı bir cenaze merasimiyle defnedildi; Lazar'ın naaşı Syrmia'daki⁵⁰ Vrdnik⁵¹'te son istirahatinde, o kanlı harbin en sevilen kahramanı Miloř Obilić'in kemikleriyse harp meydanında gömülüdür. "Benimle Kosova'ya gelin, size Sultan Murad'ı öldüren kahraman Miloř Obilić'in mezarını göstereyim!" diye seslendi bir jandarma bana. Miloř Müslümandı ve Sultan'ın hizmetindeydi⁵² ama o bir Bořnak'tı ve atalarının dinden [Hristiyanlıktan] dönmüş olmasına rağmen kendi halkının geleneklerinin onun tasavvurunda hâlâ büyük yeri vardı.

Lanetli Vuk Branković'e gelince o, XIX. yüzyılın başlarındaki Sırp ayaklanmasına kadar mezarının başında dindar bir şekil-

49 Türk kaynakları Sultan Murad'ın iç organlarının savaş alanına daha sonra türbesinin yapılmış olduğu yere gömüldüğünü, naaşınınsa Bursa'ya götürülmüş olduğunu söyler.

50 Sırbistan'da Syrmia (Sirem) diye bir yer ismi vardır. Ancak Kral Lazar Cuprija yakınlarındaki Senje'deki (Senye) Ravanica Manastırı'nda defnedilmiştir.

51 Burada Mary Edith Durham'ın yanlış bilgi verdiğini düşünüyoruz. Çünkü Sırbistan'da Vrdnik ve Senje'de (Senye) iki farklı Ravanica (Okunuşu: Ravanitsa) Manastırı vardır. Kral Lazar'ın mezarı Cuprija şehri yakınlarındaki Senje yerleşimindeki Ravanica Manastırı'ndadır. Vrdnik'te değildir.

52 Kosova Savaşı ve Miloř Obilić'in Sultan Murad'ı nasıl öldürdüğüyle ilgili farklı rivayetler var ise de onun Sultan'ın hizmetindeki Müslüman bir Bořnak olduğu iddiası bilinen kaynaklarda yer almamaktadır. Bu iddiaya en yakın rivayet Miloř'un Müslüman olup kendisine itaat etme talebiyle Sultan'a yaklaşıp onu hançerlediğini söyler. Hâkim rivayet Miloř Obilić'i bir Sırp soylusu olarak tanımlamaktadır. Ayrıca savaşın tarihini bazı kaynaklar 28 Haziran 1389 dese de Batılı kaynaklar 15 Haziran 1389'da mutabıktır.

de kandiller yaktığı söylenen Türkler tarafından Çar Lazar'ın başkenti Kruşevats'a (Alacahisar) gömüldü, ayaklanma başlayınca Sırp lar, hainlerin (onun ve yanındakilerin) mezarını kazıp kemiklerini çıkardılar ve küllerini dört bir yana savurdular.

Kosova hâlâ düşmanın elinde ve mağlubiyetin acısı geçmiş değil, hâlen canlı. Her yıl o mahvedici gün olan 15 Haziranda Sırp topraklarındaki kiliselerde kutsal bir ayın düzenlenir ve Karadağlılar kan ve yası temsil eden kırmızı ve siyah renkte şapkalar takarlar.

Kosova Harbi karma müdafaa açısından son girişimdi. Ancak Türkler bu zor kazandıkları galibiyetin devamını hemen getirmedi ler. Çoğu bölgede mahallî prensler Türk hükümr anlığı altında sözde yönetici vazifesiyle devam etti. Ancak Sultan'a para ve insan gücü açısından külfetli bir vergi ve Müslüman olarak yetiştirilip şöhretli Yeniçeri Ocağı'nda eğitilmek üzere devşirilecek çocuk göndermek mecburiyetindeydiler. Tebaanın en acımasız düşmanı böylece kendi et ve kanıyla meydana gelmişti. Dahası en iyi çocuklarının bu amaç için alınması onların kendi direniş güçlerini çok zayıflatmıştı.

Yine de henüz kendilerini bekleyen akıbetin farkında olmayan ücra bölgelerdeki küçük prensler birbirleriyle savaşmaya devam ettiler çünkü hâlâ her birinin niyeti herkesin canı pahasına bir "tek adam imparatorluğu" meydana getirmektir. Bu hâkim şeflerden en meşhuru, gaspçı Vukaşin'in oğlu Marko Kraliyeviç'tir (kralın oğlu Mark). Marko, Eski Sırbistan ve Makedonya'nın büyük bir bölümüne hükmetti, başkenti de Pirlepe idi. Kosova'da Sırbistan için savaşan beylerden biriydi, yenilgiden sonra Türklere tabi bir mahallî yönetici olarak devam etti. Sırp halk şiiirlerinin sevilen bu kahramanının yiğitlikleri şiiirlerde de kaydedildiği gibi halka mal olmaktan çok mitolojik niteliktedir. Bir perinin (Vila) kan kardeşidir, sihirli bir ata (Şaratz) biner ve

Sultan'ın emri altında sayısız savaşta hizmet eder. Onun cesur eylemleri ulusunun kaderini etkilemedi, yalnızca çok sevilen şarkılara konu oldu; bu şarkılar kuşkusuz, bu topraklarda izleri hâlâ canlı Türk hükümlranlığının karanlık asırları boyunca Sırp örfünü canlı tutmada önemli bir fayda sağladı. Marko'nun ölümünden sonra bu toprakların büyük bölümü yeniden Arnavutların eline geçti.

Hükümdar prensler çok geçmeden kendi kaderlerini çizdiler ve onların yerlerini Türk paşaları aldı. Son Bulgar prensi 1398 civarında devrildi. Sırbistan'daki prenslik, Macaristan'ın yardımıyla 1459'a kadar ayakta kaldı ancak Ortodoks Sırların Katolik Macarlara karşı itimatsızlıkları kalıcı bir ittifak ihtimalini ortadan kaldırdı. Katoliklik korkuları yüzünden mahallî prenslerin sonuncusunun dul eşi Helena Sırbistan'ı Papa'nın koruması altına alarak kurtarmak isteyince Sırların Türk işgaline karşı direnişleri ya çok az oldu ya da hiç olmadı ve Sırbistan diğer milletler arasında silinip gitti.

Birkaç yıl sonra benzer sebeplerle Bosna da düştü. Türklere kucak açanlar sadece onları Papa'ya karşı bir koruma olarak gören Ortodokslar değildi, Türklerin hem Ortodoks hem de Katoliklere karşı kendilerini koruyacağını düşünen aykırı Bogomil inancının takipçileri de onları memnuniyetle karşıladı.

Balkan Yarımadası'nın tamamı içinde yalnızca iki bölge bağımsızlığını bir parça koruyordu: Arnavutluk ve Balša'nın Zeta Prensiği. Buralarda Türkler çok daha fazla direnişle karşılaştı. Yine de Türkler bu topraklara nüfuz ettiler ve II. George Balša, zorlu bir çarpışmadan sonra İşkodra'yı Venediklilere (Leř -İtalyancası: Alessio- ve Draç da ellerindeydi.) satmak ve Karadağ dağlarına çekilmek mecburiyetinde kaldı. Türkler ovaları ele geçirdi ancak dağların doğal koruyucu surları onların aşamayacağı kadar sarptı. Balša'yı Stefan Çirno-

yeviç izledi ve Karadağ dağları hiçbir zaman Türk hâkimiyeti altına girmedi.

Bu arada Arnavutluk'taki bütün dağ aşiretleri kendilerini müdafaa ettiler. Lek Dukagin ve kardeşi Paul, Drin⁵³ Nehri'yle deniz arasındaki bölgelerde bağımsız kaldılar. Buralarda kendi aşiretleri ve Mirdita aşireti (Mirditalılar) hâlâ yabani bir yaşayış sürmektedir. Lek'in adını bugüne kadar taşıyan ve yazılı olmayan "dağ yasa" onlara hükmetmektedir. Bu yasanın Antik Çağ'dan geldiği ve Avrupa'da var olan en eski yasa olduğu söylenir. Bu doğru olabilir çünkü daha ilkel bir yasa bulmak zordur. Bu yasa cinayet suçunun yargısı veya cezasıyla ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. Öldürülen adamın intikamını nasıl ve ne zaman alacakları konusu onun akrabalarının arzusuna bırakılmıştır. Topialar, Tiran çevresini savundu. İsimlerinin hâlâ bilindiği bölgelerde Şapataları, Muzakaları ve Duşmanları işittik, Venedik ise sahil kasabalarının çoğunu elinde tutmaktadır.

53 Drin Nehri: Kosova ve Makedonya'dan gelen iki kolun (Ak Dirin ve Kara Dirin) birleşerek oluşturduğu Drin Nehri Arnavutluk'ta Adriyatik Denizi'ne dökülür.

II. Kökenin Tarihi

Milletlerin geçiş alayını gördük, her birinin kısa süren bir ihtişamla donandığını ve sonunda yabancı bir fatih tarafından ezildiğini gördük. Milletlerin gelişme tarihinde ne kadar yol aldıklarına göz atmanın zamanı geldi; çünkü milletler de tıpkı insanlar gibi büyümenin belli aşamalarından geçmek zorundadır. Unutulmamalıdır ki tüm Avrupa o sıralarda büyümekle meşguldü. Balkan Yarımadası'nda olduğu gibi prensin prene, dükün düke karşı yürüttüğü mücadele diğer yerlerde de vardı; tek adam imparatorlukları ortaya çıktı ve devrildi, milletler kurtuluşlarının yahut yıkımlarının ne olduğunu kavradılar ve modern dönem Avrupa güçleri uzun ve kesintisiz bir gelişme süreciyle yavaş yavaş ortaya çıktı.

Balkan milletlerinde durum tam tersiydi. Millî kalkınmaların henüz erken bir kademesindeyken büyümeleri kesintiye uğradı, olağan dışı bir kesintiye... Türklerin geliş dönemine kadar büyümekteydiler. Ticaret yolları Yunan, Bulgar ve Sırp- lar tarafından açılmış ve Venedik ve Ragüza⁵⁴ ile hatırı sayılır bir ticaret hacmi oluşmuştu. Sanat önemli hâle gelmiş, millî edebiyatların ortaya çıkışı başlamıştı. Geride kalan binalara ve onları bezeyen fresklere bakılırsa Büyük Sırp İmparatorlu-

54 Ragüza: Zaman zaman Osmanlı veya Venedik'e haraç vererek bağımsızlığını korumuş Dubrovnik Cumhuriyeti'nin diğer bir adıdır.

ġu'nun ahalisi Avrupa'nın geri kalanının ortalamasından çok az gerideydi, dirilik ve büyüme hâlindeydi.

Türkler Avrupa'ya geldiklerinde büyük bir milletti, askerî vasıflarıyla büyük bir millet. Görgü ve âdetleri bakımından muhtemelen fethettikleri toplumlardan daha zalim veya barbar değillerdi, Orta Çağ'da her millet inanılmayacak kadar gaddardı. Ancak Türkler örgütlenme gücü ve askerî beceri açısından çok üstündüler ve çoġu durumda generallik dehasına sahip sultanlar tarafından yönetiliyorlardı. Bununla birlikte fethin ötesinde bir fikirleri yoktu. Fethedilen topraklarda konakladılar ve oralardaki insanları kendilerini beslemeye zorladılar ve günümüze kadar da bu politikayı izlediler. Köyden köye, kasabadan kasabaya, Türklerin bir vakitler sahip olup hâlâ ellerinde tuttukları diyarlarda dolaştım ve hiçbir yerde Türklerin büyüklüğünün bir abidesini görmedim. Türkler tüm bu asırlar içinde viraneye çevirdikleri topraklar için bir şey yapmadan bugüne kadar oralarda konaklamayı sürdürdüler. Türklerin yönettiġi yerlerde ahalinin güvenliġi Orta Çağ'dakinden daha iyi olmamıştır, muhtemelen o kadar iyi de olmamıştır çünkü Duşan bu çerçevede katı kanunlar çıkarmıştı. Artık silahlı bir refakatçi olmadan seyahat edenler bunu, riski kendileri üstlenerek yapıyorlar ve devlet bundan dolayı bir sorumluluk kabul etmiyor. Yani burası bir Orta Çağ memleketidir. Buraları Türkler nasıl bulmuşlarsa öylece bırakacaklardır.

Tebaanın birçoġ yönden gerilediġine dair şüphe yoktur. Kendilerini korumanın bir yolu olarak bu insanlar gayriihtiyari bir şekilde ilkel geleneklerine sarılmışlardır. Sulh ve harp hususunda edindikleri birikim ve ilerlemeleri kaybettiler çünkü her iki durumda da ustalıklarını icra etme imkânları yoktu. Kendi aralarındaki ihtilafı sonlandıracak temkinli dalaşma teşebbüslerine müsaade edilmemiştir. Türklerin, haberleşme vasıtalarını

edinmeyi ve onları kullanmayı mümkün olduğunca zorlaştırma politikası ticarete ve imalatta her türlü gelişimi engellemiştir. Ağır ve düzensiz vergilendirme şimdi de olduğu gibi herhangi bir sermaye biriktirme umudunu yok etmişti. Tebaa çaresiz kalmış ve ciddi bir şekilde bunun acısını çekmişti. Bu toprakları ziyaret eden tüm seyyahlar buralarda yerleşik durumdaki sefil insanların vaziyetinin acı tablolarını çizer. Dr. Brown 1673'te şöyle yazmış: "O bölgelerde nasıl bir korku içinde yaşadıklarını, kendilerine yaklaştığımızı fark ettiklerinde nasıl uzaklaştıklarını görünce zavallı Hristiyanlara acımadan edemedim. Makedonya'da erkekler ve kadınlar bizden kaçınmak için kendilerini ormana atarlardı." 1717'de Sırbistan'ı dolaşmış Leydi Mary W. Montagu şöyle yazıyor: "Köylüler üzerindeki baskı o kadar büyük ki yeniçeriler ne zaman isterlerse köylüler topraklarını ve sahip oldukları her şeyi yeniçerilerin avı olarak bırakmak mecburiyetindedirler." İnsanların vaziyeti kölelerinkinden daha iyi değildi. Fatihleri tarafından silahsızlandırılan ve sistemli bir şekilde soyulan bu insanlar direnemeyecek kadar güçsüzdüler. Sadece dağlık bölgelerde bulunan sert ve ateşli olanlar kendilerini müdafaa edebiliyorlardı. Bunlar kendi korunaklı mevzilerini tahkim ediyor ve her fırsatta yolunu kesip yağmaladıkları Türklere karşı devamlı çetecilik faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Son zamanlarda gücünü kaybeden eşkıyalığı göğe çıkartan, muhtevası korkunç birçok halk şiirinin konusunu oluşturmuş cüretkâr eylemleri gerçekleştiren bu hayduklar⁵⁵ çoğunlukla Hersek bölgesinde barındırmaktaydı. Çok sayıda Sırp Sava

55 Slavca ve İngilizce metinlerde "hajduk" diye geçmektedir. Balkanlar'da duruma ve zamana bağlı olarak eşkıyalık yapanlar veya ayrılıkçı-bağmsızlık mücadelesi içindekiler için kullanılmıştır. Bu kelimenin "haydut" kelimesinin bölgede kullanılış sırasında bozulup değişerek bu hâle gelmesi ihtimallerin en kuvvetlisidir.

Nehri⁵⁶ havzasına kaçtı ve atalarının torunlarının hâlâ yaşamakta olduğu Macaristan'a geçti, diğerleri ise Karadağ'ın korunaklı yerlerine sığındılar.

Fetihle Türklere tabi hâle gelen Slavlar sadece Türk zulmünden muzdarip değildi. Türkler Hristiyanlığa müsamaha göstereceklerine ve dinî meselelere müdahil olmayacaklarına söz vermişlerdi ve Hristiyan kilisesinin kontrolünü İstanbul'daki, aynı zamanda Hristiyanlara dair birçok mülki işle ilgilenme yetkisine de sahip Rum Patriğine vermişlerdi. Patriklik makamına verilen bu muazzam güç onu aşırı değerli kıldı. Bu nedenle bu makamın başlarda Sultan tarafından en yüksek fiyatı verene satılır hâle geldiğini görürüz. Büyük meblağlar ödenmiştir. Bu paralar din adamları tarafından Türk vergi tahsildarlarından olduğu kadar kilisenin kendi vergi tahsildarlarından da korkan bedbaht cemaatten tahsil edildi. Rumlar yavaş yavaş tüm gücü emdi. Gücü giderek azalan iki bağımsız Slav kilisesi (Ohri ve İpek) XVIII. yüzyılın ikinci yarısında lağvedildi ve bunlar da Rumların eline geçti. Rum idaresi altında hiçbir Slav din adamının yüksek mevkilere çıkmasına müsaade edilmedi; Rumlar⁵⁷ önceden mevcut olan Slav kiliselerinin tüm kalıntılarında kurtulmaya öylesine hevesliydi ki manastır kütüphanelerindeki Slav kilisesinin kitap ve belgelerinin büyük bölümünü imha ettiler. Yunanlar ve Slavlar arasındaki nefret sadece canlı tutulmakla kalmadı daha da büyüldü. Yalnızca Karadağ bugüne kadar ayakta kalan hür ve bağımsız bir Slav kilisesini muhafaza edebilmiştir.

56 Tuna Nehri'nin en büyük koludur. Slovenya'da doğar, Hırvatistan, Bosna Hersek ve Sırbistan içinden geçerek Tuna'yla birleşir.

57 Fener Patrikhanesi kastediliyor.

Mağlup milletlerin mukadderatını kısaca ana hatlarıyla verdikten sonra şimdi Arnavutluk'un yaşamış olduklarının ardına düşebiliriz. Arnavutlarıki tuhaf bir hikâyedir. Kosova dönemi-ne dair Herodot'un muhtemelen müttefik oldukları Trakyalılar hakkında söylemiş olduğu gibi biz de Arnavutlar için şunu söyleyebiliriz: "Bir kişinin idaresi altında veya kendi aralarında birlik olsalardı bence kuvvetleri onları yenilmez hâle getirirdi." Arnavutlar Sırp Prensi George Balşa'la ittifak kurdular ve komşu Sırp Prensi Marko Kraliyeviç'e saldırdılar. Marko'nun yönetimi altında bulunan Ohri, İpek ve haşmetli Duşan'ın memleketi Prizren'i aldılar. Marko artık Türk hükümlanlığına tabi olduğundan kendisine Balşa'nın düşmanı gibi muamele edildiği görülmektedir. Arnavut kanı kendini yeniden öne çıkarıyor, hakkını arıyordu. Arnavut beyler Kesriye'ye kadar hüküm sürmekteydi ama hâlâ aşiretleri bir araya getirip onları bir bütün hâline getirebilecek büyük bir lider yoktu ve sonunda Türkler topraklarına girdiğinde Arnavut beylerinin çoğu Türk hükümlanlığı altına girdi.

Ama bu uzun sürmemiştir.

1403'te İskender Bey adıyla bilinen Arnavutluk'un büyük şahsiyeti Gergi Kastriot⁵⁸ doğdu. Soyuna dair ihtilafı mevzuyu irdelemek için burada yerimiz yok. Babasından muhtelif yerlerde Kesriye'nin, Debre (Dibra) yakınlarında bir köyün ve

58 George veya Gergi Kastriot (İskender Bey): (1405-1468). Arnavutların ulusal kahramanı. Arnavutluk'un feodal hanedanlıklarından Kastriyot Hanedanı'ndandır. Kendisi Sultan II. Murad'ın hizmetinde sarayda eğitim görmüş ve Müslüman olarak İskender Bey adını almıştır. Osmanlı ordusunda belli askerî görevlerde bulunmuş, 1443'te Morava Savaşı sırasında kaçıp sahte bir fermanla sancak beyi olduğunu ilan ederek Akçahisar (Kruya) Kalesi'ni ele geçirmiş ve isyan ederek ölümüne (1468) kadar Osmanlı güçlerine karşı mücadele etmiştir (İsyan ettiğiinde İslamiyet'i reddettiğini de ilan etmiştir).

Akçahisar'ın (Kruya) Beyi olarak bahsedilmiştir. Sonuncusu en yaygın bilinendir. Alametler Gergi'nin azametini önceden bildirmişti, annesi rüyasında bir ejderha doğurduğunu gördü. Anlatılanlara göre Gergi'nin macerası çarpıcı bir şekilde başladı: Babası Türklerin eline geçti ve dört oğlunu da Müslüman olarak yetiştirilip Türk ordusu için eğitilmek üzere devşirme olsunlar diye vermek zorunda kaldı. Çocuklardan yalnızca Gergi hayatta kaldı. Büyük kabiliyet göstermiş, rütbe yükselmiş, İskender Bey adı ve unvanıyla kendisi gibi devşirme Arnavut askerlerin komutanı olmuştur. Yalnızca Asya'da değil aynı zamanda Slavlar karşısında da güle oynaya Türklerin yanında savaşmıştır. Kendi ırkından Sırp Prensi George Brankoviç'in karşısında ilk ama katiyen sonuncu olmayacak görkemli dövüşleriyle kendisini gizlemiştir.

Gergi'ye kendi ulusunun yanında savaşma fikrini ilham eden şeyin Macar lider Yanos Hunyadi'nin⁵⁹ Türklere karşı kazandığı zaferler olduğu görülüyor. Gergi, Hunyadi'yle anlaşma yaparak bir entrikayla geleceğini güvence altına aldı. Türklere ihanet etmek niyetinde olduğuna dair hiçbir işaret vermeden sultanın kâtibine giderek kendisine Sultan adına Akçahisar Beyliğinin kendisine verildiğine dair ferman yazmasını talep etti. Arnavut askerleri arkasında onu desteklemekteydi. Sultan'ın kâtibi ya fermanı yazacaktı ya da ölecekti, o da yazdı. Gergi Debre'ye gitti, onun ve askerlerinin gidiş yolunda Arnavutça şarkılar söylediğini gözünüzde canlandırabilirsiniz. Debre'deki Arnavut reisi Mois Golem tarafından memnuniyetle karşılandı, bu durum Gergi'nin güçlerini daha da arttırdı. Emrindeki askerî birliklerle birlikte Akçahisar'a varan Gergi, fermanı Türk Va-

59 Yanos Hunyadi: (öl. 1456). Hunyadi Yanoş olarak da bilinir. Macar ordu komutanıdır. 1441, 1442 ve 1444 yıllarında Osmanlı Türk kuvvetleriyle yapılan savaşlarda galip gelmiştir.

lisi'ne sundu, o da bu vazifeyi derhâl kendisine teslim etti. O gece vali ve kasabada bulunan diğer Türkler katledildi ve Gergi kendisini Hristiyanlığın ve hür Arnavutluk'un savunucusu ve savaşçısı olarak ilan etti. Bu, 1443'te yılında vuku buldu.

Arnavutluk Prensi İskender Bey olarak Gergi'nin başarısı fevkaladeydi. Arnavutlar güçlü liderlerini bulmuşlardı ve yenilmez nitelikteydiler. Topialar, Muzakalar, Duşmanlar ve Dukaginler hepsi onun sancağı altına koşup geldiler. Evlilik yoluyla hısımlık olduğu Karadağlı Stefan Çırnoyeviç müttefikiydi, bazı sahil kasabalarını ellerinde tutan Venedikliler de öyleydi. Böylece Türkler her yerde hırpalandılar. Osmanlılar boş yere Gergi'nin üzerine askerî birlikler gönderdi. Gönderilen bu askerî birlikler ya Debre ovalarında bozguna uğrattıldılar ya da dağ geçitlerinde pusuya düşürülüp katledildiler, çok azı da esir alındı. Gergi'nin adı Avrupa'da duyuldu ve kendisi Papa tarafından Yanos Hunyadi'ye ve kuzeyden Türkler üzerine yürüyen Polonya Kralı Vladislav'a⁶⁰ yardım etmeye çağrıldı. Birliklerini harp meydanına zamanında yetiştirmiş olsaydı yarımadanın tarihi bugün çok farklı okunabilirdi ama Slavlar ve Arnavutlar arasındaki dinî farklılıklar ve kadim nefret, şimdi⁶¹ olduğu gibi o zaman da Türk'ün Avru-

60 Vladislav (III. Vladyslaw): 1434'ten 1443'te ölümüne kadar hüküm sürmüş Polonya, Macaristan ve Hırvatistan Kralı. Varna Savaşı'nda (1444) Papa önderliğinde oluşturulmuş ve Macar, Leh, Eflak güçlerinin yanısıra Balkanlı güçleri de Haçlı ordusuna komuta etmiştir. Haçlı ordusu II. Murad komutasındaki Osmanlı güçleri karşısında savaşı kaybetmiş ve Vladislav savaşta öldürülmüştür. Bu savaşla birlikte Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki nüfuz ve otoritesi güçlenmiştir. Burada Papa'nın İskender Bey'in Hunyadi'ye ve Polonya Kralı'na yardım etmesini istemiş olduğu savaş Varna Savaşı'dır.

61 Yazar "şimdi" derken gözlemde bulunduğu yılları, 1900 ve hemen önce-sini kastetmektedir.

pa'daki mevcudiyetini korumasına neden oldu. Gergi, Polonya ve Macaristan'ın Katolik ordularına yardım etmek üzere yola koyulmuş iken Belgrad yakınlarında eski düşmanı Sırp ve Ortodoks Prens George Brankoviç'in engeliyle karşılaştı. Varna'ya çok geç ulaştı, muharebe sonlanmış ve Katolik ordusu tam anlamıyla bozguna uğramıştı.

Ancak Gergi kendi topraklarında namağlup olarak kaldı. İki Türk sultanı⁶² da kendi dönemlerinde bu isyancıyı yok etmeye ant içtiler, büyük ordularla ve toplarla birden fazla kez topraklarına girmeye çalışmalarına ve Akçahisar'ı aylarca kuşatmalarına rağmen sonunda hep ağır kayıplar vererek çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Gergi yaşadığı sürece Arnavutluk boyun eğmedi. Kendisi yirmi dört yıllık zaferden sonra 1467'de hummadan öldü ve onunla birlikte birlik hâlindeki Arnavutluk da ölmüş oldu. Leş (Alessio) şehrindeki katedrale defnedildi. Ancak burası daha sonra Türkler tarafından yıkılıp yok edildi, mezarının yeri ise bilinmiyor.⁶³ Kendilerini yenilmez yapmak için onun cesedinden kalan kemik parçalarını muska gibi üzerlerinde taşıdıkları rivayet edilir. Eski hasmı Sultan Mehmet'in (Fatih) "Böyle bir aslan yeryüzünde bir daha asla görülmez." dediği söylenir. Halkı hâlâ onun için yas tutuyor ve kahramanlıkları en gözde şarkıların konuları oluyor, bu şarkılarda kâfirler [Türkler] onun gözlerinden saçılan ışıkla geri püskürtülüyor ve ancak onun savurabileceği bir kılıç darbesiyle yağınlar hâlinde ölüyorlar.

Hristiyan âleminin savunucusu ve cengâveri ölmüştü, onun yerini alacak ve aşiretleri bir arada tutacak kimse yoktu. Türk-

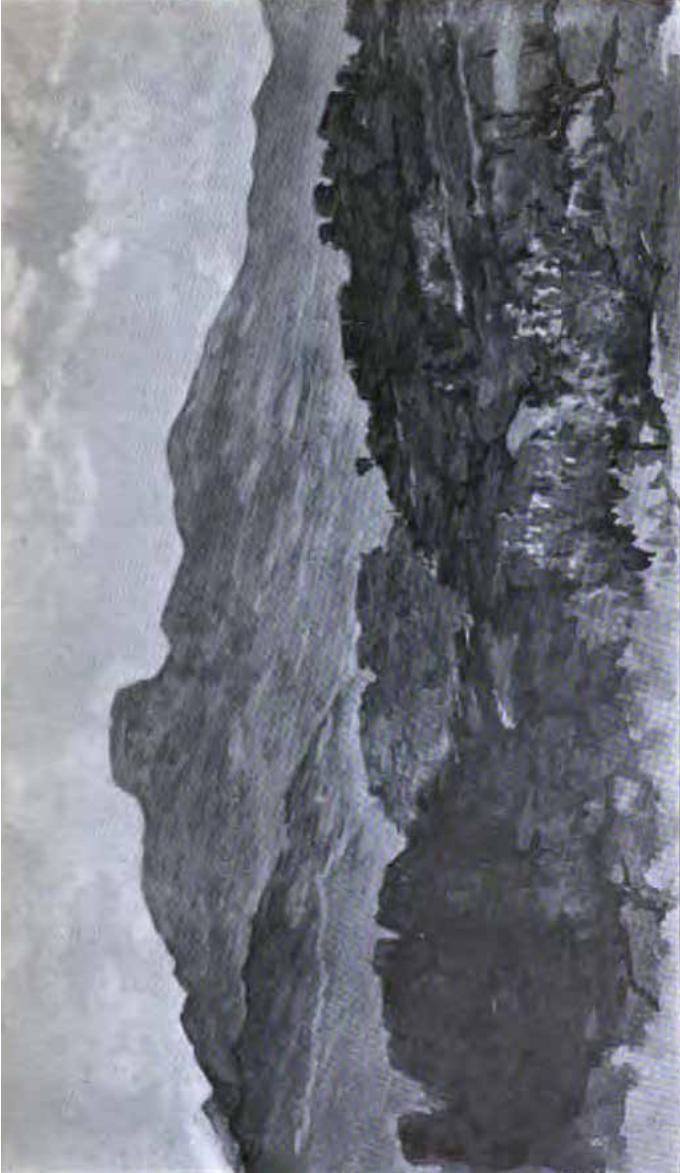
62 II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed.

63 Bugün bu katedralin bulunduğu yerde İskender Bey Millî Müzesi yer almaktadır.

ler artık hızla ilerliyordu, Venediklilerden sahil kasabalarını birer birer aldılar ve iki şiddetli kuşatmadan sonra İşkodra'yı ele geçirdiler. Halkın "Tanrı'nın bizim için yarattığı kale" dediği Karadağ zapt edilemedi ve Çırnoyeviç prensleri tarafından idare edildi. Arnavutlar Türklerle mutabakat yaptılar. Tabiatları itibarıyla şiddetle istiklal yanlısı olsalar da henüz siyasi varlık gösteren bir ulus olmanın çok erken bir safhasındaydılar. Romalılar, Bizanslılar, Bulgarlar ve Sırpalar sırayla onları vasal (bağlı) devlet olarak adlandırdılar ve tabiri caizse pabuçları dama atılmıştı. Halkın güçlü müstakilliği hiç değişmedi. Sözde bir efendi kabullenmişler ama kendi yüreklerinin sesini dinlemişlerdi. Şimdi de öyle yapmaya devam etmekte.

Geçenlerde Arnavut bir kaymakam bana, "Biz Arnavutların" dedi, "kendine has fikirleri vardır. Biz hür olmalıyız, silah taşımamızı serbest bırakan herhangi bir dini kabul edebiliriz. Bundan dolayıdır ki çoğumuz Müslümanız."

Her aşiret reisinin maksadı konumunu korumak ve topraklarını genişletmekti. Daha uzak bölgelerde bulunan az sayıda kişi Hristiyan kaldı ancak çoğunluk İslam'ı kabul etti ve Türk "fethinden" kısa bir süre sonra Arnavut gücü yayıldı. Harp etmek her daim Arnavutların neşe kaynağı olmuştur. Artık her çağırıldıklarında Türkler namına savaşıyorlardı ve kendilerine iyi bir ücret ödeniyordu. Hizmetleri çok kıymetli olduğundan kendi iç işlerini idare hakkını ellerinde tutuyorlardı. Soylu ailelerin reisleri paşa veya bey yapıldı ve onlara büyük şehirlerin valilikleri verildi. İşkodra, İpek, Yanya ve Prizen vazifenin miras yoluyla intikal ettiği Arnavut paşalar tarafından idare ediliyordu. Türklerin müttefiki Arnavutlar, Yunanların ve Slavların kendilerinden aldığı toprakları bir kez daha hükümranlıkları altına aldılar. Karadağ'ın tarihiyse Türk-Arnavut güçlerine karşı verilmiş uzun mücadelenin tarihidir. Arnavutlar Yunanistan'a



Zapt edilemez Karadağ

hulul ettiler, kalabalık kitleler hâlinde oraya yerleştiler ve Bosna ve Sırbistan'a yayıldılar. Güçleri arttıkça her vaziyette kararlı bir şekilde Slavlara cephe aldılar ve bugüne kadar onları son haricî işgalci gibi görmekten hiçbir zaman vazgeçemediler.

Bu süre zarfında Türkler Avrupa'ya yayılmaktaydı. İtalya'ya bile geçtiler ve Vatikan'da ziyafet vereceklerine yemin ettiler. Ama İtalya içinde durduruldular, Macaristan'daki ilerleyişleri ise istikrarlıydı. Türkler nihayet Viyana'ya bile vardılar ki buradaki katedralin kulesindeki haçın tepesine katedrali saldırıdan korumak için hilal yerleştirilmişti. Ama galibiyetleri uzun sürmedi. 1683'te tamamıyla Viyana surlarının dışına çıkarıldılar⁶⁴ ve bu, Balkan tarihinde bir dönüm noktasıydı. Türkler Avrupa için bir daha hiçbir zaman korku kaynağı olmadılar, güçleri azalıyordu ve fethedilen topraklardan bugün de hâlâ devam eden o ağır geri çekilişlerine başlamışlardı.

Bu andan itibaren Balkan Yarımadası'nın tarihi, Türk gücünün çöküşünün ve bunun da sonucu Balkanlar'daki tebaanın dirilişinin tarihidir.

Türkler yavaş ama istikrarlı bir şekilde durmaksızın zayıfladı. Avusturya vaziyeti kendi lehine çevirmede fazla zaman kaybetmedi ve saldırılan olmaktan çıkarak saldırı taraf oldu. Şimdi modern tarihe gelmiş hâldeyiz: Rusya ve Avusturya Balkan tiyatrosunun oyuncularını olarak sahneye çıktı. Avusturya bir Balkan devleti olmanın peşindedir. İmparator Leopold Türk toprakları üzerine yürüdü ve Sırbistan'ı ilhak etmek

64 1683 yılı, İkinci Viyana Kuşatması'nın yapıldığı yıldır. Bu kuşatma Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin netice itibarıyla başarısız kalıp bozguna uğradığı ve Osmanlı gücünün sönmekte olduğunun işaretini veren gelişmelerden birisidir.

için gözü kara bir teşebbüste bulundu. Tarihi Kosova sahasına bile ilerlemeye çalıştı (hem Türkler hem de Arnavutlar buna karşı durdu.) ancak zapt ettiği geniş topraklarda tutunamadı ve yeniden Sava Nehri ötesine çekildi. Avusturya çok istemesine ve hâlâ çabalamasına rağmen bu toprakları ilhak etmeyi başaramadı. Bir Sırp pazarındaki bütün münakaşalar Viyana'daki gazetecilerin elinde birer ihtilale dönüşür. Avusturya Kral Aleksander⁶⁵ öldürüldüğünde birliklerini hudut boylarına gönderdi ve ilerleyişe hazırlandı. Kral Petar'ın⁶⁶ taç giyme töreninde muhtemel ayaklanmalara ilişkin raporları büyük bir gayretle dağıttı ancak hayal kırıklığına uğrayarak Avrupa barışı uğruna Sırbistan'ı işgal etmek mecburiyetinde kalacağı bir sebebi o vakte kadar oluşturamadı. Viyana üzerinden gelen her Balkan haberinin Avusturya'nın planlarına göre "biçilmiş" olduğunu söylemek abartı olmaz sanırım.

Balkan Yarımadası'ndaki topraklarını güvence altına almak için Avusturya'nın planları bulunmaktadır, bu konuda da Rusya kadar çaba sarf etmekte ve çok daha başarılı olmaktadır. Avusturya'nın planları daha sonuç alıcıdır.

Leopold Sırbistan'ı elinde tutamadı ama onun bağımsız bir ülke olmasını da istemedi. Syrmia'ya yerleşmiş büyük Sırp kolonisi, onun için çok yararlı olduğunu ispatlamıştı bile, akabinde eski Sırbistan'da bulunanları kendilerine katılmaya davet etti. 1689'da İpek Başpiskoposu Arsen Çırnoyeviç büyük bir toplulukla (Otuz yedi bin aile -asında sülale-, "aile" kelime-

65 Aleksander I Obrenoviç: (1889-1903). Sırbistan kralı, 11 Haziran 1903'te suikastle öldürüldü.

66 Kral Peter: (1884-1921). Suikastle öldürülen Aleksander I Obrenoviç'ten sonra 1903-1918 arasındaki Sırbistan kralı. Metinde sözü geçen "taç giyme töreni" Belgrad'ta 21 Eylül 1904'te tertip edilmiştir.

sinin Sırlardaki karşılığı amcalar ve dayılar, erkek kardeşler ve kuzenleri de kapsar.) birlikte Macaristan'a göç etti. Sırlar eski Sırbistan'ın bu nüfus kaybını bir daha telafi edemediklerini iddia ederler. Bu toplu göçle topraklarının büyük bölümünü Arnavutlara bıraktıkları ve yeni sınırların belirlenmesi hâlinde o bıraktıkları kısmın tamamının Sırbistan'a verilmesi muhtemelen imkânsız olacağı için Sırların bu nüfus kaybını telafi etmeleri zamanımızda da kuşkuludur. Türkler 1737'de İpek Kilisesi'ni Sırp idaresi yerine Rumların idaresine vererek Sırların konumunu daha da zayıflatılar. O sırada başka bir Sırp göçü vuku buldu ancak Sırların kuzeyde toplanmasını ve bir güç oluşturmasını istemeyen Türkler bazı muhacir adaylarını öldürerek ve birçoğunu da yurt dışına köle olarak satarak bu muhtemel gelişmeyi durdurmuş oldular. Söz konusu toprakların nüfusu böylece daha da azaltılmış oldu.

Ancak Avusturya işgali Türk gücünün itibarını kötü sarsmıştı, tebaa milletlere Türk'ün yenilmez olmadığını göstermişti. Üstelik Türk sultanları artık eski zamanların cengâver yiğitleri değillerdi; zayıf düşmüşler, şatafat düşkünü olmuş ve yozlaşmışlardı. Türkler düşüşteydi. Devlet yönetimi zayıfladıkça ve yozlaştıkça tebaanın hâli daha da kötüleşmekteydi. Mahallî paşalar iradelerini tebaanın üzerinde kullanmakta serbesttiler ve zapt edilemez hâldeki yeniçeriler, arazileri vahşi hayvanlar gibi yağmalayıp tahrip ettiler. Avusturya, bu kez parlak bir üne sahip Prens Eugne'in⁶⁷ önderliğinde Türk topraklarını ele geçirmek için başka bir teşebbüste bulundu ve Türkler bu şokla yalpaladı, böylece tümüyle kontrol altına alınmasalar da kalıcı olarak zayıflatılmış oldular. Tebaa ayağa kalkıp Türklere saldırdı, bunu ilk yapanlar da Kara Yorgi (Kara Corce) liderliğinin

67 Prens Eugene: 1663-1736 arasında yaşamış Savoy Prensi, general.

deki Sırlar oldu. Sırlar ortaya çıktıklarından beri ne kadar iradesiz davranmış olurlarsa olsunlar Türk boyunduruğundan kurtulmak için ilk mücadele eden ve bunu ilk başaran millet olma şerefine nail oldukları daima hatırlanmalıdır. Onları çok kısa bir süre sonra Lord Byron'un muhabbet duyduğu Güney Arnavutluk ahalisinin desteğiyle rahatça savaşan Rumlar izledi.

Bu arada Arnavutluk da bağımsızlık için kolları sıvamıştı. Bütün ülke ayağa kalkmış olsaydı o zaman hürriyet muhakkak elde edilmiş olacaktı ama aşiretler arası ihtilaflar çok güçlüydü. İçeride birbirine rakip güçler bulunmaktaydı. Kuzey kısım İşkodra paşaları Buşatlılar⁶⁸ tarafından idare ediliyordu. Bib Doda idaresinde Mirditalıların güçlü Hristiyan aşireti vardı. Kurt Paşa⁶⁹ Orta Arnavutluk'ta hüküm sürdü ve güneyde İskender Bey'den sonra Arnavutluk'un yetiştirdiği en kayda değer adamlardan biri olan şanlı [Tepedelenli] Ali Paşa⁷⁰ vardı. Ali Paşa hırslı, boyun eğmez, ilkesizdi, askerî bir dehaya sahipti. Güney'in tüm mahallî reislerini devirmiş ve kendisini hâkim bir güç elde etmeye adanmıştı. Her nereye gittiyse muzaffer oldu, kısa süre içinde tüm Güney Arnavutluk'un efendisi addedildi ve oldukça da bağımsızdı. Yanya'daki sarayı

68 Buşatlılar: Buşat (Bushati) köyüne nispetle Buşatlı adıyla tanınan aile mensuplarından söz ederken kullanılan bir nitelemedir.

69 Kurt Paşa: Kurt Ahmet Paşa adıyla bilinir. Arnavutluk'taki Berat Paşalığının kurucusudur. Kendisinin Orta Çağ sonlarında Muzaka Prensiği'ni kuran Muzaka ailesi soyundan geldiği bilinir.

70 Tepedelenli Ali Paşa (1740-1822) Osmanlı Devleti'nin Yanya Valisi idi, Yanya Aslanı olarak ün yapmıştı. İngiliz şair, yazar Lord Byron kendisini ziyaret etmiştir. Osmanlı yönetimi Ali Paşa'nın büyüyen gücünden tedirginlik duyarak kendisini görevden alınca o da isyan etmiştir. 1822'de teslim olan Ali Paşa hakkında idam kararı verilmiş ama kararın tebliği sırasında gösterdiği tepki vurularak öldürülmesine yol açmıştır. (Tepedelen'in Arnavutça orijinal yazılışı Tepelene'dir.)

büyük bir ihtişama sahipti. İngiltere'nin dostluğunu ve desteğini edinmek için büyük gayret gösterdi. Toprakları Ohri, Berat, Pırmeti, Avlonya, Narda ve Suli'yi kapsıyordu. İşkodra Paşası Buşatlı'ya saldırmayı ve Kuzey Arnavutluk'u ele geçirmeyi kafasına koymuştu. Türk gücünü zayıflatmak suretiyle Yunanların ayaklanmasına yardım etti ve böylece Yunanlarla Arnavutlar ortak bir dava oluşturmuş oldular.

Ancak Ali'nin yönetimi gaddardı. Pek çok subayı onu terk etmişti, Hristiyan tebaasının çoğu onun zulmünden kaçtı. Buşatlı ona karşı durdu ve güçlü bir askerî birlikle gelen Türklerin saldırısına uğradı. Ama bu gaddar yaşlı adam onları kendisinden uzak tuttu. Neticede Yanya'daki kalesinde kuşatıldı, sonuna kadar savaştı ve 1822'de 81 yaşında iken düşmanının eline düştü. Hayatını bağışlayacaklarına söz verdiler ama ele geçirir geçirmez öldürdüler. Kesik başı İstanbul'a gönderildi ve şehrin kapılarından birisinde teşhir edildi. Onun zulmü öyle ağırdı ki sonunda takipçileri müdafaa için fazla bir şevk göstermediler. Vahşi ve pervasız geçmişiyile güney Arnavutluk'u hem özgürleştirdi ve hem de onu mahvetti çünkü o yalnızca şahsi bir güç elde etmeye yeltenerik istikbal hakkında hiçbir şey düşünmemişti. Mahallî reisleri yolu üzerinden silip süpürerek eski feodal nizamı yıkmıştı. Kendi aile mensuplarına vermek için Hristiyanlardan toprak gasp etmişti. Öldüğünde hükmettiği yerler lidersiz kaldı. Türkler oğullarını katletti ve Güney Arnavutluk yeniden büyük ölçüde Türk hâkimiyetine girdi.

Yunanistan'ın bağımsızlığı 1829'da tanındı. Bağımsızlık büyük ölçüde Arnavutların yardımıyla elde edilmişti. Yunanların bu yardımı takdir etmeleri şöyle dursun her fırsatta kendileri aleyhine güçlerini arttırdıklarını gören Arnavutlar o vakitten beri öfkeden delirmekteler. Yunanlar Arnavut lisanını baskı-

layarak Yunancanın ikame edilmesi gayesindeki bir propagandaı ara vermeksizin sürdürerek Arnavutların doğuştan kendilerine ait addettikleri toprakları kendi topraklarına katmayı planladılar. Sonuçta 1897'de Yunanlar harp⁷¹ ilan edince Arnavutlar silaha sarıldılar, onlar bunun bir Yunan-Türk harbi olduğunu kabul etmemiştir. Onlar bunun, daha önce el uzattıkları Yunanların Arnavut hürriyetine yönelik bir tarruzu olduğunu söylerler. Arnavutlar Yunanları koyun gibi önlerinde kattılar. İki millet arasındaki mevcut bu husumet bugün ikisi için de bir zayıflık kaynağıdır.

Sırbistan'ın ve Yunanistan'ın istiklalinin tanınmasıyla birlikte hâlen devam eden, dışarıdan destekli, yalpalayan sultanlar dönemine giriyoruz. şimdi Balkan milletlerinin topraklarında hâlâ sürdürdükleri mücadelelerinde Rusya'nın oynadığı rolü anlayabilmek için biraz geriye bakmalıyız.

Birinci Bulgar İmparatorluğu günlerinde Rus ordularının Balkan Yarımadası'nda ortaya çıkıp sorun çıkardıkları doğrudur ancak bu, Rusya'nın Türklere karşı Slavları desteklemede kendini öncü tayin edip hükümlanlığını İstanbul'a kadar genişletmek isteyen Büyük Petro⁷² zamanından önce vuku bul-

71 1897 Türk-Yunan Savaşı olarak bilinen, yaklaşık bir ay süren ve Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanan savaş. (17 Nisan-19 Mayıs 1897).

72 Büyük Petro (I. Petro ya da Great Peter; Pyotr Alekseyeviç): Türk kroniklerinde "Deli Petro" diye de geçer (1672-1725). Çarlık dönemi 1682-1725 olan reformcu Rus çarı. Reformları Rusya üzerinde kalıcı etki bırakmıştır. Çarlığı döneminde Rus Devleti'nin sınırlarını genişletmek ve hatta bir dünya hâkimiyeti elde etmek için çabalamıştır. Rusya'nın sıcak denizlere inmesi için özel bir çabası vardı (O dönemde Karadeniz Osmanlı kontrolü altında bulunuyordu). Bu amaçla ilk hamlesi de Karadeniz kıyısındaki Azak Kalesi'ni Osmanlılardan almak oldu -bu sırada Don Nehri üzerinde belli ölçekte bir donanma da oluşturmuştu- (1696). Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası Petro'dan sonra da sürdürülmüştür.

madı. Petro 1711’de Rusya ile Karadağ arasında bugün hâlâ geçerli bir ittifak gerçekleştirdi. Günümüzün bir halk şarkısı bize Rusya’nın Balkanlar’daki Slav köylüleri üzerindeki büyük gücünün anahtarını verir:

“Hey!” dedi Petro, “Size elçimi gönderiyorum! Ben, Hristiyan milletleri özgürleştirmesi, Slav’ın namını yüceltmesi, *ağaların* boyun-duruğunu kırması ve hakiki dinin mabetlerini dikmemize yardım etmesi için Yüce Tanrı’ya, Sırp ulusunun gücüne, cesur Karadağlıların pek çoğuna itimat ediyorum. Ayaklarının altındaki toza yüz sürmeyen herkesin hasmı olan Türklerin getirdiği hicabı cümleten yıkayıp paklayacağız. Siz, Ruslarla aynı kan, aynı inanç, aynı lisan-dansınız. Ey Hristiyanlar, yiğitler gibi ayağa kalkın! Şahinler gibi çığırın! Doğrultun silahlarınızı ve hücum edin Türk’ün üzerine! Gidelim İstanbul’a hep beraber!”

Balkanlar’daki Slav liderlerin çoğu o günden bu yana elde ettikleri tecrübe ve geniş bakış açısıyla Rusya’nın onların namına giriştiği zahmetlerin büsbütün tarafsız olmadığını anladılar, birçok lider Rusya’nın bu planlarını engellemek için çaba sarf etti. Tecrübe sahibi diplomatlar size Rus yönetimi altına girmenin ne kadar vahim olacağını söyleyecektir ancak benim kanaatime göre insanların gönlü her yerde; Avusturya’dan değil, aksine kutsal Rusya’dan yanadır. Siyasetçiler planlar yapıp tartışabilir ama “aynı kan ve aynı inanç” düsturu dünyadaki tüm akıl yürütmelerden daha güçlüdür. Köylü buna inandığı için bu sözün tam anlamıyla doğru olmayışı önemli değildir. Sırbistan üzerine Avusturya’nın gölgesi düşerken Rus propagandası Bulgaristan ve Makedonya’da daha etkin bir şekilde işledi.

Büyük Petro’nun 1711’deki teşebbüsü başarılı olamadı ancak Ruslar bu yöndeki çabalarına son vermediler ve 1768’de Türkleri yenerek Eflak (Wallachia) ve Boğdan (Moldavya)

yani Romanya'yı himaye hakkını aldılar.⁷³ O sırada Avusturya'nın kıskançlığı uyandı ve Rusya geri çekilmek mecburiyetinde kaldı ama Balkan Yarımadası'nda ayak basacak bir yer edinmişti. Bu topraklar, doğrudur, Tuna'nın ötesindeydi. Ama 1774'te Rusya onlar adına İstanbul'da bir kilise inşa etmek için izin aldı ve aşağıdaki taahhütte mutabakat sağlandı:

“Babıali, Hristiyan dinini ve kiliselerini korumayı taahhüt eder; ayrıca Rus saray eşrafının her münasebette yeni kiliseyi ve papazları temsil etmesini kabul ederek bu türden temsilcilikleri dikkate almayı taahhüt eder.”⁷⁴

Böylece müdahale hakkı başlangıçta yalnızca bir kilise ve papazlarının meseleleri için sağlanmışken bu mutabakatla Sultan'ın tüm Hristiyan tebaası üzerinde Rusya'nın koruma hakkı peyda oldu. Eflak ve Moldovya üzerindeki hamilik ancak

73 Sözü edilen savaş 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'dir. Kırım Hanlığı da Osmanlı Devleti yanında savaşa katılmıştır. Devam eden savaş sırasında Osmanlı güçleri Özi'de (Kırım), Yerköy'de (Boğdan), Silistre'de (Boğdan) ve Varna'da zafer kazansalar da savaşın genel gidişi Osmanlı Devleti aleyhine olmuştur. Savaşın sonunda Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır (1774). Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti ahalisi Türk ve Müslüman olan bir bölgeyi ilk kez kaybetmiş ayrıca Ruslar Osmanlı yurdundaki Ortodoksların haklarını koruyup kollamak adına Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme imkânı elde etmiştir.

74 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ilgili yedinci maddesi özgün ifadeleriyle şöyledir (*Tarih-i Cevdet*ten alınmıştır): “*Devlet-i Aliyyemiz taahhüd ider ki Hristiyan diyanetinin hakkına ve kenisalarına (kiliselerine) katiiyen siyânet ide ve Rusya Devleti'nin ilçilerine ruhsat vîre ki her ihtiyâcda gerek on dördüncü maddede zikrolunup Mabruşe-i Kostantiniyye'de beyân olunan kenisâ-yı mezkûre ve gerek hademesinin siyânetine (korunmasına) ibraz-ı tevâhîmat-ı mütenevvi'a eyleye ve ilçi-i mûmâ-ileyhin bir güne uruzı Devlet-i Aliyyenin dost-ı sâfi ve hem civârı olan devlete mûte'allik âdem-i mütemedi tarafından arz ve tebliğ olunmağla Devlet-i Aliyyemiz tarafından kabul eylemelerini Devlet-i Aliyyemiz taahhüd ider.*”

bir veya iki yıl sürdü. Sultan'ın idaresi altındaki kiliselerin iş ve faaliyetlerinde Rus etkisi çok derindir. Rusya'nın tavrı bashedan beri Slav Hristiyanlarını Türklerin sebep olduğu Rum ruhbanlarının zulmünden kurtarıp Slav kiliselerini yeniden kurarak onların üzerinde güç elde etmeye yönelikti, bu tavır bugün de değışmemiştir. Artık vaziyet öyle bir hâle gelmiştir ki Bulgar piskoposları ihtilal entrikaları çevirmektedir, padişah ise onları bu hedeflerinden alıkoymaktan acizdir.

Avusturya gördüğümüz gibi Sırbistan üzerinden Balkan topraklarına girmek ve bu topraklara sahip olmak için yoğun çaba sarf etmiştir. Rusya da Romanya üzerinden benzer şekilde mücadele etti ve her iki güç de bir diğerini alt etmeye çalıştı. Ancak "aynı kan, aynı inanç" nidası insanları efsunlayan kuvvetli bir nidadır ve Sırlar da hürriyet mücadelelerinde yardıma ihtiyaç duyduklarında Avusturya'ya değil Rusya'ya çağrıda bulundular. Çağrılar da boşuna olmadı. Böylece Rus tesiri ziyadesiyle kuvvetlendi. Böylece Yunanistan'ın hürriyetinin tanındığı, Avrupa'daki Türk hâkimiyetinin ise neredeyse ölümcül sona ulaştığı 1829 senesine geliyoruz.

Sırbistan özgürce savaşmıştı ancak Prens Miloş Obrenoviç⁷⁵ Sultan tarafından henüz tanınmamıştı. Miloş tanınma talep etti ve onun bu talebi Rusya tarafından desteklendi.

Herkes hürriyetini elde ederken Kuzey Arnavutluk'un en güçlü hâkimi İşkodra Paşası Buşatlı Mustafa⁷⁶ bunun kendisi

75 Miloş Obrenoviç: 1815'te Osmanlı hükümrânlığına karşı gerçekleştiren ikinci Sırp isyanının lideri Sırp Prensi'dir. Ayaklanma başarısız olsa da Sırp bağımsızlık sürecinde önemli bir adım olarak rol oynamıştır.

76 Buşatlı Mustafa (Paşa): 1820'de Berat Sancağı kendisine tevdi edildi. 1824'te Ohri ve Elbasan sancakları da kendisine tahsis edildi. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Ruslara karşı mücadele etti. Savaştan sonra mül-

için de iyi bir saldırı fırsatı olduğunu düşündü. An itibarıyla Arnavutların kudreti çok büyüktü. Bir Arnavut olan Mehmet Ali (Kavalalı)⁷⁷ kendisini Mısır'ın efendisi yapmış ve her gün Sultan'ın gücünü daha da azaltan tehditlerde bulunmuştu. Buşatlı'yı sadece ayaklanmaya teşvik etmekle kalmadığı, ona para da sağladığı rivayet edilmektedir.

Buşatlı Rusya saldırıyı başlatana kadar bekledi. Rus birlikleri Edirne'ye ulaştığında ve İstanbul üzerine yürümeye hazır olduklarında büyük bir orduyla hızla Niş'i ele geçirdi.

ki idarede girişilen düzenlemelerden rahatsızlık duydu. Uhdesinde bulunan Ohri, Elbasan ve Dukagin sancaklarının alınmasına tepki göstererek Niş, Üsküp ve Sofya'yı ele geçirmesi üzerine asi ilan edildi. İşkodra kuşatması sonrasında ele geçirilip İstanbul'a gönderilen Buşatlı burada itibar gördü, Anadolu'da bazı şehirlerde valilik yaptı. Daha sonra Mostar'da görevlendirildi ve en son Medine'de görev yaptı ve orada vefat etti (1860).

- 77 Kavalalı Mehmet Ali Paşa: (1769 – 1849). Osmanlı Devleti'nin hırslı ve güçlü Mısır valisidir. Osmanlı Devleti payitahtının zayıflığının farkındalığıyla kendi ikbal hesaplarını geliştirmiş, Vahhabi İsyanı'nın askerî olarak bastırılışını sağlamasıyla popülaritesi artmış ve Mısır'da bağımsız bir yönetici gibi hareket etme eğiliminde ve Fransa ve İngiltere gibi o günün güçlü ülkeleriyle ilişki içinde olmuştur. Osmanlı Sultanı II. Mahmud'un başaramadığını Mısır'da başarmış ve Nizam-ı Cedid isimli yeni bir ordu kurmuştur. Suriye'nin de kendi yönetim ve kontrolüne verilmesi isteğinin kabul edilmemesi üzerine isyan etmiş (Kasım 1831) ve bunun sonucunda oğlu İbrahim Paşa komutasında bir orduyu İstanbul üzerine göndermiştir. Kütahya'ya kadar ilerleyen İbrahim Paşa yolda iken üç kez üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerine karşı üstün gelmiştir. Mısır kuvvetlerini durduramayan Osmanlı payitahtı can düşmanı Rusya'dan yardım istemek (Şubat 1833) zorunda kalmış ve ancak o şekilde Mehmet Ali Paşa'yla bir antlaşma imzalamıştır (Kütahya Antlaşması, Mayıs 1833). 1839-1840 yıllarında Mehmet Ali Paşa ve Osmanlı yönetimi yeniden karşı karşıya gelmiştir. Mehmet Ali Paşa ve Mısır'ın durumu bir kez daha uluslararası bir antlaşmanın (Londra Antlaşması) konusu olmuştur. Neticede bir Osmanlı Sultanı fermanıyla Mısır idaresi Mehmet Ali Paşa ailesine bırakılmıştır. (Mayıs 1841).

Sultan müşkül bir vaziyetteydi; Fransa ve İngiltere'nin müdahalesiyle yıkımdan kurtarıldı. Rusya antlaşma yapmak ve geri çekilmek zorunda kaldı ve Buşatlı da çekildi -ki bu hâl yurttaşları tarafından çok kınandı- ama Sultan'ın tahtına ölümcül bir darbe vurulmuştu.

O günden bugüne Türk sultanları Avrupa'da hüküm sürmeye devam ettiler çünkü topraklarına göz diken taraflar bu toprakları kimin alacağına henüz karar vermemişlerdi. Ancak hiçbir haricî yardım çürümekte olan bir güce payanda olmaktan daha fazlasını başaramadı. Meselelere deva ararken diplomat zekâların tamamından faydalanılmış da değildir. Yapı yavaş yavaş ufalandı ve ufalanmaya devam etmektedir. Artık hiçbir tadilatın dikiş tutmayacağı bir noktaya gelindi çünkü çürümüş bu Orta Çağ yapısında sağlam kalmış tek milimlik bir kısım bile bulunmamaktadır. Kâğıt üzerinde Türk kanunları yeterince makul görünüyor ancak bugüne kadar öğrendiğim kadarıyla bunların hiçbiri dürüstçe uygulanmıyor. Akdedilen ve tasdik edilen antlaşmalar, sözleşmeler ve ıslahat vaatlerine gelince bunlar sadece ihlal edilmek üzere yapılmış olan şeylerdir, bunlar Türklere bir şey öğretmedi. Türkler eski tarzlar üzere iş yürütmeye devam etti ve kayıplarından hiçbirini telafi edemedi.

Arnavutlar bu dönemde ikinci bir İskender Bey ortaya çıkarılselerdi bağımsızlıklarını teminat altına alabilirlerdi. Hem Güney ve hem de Kuzey Arnavutluk isyan etti ancak birliğin sağlanamamış olması felaket getirdi. Birlikte ayaklanmadılar. Kuzey Arnavutluk henüz ayaklanmaya hazır değilken Reşid Paşa büyük bir orduyla güneye karşı bir zafer kazandı, daha sonra mutabakat teklifinde bulundu ve soylu Tosk ailelerinin reislerini Manastır'da düzenlediği bir uzlaşma ziyafetine davet etti. Reisler geldi ve ziyafet sırasında Türk birlikleri tarafından kuşatıldılar ve neredeyse tek kişi kalmayınca kadar

öldürüldüler. Güney Arnavutluk şimdi umutsuz bir biçimde kötürüm hâle düşmüştü. Belli başlı kasabalara Türk valiler tayin edildi ve Güney Arnavutluk istiklalini tümüyle kaybetti.

Kuzey Arnavutluk isyanı başarıya daha yakındı. Arnavut birlikleri Sofya'yı ve Manastır çevresindeki tepeleri işgal etti ancak burada Buşatlı Mustafa Paşa'nın kifayetsiz bir lider olduğu ortaya çıktı. Buşatlı İşkodra'ya kaçarken Türkler tarafından takip edildi, dört ay sürecek kuşatma sonrasında İşkodra düştü ve Buşatlı, Ali Paşa'nın akıbetine uğramaktan ancak Avusturya'nın müdahalesiyle kurtulabildi. Avusturya bu sırada Arnavutluk'u nihai olarak ele geçirmek üzere ağlarını sermeye girişmişti. Aşiretler arası kavgalar kuzeydeki Arnavutların toplu hâlde Buşatlı'ya yardım etmesini engelledi ve o da esir alındı, o zamandan beri Türk valiler İşkodra'da zahiren hüküm sürmekte. Vuruldukları, kuşatıldıkları, avlandıkları ve çevredeki dağ aşiretleri üzerinde hiçbir güçleri kalmadığı doğrudur. Arnavutluk her ne kadar hürriyetine yönelik herhangi bir müdahaleye nefret beslese de İşkodra'da hâlâ bir Türk valisi bulunuyor. Hadiseler öyle bir gelişti ki Arnavutlar tekrar Türk tarafında yer almayı münasip gördüler.

III. Yaşanan Tarih

Bin yıldan fazla bir süredir kan davası güden Slavlar güç kazanmaktaydı. Rusya'nın yarımada için büyük mücadelesi başlamıştı. Arnavutluk Kırım Harbi'ne asker tedarik etti ve Prensleri Bib Doda⁷⁸ liderliğindeki en bağımsız dağ aşireti Mirditalılar, nefret ettikleri hasım (Ruslar) karşısında Türklerle yan yana savaştı.

Kırım Harbi mevzusunu tekrar anlatmaya hacet yok. Rusya'nın ilerleyişi durdurulmuştu ancak bu yalnızca görünüşteydi. Bu zamana kadar tüm tebaa arasında sadece Bulgarlar nadiren hayat belirtisi göstermişlerdi. Bir lider çıkarmamışlardı, ne Sırp ne de Yunan ayaklanmasına yardım etmişlerdi. Rusya, İstanbul yolunu açacak bir Rus-Bulgar devleti kurma planı tasarladı ve takdire şayan bir ustalıkla çalışmaya başladı. Bulgar öğrenciler Odessa Üniversitesinde sıcak bir şekilde karşılandı ve millî hareket başlatıldı.

Avusturya geride kalmamak için yarımadanın diğer tarafında benzer bir oyuna başladı ve İşkodra'ya Cizvitleri yerleştirdi.

Balkan Yarımadası'nda her şey ilginçtir ancak Avusturya'nın Rusya'ya karşı insanlardan müteşekkil satranç taşlarıyla oynadığı büyük oyun hiç de öyle değildir. İkisinin de muvaffak olmasını istemem. Balkan milletlerinin her birinin kendi başına

78 Bib Doda: bk. XIII. Bölüm 1 nolu dipnot.



Akçahisar Kalesi

bırakılmasını, kendi kurtuluşunu kendi millî tarzında, tarafsızlık ortamında ve iltimas olmadan gerçekleştirmesini isterim. Bu milletlerin her birisinin gelişmeye değer bir özelliği vardır ve zaman içinde herhangi bir yabancı toplumun onun üzerinde bina edeceğinden daha uygun bir medeniyet geliştirebilir. Bununla birlikte Balkan topraklarında seyahat ederken Avusturya ve Rusya'nın bu oyunda gösterdiği nezaket, beceri, daimî sabır ve azimleriyle ayrıntılara gösterdikleri fevkalade ihtimam hayranlık sınırlarımı zorluyor. Bu, seyretmesi inanılmaz güzel bir oyundur. Bölgede manipüle edilmeye değmeyecek az sayıda köy vardır. Önünde sonunda kendi maksatlarına ulaşmayı ipe çekerken sergiledikleri sükûnet de hayli güzeldir.

İngiliz konsolosu mevcut durumla tek başına cesurca güreşmektedir. Tenha konsoloslukunda kısıtlı bir hâldeyken civarı tetkik etme ihtimali bile pek azdır veya hiç yoktur. Avusturya konsolosu bir konakta yaşıyor ve kadrosu kıvrak gençlerden oluşuyor. Görüldüğü kadarıyla konsolosun hayattaki asli meşgalesi av seferleri düzenlemek, bulunduğu topraklara ilişkin malumatı ise çok teferruat ihtiva ediyor. Avusturya Konsolosluğu mensupları hoş bir meşguliyet içinde bulunmadıkları zamanlarda bağlı oldukları kasabada kasılarak dolaşırlar ve sanki onlardanmış gibi görünmeye çalışırlar. Hatta sizi bir yürüyüşe çıkarıp hükûmetlerinin birkaç yıl içinde yapmaya niyetlendiği ıslahatları anlatırlar. “Bosna’daki planımızın aynısını tatbik edeceğiz.” derler candan bir ifadeyle.

Sporda başarılı olan birini hatırlıyorum. Ona farklı bölgelerde mevcut kuşlar ve hayvanlar hakkında sorular sorduğumda Avusturya'nın “tesir alanı” dâhilindeki toprakların çoğunu bildiğini çok geçmeden öğrendim. Kasaba ve semt adlarını çabuk çabuk söyledi ve buralarda kendisini gayet güzel eğlendirdiğini söyledi.

"Xe gittin mi?" diye sordum.

Hayır, gitmemişti.

"Ben gittim." dedim.

"Gittiniz mi? Matmazel, bu memlekette ne yapıyorsunuz?"

"Sizin gibi mösyö, kendimi eğlendiriyorum!"

Avusturyalı adam kendi "alanında" hazır ve nazır bulunur ve onun otorite faraziyesi müşahede edilmesi gereken bir şeydir. Bir yerde birdenbire ortaya çıktı ve pasaportumu incelemek üzere olan Türk inzibat komutanına "O Matmazel'in pasaportunun incelenmesine lüzum olmadığı" nı söyledi. Aslında İngiltere'nin bu bölgedeki menfaatlerini koruyan konsolosluk onun konsolosluğu değildi. Ancak o, bir çalımla talimatını verdi ve inzibat komutanının bilmediğı bir lisan olan Almanca ile bana "Biz'e ait bir kelime bu hayvanlar üzerinde her şeyden daha tesirlidir." dedi. İnzibat komutanı bir köpek gibi itaat etti. Tercümanıma göre pasaportuma bakmaya değil, yalnızca günaydın demek ve iyi olduğumu görmek için gelmiş. Herkes candan ve kibardı. Genç Avusturyalı konsolosluktaki dairesine gittiğinde inzibat komutanı geri döndü. Cesur ve buyurgandı; pasaportuma baktı, damgaladı, normal ücreti aldı ve kız kardeşlerim, kuzenlerim ve teyzelerim hakkında rutin sorular sordu. "Bu bina yalnızca bir konsolosluk mu? Bir vali konağı olabilecek kadar büyük görünüyor." diye bir değerlendirme yapmışım bir keresinde. "Öyleyse, birkaç yıl sonra çok işimize yarayacak!" dedi neşeyle Avusturyalı sporcu.

Rus temsilcilerle tanışmak da çok hoştu; çok kültürlü ve kibarlardı ancak genellikle soru sorarlar ve sorularına da cevap vermezler. Sağduyusuna hayran kaldığım bir tanesi bana bir keresinde aniden Makedonya'daki İngiliz yardım faaliyetleri-

nin “kendileri” için memnuniyet verici olduğunu çünkü bunun İngiltere’de “kendilerinin tarafında” bir zümrenin varlığını gösterdiğini söyledi. Onun diplomatik kişiliğini unutarak bu kadar ileri gitmiş olmasından teessür duymuştum. “Rus tesir alanı”ndayken kendisini unutmaya ve oraların gerçekten de kendilerine ait olduğunu düşünme temayülündeydi.

Kendisinin Rusya’da olduğunu zanneden bir şahıstan bana bahsedilmişti. Sultan’ın idaresi altındaki bu topraklarda hemen hemen istediğiniz her şeyi yapabilirsiniz (tabii ki yabancı iseniz) ama imtina etmeniz gereken bir şey var; postunuzu sağlam tutmak istiyorsanız bir Arnavut’u dövmemelisiniz. Başka bir ülke konsolosunun bir defasında bana söylediği gibi “Bu insanları kırbaçlamaktan kesinlikle kaçınmalıyız.” Rus Konsolos bir Arnavut’a vurdu ve Arnavut da onu vurarak öldürdü.⁷⁹

Rusya’nın ve Avusturya’nın faaliyetlerindeki güzel bir husus ise onların insanların maneviyatını kurtarma arzusudur. Avusturyalı “kardeş”lerin Arnavutluk’ta toplanması ve Rus keşişlerinin “Eski Sırbistan” a yerleştirilmesi tamamen bu vazife içindir.

Kiliseler Balkanlar’daki en güçlü politik itici güçtür ve Balkanlar’ın ham ilkel tutkuları en keskin ifadelerini din kisvesi altında bulur. Rusya Panslavizm propagandasına başladığında Sırplar hüdü ve zaten müstakil bir kilise kurmuşlardı ancak bu kilise yalnızca Sırbistan üzerinde müessirdi. Bulgarlarsa dinî açıdan hâlâ Rum hâkimiyeti altındaydı. Bulgarların kiliselerini yeniden kurma arzuları millî mevcudiyetlerini diriltmelerinin ilk işaretiydi. Kendi ruhbanlarına sahip olmayı

79 Yazar 1903 Ağustos ayında Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostovski’nin kendi kabalığı ve nobranlığı sebebiyle görev başındaki bir Osmanlı askeri tarafından vurulup öldürülmesinden söz etmektedir.

talep ettiler. Bu, Rum kilisesinde büyük bir öfkeye sebebiyet verdi. Ancak tebaa arasındaki farklılıkları teşvik etmek ve böylece onların bir bütün olarak ayaklanma ihtimalini azaltmak Türk devletinin her zamanki politikası olmuştur. Yunanlar artık siyasi bir güçtü,⁸⁰ Bulgarların sayısı ise meçhuldü. Hristiyan kesiminde bir bölünme yararlı olacaktı. Babıalî'nin Bulgar Kilisesi planına itirazı ana noktalarda değildi. Bulgar Kilisesi 1870'de kuruldu. Eksarh⁸¹ denilen başlıyısı hâlâ İstanbul'da ikamet etmekteydi. Rum Patriği yeni Bulgar Kilisesi'ni hemen bölücü ilan etti ve iki kilise arasında hâlen hiddetle devam eden ölümüne bir savaş başladı. Müslümanlar da Sultan'ın tahtta kalmasına destek veren, aziz Tanrı namına birbirini katleden iki Hristiyan taraf arasındaki bu öğretici temsili seyretmektedirler.

Rusya Kırım Harbi'nde ilk hedefine ulaşma hususunda başarısız olsa da bir bozkır kurdunun yorulmak bilmez ısrarıyla planlarından vazgeçmedi. Bu çerçevede Bulgar vatanperverler Rusya'da eğitilmiş ve Rusların parasıyla Osmanlı şehirlerinde Bulgar okulları ve kiliseleri inşa edilmiştir. Sırp Kilisesi yalnızca hür Sırbistan topraklarında nüfuz sahibiydi ve hür Sırbistan'a o kadar da kolay müdahil olunamıyordu. Bu sebeple Sırp'ların tüm hakları ve iddiaları (Rusya tarafından) göz ardı edildi ve Türk hâkimiyetindeki her bir Slav bölgesi Bulgar ilan edildi. Ayrıca bunu temin etmek için hiçbir masraftan kaçınılmadı.

80 Bağımsız Yunan Krallığı o dönemin büyük Avrupalı güçlerin himayesinde Mora Yarımadası ve Atina çevresini kapsayan sınırlar içerisinde 1832'te kurulmuştu.

81 Eksarh: Ortodokslukta yüksek dereceli piskopos. Eksarhlık ise bu piskoposluk makamıdır.

Sırbistan, Bulgarları mekteplerine kabul edip Eksarhlığın kurulmasını desteklemişti, bu durum kendisine karşı bir silah olarak kullanılmasından başka bir şeye yaramadı.

Akabinde 1874'te başlayan ve kısa bir süre sonra Sırbistan ve Karadağ'ın harp ilanıyla⁸² devam eden Hersek ayaklanmasının o uğursuz yılları geldi. O vakitler henüz çok genç olan Stambolov⁸³ da dâhil Rus yetiştirmesi vatanperverler Bulgar köylülerini ayaklandırmak için çok gayret gösterdiler ama nafileydi. Tebaa arasında yalnızca Bulgaristan, nihai hürriyetini tamamıyla dış yardıma borçluydu. Dolayısıyla son Makedon ayaklanmasında da başa geldiği gibi iyi teşkilatlı ve eş zamanlı bir isyan ortaya çıkmadı. İsyân çağrısına birbiriyle irtibatsız dağınık köyler cevap verdi ve onlar da Türk komşularına saldırdılar. Türk usulleri Orta Çağ ve Doğu tarzındadır. Türkler bir yöreyi sakinleştirmek için tüm yöreyi katletmekten başka bir yol bilmezler. Söz konusu ayaklanmış köyler imha edildi. Olan biteni anlatmak için cesetler ve kararmış yıkıntılardan başka hiçbir şey kalmamıştı. Olayı rapor etmek için gönderilen Türk komiseri bile bu

82 Hersek isyanı (1875) sonrasında Karadağ ve Sırbistan 18 Haziran 1876'da Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir. Savaşta Karadağ orduları Osmanlı güçleri karşısında başarılı olmuş ve Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında ateşkes imzalanmıştır (18 Ocak 1878). Daha sonra Rus güçlerinin İstanbul yakınlarına ilerlemesi sonucunda da Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalanmıştır (3 Mart 1878). bk. I. Bölüm, 30 nolu dipnot.

83 Stefan Nikolov Stambolov: Bulgar devrimci, şair, devlet adamı. 1854 Tırnova doğumludur. 1875'te Osmanlı egemenliğine karşı yürütülen ayaklanmalarda (Stara Zagora -Eski Zağra- ve 1875 Nisan Ayaklanmaları) öncülük yapmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1878) Bulgar istihbarat ağına katılmış ve Ruslara destek vermiştir. 1878'de Bulgaristan özerklik kazandığında siyaseten hep ön planda olmuştur. Bulgaristan Başbakanlığı da yapmıştır.

cezalandırmanın neticelerinin Türk yönetimi açısından muhtemel herhangi bir isyandan daha ölümcül olacağını idrak etti ve oradan mesul beye acılı ve sitemkâr bir şekilde “Bugünkü hizmetiniz için Ruslar size ne ödedi?” diye sordu.

“Bulgar mezalimleri” Avrupa’da ağızdan ağıza yayıldı ve Bulgaristan, kendi doğrularını ve yanlışlarını duyurmanın en etkili yolunun kanlı ifşalar olduğunu öğrendi. Balkan Yarımadası’ndaki bu vaziyet çok kısa bir süre sonra Rusya’nın harp ilan etmesi ve Rus-Bulgar eyaletinin kurulması için bir sebep olarak kullanıldı.

Artık Türkler tüm Slavların taarruzu altındaydı. Eğer Yunanistan ve Arnavutluk da isyan etmiş olsaydı Osmanlı’nın⁸⁴ Avrupa’daki mevcudiyeti sona erebilirdi. Ama ikisi de Slav davasına yarayacak bir şey yapmak istemedi. Yunanlar hiçbir şey yapmadı, Arnavutlarsa canla başla Türkleri desteklediler. Bir Arnavut bir Rus’tan nefret ettiği kadar dünyada başka bir şeyden nefret etmez.

Ruslar kazanınca zaferlerini kandan gözleri dönerek Türklerin daha önce Batak’ta⁸⁵ yaptıklarıyla yarışan zulümlerle taçlandırıdılar. Dizinin dibindeki Türklerle diplomasiyi dikkate almadan Rus hâkimiyetindeki devasa bir Bulgaristan’ı inşa etmek için çalışmaya başladılar. Bu hedefe ulaşmak için Ulahlar, Bulgarlar, Sırplar, Yunanlar ve Arnavutlar neredeyse Orta Çağ’ın kısa ömürlü Bulgaristan’ı kadar büyük bir ülkeye geli-

84 Metinde “Türkiye” (“Turkey”) ibaresi kullanılmaktadır, “Osmanlı” değil. Bilindiği üzere Avrupa haritaları veya literatüründe Osmanlı Devleti yerine “Turkey/Türkiye” ifadesi sıklıkla kullanılmıştır.

85 Batak Katliamı: 1876 Bulgar (Nisan) Ayaklanması’nın başlangıcında Osmanlı düzensiz askerî birliklerinin Bulgaristan’ın Pazarcık ili Batak’ta Bulgar sivillere yönelik gerçekleştirdiği iddia edilen katliam.

şigüzel süpürüleceklerdi. Bu büyük ülke, Ohri ve Prespa Göl-lerini hudutları içine alıp onların da ötesine, Güney Arnavutluk'a ve güneydoğuda da Ege Denizi'ne uzanacak ve orada geniş bir cepheye sahip olacaktı, dahası bu Bulgaristan 50 bin kişilik bir Rus ordusunun işgali altında olacaktı. Olağanüstü derecede cüretkâr ama fazlasıyla da küstah bir plandı. Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması Berlin'deki konseyde Avrupa güçleri tarafından altüst edildi, yeni hudutlar çizildi ve Rusya'nın Büyük Bulgaristan'ı önemli miktarda küçültüldü.

Bölgeye seyahat etmeden önce Ayastefanos Antlaşması'nın yok sayılmasının bir hata olduğu hususundaki yaygın düşünceye kısa süreliğine itibar etmiştim. Ama bu ihtilaflı bölgenin göbeğinde yaşarken Ayastefanos Antlaşması'nı desteklemenin çok büyük bir adaletsizlik olduğunu anladım. Bulgarlar, yalnızca Bulgarlar bu tertip bozulduğu için yas tutuyor. Berlin Antlaşması'nın kusuru ne olursa olsun tek bir millet uğruna diğer milletleri gözden çıkarmamıştır. Böyle olmakla birlikte milletler yeni hudutlardan tam olarak memnun olmamışlardı çünkü herhangi bir diplomat zümresi tarafından teferruatlı bir biçimde incelenmeyen bir bölgenin haritasını oluşturmak çok zordu ki bu bölgenin insanları hakkında da ya çok az malumatları vardı ya da hiç yoktu. Diğer taraftan büyük güçlerin kendilerini dikkate aldıkları kadar bölgedeki milletleri de dikkate almaları gerekiyordu.

Diğer insan icatları gibi Berlin Antlaşması da mükemmel değildi. Bunun ilk sonucu Arnavutların ayaklanması oldu. Arnavutlar şimdiye kadar ortak bir düşmana karşı Türklere yardım etmeye gönüllü ve hazır. Ancak birdenbire Avrupa'nın onları Türklere aynı sınıfta değerlendirdiği ve kendilerini müstakil bir millet olarak tanımadığı gerçeğiyle uyandılar. Daha da fenası birisinin çarpıcı bir şekilde ifade ettiği gibi "Durum

Türklerin ev sahibi olmasından ibaret kalmadı, artık Avusturya da ayağını kapının eşiğine koymuş oldu." Avusturya tüm mücadele boyunca dürüst bir şekilde tarafsız kalmıştı ve şimdi ödüllendirilmesi gerekiyordu. Rusya'dan daha temiz, daha sakin oynamıştı ve böylece yarımada da sağlam, ayak basacak bir yer edinmişti; Bosna ve Hersek "idare edilmek" üzere Avrupa tarafından Avusturya'ya teslim edilmişti. Bu, Sırpa konuşan insanlara ve onların özelemlerine çok ağır bir darbeydi. Su götürmez bir biçimde Sırlara ait topraklar Avusturya'nın oldu, Sırbistan ve Karadağ sınırları Arnavut topraklarına dâhil edildi, güneydeki Arnavut toprakları da Yunanistan'a verildi. Yeni kurulan Arnavut Birliği bu vaziyeti derhâl protesto etti.

Arnavut Milliyetini Savunma Komitesi Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerinin iştilmesinden hemen kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Başlangıpta bu komite yaklaşan Slav dalgasını engelleyebileceğini uman Türklerden destek gördü. Komitenin ilk eylemi Berlin Kongresi'ne Arnavut haklarının tanınmasını isteyen bir muhtıra sunmak oldu. Kongre kararı açıklanır açıklanmaz Arnavutlar Slav hâkimiyetine verilecek toprakları savunmak için silaha sarıldılar. Her ikisi de iyi bilinen Arnavut kalelerini yani Gusinye'yi veya Plav'ı teslim etmeyi inatla reddettiler. Bu kaleler yabancı dağlık bir bölgenin göbeğinde, bağımsızlık için yanıp tutuşan aşiretlerin yurdunda yer aldığı için bunlar üzerinde geçmişte Arnavutlardan başka herhangi bir milletin itibari bir etkiye sahip olup olmadığıysa şüphelidir.

Büyük güçler antlaşmanın hükümlerinin ifa edilmesinde ısrar etti ve Türk hükümeti nahoş bir vaziyete düşürüldü. Türkler ya Avrupalı güçleri ya da Arnavutları gücendirmek duru-

munda kaldı. Arnavut Birliği'ni ikna için Yakova'ya⁸⁶ bir Türk paşa gönderildi, Birlik mensupları onu hemen öldürdü. Arnavutluk-Karadağ hududunda harp başladı. Sonunda başka düzenlemelerin lüzumu anlaşıldı ve Gusinye ile Plav'ın yerini Ülgün⁸⁷ aldı.⁸⁸

Ülgün'ün (Dulcigno) nüfusu da neredeyse tamamen Arnavut'tu ve bu değişiklik üzerine Ülgünlüler de silaha sarıldılar, Arnavut Birliği tarafından oluşturulan çeteler de onlara yardım etti. Karadağlılarla aynı soydan Slav nüfusunu barındıran Spitze,⁸⁹ Karadağ için doğal ve münasip bir liman idi ama burayı büyük güçler kıyı şeridiyle birlikte Avusturya'ya vermişti. Bu sefer de Ülgün ve onun Arnavut nüfusunun Karadağ'a bırakılmasında ısrar ettiler ve Babıali'den bunu halletmesini istediler.

İlk başta Arnavut Birliği'ni destekleyen Türk hükûmeti Türklerin emniyetinin, onun hızla baskı altına alınmasına bağlı olduğunu anladı. Ülgün'ü zorla devrettirmek ve Gusinye'deki isyanı durdurmak için Arnavutluk'a büyük bir Türk ordusu gönderildi. Ağır çarpışmalar oldu, Avrupa ve Türkler karşısında Arnavutlar 1880 Haziran'ında Ülgün'ü terk etmek mecburiyetinde kaldılar. Ancak mesele hâlen çok hassas. Spitze ve Karadağ hâlâ birleşmek istiyor ve Arnavutlar da kaybettikleri vilayetlerini geri almak istiyor.

86 Yakova (Djakova): Kosova'nın batı kısmında bulunan bir şehir.

87 Ülgün (Dulcigno): Şimdi Karadağ sınırları içinde bulunan bir şehir.

88 Böylece Gusinye ve Plav Arnavutların elinde kalmış oldu.

89 Eski harita ve metinlerde Spitze Körfezi adıyla bilinen bölge günümüzde Karadağ'da Sutomore şehrinin sahilidir.

Yunan hududu ertesi seneye kadar düzenlenmedi. Arnavutlar her ne kadar kendilerinden istenen her yeri teslim etmemiş olsalar da yine buralarda toprak kaybı yaşadılar.

Tertip edilen oyunun icrası sürmekteyken Berlin Kongresi'nin Arnavutların hiçbir hakkını tanımamasına şaşmamak gerek, lakin yazık oldu. Arnavutların büyük kabiliyetleri var. Ayrıca bölgede onlar kadar akıselim bir millet de yok. Onlara Bulgaristan'a tanındığı gibi Avrupa himayesi altında kendi usullerinde gelişme imkânı tanınınsaydı kesinlikle hızla ilerlerdi. Bugünkü gibi oldukları yerde saymazlardı. Arnavut Birliğı baskı altına alındı ancak daha sonra ses bulan millî ruh, Osmanlı devletinin gayretlerine rağmen istikrarlı bir biçimde güçlenmeye başladı. Arnavutça neşriyat yapmak devlet tarafından yasaklandı. Bununla beraber yurt dışında neşredilen makaleler her vilayete ulaşmaktadır. Okullarda öğretilmesi yasak ama ahali Arnavutça okuyup yazmayı öğreniyor, bunun nasıl gerçekleştiğini izah etmemek belki daha iyidir. Okur-yazarlıkla beraber Arnavut propagandası da yayılmaktadır. Berlin Antlaşması'ndan bu yana Arnavut vatanseverler çok çalıştılar, hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar Arnavut istiklali için çalışıyorlar.

Berlin Antlaşması'nın bir neticesi -iyi bir netice-, hudutlar çizilir çizilmez bir nüfus mübadelesi cereyan etmeye başladı. Birbirine karışmış milletlerin kendi kendilerini az da olsa ayırıştırıp tasnif etmelerini sağlayan her şey Balkan meselelerinin çözümüne dair küçük bir adımdır. Bir Arnavut kitlesi Güney Sırbistan ve Karadağ'ı terk etti, aksi istikamette ise bazı Sırp lar antlaşmayla yeni edinilmiş Sırp topraklarına geçti. Bosna ve Bulgaristan'dan büyük bir Müslüman göçü yaşandı, bazı Hersekli Hristiyanlar da Avusturya idaresinden kaçmak için yurtlarını terk ederek Sırbistan ve Karadağ'a yerleşti.

Arnavutluk'a hudutları belli bir bölge verilmiş olsaydı daha ileri bir etnik ayrışma/toplaşma gerçekleşmiş olacaktı. Sadece kıyı boyunca dağlık bir arazi şeridini gerçek Arnavut yurdu olarak tanımaya yönelik bugünkü temayül yalnızca bir felakete sebebiyet verebilir. Bu kadar kendine has ve hayat dolu bir millet geçimini sağlamak için kâfi miktarda verimli ova arazisine sahip olmalıdır. Eğer Arnavutlara bu verilmezse onlar bunu alırlar. Mevcut sorunların temelinde yatan şeylerden birisi budur. Arnavutluk, müphem bir vaziyetteki hudutları kesinleşmeden sözde Türk hâkimiyeti altında kaldığı sürece filen bir kargaşa içinde olacaktır ve Balkanlar'ın vaziyetinin düzelmesi de neredeyse imkânsız hâle gelecektir.

Şu anda⁹⁰ Arnavutlar tabii olarak Slav köylülerini Arnavutların haklarını yok etmek için çalışan dış gücün elindeki bir alet gibi görüyorlar. Bu haklar tayin edilip tanınsaydı bunlar için mücadele etme mecburiyetinden doğan çoğu husumet ortadan kalkacaktı. Bir Arnavut gazetesi diyor ki, "Slavlar cesur bir millettir, türlü iyi meziyetlere de sahip olabilirler. Mesele bu değil. Nefretimiz insanlara veya millî gruplara değil Panslavizmadiyla bilinen saldırgan tavra, dinî bağnazlığa ve düşük çaplı siyasi şarlatanlığa yöneliktir."

Bu ifadede çok fazla gerçeklik bulunuyor. Arnavutluk'un merkezinde birkaç defa Slav işçi yığınlarını gördüğüm için böyle bir hakikatın var olduğuna inanıyorum. Bu işçiler normalde daha doğudaki bölgelerden inşaat işleri için gönüllü gelen ve Arnavut işçi ahbablarıyla birlikte sıkı bir şekilde neşeyle çalışan adamlardı.

⁹⁰ Yazarın "şu anda" derken eserini yazmış olduğu yılı –takriben 1904– kastettiği dikkate alınmalıdır.

Saldırganca eylemler kimseye ait olmayan topraklarda görü-
lüyor. Bugün hür bir Sırbistan, hür bir Bulgaristan ve hür bir
Yunanistan ile doğu hududu belirsiz, yarısı başkasının hâkimi-
yeti altında bulunan, büsbütün hoşnutsuz bir Arnavutluk'un
varlığı söz konusudur. Diğer taraftan Babıali'nin kontrolünü
her geçen yıl giderek kaybettiği, her milletin eninde sonunda
ele geçirmeyi umduğu karma bir nüfusa sahip ve hiç kimseye
ait olmayan bir bölge de⁹¹ mevcut. Türklerin tükenişi artık o
kadar yakın kabul ediliyor ki her milletin başlıca kaygısı kendi
davasını Avrupa'ya açıklayana kadar nasıl hayatta kalacağıdır.

Bir adam bana dedi ki, "Dedem, babamın Türkçe öğrenmesi-
ni istememiş. Büyüdüğünde Türk hâkimiyetinin mazide kala-
cağını söylemiş, işte *hasta adam* şimdi gerçekten ölüyor."

"Bunu uzun zamandır söylüyorlar." dedim.

"Ah! Ama o veremden muzdarip. Verem hastaları bazen şaşır-
tıcı şekilde uzun yaşarlar. Arada bir bu hasta adamda olduğu
gibi büyük kanamaları olur hatta çok büyük bir kanama. Son-
ra herkes ölmekte olduğunu söyler ama o toparlar. Ancak bu
gibi hâllerde asla unutmamanız gereken bir husus var: Hasta-
lık kısa bir süreliğine durdurulabilir ama asla iyileşmez, hasta
her seferinde biraz daha zayıflar. Bizim hasta adam da böyle.
Yaşayıp umut edelim."

Rusya'nın bir Rus-Bulgar devleti planı boşa çıkarıldı ama
Rusya hasımlarında bile hayranlık uyandıran bir azimle aynı
istikamette çalışmaya devam etti. Mamafih beklenmedik
zorluklarla karşılaştı. Serbest bırakılan, Avrupa tarafından ta-
nınan ve kendisine bir Alman Prens gönderilen Bulgaristan

91 Yazar, Makedonya bölgesinden söz etmektedir.

bağımsız olmayı talep etti. Millî kurtuluş için Bulgaristan'ın yetiştirdiği en dikkat çeken kişi Stambolov gayret göstermişti. O sadece Rus nüfuzunu engellemek için değil aynı zamanda Ayastefanos Antlaşması'yla tasarlanan büyük Bulgaristan'ı inşa için de çabaladı. Bu amaçla Makedonya'da çok zaman geçirdi. Görüldüğü gibi "Makedonya" herkesin ilhak etmek istediği toprakların tamamını kapsayacak kadar elverişli, esnek bir terimdir. Bu terim gevşek ifadeli ve dolayısıyla yanıltıcı da bir terimdir. "Amaçları" yardım etmek olan ve "Makedonyalı" diye adlandırdıkları hususi bir milletin varlığına inanan insanlarla bile karşılaştım. Gerçek şu ki hiçbir zaman istikrarlı ve resmî hudutlara sahip olmamış bu bölgede altı farklı milletten insan var, üstelik gördüğümüz gibi bu milletlerin her birinin dikkate alınması gereken hedefleri bulunuyor.

Burada veya başka bir bölümde istatistiki bilgi vermeye çalışmayacağım, bütün bu bilgi ve etnografik haritalar grup siyaseti için derlenmiştir. Bir kısmını inceledim. Hakikatte hiçbir karşılığı yoktu. Onların hiçbirisine inanmıyorum. Farklı milletlerin tüm lehçeleri ve gelenekleri hakkında engin bir bilgiye sahip olan, oldukça tarafsız bir yabancı -ki böyle birinin var olması mümkün değildir- tarafından bir nüfus sayımı yapılsa bile o bilgilerin neşredilmesine fırsat bulunamadan insanların bir kısmı "diğer milletlerden birinin mensubu" olacaktır. Karşılaştığım Balkanlar'a has bu tuhaflığın en güzel örneği Rum olduğunu ama Bulgaristan'da doğduğunu, babasının Sırp ve çocuklarının ise Karadağlı olduğunu söyleyen bir adamdı.

Mahallî tipler çok farklıdır ve bir yöre için geçerli izahlar bir diğerine uymaz. Sadece kaldığım yerlerden (Ohri Gölü ve Prespa çevreleri) bahsedeceğim. Buralarda Yunanlar, Slavlar, Arnavutlar ve Ulahlar var. Memurlar ve bölgeye dağılmış vaziyetteki ordu mensupları dışında çok az da Türk var. Arna-

vutların hepsinin Müslüman olduğuna inanıyorum. Aralarında Hristiyan birisi varsa Rum olarak sınıflandırılırdı. Prespa Gölü yakınlarındaki toprakların büyük bir kısmı “çiftlik” adı altında Müslüman Arnavutlara aittir. Bu çiftlikler köylüler tarafından işlenir ve kârların mal sahipleri ile işçiler arasında yarı yarıya bölüneceği farz edilir. Bunun yasalarla mecbur tutulmadığını söylemeye lüzum yoktur. Bana çok defa toplanan vergilerin tamamının köylülerin payından geldiğini söylediler. Yine de köylüler toprak sahibinin kendilerinden uzak durduğu sürece oldukça iyi anlaştıklarını söylediler. “Çiftlik” köylüleri isyan sırasında diğer toprak sahibi köylüler gibi acı çekmediler çünkü çiftlik sahibinin mülkü olan evleri yakılmamıştı. Ziyaret ettiğim köylerin üçte birinde Hristiyan ve Müslüman ahali karıştı. Bana söylediklerine göre Müslümanların bazıları Slav’mış ama bunu soruşturacak zamanım olmadı. Hristiyan köylüler esasen Slav kökenlidir ancak az ya da çok Rum, Bulgar veya Arnavut kanının karışmış olması sebebiyle farklı köylerde çok farklı tipler görülür.

Bu köylülerin çoğu Belgrad yahut Karadağ Sırpaşından farklı bir Slav lehçesi konuşmaktadır. Bana bu lehçenin Sofya Bulgarcasıyla da aynı olmadığını söylediler. Pek tabii ki çok sayıda Türkçe, Yunanca ve Arnavutça kelime ihtiva eder ve bazı belirli gramer hususiyetlerine sahiptir. Geniş zaman kipi mevzubahis olduğunda üçüncü tekil şahıs her zaman “t” harfi ile biter (mesela “kazat” –o söyler-). Bu biçim ne Sırpaşının ne de Bulgarcanın yazı dilinde mevcuttur, Sırbistan’da okuma yazma bilmeyen Sırplar tarafından kullanılan bir biçimdir. Bulgarcanın yanı sıra Romence ve Arnavutça’nın bir özelliği isimden sonra gelen belirli artikelin (tanım edatı) hiçbir şekilde umumi bir kullanımı yoktur. İsim genellikle Sırpaçada olduğu gibi çekimlenir ancak diğer yandan sıfatlarda üstünlük

derecesi çekimle değil Bulgarca ve Arnavutçadaki gibi “daha fazla” ve “çok” ön ekleriyle sağlanır. Birçok gerçek sırpça kelime çarpıtılmış manalarla kullanılır ve özel isimlerin sonları genellikle kırpılır (örneğin “Danilo” yerine “Danil”).

Bazı kelimelerse Sırbistan’da değil, Bulgaristan’da kullanılan biçimlerdedir.

Gerçek şu ki Makedon Slav lehçesi ne Sırp ne de Bulgar lehçesidir, kendisi gibi “ne o ne de bu”dur. Diğer yandan Ohri lehçesi ile Sırpça yazı dili arasındaki fark acaba *Zummerzet* aksanı ile İngilizce yazı dili arasındaki farktan daha mı büyüktür? Pek sanmam. İlk başta anlaşılmaz olan pek çok şeyin şive ve telaffuz farkı olduğunu ve bunun da kelime farkı kadar önemli olmadığını idrak ettim.

1673’teki seyahatlerini yazan Dr. Brown Slav dilinin Sırbistan’da, Bulgaristan’da ve Makedonya’nın büyük bölümünde konuşulduğunu söyler. Bu da gösteriyor ki yazı dilleri ortaya çıkana kadar Sırpça ve Bulgarca iki ayrı lisan olarak kayda değer bir vaziyette farklılaşmamıştır.

Standart Bulgarca esasen sadece son yirmi beş senede gelişmiştir, o zamana kadar bu lisan tam gelişmemiş gibidir. Bugün de de Arnavutça aynı vaziyettedir. “*The Peoples of Turkey*”⁹² (*Osmanlı Milletleri*) isimli kitabın müellifi 1878’de şöyle diyor: “Yazı dili ile konuşma dili arasındaki fark o kadar büyüktür ki yazı dili-

92 Eseri Üsküp, Selanik, Edirne, Belgrad gibi yerlerde konsolosluk yapmış Sir John Elijah Blunt’ın (1832-1916) kızı ve eşi hazırlamış olup İngiliz müsteşrik, tarihçi ve arkeolog Stanley Poole’un (1854-1931) editörlüğünü yaptığı eser. Kitabın tam ismi: “Osmanlı Milletleri: Bulgarlar, Yunanlar, Arnavutlar, Türkler ve Ermeniler Arasında Yirmi Yıl”dır. İki cilt olarak Londra’da 1878’de yayınlanmıştır.

ni nüfusun büyük bölümü zor anlar. En az yedi gramer tertibi mevcuttur ancak bunlar ne genel esaslarda ve ne de teferruatta uyuşurlar. Bazıları lisanı modern Sırpça veya Rusça kurallarını dayatır. Bazılarıysa değişken, müphem ve kusurlu yerel lisanı nizam vermek için kuralları ona indirgemeye çalışır.”

Bu olup bitenler bir lisan için çok fazladır. Ziyaret ettiğim bölgelerde bu lisanı konuşan köylüler, Balkan Yarımadası'nda veya başka yerlerde tanıdığım topluluklar arasında en alt düzeyde bulunan ve en az kültürlü kesimidir. Onlar, insan cinsinin gerçekten acınacak örnekleridir. Kabiliyetleri diğer milletlerden daha azdır, birçok bölgede sayıca üstünlüklerine rağmen var olma mücadelesinde en geride kalanlardır. Bazıları onların bu çaresiz vaziyetlerini tümüyle baskı ve zulme bağlarlar. Bunun kısmen doğru olduğuna inanıyorum. Muhtemelen en çok acı çekenler onlardı çünkü en vasıfsız olanlar onlardı. Yaşadıkları yerler bereketli topraklar olmasaydı diğer milletler onlarla akraba olduklarına dair iddiada bulunmak için acele ederler miydi acaba? Hiç kimseye ait olmayan bu yerde birlikte çalışmak zorunda olduğum dürüst, zeki ve kabiliyetli kişilerin hepsi ya Rum ya Arnavut ya da Ulah'tı. Bizim için çalışan Arnavutlar ve Rumlardan ise ziyadesiyle bahsetmek durumundayım.

Politikacıların manipüle etmeye çalıştığı ve Rus-Bulgar Devleti'ni büyük ölçüde oluşturması beklenen insanlar işte bu cahil ve düşük düzeyli nüfus kitleleridir. Onları Bulgarlaştırmak için mebzul miktarda para harlandı. Benzer bir miktar başka türlü harcanmış olsaydı onları kolaylıkla Sırplaştırabilirdi. Bu toplulukların başlangıçta “*anavatan*”ları yoktu dolayısıyla propagandacılar onları harekete geçirmekte başarısız kaldılar. Hararetli vatanperverliği ve teşkilatlanma dehasıyla Stambo-

lov bile afallamıştı. Beaman,⁹³ Stambolov'un hayatıyla ilgili eserinde bize "Makedonyalılardan hoşlanmamaya başlamıştı," diyor ve ekliyor, "İhanetleri ve esaslı bir vatanseverlik ve haysiyet duygusundan yoksun olduklarından hemen her Makedon'un fırsat bulması hâlinde başına konulan mükâfatı almak için kendisini öldüreceğinin farkındaydı. Bu sebeple gece yattığında bir daha kalkıp kalkamayacağından hiçbir zaman emin olamazdı. Bu hayat uzun süremezdi ve sonraki yıllarda Stambolov, Makedonya için çok gayret etse de nahoş bir tecrübe yaşadığı insanlara karşı duyduğu güçlü iticilik ve küçümsemeyi hep muhafaza etti." Onlarla ilgili tahminiye fazlasıyla doğru çıktı. Bulgaristan'ı Rus etkisinden kurtarmaya yönelik yoğun ve aralıksız çabaları Sofya sokaklarında vahşice öldürülmesine yol açtı, olayın faili kiralık katillerse Makedon'du. Katillerden Resneli olan adam kısa süre önce idam edildi, diğerlerininse hâlâ kaçak olduğuna inanıyorum. Katillerin Stambolov'un arkadaşları Beltçev ve Vulkoviç'in öldürülmesinde de parmakları olduğu rivayet ediliyor.

Stambolov'un ölümünden sonra Rusya kaybettiği nüfuzunun bir kısmını geri kazandı. Prens Ferdinand⁹⁴ oğlunu (veliahtı) Ortodoks Kilisesi'nde vaftiz ettirdi. Rusya'nın bu topraklar hususunda bir kez daha yüzü güldü ve Şıpka Geçidi'nin ele geçirilişinin yirmi beşinci seneidevriyesinde bir süredir birbirleriyle mesafeli olan Rusya ve Bulgaristan aile birliklerini kutladılar. Bugün Makedonya'da Rusya tesiri yayılmakta ve öyle görünüyor ki Rusya nüfuzunun genişlemesinde orada-

93 Ardern George Hulme-Beaman: (1857-1929). İngiliz yazar. Sözü edilen biyografik eserinin ismi: *M. Stambuloff—Public Man of Today*.

94 Bulgar Prensi Ferdinand (I. Ferdinand): (1861-1948). Bağımsız Bulgaristan'ın ilk çarı (1908-1918).

ki köylülerden medet umuyor. Orada bulunan yeni Bulgarlar para için her şeyi yapacaklardır ve Rusya da bunun için yabana atılmayacak düzeyde destek sağlıyor; Stambolov'un onlar hakkındaki kanaati gibi itimat edilmezler, bu yönden, benim Sırlar ve Karadağlılarla olan tecrübelerimle mukayese edildiğinde en olumsuz olanlarıdır. Bunların en acınacak kesimiye az çok tedrisattan geçmiş güya "zeki" olanlardır, en fenası da bunlardır. Ticaret mevzubahis olduğunda akılları fikirleri isyanın neticelerinden para kazanmaktı. Zavallı ve sefil mültecilere yardım etme arzusu şöyle dursun erzak taciri ve eczacı haftalık faturalarımızı fahiş fiyattan kestiler, dahası erzakçı kötü malzemeleri söz verdiğinden az göndererek kendi milletinden hasta ve yaralı zavallıları aldatmaya çalıştı. Onlara iş hakkında danıştığım da hiçbirini bana yararlı bir tavsiyede bulunmadı, çoğu eyer ve benzeri şeyleri kiraya vermenin derdindeydi. Bütün bu insanların arasından dürüst bir adama denk geldiğimizi düşünmüştüm ki daha sonra onun, kendisine borçlu, köyleri yanmış bazı sefil köylülere vereceğimiz un istihkakını engellediğini öğrendim. Ne yazık ki eşeğin kulağını kesmekle küheylan olmuyor.

Bulgaristan'ın, vârisi olduğu toprakları ele geçirmek için bir gerekçe bulmakta muvaffak olacağına hiç itimadım yok.

Hayatının büyük bir bölümünü ve elindeki parasını Bulgar davasına yardım için harcayan Amerikalı misyoner Bayan Stone'un birkaç yıl önce fidye gagesiyle yakalanıp tutsak alınması bir ihanet eylemidir ve benzeri kolay görülecek bir hadise değildir.⁹⁵ Bu, köylülerin değil isyan için tüfek satın almak üzere

95 Bu olay "Bayan Stone Olayı" (Miss Stone Affairs) olarak bilinir, 21 Ağustos 1901'de Amerikalı Protestan misyoneri Ellen Maria Stone ile diğer misyoner arkadaşı Katerina Stefanova'nın "İç Makedon Devrimci

para toplayan yetiştirilmiş şahısların tasarladığı siyasi bir işti; onlara itimat eden zavallı kadının maruz kaldığı korku ve zorlukların o şahıslar için fevkalade bir alay mevzusu olduğunu gördüm. “Onun Protestanlığıyla ne işimiz olur? Şimdi hakikaten işimize yaradı ve o da bundan memnun olmalı!” Üstelik Bayan Stone’u güya kurtarıp gıpta ettikleri fidyeyi emniyete almak gayesindeki muzaffer bir çetenin mensupları, onu rehin almak gibi parlak bir fikre kapılanlara haset ediyorlardı. Onu kaçıranlardan biri de Ohri’de berberlik yapan, benim saçlarımı yamuk yumuk kesmiş, vurdumduymaz görünümlü, kilolu bir adamdı. Onun rivayetine göre birileriyle beraber Avrupalı bir hanımı alıp bir eve götürmesi yönünde emir almış. Hanımı o evde tutup kendisine güzel yiyecekler ikram etmeye niyet etmişlerdi ama başka kişiler tarafından ele geçirilince jandarma korkusuyla hanımı da alarak kaçışmak mecburiyetinde kalmışlardı. Yiyecek bulmada zorluk yaşayınca bir gün ekmek almak için bir köye inmiş ve Türk inzibatı tarafından yakalanıp hapsedilmiş. Kendisinin fena hâlde kullanıldığını düşünmüş çünkü diğeryeri bu işi kazasız belasız atlatmışlardı.

Güya bu çeşit küçük işlerin planlayıcıları insanları Türk hâkimiyetinden kurtarmak için çabalıyorlar, ama aslında bunlar vaziyetin düzeltilmesinin önündeki başlıca engellerdir. Bu faaliyetlerin planlayıcıları Bulgar çetelerinin saldırılarını sadece Yunanlar üzerine değil Sırlara karşı da yöneliyorlar ve Hristiyanlar arasında yeni münakaşalar çıkartıp eskiden beri

Örgütü (VMRO)” tarafından kaçırılması olayıdır. Kaçırılma olayı Osmanlı Devleti kontrolünde bulunan Yukarı Cuma ve Banisko arasında bir yerde gerçekleşmiştir. Kaçırma eyleminin amacının yüklü bir fidye alarak örgütün maddi sıkıntısını çözmek olduğu anlaşılmıştır. Rehinelik durumu 1902 Şubat başına kadar devam etti ve rehinelere ancak fidye ödendiğinde serbest bırakıldı.

mevcut olanları da besleyerek Türklerin elini güçlendiriyorlar. Her şeyi talep ediyorlar ama kendilerinden başka hiçbir milletin hakları olduğunu kabul etmiyorlar. Avrupa'yı buradaki toprakların tamamıyla Bulgar toprağı olması gerektiğine ikna etmek amacıyla katliamları tahrik etme usullerine gelince bunu çok da kınayamayız. Yunan, Sırp ve Ulahların bu son isyan⁹⁶ karşısında kayıtsız kalıp mesafeli durmaları ve desteklemeyişleri onların bu son isyanın mahiyetinden gayet haberdar olduklarını göstermektedir.

Neyse ki her şerde bir hayır vardır. İhtilafı topraklardaki meselelerle başa çıkmanın en büyük zorluğu farklı milletlerin bu kadar iç içe geçip birbirlerine karışmış olmalarıdır. Onları tasnif etme eğilimindeki her girişimin sonunda faydası dokunacaktır. Pek çok bakımdan facia olan son isyan bu yönde tesirli olacak gibi görünüyor. Balkan Yarımadası'nda herkese yetecek kadar toprak bulunmaktadır. Bu topraklar bugünkü nüfusun iki mislini barındırabilir. Mesele şu ki herkes toprakların tamamını istiyor. Karma nüfuslu bir bölge var olduğu sürece ahali buldukları bölgenin tamamı için mücadele edecektir. Yarımada Avusturya ve Rusya arasında taksim edilmeyecekse (Allah muhafaza!) her milletin bölgesinin en kısa sürede tahdit edilmesi lüzumludur. Ne zaman bir hudut çizilse büyük bir haricî göç ve mübadele meydana gelmiştir ve yeni hudutlar çizilmesi hâlinde bugünkü zorluklar çözülmeyen yenileri meydana çıkacaktır. Bulgaristan, Müslümanların ülkeden göç etmesiyle çok fazla nüfus kaybetti. Bulgaristan'a akın akın gelen çok sayıdaki mültecinin geri dönmeyip burada kalmaları ve bunun bölgede yavaş yavaş vuku bulacağı düşünülen

96 1903 Ağustos'unda Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilen ve Türk kuvvetlerince bastırılan Makedonya -İlinden- İşyanı kastedilmektedir.

etnik ayrışma sürecine destek olması umulmaktadır. Onları şimdi buldukları yerde iskân etmek geri götürüp evlerini yeniden inşa etmekten daha maliyetli olmayacaktır ve uzun vadede de sulha teşvik edecektir. Örneğin Slav köylülerinin bariz bir hâlde Arnavut bölgesi yerlere yeniden götürülüp iskân edilmelerine şiddetle itiraz edilecektir. Arnavutların da Bulgarların da yaşayacakları toprakları olmalı. Bulgaristan'da her köylüyü geldiği yere götürüp iskân etme arzusundaki bir siyasi partinin varlığından haberdarım ama bu, köylülerin selametini düşünmekten çok bu topraklar üzerinde hak iddia etme arzusundan kaynaklanan bir tavidir. Buna rağmen ben de bu insanlar geldikleri yere göç etmeye meyyaldır.

Örneğin 1870'e kadar seyyahlar gelişmişlik durumunu açıklarken Ohri'nin Hristiyan mahallesinin Müslüman mahallesine kıyasla çok daha iyi vaziyette olduğunu ifade ederler. Ohri o zamanlarda Leipzig, Viyana ve Trieste'yle büyük bir kürk ve deri ticareti yapmaktaydı ve otuz yıl içerisinde nüfusunu neredeyse ikiye katlamıştı. Ticaret güzergâhı ise Draç ve Adriyatik üzerinden. 1870'de Bulgar Eksarhının tayin edilmesiyle birlikte bu bölgeye Bulgar propagandası da geldi. O zamana kadar birlik içinde yaşayan ve kendisine Rum diyen Hristiyan nüfus ikiye bölündü ve zayıfladı. Halkın parası ve enerjisi taraf münakaşalarında ve siyasi entrikalarda tüketildi. Ticaret fiilen ölmüştü. Hristiyan mahallesi boş ve harap evlerle dolu, Müslüman Arnavut mahallesinden daha sefil ve daha fakir hâlde. Hristiyan nüfus büyük ölçüde göç etmiş ve oradayken duyduklarına göre sadece evlerinin satamayanlar gidemeyip kalmıştı.

Osmanlı topraklarında izinsiz seyahat edemezsiniz. Yokluğunda evin tüm vergilerinin şehirdeki başka bir sakin tarafından ödeneceğini taahhüt etmedikçe bir ev sahibine seyahat

izni verilmez. Ama yine de “gece taşınmaları” sıklıkla yaşanır. Vakinde fakir bir garibanın uzaklara gitmesine yardımcı oldum. İlk başta onu Arnavutluk boyunca yanımda götürmeyi ve Adriyatik üzerinden gemiyle göndermeyi düşündüm ancak seyahat izni olmadığı için inzibat tarafından geri çevri-
leceğinden korktum ve Sırbistan'ın daha iyi bir rota olduğu hükmüne vardım. Sınırı geçmeyi başardı ve bana Belgrad'dan acıklı bir minnettarlık içeren bir mektup yazdı. Hür ve medeni bir ülkede olmanın ne manaya geldiğini daha önce hiç fark etmemiş olduğunu yazmış. İngiltere'de Sırbistan'ın yabani ve tehlikeli bir yer olduğuna inanan insanlar mevcuttur. Onlar Sultan'ın tebaası olmanın ne olduğunu idrak edemeyenlerdir.

IV. Kaynayan Kazan

Anarşi hâlindeki bir ülkede yaşamak korkunç bir şeydir, çünkü “anarşi” kötü idare anlamına gelir, böyle bir idareye sahip ülkede memurlar mevkilerini satın alırlar ve o mevkideyken de istedikleri her şeyi yaparlar. Bu yerlerde alt kademelerde çalışanların maaşları çoğunlukla kâğıt üzerinde kalır ve onlar da kendi astlarını gasp ederek ücretlerini temin ederler. Buralar kanunun, düzenin veya adaletin bulunmadığı yerlerdir. Hukuk tıpkı maaşlar gibi sadece kâğıt üzerinde mevcuttur. Tatbik edilip edilmeyeceği tamamen onu kimin ihlal ettiğine bağlıdır. Kişi yeterince güçlüyse eğer kendi inzibatı olabilir.

Bir defasında bunun garip bir örneğini yaşadım. Mahallî Hristiyanların silah taşımaları bazı istisnalar dışında yasaktır ancak Türk “idaresi” idare edememesinin muhtemel neticelerinden onları korumak için yabancı Hristiyanların silahlı Müslümanları istihdam etmelerine kibarca müsaade eder – hayır, bunu teşvik eder-; kapınıza dikmek üzere boş durmaktan memnun, fişekliğini kuşanmış gözü pek bir Müslüman bulmakta zorlanmazsınız. Bu zatlar daima gösterişlidir ancak güçlerini sınaama lüzumunun oluşmadığını söylemekten memnunum. Bir sabah tercümanım endişeli bir ifadeyle geldiğinde hizmetimde böyle bir adam bulunuyordu. Sultan’ın Hristiyan tebaasından olan tercümanım her zaman en kötüsünü bekleme husunda tabii bir itiyat ona miras kalmıştı:

“Zannederim, size söylemem iyi olacaktır.” dedi, “Dün gece biraz nahoş bir Şey vuku buldu!”

Türk topraklarında olduğum için bu beni Őařırtmadı ama “daha önce Türk topraklarında bulunmuş olmama rağmen” bu habere hazırlıksız yakalanmıştım.

“Cafer'in bir Türk askeriyle başı dertte. Olay Şöyle cereyan etmiş: Cafer dün gece, hava karardıktan hemen sonra hanımını görmek için eve gitmiş ve onu korku içinde bulmuş. Bir askerin evi soymaya geldiğini ama feryadı basınca adamın kaçtığını söylemiş, kadın yine de korkuyormuş çünkü onun civarda bir yerde saklandığını ve yakında geri gelip eşyalarını çalacağını düşünüyormuş. Bunun üzerine Cafer çok hiddetlenmiş çünkü bir Müslümanın evine içerde kadın yalnızken girmek büyük bir suçtur. Adamı aramaya gitmiş ve oralarda bir ahırda saklanan askeri bulmuş.”

Askerin ceza almaksızın girip soyabileceği pek çok Hristiyan evi varken bir Müslüman evine girecek kadar aptal olmasına Őařırdıđımı ifade ettim.

“Ha! Ama biliyor musunuz, asker sarhoşmuş! Elbette bir Hristiyan evine girmeyi düşünmüştür ama büyük ihtimalle nereye girdiğini idrak edemeyecek kadar sarhoştu. Cafer de adam kendini müdafaa edemeyecek kadar sarhoş olduğundan onu kısıkvrak yakalamış ve eşek sudan gelene kadar dövmüş. Sonra onu karanlıkta sokağa atmış ve buraya geri gelmiş. Bana da bu sabah anlattı.”

Bu güzel bir başlangıçtı. Cafer katı, tuhaf bir biçimde ifadesiz bir çehreye sahip, sert görünümlü bir Őahıstı. Genelde hissiz bir adamdı ama bu sabah kendinden memnun bir ifadesi vardı.

“Askeri adalete teslim etmek mümkün değil miydi?”

Bir hayli mümkün ama cezayı kendisi vermeyi yeğlemiş. Verdiği cezanın aşırı olduğunu ifade ettik, bir kez başlayınca kendinden geçtiğini ve artık ona takati kalmayana kadar adama vurmaya devam ettiğini itiraf etti. Sonra onu sokağa atmış, öylesine kanlar içindeymiş ki “kimse onu tanıyamaz”mış. Dönüp hayatta olup olmadığına bile bakmadan hemen eve gelip uyumuş çünkü bu olan biten onu çok yormuş. Nitekim Cafer’in keyfi şimdi yerindeydi.

Gece devriyesi sokakta bulduğu, acınası hâldeki adamı almış ve askerî hastaneye götürmüştü. Olayın tutuklamalar, yargılamalar, mahkemeler, başka tatsızlıklar, yabancı diller ve tercümanlarla girift bir hâle gelişini tasavvur ettiğimde bu vaziyetten bilhassa hoşnut olmadım. Cafer ise korkmamamız gerektiğini belirtti: “Kafasına çok sert vurduğum için konuşamaz.” Bu hâl umumi bir rahatlık sağladı ve olağan meşguliyetlerimize geri döndük.

İki gün sonra tercümanım asık bir suratla çıkageldi.

“Şu asker var ya! Bugün vaziyet kötü! Adamın aklı başına geldi ve Cafer’in adını verdi. Caferi çağırıp sorgulamışlar ve o da yemin etmiş: ‘Devamlı İngiliz madamın yanındayken bir askeri nasıl dövmüş olabilirim?’ diye. Bu çok fena! Şimdi bize bunun doğru olup olmadığını soracaklar. Bana sorarlarsa yalan söylemek istemem ama doğruyu söylersem de Cafer belki cezalandırılabilir, o zaman da benden ve ailemden intikam alır. Ne yapacağız?”

Tercümanım için vaziyet gerçekten de sıkıntılıydı. “Bize henüz sorulmadı.” dedim. “Bekleyip göreceğiz.”

Öylece bekledik. Bütün kozları elinde tuttuğunun gayet farkında olan Cafer sakinliğini muhafaza etti ve bu şekilde bir gün daha geçti. Daha sonra her ikisi de oldukça keyifli bir hâlde çıkageldiler.

“Cafer’in askerine ne olmuş, biliyor musunuz? Artık her şey yoluna girdi. Adam öldü!”

“Harika!” dedim, şaşırmıştım çünkü bana vaziyet hızla daha da kötüye gidiyormuş gibi geliyordu. “Elbette şimdi soruşturma falan yapılacaktır!”

“Yok, hayır. Şöyle ki bu asker buralardan birisi değil. Arnavut alayından olsaydı vaziyet farklı olurdu ama o çok uzaklardan gelmiş, Asya'dan veya başka bir yerden. Burada hesap soracak yahut onun intikamını alacak dostları yok. Yakınları onun ne zaman ve nasıl öldüğünden hiç haberdar olmayacak. Ama Cafer'in çok dostu var, ona bir şey olsun istemezler. Ayrıca her sene bir sürü Türk askeri ölüyor; bir eksik bir fazla fark etmez. Adam öldü. Ortalığı velveleye vermek ne işe yarar?”

İleri sürdüğü hususlar akla yatar şeylerdi. Neticede bu dünyadaki pek çok şey menfaatlere göre idare ediliyor. Yakın Doğu'da hayat Orta Çağ'da herhangi bir yerde olduğu kadar ucuzdur.

Avrupa'nın Hristiyanlar mevzusunda biraz tedirginlik yaşadığı doğrudur ama Müslüman'ın Müslüman'a ne ettiğini pek umursamamıştır.

Böylece, meçhul asker meçhul mezarına gitti. Ölen kişi bir Hristiyan olsaydı ölümü konsolosluk raporlarını şişirecek bir “vahşet” olurdu ama o sadece bir Müslümandı ve onun için “mesele çıkarmanın ne lüzumu var”dı.

Cafer tasavvur ettiğiniz kadar yabani değildi. Çok dürüst bir adamdı ve kendisine mebzul miktarda bir para emanet edilebilirdi. Saldırı ne kadar gaddarca olursa olsun karısının haysiyetini korumak içindi. Çocuğuna çok düşküdü ve onun yaşadığı ufak bir kazaya çok üzölmüştü. Kendi anlayışına göre dost canlısı olmaya çabalamış ve Müslümanların bayram

günlerinde bana ziyadesiyle yapış yapış küçük tatlılar⁹⁷ getir-mişti. Osmanlı Devleti idaresine, inzibat teşkilatında vazife alacak kadar itimat edilen bir yerde büyümüş olsaydı diğer insanlardan daha canı tabiatlı olacağını zannetmiyorum. Görüldüğü gibi aldığı eğitim kendisinde can alma kudretini bulmasını sağladı. Bir gün onunla birlikte iken bir güvercine ateş ettim ama ıskaladım ama atışım kuşun tünediği tümsekten toz kaldırmıştı.

“Bayağı yakın.” dedi Cafer. “Eğer bir adama ateş etmiş olsay-dın ölmüştü.”

Seyahatlerim sırasında bana en çok tesir eden şey haritalar-daki malumatın Türkçe olduğu bölgelerde Türk idaresinin kanun ve nizamı temin etmekte fazlasıyla acizlik göstermesi-dir. Daha da tuhaf gelen şey ise bu hakikati kabul ettiklerinin emaresi olan sakinlikleri olmuştur. İdare yanında refakatçisi bulunmayan yolculara yapılan zorbalıklardan kendisini kati-yen mesul tutmaz. Bayan Stone’u kaçıran çete bugüne kadar cezalandırılmış değildir. Bunun pek çok örneğiyle karşılaştım. Marko’nun hikâyesi diye adlandırdığım şu anlatacaklarım daha çarpıcıdır çünkü bu hikâyenin ihtilalci tertiplerle ya da siyasetle hiçbir alakası yoktur. Bu anlatacağım sadece alelade bir köy hayatının bir parçasıdır.

Arnavutluk’un güneyinde bir köydü. Köyün birkaç kilometre uzağındaki vilayette bir Türk vali ve bütün günlük hadiseleri yazıp gazeteleri torbalayan alelade memurlar vardı. Burası çok temiz, derli toplu ve hâli vakti yerinde bir Hristiyan köyüydü; sakinleri çalışkan, zeki ve bedenen hoş görünümlü insanlardı.

97 Yazar muhtemelen revani gibi bayram günlerinde o yörede Müslüman ahali arasında ikram edildiği anlaşılan bir tatlıyı kastetmektedir.

Orada birkaç gün kaldım, hepsi iyi inşa edilip rahat bir şekilde teşrif edilmiş birkaç evde büyük bir misafirperverlik ve nezaketle karşılandım.

Birlikte bir at gezintisine çıktığımızda “Marko hususunda ne düşünüyorsun?” diye sordu beni misafir eden kişi. Tanıştığım pek çok kişinin içinde Marko’yu hatırlamakta biraz zorlandım. Ne yazık ki cesaret ve bağlılık hikâyesini duyduğum karısını da zihnimde canlandıramadım. Kadın on yıl kadar evvel Marko ile evlenmişti. Birbirlerine çok düşkünlermiş. Marko’nun arazisi varmış ve her şey yolundaymış. Bir müddet sonra onlara büyük sevinç yaşatan bir çocukları doğmuş. Daha sonra bu cennete Bayan Marko’nun kuzeni suretinde bir şeytan girmiş. Bayan Marko’nun kuzeni çok fena bir adammış; içki düşkünü, kumarbaz ve yapmaması icap eden her şeyi yapan bir adam. Aynı zamanda zeki ve eğlenceliymiş de. Kısa sürede Marko üzerindeki tesiri çok kuvvetli olmuş ve onu tamamen yoldan çıkarmış. Marko toprağını işlemeyi bırakıp bütün birikimini har vurup harman savurmuş. Bir yılda kendi keyfi zevki için harcadığı para 50 sterlinden az değilmiş (Bu, böyle bir yer için çok büyük bir meblağdır.) Karısı endişeye ve derin bir üzüntüye kapılmış ancak bütün köyde ahlak bozucu bir tesiri olan kuzeninden kocasını ayıramamış. O esnada çocuk ağır hastalanmış. Marko’nun karısı bir hekim getirmesi için kocasına yalvarmış ancak en yakın hekim uzak bir kasabada yaşamaktaymış ve Marko ona öfkeyle bunun için parasını harcamayacağını söylemiş. Çocuk ölmüş. Bu, Marko’nun karısının kaldırabileceği bir yük değilmiş. Kocasını kuzeninden kurtarması gerektiğini anlamış. Onu kurtarmanın tek bir yolu ise kuzenini öldürmek olmuş.

Galiba o şaşkınlıkla atımın dizginlerini çekip onu durdurdum.

“Evet, onu öldürdü. Pek tabii onu kendisi öldürmedi, bu işi yapması için bir Müslüman’a para verdi. Bu çok basit bir şeydir.”

“Peki, böyle bir şey için ne kadar ödenmesi gerekir?” diye sordum.

“Yaklaşık kırk kuruşa (6-8 peniye) halledilebilir.”

“Sonra ne oldu?”

“Hiçbir şey. Ne olacaktı ki? Adam öldü.”

“Köylüler nasıl öldüğünü biliyorlar mıydı?”

“Elbette ki biliyorlardı. Bundan memnundular. Çok adi bir adamdı. Çocuklara kötü şeyler öğretiyordu. Fazlasıyla tehlikeli birisiydi.”

“Nikola'nın adama çok düşkün olduğunu söylemiştin. Karısının ne yaptığını biliyor muydu?”

“Tabii ki. Nasıl bilmez? İlk başta ona gayet kızgın olduğu doğrudur ama bir müddet sonra bunun her yönüyle en hayırlısı olduğunu gördü ve şimdi birbirlerine yine çok tutkunlar, gördüğünüz gibi mutlular da. Onu büyük bir tehlikeden kurtardığı bariz ve tek yol buydu. Ama Tanrı onlara bir daha başka bir çocuk vermedi.”

İngiltere'de umuma açık yerde kumar oynaması, sarhoş olup ahlaksız davranması veya kendisinin verdiği teferruatlar çerçevesinde hileyle para kazanması sebebiyle Marko'nun cezalandırılmasında muhtemelen hiçbir mâni olmayacağını ahbabıma izah ettim.

“Ah, ah! Keşke öyle bir devletimiz olsa.” dedi. “Ama burada öyle kanunlar olsa bile bir Türk mahkemesine gitmenin ne faydası olur ki? Adam paralıydı. Birilerine para verip kaçabilirdi.”

Osmanlı topraklarında hiç yaşamamış olanlar için bu hikâye inanılmaz görünebilir. Kendi tecrübeme göre bunun doğru olmakla kalmayıp istisnai olmadığını da biliyorum.

Bu, Hristiyan bakış açısına göre bir hikâye. Ancak Sultan'ın kendi adamlarından; yalnızca jandarmalardan yahut sıradan köylülerden değil Müslümanlığı kabul etmiş tüm resmî vazifeli şahıslardan da ülkenin vaziyeti hakkındaki kanaatlerini dinledim. Bunlardan birisi sadede gelmeden önce benimle uzunca konuştu. Ne için beklemekte olduğunu merak ettim. Sonunda vedalaşmak için ayağa kalktığıında “Çokça seyahat ettiniz.” dedi. “Bu milletin bir dostu olarak geldiğimize inanıyorum. Bu idare altında memleketin vaziyetini gördünüz. Bulduğum makam icabı daha açık konuşmamın mümkün olmadığını idrak edersiniz. Şunu söylemek için geldim: Gördüklerinizi ve duyduklarınızı hakikatli bir şekilde İngiliz milletine anlattırsanız bu bedbaht ülkeye büyük bir hizmette bulunmuş olursunuz.”

O adam alelacele emekli oldu. Rastgele bir yabancıнын mevcut vaziyete çare olacak bir güce sahip olduğuna inanmak fevkalade ve hayli hazin bir hâldir.

Başka bir adam -ki o da Müslüman bir memurdu- beni hayrete düşürecek derecede açık konuştu:

“Bu bedbaht topraklar” dedi, “iblise teslim edildi. Her yerde onun tesirini görürsün. Müslümanlar peygamberin emirlerini çiğniyorlar, Allah'ın gazabı üzerlerinde. Sarhoş hâldeler, Hristiyanlar kadar onlar da birbirlerini öldürüyorlar. Sizin imparatorluğunuz (İngiltere'nin) sınırları içerisinde Sultan'ın hükmü altındakilerden daha fazla Müslüman tebaa var ama onlar sizin hükmünüz altında iyi vaziyetler, dinlerini muntazam bir şekilde icra ediyorlar ve diğer din mensuplarıyla sulh içinde yaşıyorlar. Buradaysa ne kanun ne de sulh var. Müslüman köylülerimizin ne kadar cahil olduğunu tahmin edemezsiniz, onlara hiçbir şey öğretilmiyor. Bir Hristiyan'a saldırdıklarında onlarla şöyle konuşurum: 'Sokakta bir adam fesinize vurup düşürse ne yapardınız?'

‘Onu vurup öldürürdüm!’

‘Bu adama neden vuruyorsun peki? Sana bir şey yapmadı ki?’

‘*Kâfir* (Müslüman olmayan) olduğundan.’

‘Neden bir *kâfire* vuruyorsun?’

‘Çünkü bütün *kâfirleri* öldürmek istiyorum.’

‘Buradaki ahalinin Müslüman olmasını mı istiyorsun?’

‘Tabii ki öyle olsun istiyorum.’

Bunun üzerine ona şöyle diyorum:

‘Yaptığının Allah’ın iradesine aykırı olduğunu idrak edemiyor musun? Kendini O’ndan daha mı güçlü sanıyorsun? Her Hristiyan öldürülseydi bu topraklarda neredeyse insan kalmazdı. Sen kimsin ki dünyayı tanzim edebileceğini zannediyorsun?’

Sonra ona bir avuç dolusu çamur uzatıp şöyle derim:

‘Al bundan bir Müslüman yap, hemen bir Müslüman yap, hemen!’

Adam afallayıp yapamayacağını söyler. Ben de ona derim ki:

‘Allah dünyadaki bütün insanları mucize kabilinden çamurdan yarattı, sense o çamurdan bir tek Müslüman bile yapamazsın, yine de Rabb’in işini imha edersin!’

Bunun üzerine mahcup olur. Bu kişilerle böyle konuşmak lazımdır; çamur ve dinî kelimeler ancak böyle anlarlar. Bu topraklar kötü adamlar ve musibetle doludur. Mısır’daysa sulh var.⁹⁸

98 O yıllarda Mısır’ın İngiliz işgali ve dolayısıyla yönetimi altında olduğunu hatırlamak gerekir. Mısır 1882’de İngilizler tarafından işgal edilmişti ve bu durum resmen Mısır’ın bağımsızlık ilan ettiği 1922’ye kadar devam etmiştir. Fiili olarak İngiliz askerleri 1946’ya kadar Mısır’dan çekilmemiştir.

Bir gün bu toprakların da Hristiyan idaresi altına gireceğine inanıyorum, böylece buralar daha iyi bir hâlde olacak.”

Başka bir vesileyle bana şunu söylediler: “Afrika’da Araplar ve siyahiler arasında bulundum ama size söyleyebilirim ki burada, bu Avrupa ülkesinde, Afrika’da yaşayan herhangi birinden daha yabani, daha cahil, daha az ihtimam gösterilen insanlar mevcut. Devlet bu sefil toprakları hâle yola koyamadı.”

Mevcut vaziyet kanun ve nizam için çok elverişsiz. Vazifesi asayişi temin etmek olan jandarma, son zamanlarda “gözlerden uzak” hâlimden “Son Havadisler” sütunundaki sürekli ilanlar kısmına sıçrama yaptı. Yabancı subayların varışından önce jandarmayla alakalı edindiğim birtakım malumat ilgi çekici olabilir.

İki sınıf jandarma bulunmakta: süvariler ve zaptiyeler. Yakın zamana kadar bazı Arnavut bölgeleri hariç sadece Müslümanların jandarma olma hakları vardı. Şimdi bütün bölgelerde Hristiyanlar jandarma olmak için kaydolmaktadır. Her iki sınıf da “Martini” dedikleri ve ölümüne değer verdikleri Amerikan modeli Peabody-Martini tüfekleriyle donanmışlardır, umumiyetle bir hançer ve bir de tabanca taşımaktadırlar. Zaptiyenin tüfek, mühimmat ve üniformanın yanı sıra ayda 10 şilin⁹⁹ aldığı farz edilir, -Bu ücret, her zaman gecikmeli bir şekilde ödenmektedir.- süvariye silah ve üniforma verilir ancak kendi atını tedarik etmek mecburiyetindedir. Süvarinin maa-

99 1 sterlin 20 şilin, 1 şilin de 12 peni değerindedir. Yazarın farklı bölümlerde zikretmiş olduğu değerler dikkate alındığında o günkü değerlerle 1 kuruşun yaklaşık olarak 2 peni ettiği görülmektedir. Mamafih bu kur değerleri o çalkantılı günlerde hızla değiştiği gibi bölgeden bölgeye de farklılık göstermiştir.

şı yılda 30 sterlindir¹⁰⁰ ve süvari bununla atının bakımını da yapmak mecburiyetindedir. Bu vazife en iyi maaşlı alt hizmet olarak mütalaa edilir ve son zamanlara kadar da bir hayli düzenli –nadiren iki aydan daha fazla bir gecikme ile- ödenirdi. Ama Bulgar isyanının¹⁰¹ sebep olduğu masrafların diğer milletlere çok ağır pay edilmesinden ötürü, benim yanımda vazifeli Müslümanların maaşları beş ila yedi ay ödenmedi. Bana subaylarının ve alaylarının isimlerini verip İngiliz konsolosuna kendilerine yardım edilmesini talep etmem için yalvardılar.

Silahaltına yeni alınan Hristiyanlar bir aylık maaşlarını aldıkları ve üniformaları yeni olduğu için daha iyi vaziyetteydiler. Bu adamlar kışlalarda yiyip içerler ancak her zaman olduğu gibi uzak bölgelere devriye veya ulaklık için gittiklerinde tayınlarını kendilerinin temin etmesi gerekir. Beş parasız ve ağır silahlı bir hâlde hiçbir mesuliyetleri yokken bu adamların memleketi baştan aşağı yağmalamıyor oluşlarıysa takdire şayandır. Bunların, ihtiyaçları olan yiyecekleri kendilerine verilmediği takdirde etraftan alıp götürmeleri hayret verici değildir. Kendi inzibatımız böylece kendi hâline bırakılmış olsa pirüpak kalamaz. Bir genç, giydiği beyaz yün tozluklara el koyduğunu dürüstçe itiraf etti ancak üniformasının vadesi çoktan dolmuş ve pantolonu paçavraya dönmüştü. Aslında terbiyeli biri sayılırdı. Bir başkası şık ve bakımlı görünmek için uzun paltosunu kısaltmaya mecbur kalmıştı. Birçoğunun bariz yoksulluğu köylerden aldıkları zorunlu bağışın umumiyetle elzem ihtiyaçlarla sınırlı olduğunun makul bir deliliydi.

100 Yazarın VII, XI ve XII. bölümlerde zikrettiği değerler dikkate alındığında o günkü değerlerle 1 sterlinin yaklaşık 1,2 liraya (120 kuruşa) tekabül ettiği sonucu çıkmaktadır.

101 Yazar 1903 Makedonya (İlinden) Bulgar Ayaklanması'ndan söz etmektedir.

İsyan esnasında bu bölgelerde bulunan jandarmalar elbette yağma yapmıştı ama buna da şaşmamak gerekir.

Tanıştığım pek çok kişiden biri de huysuz bir adamdı. Müslüman bir Arnavut olan bu zat beni kesinlikle tasvip etmiyordu ve bunu samimi bir şekilde ifade etti de. Bütün İngilizlerden nefret ediyordu ve Mısır'da on yıl yaşamış olmasından mütevellit onlarla alakalı her şeyi biliyordu. İngiliz müdahalesi olmasaydı Mehmet Ali tüm Türk İmparatorluğu'na hükmedecekti¹⁰² ve dolayısıyla şimdi herkes Arnavut olacaktı. Bugünse İngiltere'nin onları Makedonya'dan yoksun bırakmasından korkuyordu. Onun tarih bilgisine şaşırılmışım. Çok sertti. "Mısır'da her şey bozuldu!" dedi, "Mendebur İngiliz âdetleri takdim edildi." Ama oradaki vaziyetler bile Makedonya'daki bu berbat yerden daha iyiydi. Tercümanıma göre biraz edepsiz bir dili vardı. Komik bir hâldi, Prespa Gölü civarında ıssız bir yerdedik ve milletimden (İngilizlerden) nefret eden bu zat benim tek resmî muhafızımdı. İlk gün bütün dostluk tekliflerimi reddetti, bir Müslüman Hristiyanlarla yemek yer

102 Bu ifadede Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı'na gönderme yapılmaktadır. Mehmet Ali Paşa Arnavut'tur ve oğlu İbrahim Paşa'nın emrindeki kuvvetlerle İstanbul üzerine yürüyüşü karşısında Osmanlı ordusu aciz kalmış ve İbrahim Paşa emrindeki Mısır ordusu Kütahya'ya kadar ilerlemiştir. Mısır ordusuna komuta eden, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Büyük güçlerin müdahalesini tahmin ederek Kütahya'da durarak beklemiştir. Bu durumda Osmanlı Devleti, kendisinin can düşmanı olduğu herkesçe bilinen ve her fırsatta ondan toprak parçası koparmaya başlayıp Balkanlar'daki bağımsızlıkçı hareketlere destek veren Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmış ve Rus donanması da memnuniyetle İstanbul'a demirlemiştir. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa'nın da arabuluculuğuyla İstanbul ve Kahire arasında bir uzlaşma sağlanmıştır (Kütahya Antlaşması; 8 Temmuz, 1833). (Bu ve ilişkili olan diğer konularla ilgili olarak bk. *Başlangıcından Bugüne Ortadoğu*, Bölüm: "Osmanlı ve İslam Dünyası", Yusuf Yazar, Büyüyenay Yayınları).

miymiş hiç! Somurtup soğuk su içti. İkinci gün boyunca eğmemiş olmakla birlikte akşam yemeği davetimi kabul etti. Keyifle rahat bir şekilde rakı içti. Saatin kaç olduğunu merak ettiğimde ceketinden güzel bir altın saat çıkardı. Keskin gözleri bir anda bakışımı yakaladı. Saati pervasızca sarkıttı ve büyük bir küstahlıkla onu zengin bir İngiliz'in kendisine bahşiş olarak verdiğini söyledi. Onun Makedonya'da gayet muvaffak olduğunu düşünüyorum.

Jandarmanın maaşının ödenmeyişinden kayba uğrayan yalnızca köylü değildir, devlet de bundan dolayı kayba uğramaktadır. Bana ziyadesiyle iyi hizmet eden ve çok sevdiği güzel küçük bir ata binen yakışıklı, pervasız bir genç, geçimini ancak atını beslemeye yarayan maaşıyla sağlamadığını izah etti. Tütün kaçakçılığı yapıyordu ve bundan iyi bir kazanç elde ediyordu. Jandarma olmak gibi parlak bir fikre kapılmadan önce jandarma ve mahallî çetelerden kaçmak zorunda olduğu için heyecanlı ve çok maceralı bir hayat sürmüştü. Sık bir ormanın içinden birbirimizin peşi sıra geçerken bayağı heyecanlanmıştı. Birkaç yıl önce burada ölümüne çatışmış. O, sekiz arkadaşı ve önden giden bir seyis kılavuzla birlikte sahile giden tütün yüklü iki katıra refakat ediyormuş, gecenin karanlığına sığınarak bu yükü bir balıkçı teknesine yükleme niyetindeymiş. Birileri bu dümenin kokusunu almış; "Burada köşeyi döndüğümüzde şu ağacın arkasından bir kurşun patladı! Kılavuz vuruldu, şu yol boyunca koştu ve tam oraya yığıldı. Katırları muhafaza altına aldık, iki saat çatıştık. Ya Rabbi, paçayı kurtaracağımızı hiç zannetmiyordum! Ben vurulmadım ama arkadaşlarımdan birinin vaziyeti çok kötüydü. Karşı tarafın çoğunu vurduk; kaç kişiydi bilmiyorum. Birbirimize ateş ederken yolun iki tarafındaki ağaçların arkasından sınırdık. Sonunda pes ettiler ve geçmemize izin verdiler." Neşeli

bir kahkaha attı. “Şimdi burada at sürmek beni terletiyor. O vakitler buraya tekrar geleceğimi düşünmemiştim. Kılavuzu aldık; ölmüştü, biz de onu defnettik. Mezarı orada.” Yolun kenarındaki uzunca bir taş yığınına işaret etti. “Tütünü iyi bir fiyata sattık ama o bundan istifade edemedi.”

Bu küçük macera ummadığı kadar tesir etmiş bu sebepten jandarma yazılmış ve üniformasına sığınarak yaptığı kaçakçılık, kazançlı ve nispeten de güvenli bir hâle bürünmüş.

Bu kitap neşredilmeden önce jandarma teşkilatı bir sonraki görüşüme kadar ıslah edilip bizim polisimiz kadar donuk ve muteber hâle gelmiş olabilir. Ama o kibar ve cüretkâr, bir kulağına gül takmış, kabahatini pek hafife alan, neşeyle coşan, şarkılar söyleyen, kestane rengi küçük atını okşayan pervasız, deli fişek genç adam bana canlı bir Orta Çağ havası yaşattı.

Bir istisna dışında bütün adamlarım Arnavut'tu. Sabırları, nezaketleri ve mukavemetlerini çok övemem. İçlerinden bazıları gibi hepten yabani değiller. Onlar iyi orduları meydana getiren hamurdur, lüzumlu yegâne şey münasip bir şekilde komuta kademeleri oluşturulup idare edilmeleridir. Kusurları eğitimleri ve çevreleriyle alakalıdır, tüm erdemleriye kendilerine aittir.

Kıssadan hisse bir idare değişikliği sadece Hristiyanların hayrına değildir. Bu topraklarda kilometrelerce dolaştım, tüm milletlerden insanlarla temasım oldu. Türk hükümrânlığının herhangi bir etnik cemiyete bahşettiği bir faydayı ne gördüm ne de işittim. Aksine ekseriyetle o cemiyetlerin en kötü hususiyetlerini vurgulayıp ortaya çıkarmıştır. Islahat vaatleri hiçbir zaman yerine getirilmedi. Pek tabii bu ıslahatları tatbik edemez çünkü bu yapı hiçbir zaman yaşayan, gelişen bir organizma olmamıştır. Türk idare yapısı karanlık çağlarda inşa edilmiş bir makineydi, şimdiyse yıpranmış bir Orta Çağ vakasıdır;

günümüzün ihtiyaçlarına intibak ettirilemeyen bir müze numunesi. Bu makine kendini olayların tabii düzeni içerisinde parçalanmaya bırakmıştır. Dolayısıyla bu makineden hiçbir şey umut edilemez, reform planından da pek bir şey beklenebilir. Bu idare mahkûm devrimcilerin çoğunu serbest bıraktı ve bunun neticeleriyle boğuşmakta muvaffak olamadı, Makedon Komitesi de münasip olmayan bir tarzda susturuldu. Jandarmanın yeniden teşkilatlanma planı dürüstçe hayata geçirilirse şimdiye kadar ortaya atılmış en makul plan olacaktır ama Sultan evvela onun önemli bir kısmını kesip atmış. Söylentilere göre konuyla en çok alakadar olan güçler¹⁰³ mevzubahis planın kalan kısmını kendi propagandalarını yürütmek için kullanıyorlar. Rus himayesindeki Bulgar piskoposlar, ıslahat memurlarının burnunun dibinde Sırp ve Yunan köylerine baskın yapmak için hâlâ çeteleri organize edebiliyorlar; Yunanlar ve Sırp da kendilerini müdafaa için rakip çeteler teşkilatlandırıyorlar. Avusturya Kosova vilayetindeki Arnavut beylerine para yardımında bulunurken Rus subayları da Rum köylerini dolaşp köylülere eğer Bulgar olduklarını söylemezlerse yardım alamayacaklarına dair yeminler ediyorlar. Hikâye böyle sürüp gidiyor.

Teorik olarak iyi teşkilatlanmış bir inzibat gücüyle nizamı idame ettirme planı takdire şayandır. Ama korkarım ki buna iş işten geçtikten yirmi beş yıl sonra başlanmıştı.

Kimileri tarafından kabul görse de Hristiyan milletlerin menfaatlerine dokunduğundan başkalarının pek de hoşlanmadığı alternatif plana -keyfi olarak haritalandırılıp Makedonya diye adlandırılacak bir devlete Hristiyan bir Avrupalı vali

103 "Güçler" derken o günün önde gelen güçlü devletleri İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya kastedilmektedir.

tayin etme planına- gelince; bu plan eninde sonunda vuku bulacak toprak bölünmesini bir müddet erteleyebilir ama tarihi, coğrafi veya etnik bir menşeye dayanmayacağından pek de yarar sağlamayacaktır. Çünkü tüm meselenin özü artık Türk-Hristiyan meselesi değildir. Şimdi asıl mesele Türk topraklarının ne kadarının sırasıyla Sırlar, Bulgarlar, Yunanlar ve Arnavutlar tarafından işgal edileceğidir. Sultan'ın müdahalesi olmadan kendi propagandasını yapma imkânı tanıyacağı ve Hristiyan valiyi "kendi tarafına çekip" onun "hakikat"i idrak etmesini sağlayacağı kanaatinde olanlar dışında bu planı destekleyen bir kişiye bile rastlamadım. Bu durumda küçük güçlerin küçük propagandası büyük güçlerin büyük propagandası tarafından işletilmeye devam edecek.

Osmanlı devletinin Avrupa'daki sorunları tek bir bölgeyle mahdut değildir; Avrupa'nın ortasında suni hudutlarla hastalıklı bir yapı oluşturmak, eski güçlükleri giderdiği kadar muhtemelen yeni güçlükler meydana getirecek ve hâlihazırda zaten fazlasıyla bölünmüş milletler içinde yeni alt bölünmelere yol açacaktır.

Fertler gibi milletler de kendi maneviyatını kurtarmak mecburiyetindedir. Birilerinin onlara Kurtuluş Ordusu gibi muamele etmesi küstahlıktan başka bir şey değildir. Balkan milletlerinden hiçbirinin çıkarıldığı gibi art niyetli değildir. Hepsinin de gelişme fırsatına ihtiyaç duyan birçok güzel vasfı mevcuttur ve ekseriyetle kusurları pek genç oluşlarının tezahürüdür. Arada sırada sergileyecekleri vahşet, bir zamanlar tüm Avrupa'ya mahsus Orta Çağ âdetlerinin yadigarıdır. "İnsanîyet", XIX. yüzyılın başına kadar İngiltere'de bile icat edilmemişti; o vakte kadar nispeten önemsiz suçlar için bile acımasızca tasavvur edilmiş cezalar tatbik edildi. Balkan Yarımadası'yla alakadar olurken tarafların gayeleri istikamet-

de mevzubahis “vahşetler” ziyadesiyle tekrar edildi ve bölgede bunlar böylelikle teşvik edilmiş oldu, üstelik münasip bir perspektifte de takdim edilmiş degillerdir.

Bir Müslüman bir Müslüman'ı öldürdüğünde bu kayda degmez, bir Hristiyan bir Müslümanı öldürdüğünde bu haklı ve yerinde bir davranış olur, bir Hristiyan bir Hristiyan'ı öldürdüğünde bir muhakeme hatası mevzubahistir, hakkında konuşulmaması yeğdir, bir Müslüman bir Hristiyan'ı öldürdüğünde ise işte o zaman tam manasıyla bir “vahşet”le karşılaşmış oluruz.

Balkan milletlerinin içinde bulunduğu şartlar düşünülüğünde hayrete düşüren şey, onların ne kadar geri kaldıkları değil nasıl bu kadar gelişmiş olduklarıdır.

Bu milletlerin dostları onların hürriyetini ummaktadır ki böylece her biri kendi tabii çizgisinde gelişebilsin. Batı'nın beş asırda ulaştığı medeniyet seviyesine birkaç senede ulaşmadığı için bu toprakları suçlayanlar bölge ahalisine haksızlık ediyor. En kötü hasımlarının arasında ise onları acele ettirmek isteyen dostları vardır. Medeniyetleri, eğer sağlam ve ebedî olup kendi ihtiyaçlarına uyacaksa yavaş yavaş inşa edilen sağlam bir yapı olmalı ve üzerine ucuz Batı cilası sürülmüş, aceleye getirilmiş derme çatma bir şey olmamalı.

Palazlanmak için Balkan ahalisinin belli gelişim kademelerinden geçmesi ve bunu da kendisinin yapması gerekiyor. Aceleci olmanın da bir faydası yoktur. Bir iribaşın kuyruğunu kopararak onu bir kurbağaya dönüştüremezsiniz.¹⁰⁴

104 Su içinde yumurtadan çıktığında kurbağa yavrusunun uzunca bir kuyruğu vardır. Daha sonra kurbağanın kuyruğu kısılır ve bacakları oluşur.

Mevcut zorluklar sadece Osmanlı'nın Hristiyanlarla mücadelesinden kaynaklı değildir. Bu zorluklar Balkanlar'da Türklerden önceki dönemden kalan üstünlük mücadelesinin devamıdır. Balkan ahalisi bir bütün olarak Türk'ün gitmesini temenni ettiğinde o da gidecektir, gitmelidir. O ancak Balkan milletlerinden birine fayda sağlayıp diğerlerinin yayılmasını engellediği müddetçe burada kalır ve o da bunu biliyor.

İkinci Kısım

İhtilafı Topraklarda

“Büyük bir devletin ve imparatorluğun dağılma ve parçalanması sonrasında daha kötülerinin geleceğinden emin olabilirsiniz. Büyük imparatorluklar ayakta kaldıkları sürece hükümlerliliklerindeki mahallî toplulukların güçlerini zayıflatır ve tüketirler. Başarısız olduklarında da tümüyle mahvolup kurban olacak bir avva dönüşürler.”

—Bacon

V. Haydi Doğuya!

Viyanadan Zemun'a¹ kadar aşırı derecede ısınmış bir yolcu vagonu içinde nefes alamaz hâle geldim. Hepsi genç Macarlardan oluşan yol arkadaşlarım iskambil oynadılar ve yüksek sesle tartıştılar. Zaten dolu olan üçüncü mevki vagonun koridoru koyun postuna bürünmüş köylülerle tikiş tikişti. Bunlar gelmesi beklenen gazaptan kaçan ve Slavca konuşulan bölgelere götürülecek Türk topraklarından gelen mültecilermiş.

Macarlardan biri benimle kendi dilinde konuşmaya çalıştı ve Macarca bilmememe şaşırđı. Bir başkası Almanca konuşmayı denedi ve konuştuklarımızı arkadaşlarına tercüme etti. "Fräulein" (Genç bayan), dedi, "İngilizce mi öğreniyor?" Elimde İngilizce bir kitap vardı. "Bunu çok rahat okuyabiliyorum." dedim. Şaşırđılar çünkü onlara İngilizcenin çok zor bir dil olduğu söylenmişti, hiçbirinin şüphelenmediği uyruğumu açıkladığımda ise daha da şaşırđılar. Bu, daha önce çok sık başıma gelmişti ama hiçbirinde kimliğimi kaybetmişim hissine kapılmamıştım ve daima Slavlara benzetilirdim. Şimdi de bir Hırvat zannedilmiştim: "Hırvat'a benzediğin için doğaldır!" Hırvatlar Macarlardan nefret eder, Macarlar da Hırvatları hor ve hakir görür dolayısıyla bu açıklama beni oldukça neşelendirdi.

1 Zemun (Almanca "Semlin"): Belgrad'ın kuzeybatısında, Tuna Nehri kıyısında yer alan, daha önce ayrı bir kasaba iken bugün Belgrad'ın 17 ilçesinden biri.

Macar gençler kısa bir süre sonra ayrıldılar. Tren hızla karanlıkta ilerledi. Koridordan soğuk bir hava dalgası, yüksek sesli bir bağırış geldi ve bir koşuşturma yaşandı. Tren yolculuğuna alışık olmayan köylülerden biri tren daha durmadan inmeye çalışmış ve yan kompartımandaki bir bey tarafından tam zamanında yakalanıp durdurulmuştu.

Pasaportlar Macaristan sınırında kontrol edildi ve Zemun'dan ayrılırken geri verildi. Herkesin "şüpheli" görüldüğü topraklardaydım. Tren Sava Nehri kıyılarını birleştiren demir köprüden gürültüyle geçti ve Belgrad'a yaklaştı. Yumuşak Sırp aksanı kulaklarımda tanıdık bir şekilde çınladı, Batı Avrupa bir rüya gibi kayboldu ve Yakın Doğu'ya ve uluslararası siyaset girdabına daldım.

23 Aralık 1903 gecesiydi. Lambaların aydınlattığı istasyona büyük, siyah bir cenaze arabası geldi. Peronlardan siyah cübbeli din adamları geçti. Yas tutan bir kalabalık ortalıkta oyalandı. Mumlar ışıltı saçıyordu. Üsküp Piskoposu Firmilian² ölmüş, cenazesi Sırbistan'ın uzun seneler süren mücadeleden sonra geri aldığı piskoposluk merkezine defnedilmek üzere geri götürülecekti. Şimdi bu zaferin üzerinden henüz iki seneden az bir zaman geçmiş iken vefat etmiş. Sırbistan, sadece şahıs olarak çok sevildiği için değil millî kökeni ve siyasi bir zafer kazanmış olduğu için de onun yasını tutuyordu. Dolaşısıyla cenaze treniyle Sırbistan'ı dolaşırken yol arkadaşlarım cenazeden fazlasıyla bahsettiler ve Büyük Sırbistan hakkında nutuk atarken konu olarak onu kullandılar.

Hepsi de genç ve vatanperverlik ateşiyle yanan Sırlardı. Bu sırada Vassoieviç ailesiyle tanışıklığımın bir geçiş belgesi niteliği

2 Firmilian Draziç; Rusların baskısıyla 1902'de Sultan II. Abdülhamid tarafından atanan Üsküp Piskoposu.

taşıdığını ve liderlerinin de önemli bir isim olduğunu anladım. Tüm konuşmalar kurtarılmamış Sırbistan'la ve millî ülküyü gerçekleştirecek olan Kral Petar ile ilgiliydi. "Artık sizinki kadar iyi bir Kralımız var." dediler. "Sırbistan da yeniden kendi kralına sahip olacak!" Upuzun raylar insanlarla, rahiplerle, mumlarla ve sancaklarla doluydu ve hep bir ağızdan cenaze ilahileri okunuyordu. Merasim Niş'te şafaktan hemen önceki karanlıkta, üzerimizde tek bir yıldız yokken başladı. İstasyondan istasyona bütün gün devam etti; Firmilian'ın öldüğünü ve eski Sırbistan'ın henüz kurtarılmamış olduğunu bir an bile unutmamak. Bu durum, bir saat kırk beş dakika beklediğimiz ve üzerimizde dinamit aranan hudutta bizi çok rahatsız etti; şu anda büyük ihtimalle Türk hududunda esrarengiz bir şeyler oluyordur. Bahşiş vermek için bile zaman yoktu, herkesin tüm eşyaları kirli zemine döküldü ve birbirimizin diz boyu yükseklikteki eşyaları içinde yürüdük. Görevliler bu eşyaların arasında pire ayıklayan maymun maharetiyle kaçak eşya aradı. Ardından cep arama, çantaları yumruklama, dürtme ve sadece benim muaf tutulduğum dikkatli bir üst arama safhası geldi ve pasaportlarımız alındı.

Bir saatten fazla gecikmeli Türk'ün diyarında (dövüşten önce dış gösteren köpeğe benzeyen bir diyar) yeniden başladık. Zayıf, yırtık pırtık giysileriyle *Nizamlar*³ tüm hattı koruyordu ve köprülerin yanında sayıları kalabalıktı. İstasyonlara akın eden memurlar ve başka adamlar treni doldurdu. Yol arkadaşlarım; Boris Sarafov'un⁴ asker dayağını, pasaport memurlarını ve

3 Osmanlı askerleri kastedilmektedir.

4 Boris Sarafov: (1872-1907). İlimden doğumlu, 1903 "İlinden Makedon Ayaklanması" liderlerinden ve bir dönem için Bulgar subayı. Sofya merkezli Makedon Üst Komitesi üyesi vazifesiyle rol almış ve İç Makedonya Devrimci Örgütü liderlerinden. 1907'de solcu rakip örgüt mensupları tarafından Sofya'da öldürüldü.

jandarmaları iki kez atlatmasını ve düşmanın gözü önünde kaçmasını mümkün kılan yeteneğini yere göğe sığdıramadılar. Anlattıkları kayda değerdı çünkü bir kahramanı olmasını umduğum Boris lehine bu topraklarda duyduğum tek söz buydu. Askerlerin koruması altındaki her istasyondan cırtlak ama insanın içine işleyen Sırpça ağıtlar yükseldi. Siyah cübbeli bir kalabalık Firmilian için gözyaşı döktü ve ruhunun kurtuluşu için düşman silahları arasında mumlar yaktı. Son derece gergin ve hayalperest Sırplarla birlikte olmanın, vatanseverliği inatçı bir hastalık hâline getirmesi dolayısıyla hava çok “elektrikli”ydi.

Aniden, demir yolunun ilerisinden bir silah sesi duyuldu. Bir pencereye ulaşmak için bacaklarımızın üzerinden geçmeye çalışan görevliler telaş içindeydi. Herkes fark edilir bir şekilde hareketlendi ve “Başladı!” dedi. Ama başlamamıştı.

Saatler sonra Üsküp'e vardık ve yetkililer hava karardıktan sonra treni çalıştırmaya cesaret edemediklerinden geceyi orada geçirmek zorunda kaldık. Cenaze alayı gelmişti; pankartlardan, mumlardan, sırmalı kıyafetleriyle elçiliğın güvenlik görevlilerinden oluşan görkemli bir merasimle Rusya'nın, kendi iddialarını desteklememesi hâlinde bu zor kazanılmış ileri karakolu kaybedebileceklerine dair acı veren bilgiyle birlikte Üsküplü Sırp lar müteveffa piskoposlarının cenazesini aldılar ve Noel Günü sabahında defnettiler.

Otel dolup taşmıştı ama dost canlısı Avusturyalı bir demir yolu görevlisiyle kalacak bir yer bulduk. Nazik ev sahiplerim Noel arifesinde yabancı bir ülkede tek başıma olmama üzüldüler ve beni bir Noel ağacı partisine götürdüler. Tepesinde pembe bir bebek İsa bulunan, pırıl pırıl, ışıltılı, muhteşem bir ağaçtı bu. Çocuklar yerde trenlerle oynuyor, büyüklerse beklenen isyandan bahsediyorlardı. Onlar da trendeki yol arkadaşlarım gibi mart ayının sonunda isyan başlayacağını

düşünüyorlardı. Ne barışı ne de iyi niyeti düşündük. Mitroviçe'ye giden treni sık sık kullanan bir adam, bunu daha fazla yapmayacağına yemin etti. Sanki ciddiymişiz gibi birbirimize uzun ömür dileyerek küçük bardaklarla konyak içtik. Daha önce hiç savaş hâlindeki bir yerde bulunmamıştım ve kendimi maskaralık yapıyormuş gibi hissettim. Şu ana kadar ne burada ne de başka yerde Japonya'nın Yakın Doğu meselelerinde çok etkili olduğunu değerlendiren olmadı.

“Şu an ortalık sakin.” dediler. “Yatarken pantolonunu çıkarabilirsin. Ama birkaç ay önce, Tanrı'm... bir an önce ilk konsolosluğa kaçmaya hazırдық. Herhangi bir yerde ayaklanma başladığında Türkler buldukları her Hristiyan'ı katledecek ve bu dünyada bir daha asla ayaklanamamalarımı sağlayacaktır. O işe de burada başlayacaklar!”

Böylece oradaki yabancı Hristiyanlar eve deniz yoluyla dönmem gerektiğini önceden söylediler.

Ertesi sabah saat beşte, bir adamla ve karanlığı daha da karrartan bir fenerle ayak bileklerime kadar çamurlu bir yerden geçtim, uykulu bir nöbetçiye çarptım ve zemini kaygan bir perona çıkararak istasyona vardım. Burada tıknaz ve iyi huylu bir Yahudi bana bir fincan salep ısmarlamakta ısrar etti. Bu, orkide kökünden yapılan vıcık vıcık bir içecektir ve sanırım çay ve kahve keşfedilmeden önce İngiltere'de de popüler bir içecekti. Bu içeceğin sulu ve sıcak olmasının ötesinde herhangi bir çekiciliği yoktu.

Noel günü mor dağların üzerine harikulade bir şekilde altın gibi parlayan güneşle başladı ancak hızla gri bir donukluk hâlini adı. Trende Türk subayları arasında sıkışıp kaldım, hanımlar kompartımanının dolu olduğu söylendi ancak bu bir yalandı ve duygularımı incitti. Böylece askerî birliklerce gö-

zetlenen bir hatta Vardar Nehri boyunca konuşacak dost canlısı ve eğlenceli *Gavrolar ve Bogdanlar* olmadan, sıkıcı, donuk ovada olaysız bir şekilde Selanik'e ulaştık.

“Bugün” dedi otelin kapı görevlisi bilgi veren bir edayla, “Katoliklerin bayramıdır!”

Yunanistan piskoposluk merkezini sahiplenme iddiası ve talebinde bulundu, birkaç gün sonra Bulgaristan bu yere kısıkançlıkla göz koydu ama mevcut durum emsal alındı ve Üsküp'ün yeni piskoposu bir Sırp oldu.

VI. Resne Çevresinde

Birçok kişi tarafından Yakın Doğu'da seyahat etmenin zor, tehlikeli ve el bebek gül bebek yetiştirilmiş bir turist için ise daha da rahatsızlık verici olduğu söylenmiştir. Öyle de olabilir. Bu konuda bir değerlendirme yapabilecek durumda değerlim. Oradayken tek zorluk kendimi onun büyüleyiciliğinden kurtarıp Batı'ya dönmek oldu. Tehlikelere ve rahatsızlıklara gelince bunların hepsi, Yakın Doğu'nun problemlerinin fazlasıyla ilgi çekici tesiriyle unutulur. Yakın Doğu'nun dünyanın kadim kaynaklarına dayanan ham, ilkel fikirleri, tutkulu çabaları, feci başarısızlıkları insanın zihnini ele geçiriyor; onun renkli parıltısı ve muhteşem manzarası göz alıyor. Küçük bir sahnede bir araya toplanmış beş ırk; her birinin kendi vahşi özelemleri, ısrarlı bireysellikleri, haklı talepleri ve kanunsuz hırslarıyla bir ölüm kalım mücadelesinde birbirine kenetlenmiştir. Bu, arada *Latest Intelligence* gazetesinin sütunlarını dolduran kanlı bir zirveye ulaşsa da asla bitmeyen bir mücadeledir. Hiçbir Roma İmparatoru asla bu olanın yarısı ölçeğinde bile bir gösteriyi planlamamıştır.

Selanik, kasvetli bir yağmura yakalanmış, lekeli ve kirli bir hâlde sarhoş misali uzanmıştı, mecbur kalana kadar endişe verici rivayetleri dikkate almamaya fazlasıyla alışkındı. Bir an önce de uluslararası arenadaki son gelişmelerin sahnesine yani memleketin iç kesimlerine geçmeye koyuldum.

Philip'in Makedonya'sı, onun zamanından bugüne kadar pek çok açıdan kayda değer bir gelişme göstermemiş ama (Balkan Yarımadası tuhaf uyumsuzlukların ve anakronizmlerin toprakları olduğundan) bölgeyi boydan boya bir demir yoluyla geçebiliyorsunuz⁵ ve ben bu yolda "hanımlar" vagonunda seyahat ettim. Varlığımı tamamen görmezden gelen iki peçeli Müslüman kadın sekiz bohça, bir dolap, bir çalar saat ve bazı oyuncaklardan oluşan eşyalarına yer açmak için çantamı ittirdiler ve peçesiz olmamın beni kötü duruma düşürdüğünü düşündüler ki ben oyalanıp eğleneyim diye bir erkek akrabalarımı kendileriyle birlikte seyahat etmesi için davet ettiler. Tren karla kaplı yalçın dağların ve funda, meşe ve ardıç kaplı ıssız kayalıkların arasından yavaş yavaş tırmanarak ilerledi. Philip'in eski başkenti Edessa, tren yolu hattının solundaki Vodina'nın yakınlarında bir yerde bulunuyordu. Fetihler yapan bir milletin vatanı olmayı artık çok geride bırakan bu topraklar, kasvetli ve berbat bir durumdaydı. Her istasyonda askerler vardı ve tüm hat, sırlıklam çadırlarının yanında ayakta duran, yakında bulunan bir yiyeceği çalma serbestileri dışında yanmış köylerden göç edip gelmiş sığınmacılardan daha acınası vaziyetteki İngiliz askerlerinin gözetimindeydi. Güzel Ostrovo gölünün kenarından geçtik ve gece çökerken Manastır'a girdik.

Slavların Bitola dediği Manastır, deniz seviyesinden altı yüz metre kadar yükseklikteki büyük bir ovada, tepelere güvenli bir şekilde yaslanmış halde uzanıyor. İnce, beyaz minarelerle ve birbirlerine rakip kiliselerle dolu. Rumlar, Bulgarlar, Sırlar ve Ulahlar şaşkırtıcı derecede iyi ve büyük okullar inşa etmişler, dolayısıyla burası tam bir propaganda sahnesine dönüşmüş.

5 Yazar bu ifadeyle gelişme göstermemeyle zıt gördüğü bir durum olarak demir yolu ulaşımının varlığına işaret ediyor.

Çünkü Türk topraklarındaki bir okulda sadece alelade konular öğrenmiyorsunuz, sizin aslında hangi milliyete mensup olduğunuz da öğretiliyor. Yani her okul aslında, bir gün onu desteklemiş olan devletin yeni topraklar elde etmesini sağlayacak bir “*kanonen futter*” (savaşta ölmek için öne sürülecek er) fabrikası. Ezcümle, bu işe en çok parayı yatırabilen büyük ihtimalle sonunda kazanacaktır. Zaten karmaşık olan din düğümünü daha da karmaşık hâle getiren şeyse her geleni kabul etmeye hazır bir Katolik ve bir de Protestan misyoner merkezinin bulunuyor olması. Devletlerin çoğunun burada konsoloslukları bulunuyor. Gelecekteki gelişmelerle en çok ilgilenen iki taraf, Ruslar ve Avusturyalılar, hâliyle daha çok dikkat çekiyor. Slavların sevgilisi ve Bulgar Kilisesi’nin koruyucusu “tek Hristiyan millet” olan Ruslar, Arnavutlardan ölesiye nefret etmekte. Avusturya, herkese karşı nazik ve yardımsever davranarak kuşkusuz burayı da daha sonra Avusturya topraklarına dâhil etmek niyetinde. Bu meyanda Slavlar haricinde herkesten rağbet de görmekte. Ancak kendi kişisel çıkarları dışında “ıslahat” planının başarıya ulaşması için en ufak arzuya sahip olduğuna inanan bir kişiye bile rastlamadım.

Burada, büyük küçük tüm konsolosların hareketleri dikkatle izlenir; birbirlerini ziyaret ettiklerinde bunu bütün kasaba bilir ve konsoloslar, hareketlerinin yurt dışındaki önemini değerlendirirler. Bu konsolosluk görevlileri, özellikle de donanması ve ordusu olmayan ülkelerin şanssız temsilcileri, Türk görevlilerin, sorularını cevaplaması için beyhude bir çabayla saatler harcarlar. Bu, Danaidler’inki⁶ gibi bitmeyen bir çabadır.

6 Danaidler: Yunan mitolojisinde yer aldığı şekliyle Danaos’un elli kızıdır. Danaos’un kardeşinin elli oğluyla evlendikleri gece kocalarını öldüren kırk dokuz kız, sonsuza kadar bir elek veya delikli kazana su doldurmaya

Manastır, dışarıdan tam bir sükûnet içindeydi yani lavın yüzeyi şimdilik serindi ve ben herhangi bir sorun yaşamadan tek başıma dolaşabildim. Tüm ticaretin durduğu rivayet ediliyordu; halktan bazıları Bulgar çetelerinin eline düşme endişesiyle tarlalarını sürmek için kasaba dışına çıkmaya korkuyorlardı. Caddeler asker doluydu. Memurlar bilardo salonlarına doluşmuş, yük arabalarının takırtısı caddeleri sarmıştı. Bu arada bir süredir İngiliz Yardım Fonu görevlileri açıklıktan ölümle karşı karşıya kalmış köylüleri besleyecek depoların tanzimiyle meşguldü. Bu iş için ön hazırlıklar yapılır yapılmaz iç bölgelere gittim.

Bu çalışmada teferruat girmeye gerek yok, söz konusu teferruat, günlük gazeteler sayesinde kamuoyu tarafından zaten biliniir hâle gelmiş. Bu yerlerin, Balkan olaylarının gidişatını içeriden izlemek için az bilinen bölgeleri keşfetmede ve ahaliyle yakın münasebet kurmada sunduğu eşsiz fırsatlar beni cezbettiler.

Resne benim ilk vazife yerimdi ve vazifem çevredeki tüm köyleri ziyaret etmektir. Mahalli lisanın Sırpça olduğunu düşündüğümünden yanmış köylerden gelen bir mülteci olan ve yeterli düzeyde Fransızca konuşabilen bir tercüman tuttum. Zavallı yoksul adam biraz para kazanma fikrini hemen benimsedi ve işi tesadüfen almasına rağmen bana çok iyi hizmet etti. Tek kusuru, bize tahsis edilen paradan çok daha fazla yardım etme arzusuydu. Okuma yazma bilmiyordu ve öğrenmeyi hiç denemişti. Onun siyasi idraki tedhiştir, Türk Devleti'ne yönelik nefretten ve tüm Makedonya'nın Bulgaristan'a ait olması gerektiği inancından oluşuyordu. Bana hikâyesini şöyle anlattı:

mahkûm edilirler; asla tamamlanamayacak ve dolayısıyla hep tekrarlanacak olan bir görevi ve yetersizliğini ifadede kullanılır.



“Babam ben küçükken öldü. Bir erkek kardeşim, bir de kız kardeşim var. Bir evimiz, birkaç baş da keçimiz ve ineğimiz vardı. Yaşım yetince iş bulmak için İstanbul'a gittim. İlk başta bazı Katolik rahibelerin hizmetçiliğini yaptım. Bana para vereceklerse insanların dininin ne olduğunu umursamam. Kız kardeşimin çeyizi için para kazandım ve yaşı gelince onu güzel bir düğünle evlendirdik. Erkek kardeşim on sekiz yaşında, bir gün başka iki delikanlıyla birlikte dağda odun toplarken Debre'den büyük bir avcı grubuyla Müslüman bir bey geldi. Üç çocuğu Debre'ye götürüp bir mahzene kapattılar ve kaçırdıkları çocukların dostları altı ay içinde her biri için 100 sterlin ödemezse üçünü de öldürmekle tehdit ettiler. Annem çaresizlik içinde kalmıştı. Eve geldim. Tüm hayvanlarımızı sattık ama bununla ve tüm birikimimle sadece 60 sterlinimiz vardı. Vakit dolmak üzereyken X isimli kişiden 40 sterlin borç alabildim; kendisi çok zengin ve vatanperver olduğunu söyler ama bana bu borç için yüzde yirmi faiz ödetti. Kardeşimi geri getirdik. Ölmek üzereydi, vücudu yaralarla kaplıydı. Hep karanlıkta kalmıştı. Annem gömleğini dört kez yıkadı ama yine de içinden bitler, pireler çıkıyordu. Bir gün intikam alacağına yemin etti. Çeteler kurulunca o da onlara katıldı. İstanbul'daki Türkler bu çetelerden çok korkuyordu. Tüm Makedonlara derhâl İstanbul'dan ayrılmaları emredildi. Ben de ayrılmak zorundaydım. Ustam bunun saçmalık olduğunu, birkaç hafta içinde her şeyin biteceğini ve beni işe geri alacağını söyledi. Şimdi dört ay oldu ama hâlâ dönememe ihtimalimiz var. Bu, karımın kabahati. Benim köyümden, aptal bir kadın. Çok zeki değil. İstanbul'a gelip benimle birlikte yaşaması için defalarca yalvardım. Bu kadınlar aptaldır; hayvanlar gibi... O da annem de köyden ayrılmaya korkuyorlardı. Gelmiş olsalardı şimdi Makedon sayılmazdım. İstanbul'da olmalıydık ve benim daha çok oğlum olmalıydı. Bir akşam eve geldim; köyde bir çete

vardı ve ağabeyim zaten bir *Çetnik*⁷ olmuştu. Her aileden bir erkeğin kadınlarla ilgilenip onlara bakmasına izin veriyorlardı, bizim ailede de ben kaldım. Ertesi gün çatışma başladı, çete mağlup oldu ve dağlara kaçtılar. Sonra Türkler gelip köyü yaktı; bütün keçilerim ve hayvanlarım çalındı. Her şeyimi kaybettim, hiç giymediğim yepyeni on iki gömleğimi bile... Ev ve kaybettiğim her şey 200 sterlin değerindeydi. Dağlara kaçtık. Zavallı yaşlı annem çok acı çekti. Havalar soğuyunca dağdan indik ve başka bir köyde kendimize yer bulduk. Bir gece ağabeyim geldi, canının emniyette olmadığını ve Bulgaristan'a kaçması gerektiğini söyledi. Ağlayarak beni öptü, 'Danil, karımı ve çocuklarımı sana emanet ediyorum!' dedi. Kendisi şimdi Sofya'da emniyette. Oranın çok güzel bir yer olduğunu yazıyor. Ben de burada bakmakla mükellef olduğum bu kadınlar ve beş çocukla birlikteyim. Kız kardeşimin de kocası vuruldu, üç çocuğu var. İngilizlerin yaptığı un yardımını olmasaydı hepimiz ölmüştük. Gerçi ölsek daha. İnsan böyle bir yerde nasıl yaşayabilir? Sulh hâlindeyken bile bizi soyuyorlar. Tarlama en son mısır ektiğimde vergi tahsildarları iki kiloyu on iki kilo olarak hesapladılar. Bizden bu hesaba göre haraç aldılar ve geriye çok az mısırımız kaldı."

Sefalet içindeki bu toprakların umumi ve hüznü hikâyesi böyledir işte.

Resne son zamanlara ait küçük ve kirli bir yerdi. Buranın sa-

7 Çetnik: Sırp çetelerine verilen isimdir. İlk kez Osmanlı Devleti karşısında bağımsızlık mücadelesi sırasında ortaya çıkmışlardır. Daha sonra bu adı kullanan sivil çeteler var olmuştur; İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanlarla iş birliği yapmış olan çeteler de kendilerini bu isimle anmışlardır. Bosna Savaşı (1992-1995) sırasında da kendilerini aynı isimle anan bu paramiliter Sırp çeteleri büyük katliamlar yapmışlardır. "Büyük Sırbistan" hedefiyle hareket ettikleri söylenir.

kinlerinin yarısı Müslüman; etnik olarak çoğunluk Arnavut ve bir kısmı da Slav'dı. Hristiyanlar her zamanki gibi hizipleşmiş. Ev sahibem zeki ve oldukça hoş görünlü bir Ulah kadın. Kocas, kiliseye gidince Rumcayı tercih eden çok lisanlı bir mezlekti. Hanımı da bariz bir şekilde Rum usulünü benimsiyordu. İki kiliseden biri olan Rum kilisesi, daha küçük ve çok eski bir binaydı. Bulgar Kilisesi ise büyük, yepyeni ve böyle bir yer için şaşırtıcı derecede ihtişamlıydı. İkisinin de kapısının önünde bayram günlerinde pasta ve şekerlemeler satılırdı.

Tamamen tarafsız olma arzusuyla Ortodoksların Noel Günü'nde her iki kilisede de bulundum. İkisinde de ucuz birer mum yaktım ve ikisinin de kapısında bağış toplayan rahibe aynı meblağlarda para verdim. İki rahip de bana nazik davrandı ve beni erkekten saydılar yani kilisenin içinde yakın bir yere götürüldüm. Bu topraklarda kadınlar genellikle kiliseyi çevreleyen kapalı bir geçidin içinde durmak üzere dışarıda bırakılırlar ve oradan içeride olup biteni sadece pencerelerden görüp duyarlar veya binanın en ucunda ince bir kafes paravanın arkasına kapatılırlar. Kadınlar orada yüksek sesle gevezelik ederek vakit geçirir, bebekler ağlaşır ve ortaklık mum dumanıyla kaplanır. Bana bahşedilen bu erkeklik makamından kadınlar bölümünde gevezelik etmenin ve şekerlemeleri yemenin esas olduğunu gözlemlerdim. Rahibin uzun ve inlemeyi andıran ses tonu insanların konuşmalarını bastırdı, cemaat istavroz çıkardı, başımızı eğdik, tütsülendik ve üzerimize kutsal su serpildi; hiç kimse en küçük bir saygı yahut dindarlık duygusu göstermedi. Rum cemaatini Bulgar cemaatinden ayırt edecek herhangi bir şey göze çarpmıyordu.

Bu cemaatlerden birine veyahut diğerine katılmak yalnızca bir hizip siyasetinin neticesidir. Savsak kalabalıkla birlikte ayine katılarak çok da kendimi vermeden rahiple laflamaya başla-

dım. Altı ay önce Aziz Petrus yortusunda Karadağ dağlarında iştirak ettiğim, şimdikiyle taban tabana tezatlık teşkil eden Ortodoks ayinini, dağlıların pürdikkat, neredeyse acı verecek derecedeki dindarlıklarını, başrahibin ihtişamlı endamını ve mukaddes sözleri okurken sergilediği hürmeti hatırladım.

İki Bulgar yol arkadaşımın ayinden umduklarından çok daha fazlasını aldılar. Benimle ayin bitmeden ayrılıp çıkamayacağı kadar ilgilendiler; ancak zamanımın çoğunu Bulgar kilisesinde geçirmiş olduğum için hayli memnundular. Bu arada ev sahibem de diğer kadınlarla birlikte Rum kilisesinin arka tarafında toplanmıştı.

Bir Balkanlı üstün konumunun çok iyi farkındadır. Bana iltifat etmek istediğinde genellikle bir erkek kadar iyi olduğumu söyler; benim jandarına veya asker olmamamın talihsizliğini ilave ettiğindeyse hayal gücü tükenir. Hatta bazıları bana, Amerikalı misyoner hanımların kadınlar hakkındaki fikirlerinin çok tehlikeli olduğunu söylediler, benim de bu kanaatlerime katılmamı umdular.

Resne'deki hayat zordu ama son derece büyüleyiciydi. Oldukça "basit" bir hayat yaşadım; işlerimizde yardımcı olan bir Arnavut ve karısıyla iki odayı paylaştım, büyük olan kendi odamı gündüzleri yazıhane olarak kullandım. Odam, yıkanmak için elverişli geniş bir balkona açılıyordu. Geceleri kapıdan ısıklık çalarak rüzgâr giriyor ve sabahları odamdaki sürahide oluşan buz tıkrıyordu. Yerde yöresel bir battaniyeye sarılmış yatarken soğuk beni rahatsız etmiyordu ama o battaniyenin yoksul mülteciler için ne anlama geldiğinin içim buruk bir şekilde farkındaydım. Perişan hâldeki mülteciler sık sık kapımı yumrukladılar ve soğuk, gri havanın dağıldığı sabahın yedisinde odama zorla girmeye yeltendiler. Sadece paçavralara bürünmüş bu mutsuz zavallıların bir kısmının gelmekteki amacı,

yanar yanmaz sobamın yanına çömelmekti. Şafaktan akşam karanlığına kadar hiçbir zaman yalnız kalmadım. Bu hadise bir müddet böyle devam etti. Şimdi köyleri için yardım isteyecek bir muhtar ve rahip, hasta bir çocuğu olan anne; bazen soğuktan morarmış, ağlayarak bir battaniye için yalvaran yaşlı, sefil bir kadın, nadiren de isyanda savaşmış ve geri gönderilmiş, hediye isteyen semiz bir genç... Bunların hepsi aynı anda konuşurdu. Tercümanım ve yanımdaki Arnavut onların konuşmalarını aynı anda Fransızcaya ve Sırpçaya tercüme ederdi. Talebi reddedilenlerse “Hayır” lafını asla cevap olarak kabullenmez, oturup orada günü geçirmeye hazırlanırlardı.

Diploma sahibi olduğu söylenen ve Fener Kilisesi'ne bağlı minyon bir doktor, bir parça haşlanmış koyun etiyle açlığını giderdiğim saati muhtemelen öğrendi ve bunu, hastaları içeri alıp giysilerini çıkartması için fırsat bildi. Böylece ben, cerahatin azaldığını görebilecektim. Bir gün de onun küçük bir yarayı sigara kâğıdı kullanarak tükürükle pansuman yaptığını görme zevkini yaşadım. Resne'de gerekli vasıflara sahip bir doktor varmış ancak son ayaklanmada vurulmuş ve Rum doktor silahlı bir muhafız olmadan şehir dışındaki hastaları ziyaret etmeye cesaret edemez olmuş.

Ciddi vakaları Ohri'ye gönderdik ve tedavi edilemeyenleri de yatak takımı ve yiyecek hediye ederek kendi evlerinde acılarını azaltmaya çalıştık. Bu bölgede rakımın yüksek olması sonucu çok az hastalık vardı ancak uzun yıllardır devam eden birkaç müzmin vaka da mevcuttu. Köylülerin geliş gidişi arasında birkaç dakikalık boşluk olursa ev sahibem, yalnızlığımı gidermek için annesi ve bebeğiyle koşup geliyordu. İyi kalpli bir kadındı ve yalnız kalmaktan korkuyordu. O kadar iyi niyetliydi ki itiraz etmeye nadiren cesaret edebiliyordum. Ama at sırtında yolculuk yaptığım yorucu bir günün ardından, gece

döndüğümde on yetişkin ve beş çocuğu beni neşelendirmek için beklerken gördüğümde onların umduğu kadar memnun olmadığını itiraf etmeliyim.

Okuyucu kapımı kilitleyerek sessizliği sağlayabileceğimi düşünüyor olabilir. İlk başta ben de öyle düşündüm ancak bunun neticesi herkesin iştirak ettiği bir insan bombardımanı oldu. Köy hayatı köylülerin aklını uyuşturmuş, duygularını körleştirmiş, ahlakını karartmış ama köylüler kendilerine özgü katı, ısrarcı, sıkıcı bir inat geliştirerek yok olmaktan kurtulmuş. Bu inat, kör bir içgüdüdür ve azim adı altında pek de itibar görmez çünkü köylüler onu mantıksızca her duruma tatbik ederler. Bu inat, nadiren neticesiz kalır ancak münasip bir şekilde yönlendirildiğinde köylülerin nihai kurtuluşunda kesinlikle büyük bir rol oynayacaktır. Bu inatları, kısa süren bir mukavemetten sonra hep kapıyı açmamı sağladı ama talep ettiği şeyleri köylülere mutlaka sunma teminatı vermedi.

Kasabada öyle bir gündü ki iyilik, kötülük ve kayıtsızlık gibi insani hâller kaba bir şekilde ortaya çıkmıştı ve asla Batının yapma kibarlığı yoktu. O dönemde köylerin ziyaret edilmesi ve hikâyelerin gerçekliğinin araştırılması gerekiyordu. Bu ziyaretlerin büyük bir cazibesi vardı. Tadını bastırması için üzerine tuz ve toz biber serpilmiş bir kâse sıcak manda sütünü yudumladım ve saat sekiz civarında da eyer üstündeydim. Soğuk, beyaz bir sis her tarafı kaplamış, yollar donmuştu. Hava demir kadar sertti ve atı ihtiyatla sürmek gerekiyordu. Bunu öğrenene kadar atımın iki kez tökezlemesine sebep oldum. Neyse ki ben yere düşmeden toparlandı. Tüm dünyadan kopmuş bir vaziyette, kırılmış çimlerin üzerinde yol aldık. Beraberimdeki jandarma, sis içerisinde ileride görünmekteydi; tüfeği dizlerinin üstünde, paltosunun yakası kalkık, eyerinin üzerinde rahat bir biçimde oturuyordu. Yardımcım olan adam

ne yazık ki arkadan koşuyordu, zira atı yoktu. Kararmış bir harabe yığınının yanından geçtik, (bir “*kafana*” yani kahvehane imiş). Dere kenarında ise etrafında uzun mızraklar gibi buz sarkıtları oluşmuş başka bir harabe vardı; burası da değirmenmiş. Bir vadi girişinde, açık arazide dalları yere sarkan ağaçlar altında sürdük atlarımızı ve vadinin ortasında sis içerisinde bulanık bir biçimde bir köy görüldü. Sonra kocaman dişli, kaba tüylü köpekler hırsla üzerimize saldırdı. Onları taşlayıp kovmamızın ardından köpekler hırlayarak adeta intikam yemini etti. Attan indik, henüz Avrupalı subayların havasının ve islahatın tesirine maruz kalmayan ve genellikle mükemmel bir yol arkadaşı olduğu için kendisine her zaman ilgi gösterdiğim jandarma, atlarla birlikte bir kulübede oturdu ve tütün içti. Ardından yardımcımın, köy muhtarının ve çoğunlukla rahibin de refakatiyle ev ev dolaştık. Toprağın donmuş veya erimiş oluşuna bağlı olarak çamura bata çıka yahut buzda kaya kaya yürüdük. Ziyaret ettiğimiz evlerde cılız merdivenlerden üst katlara çıktık ve alçak kapılardan geçerken başlarımızı eğdik. Yoğun odun dumanı nefesimi kesiyordu. Sorguladım, dinledim ve çelişkili ifadeler yumağı içinde ortalama doğru bir hakikate ulaşmaya çalıştım. Ürperdim, acıma duygusu benliğimi kapladı. Zorluklar ve sıkıntılar insan tabiatına şiddetli bir projektör tuttuğundan hayret ettim ve iğrendim. Acımasız bir tarafsızlıkla en iyisini ve en kötüsünü ortaya çıkardım. Arada bir şakalaşıyorduk. Mümkün olduğunca fakir görünmek için gümüş kemerlerini ve takılarını çıkarıp saklayan kadınlar olduğunu fark ettim. Arkasından herkesin yer almak için yaygara kopardığı listeyi yazmaya sıra gelirdi. Ardından günahları ve üzüntüleriyle yeniden atlarımıza binip köyden ayrıldı; çünkü eve dönmeden önce ziyaret edilecek bir köy daha vardı. Alacakaranlıkta sabaha kadar yeniden donacak olan yumuşak zemin üzerinde atlarımızı hızla sürdük.

Böyle patikalarda karanlıkta at yolculuğu zordur. Kuledeki Türk saati on ikiyi vurup güneşin batmış olduğunu haber verdikten⁸ kısa bir müddet sonra Resne'ye girdik. Ev sahibem karnının üzerinde taşıdığı odunları sobaya atmak için koşturdu ve odunlar alev alsın diye kızgın külün içine üfledi. Beni görmek için bekleyen bir kalabalık vardı ve ben yardımcımı dönüşte köyüne bıraktığım için onlarla tek başıma uğraştım. Yemeğim ya donmuştur ya da soğumuştur; çünkü ev sahibem yemeği aklına estiği bir vakitte pişirirdi; yemek ya sobanın yanında bekler ya da beklemez; kısmet... Ama o kadar acıkmıştım ki tek istediğim bir parça katı yiyecekti. Ağırıklı olarak etçil bir canlı hâline gelmiştim ve muhitin pisliğini gördükten sonra su içmeye hiç teşebbüs etmedim.

Yardımcılarımdan birini, ev sahibimi veya beni ziyarete gelen insanların konuşmalarına ve çoğu kez ifade ettikleri inançlarına aldırmadan, yere oturup yarınki un dağıtım listesini yazdım; fazla yazmaktan başıma ağrı girmişti. Ev sahibem sayısız soruya cevaben sobanın üzerinde ısınan suyla yıkanmayı düşündüğümü açıkladı. Bu, asla şaşmayan bir ilgi konusuydu. Sonrasında iyi geceler dilendi ve pencerenin altında bir iki itin dalaşması haricinde ortalığa huzur ve sessizlik çöktü.

Ama her gece böyle sessiz geçmiyordu. Bir gün, kasvetli bir gecede saat bir civarında dış kapıdan gelen büyük bir gürültüyle uyandım. Noel Günü'nü de buna benzer bir şamatayla müjdeledikleri için gürültünün bazı azizlerin onuruna olduğuna düşünerek yeniden uykuya döndüm. Nerede bende o şans! Aşağıdan tıkırtılar geldi. Biri kapıya gitti, bir münakaşa

8 O dönemde Osmanlı yurdunda ezanî saat (alaturka saat) kullanılıyordu. Ezanî saatte, saat on iki akşam güneşin batış zamanına karşılık gelir; dolayısıyla da bu an mevsime göre değişiklik arz eder.

yaşandı. Vaziyet gittikçe kızıştı. Yukarı geliyorlardı. Vali'nin kendisi bile olsa o saatte misafir kabul etmeyeceğime yemin etmiştim. Kapıyı çaldılar. Oralı olmadım. Bu sefer yumruklamaya başladılar. Hâlâ yatıyordum. Kapıya vurdular, yumrukladılar, bağırıldılar, çağırıldılar. Aniden bu şartlar altında uyuyor numarası yapmanın saçma olduğunu düşündüm ve elimde olmadan gülererek bağırıldım:

“Ne var?”

“Kapıyı aç!” diye seslendiler.

Bu topraklarda herkes günlük kıyafetleriyle uyur; bu sebeple benim münasip durumda olmadığım akıllarına gelmedi. Kapıyı hemen açmayı ihmal etmiş olmam üzerine içeri zorla girme tehdidinde bulundular. Bir palto kaptım ve buz gibi havayı, ev sahibemi, kocasını, annesini ve fenerli bir adamı odaya aldım. Hep bir ağızdan bana bir telgraf geldiğini söylediler.

“Yarın gelin...” dedim, sınırlı kelime bilgimle telgrafın Türkçe olduğunu ve okuyamayacağını tahmin ettim.

“Hayır, hayır!” dediler, hepsi birden.

Alındı makbuzunu imzalamam gerekiyormuş. Yalın ayakla rımla ve donmuş bir hâlde karanlıkta kurşun kalem aradım ama meğer sadece mürekkepli kalemle imzalanması gerekiyormuş. Neticede imzalayabildim. Sonra adam mesajı tercüme etmeyi teklif etti ve herkes fenerin etrafında yere çömeldi.

Uzun bir duraksamadan sonra tercüman, anladığı kadarıyla telgrafın “*Hamham*” için olduğunu ve “*Brev*’den” geldiğini söyledi. Hepsini başımdan savdım.

Neyse ki sadece birkaç gece böyle hareketli geçti; çünkü ertesi sabah yeniden çizme, eyer ve daha fazla umutsuz, anlamsız

sefalet hikâyesi demekti. Yakılan köylerde birkaç kişi hâlâ sazdan çatılı kulübelerde yaşıyordu. Bazı yerlerde evlerini yeniden yapmışlardı. Taş zeminin yalnızca kısmen harap olduğu yerlerdeyse bölgedeki evlerin büyük bir kısmı ahşap iskelet üzerine kerpiç ve sazdan yapılmış olduğundan ve gerekli malmeye bolca bulunduğundan yeniden inşa zor bir iş değildi. On sterline iyi bir ev inşa edildiği söylendi bana; küçük bir ev ise beş sterline, içinde yaşanılabilir bir gecekonduydu daha az bir maliyetle yapılabilirmiş. Ancak devletin bu maksatla para vermiş olmasına rağmen yeniden ev inşa etme işine çok az kişi başlamıştı ve birbirlerine yardım konusunda da isteksizdi. Bazıları, yaptıkları evlerin yeniden yakılmaktan başka bir akıbeti olmayacağını, bazıları da yaz mevsiminin ve güzel havaların yakın olduğunu söylediler. Bazıları o havaliyi terk etmiş; çoğunluk, yakılmaktan kurtulan köylere akın etmiş.

Paraları varsa -ki bazılarının vardı- ev sahibi onlardan kira alırdı. Paraları olmayanlardan ise genellikle un isterdi. Birbirlerinin dertleriyle pek alakadar olmuyorlardı. Dört büyük aile genellikle bir sığır ahırına doluşurdu. Yanmaktan kurtarılmış az miktarda eşyaları şuraya buraya döşenir, ahırın bir köşesinde kümelenen sığırlar da onlara sıcaklık sağlardı. Dizlerine kadar gelen gübre yığınının içinde oturarak ısınan bir grup kadın gördüm ama insanlar bunu yadırgamıyordu.

Balkan Yarımadası'nda ilk kez seyahat ederken yöre ahalsinin hem sığacı ve hem de soğuğu benden çok daha fazla hissetmelerine şaşırılmıştım. Bununla birlikte, kıyafetlerinin gizemleriyle tanıştığımda daha fazla şaşırarak hâlim kalmamıştı. Gazetelerde "gecelikleriyle" kaçan mülteci kadınlarla ilgili hazin bir haber okuyunca gülümsemiştim. O "gecelikleri" biliyordum. Bu yörenin kadınları kalın, el dokuması bir keten gömlek haricinde, bacaklarını örtmek için kısa bir çift

çoraptan başka bir şey giymez. Ancak kollarına ve omuzlarına bulabildikleri kadar giysi tıkıştırır ve vücutlarının alt kısmına da tehlikeli soğuşa maruz kalmamak için keçi kılından yapılmış yirmi metrelik şerit dolarlar ve bu şerit ön tarafta yukarıya kadar bağlanır; bağlanan bu şerit, kadının kollarını dinlendirceği bir çıkıntı oluşturur.

Aslında vücutlarına eşit olarak sarsalar giydiklerinin yarısı onları sıcak tutar ancak giysileri vücutlarının üst kısımlarına yığıyorlar, alt kısımları soğuktan titriyor. Kaba pamuklu bir yelek, iki dış giysi giymiş ve başörtüsü takmış kadınlarla mülakat yaparken sık sık başım açık, yalnızca kollarımı kapatan pazen bir gömlekle dışarı çıkıyordum ama üşümeyen tek kişi bendim. Havalar ısınınca bu kadınlar nefes nefese kalıp terliyor çünkü giysilerinden birini çıkarmak nadiren akıllarına geliyor. Kürk mantosu olanlar o paltoyu çıkarmıyor, giymeye devam ediyor. Onlara haksızlık etmemek için moda uğruna kahramanca acı çekme hususunda oldukça yüksek medeni standartlara ulaşmış olduklarını itiraf etmiyim.

Kışın üşümememi, havanın hep soğuk olduğu uzak bir ülkeden gelmiş olmamla izah ediyorlar. Yaz aylarında ise İngilizlerin dillere destan soğukkanlılıkları hakkında bilgi dolu konuşmalar yapıyorlar.

Sıkı giyinenler soğuşu hissetti; yazın sıcaktan yanan ve giysileri artık paçavraya dönüşenler, soğuktan en çok muzdarip olanlar oldu; sıkıntı çektiklerine hiç kuşku yoktu. İki küçük çocuğu olan yoksul bir kadının bana sarılıp hıçkırarak hıçkırarak ağlayarak minnet dolu bir hâlde “Bizi kurtardın!” diye haykırdığını hatırlıyorum.

Genel itibarıyla yaşadıkları dehşet üzerlerinde fazla bir tesir bırakmamıştı. Şayet bir “şok” durumu var iseydi bile aradan geçen dört ayda tüm şokların tesiri geçmişti çünkü bunlar asabiyeti

düşük bir toplumdur. Geçmişleri de meraka değer değildir. Resne köylerinde yalnızca bir kere “terör” vakası gördüm.

Kulübesinin kapısında oturan zavallı bir kadın, yanımdaki jandarmayı görünce kan donduran bir çığlık atıp ayaklarımın altına kapandı, dizlerime yapıştı ve kendisini kurtarmam için yalvardıktan sonra kaskatı ve baygın hâlde yere kapaklandı. Kocasının kafasının sopayla parçalandığına şahit olduğu ve ne zaman üniformalı bir adam görse kendini böyle kaybettiğini söylediler. Ancak kadının yaşadığı krizin sara nöbetine benzediğini görünce bunu muhtemelen daha önce de yaşadığını anladım. Mevcudiyetiyle kadının bu hâle girmesine sebep olan jandarma onun gözüne çok azametli görünüyordu. Jandarma, o kadının nelere şahit olduğunu muhtemelen hepimizden daha iyi biliyordu.⁹

Ancak böyle olayları ayaklanmanın tesirlerine isnat ederken dikkatli olmak gerekir.

Bazı gazetelerde deliren ve köpek gibi havlamaya başlayan kadınlar hakkında üzücü haberler okudum. Bunlardan sadece birini muayene etme fırsatı elde edince aslında deli olmadıklarını, daha önce Yarımada'nın başka bölgelerinde karşılaştığım tuhaf bir isteriden muzdarip olduklarını anladım. Balkan Slavları arasında, ayrıca söylendiğine göre Rusya'da, hiç de alışılmadık

9 Buradaki olaya benzer kimi aktarımlar, canlı şahitlikten ziyade o dönem yaygınca rastlanan mesnedsiz dedikodular veya provokasyonlardan ibarettir. En zayıf anında, tüm Avrupa'nın gözleri üzerindeyken değil böylesi şiddet gösterileri, acziyet içindeki Osmanlı askeri, çoğu asayiş sorununa müdahale bile edememekteydi. Hatta Durham'la aynı dönemlerde Balkan coğrafyasını gezip “Pictures from the Balkans” adlı bir eser kaleme alan İngiliz seyyah J.F.Fraser, Bulgar ve Sırp çetecilerin ahaliyi kendi yanlarına çekmek veya Avrupa devletlerini kıskırtmak maksatlı, Osmanlı askeri kıyafeti giydirilmiş çeteciler ve çetelerin varlığından bahsetmektedir.

bir durum değil. Ayrıca “havlama” sanılan Şey de diyaframın hızlı ve düzensiz kasılmalarından kaynaklanan bir tür hıçkırık-tan ibaret. Bunun, genellikle tesirli olan mahallî ilacı; hastayı Azizler Günü'nde kiliseye gitmeye, iyileŐmek için dua etmeye ve ayin esnasında gürültü yapmaktan kaçınmaya sevk etmektir. Hasta bunu başarırsa umumiyetle iyileŐir. Bu durum, telkinle tedavi etmenin ilginç bir örneğidir.

Ayaklanmanın neticesi onları ŐaŐkınlığa boęmuŐtu. Kendilerine, son Türk-Yunan Savaşı'nda Türk askerlerinin çok iyi davrandığını ve herhangi bir zalimlik veya Şiddet eylemi beklenilmediği söylendiğini ifade ettiler. Misillemeye bulunma heyecanı yaşamadan onları öldürebileceklerini düşünüyor gibiydiler. Türklerin uzun yıllar boyunca kazandıkları tecrübe ve asırlar boyu süren gelenekleri çerçevesinde, bunlar kulağa inanılmaz geliyor ama yine de bunu defalarca söylediler. Geleceğe aldırıyor edasındaydılar ve geçmiş çoktan donuklaŐmıŐtı. Günden güne ağır, kayıtsız, küçük kavgalardan zevk alan ve komşuları kadar “yardım” almış olduklarını görmüş bir hâlde, vurdumduymazlıkla yaşıyorlardı.

Ahalinin yarısı Müslüman olan köylerde, umumiyetle kavga çıkmaz, bu sayede çok az yağma olur ve bu köyler mültecilerle dolup taŐardı. Bu köyleri ziyaret ettiğimde soyulmamıŐ evlerin nasıl olduğunu görebildim. Bu evlerde tabii ki Batı Avrupa'nın konfor için gerekli saydığı hiçbir Şey yok ama Karadağ ve Kuzey Arnavutluk köylülerinin yaşadığı kulübelerin hepsinden çok daha iyi durumdalar. Makedonya'daki yanmış bir köyde bile diğer iki memlekette normal Şartlarda maruz kaldığım sıkıntıları yaşamadım. Burada toprak o kadar verimli ki en kaba Şekilde iŐlense bile bol ürün vermekte. Buralara sığınmıŐ yoksul zavallıların ödemekle yükümlü olduğu ağır ve düzensiz vergiler olmasaydı köylüler gibi onlar da iyi du-

rumda olurdu. Önde gelen Bulgarlardan biri bana köylülerin iyi bir hayat sürdürdükleri için ayaklanmadan önce Resne civarında bir tane bile dilenci bulunmadığını söyledi. Makedonya Komitesi'nin cevaplaması gereken çok soru var. Balkan standartlarına göre değerlendirildiğinde barınma ve hayat şartları, neşredilen açıklamaları okuduktan sonra beklediğimden çok daha iyiydi. İnsanların zayıflığı ve sağlıksızlığı imkânların olmamasından değil cehaletlerinden ve alışkanlıklarından kaynaklanıyor gibiydi.

VII. Prespa Gölü Sahilleri

Bu arada Prespa Gölü çevresindeki köylerden üzücü haberler duyuyorduk. Henüz ziyaret edilmemiş olanlardan yardım çağrıları geliyordu ve çiçek hastalığı söylentisi yayılmıştı. Balkanlı olmaya karar verdiğiniz vakit herhangi bir anda ve herhangi bir yerde Balkanlı olmaya başlamaya hazırsınız demektir. Bir battaniyeyi su geçirmez bir muşambaya sardım; küçük bir çantaya bir kaşık, bir teneke bardak, birkaç ilaç vs. koydum. Yiyecek bulma ve ıslanmama hususunda tamamen şansıma güvendim. Artık bir hafta sürecek seyahate hazırdım. At sırtında fazladan her bir yük yeni bir zahmet demektir.

Müdür yanımda iki jandarma bulunmasına karar verdi. Şimdiye kadar her istediğimi yapmama müsaade ettiği için jandarmaların Hristiyan olanlardan seçilmesini istedim. Bilhassa birlikte çalıştığım Bulgarlar, yeni Hristiyan jandarmalar için emsal oluşturacağından müdürün buna asla izin vermeyeceğini söylediler. Ancak müdür hiç zorluk çıkarmadı ve oradaki jandarma birliğinde vazifeli tek Hristiyan jandarmayı bana tahsis etti.

Yola çıkmak biraz zaman aldı. Bu topraklardaki hemen herkes, asker ve jandarma da dâhil eyerine bağladığı kalın ve yumuşak bir yastık üzerine oturur. Böyle bir yastık bulunmaması hâlinde binici atın üzerine kat kat kilim veya battaniye koyar. Ancak hiç kimse benim yalın eyer üzerine oturmak-

tan hoşlanmamı anlamıyor. Midilli atı her gün düzenli olarak bir “*pernitza*” ile yüklü hâlde geldi, ben de her gün düzenli olarak onu çıkarttırdım ve ertesi gün getirilmemesini söyledim. Ama sürekli aynı şekilde geldi ve benimle konuyu hep tartıştılar. Bir Karadağlı yahut Arnavut seyis için böyle bir şeyi nadiren iki kez söylemek gerekir. Yeni bir fikir parıltısını bir Makedonyalının zihnine sokmak içinse bir haftalık yoğun çaba lazım. Altıncı gün midilli yastıksız geldi ve artık öğrenmiş olduklarını düşündüm. Ama üç günlük bir aradan sonra yine eskisi gibi devam ettiler. Bu kez ahali kararlıydı. Beni uğurlamaya büyük bir kalabalık gelmişti ve yastık hususunda hayli heyecanlılardı. Benim deriden yapılmış olmadığını söylediler, yastık olduğu yerde kalacaktı. Hatta daha büyük ve kalın bir yastık getirdiler. Eyer bağını çözmeye başladım ama içlerinden biri tekrar bağladı. Bir düzine insan hep bir ağızdan konuşuyordu. Danil’e göre kader onları yastıktan mahrum bıraktığında kendi insanların yaşadığı sersemletici hâlde göre hareket ediyorlardı.

Yerlilerin atlatılabileceği ama asla ikna edilemeyeceğine dair önemli bir ders aldım; “*pernitza*”ya çıkıp oturdum ve hayvanın üzerinde tünemiş hâlde kasabadan ayrıldım. Emniyetli bir mesafeye ulaştınca yastıktan kurtuldum. İngiliz derisinin sertliği günlerce hoş bir sohbet konusu olmuştu. Danil ve jandarmalar o yastığa ihtimam göstermek zorundaydı ve yolculuk tamamlanmadan çok daha evvel yastık hususunda ısrarcı oldukları için üzgün olduklarını söylediler.

Resne’nin sahip olduğu medeniyet suretini bile geride bırakıp gölün kıyılarına doğru o kısmı eşkin geçtik çünkü jandarmaların keyfi yerindeydi ve zavallı Danil çok geride kaldı. Sıradan bir keşif gezisiydi. Adamlarımın ikisi de birinci veya ikinci köyden sonra yolu bilmiyordu. Tabii ki yol yok, çoğu

zaman patika bile yok. Sefaletin izlerini takip ettik, yer yer rehber tuttuk. Genellikle sabahları o günün gecesini nerede geçireceğimizi bilmiyorduk.

İri yarı ve neşeli bir Ulah olan Hristiyan jandarma bizim için büyük bir yenilikti. Resne'de ticaretle iştiğal etmiş, işleri kesatlaşınca askere yazılmış; hemen hemen her köyde arkadaşları ve müşterileri vardı. Herkese yardım etmemi ve tüm kiliseleri yeniden inşa etmemi istedi. Kabına sığmayan hırçın bir Hristiyan'dı. Rahibin elini öptü, kendini kutsattı, her vesilede üzerine kutsal su serptirdi ve gayretli bir şekilde istavroz çıkardı.

Abartılı Hristiyanlığı ve çok sayıda arkadaşı sayesinde ikinci gece yerel bir içki olan mastikayı fazla kaçırdı ve çok geç vakte kadar sarhoş hâlde coşkuyla şarkılar söyledi. Ertesi sabah mahcubiyet içinde yanıma geldi ve pisboğazlık ettiği için üzgün olduğunu ve benimleyken bir daha mastika içmeyeceğini çünkü içmeye başlayınca asla bırakmadığını söyledi. Şaşırtıcı bir şekilde, canı çok çekmesine rağmen bu sözünü tuttu. Danel, taşkınlığının sebebinin, köylülerin ilk kez silah taşımaya izin verilen bir Hristiyan görme sevinci olduğunu söyledi.

Bu kibar arkadaşın silah taşımaya pek alışık olmadığı belliydi. Gücünün çoğunluğunu silahı temizlemeye harcadı ve silahın kendisini hepten unuttu. Bir keresinde silahını yanına almayı unutmuş ve bu sebeple yoldaşlarını eğlendirmişti; biz de silahını alıp gelsin diye onu geri göndermek durumunda kalmıştık. Serbest fikirli bir adamdı; bir oğlunu Belgrad'da Sırp olarak diğerini Bulgar olarak yetiştiriyordu. Kızı da hangisi olduğunu şimdi hatırlamadığım başka milliyetten biriyle evliydi. Yol arkadaşısıysa bu Hristiyan arkadaş grubunda hayli perişan görünen Müslüman bir Arnavut'tu; çiçek hastalığı sebebiyle yüzü güve yemiş gibi duran, uzun boylu ve sıska bir adamdı. Bu ikisi ayaklanmanın doğruları ve yanlışları hak-

kında sonu gelmez bir tartişma içine girdiler. Asla aynı fikirde değillerdi ama sakin duruşlarını da kaybetmediler. Hristiyan korkunç yıkıma dikkat çekiyor, Müslüman da tam tersini savunuyordu.

“Hanımefendiye, mecbur kaldığımızı söyle. Onlar başlattı, bize saldırdılar. Ellerinden gelse bu topraklardaki bütün Türkleri (yani Müslümanları) öldürürler. Burası bizim memleketimiz. Kendimizi müdafaa etmeliyiz.” dedi.

Danil bu söylenenlere şu sözleri ekledi: “Anlamıyor. Bu topraklar gerçekte bizim. Doğal olarak onları öldürmesi gereken biziz!”

Kimse katliamların ne zaman yeniden başlayacağını bilmiyordu. Memleket, son zamanlardaki çatışmalarla hassas bir durumdaydı, tabiri caizse bu kanamalı bir yaraydı ve her iki taraf da diğerinin korkusuyla yaşıyordu.

İster yağmur ister kar ister fırtına olsun, ekseriyetle sabahın ilk ışıklarıyla yola çıktık ve gün batımına kadar at üstündeydik. Toplamda on dokuz köy ve iki manastır ziyaret ettik. Binden fazla eve girdim ve diğer dört köyden gelen heyetlerle görüştüm. Gece olduğundaysa mümkün merteye yanmamış bir köye varmaya çalıştık ve köy muhtarının evinde yemek yiyip yattık. Atlar evin alt katındaki ağılda duruyordu. Aile konutuna merdivenle çıktık. Bana “altın kardeş” diyen kalabalık bir hanım grubu, şiddetle direnmediğim takdirde beni iki yanağımdan öpüyordu. amurla sıvanmış zemine hasır serdiler; izmelerimizi çıkarıp ocağın etrafında bağdaş kurduk. Evin efendisi de ateş iyice harlanıp içeriye aydınlatana kadar şömineye çalı ırıp attı, şömineden gelen ışık sayesinde gerekli şeylerin listesini yazacak kadar görebildim. Daha iyi durumdaki evlerde Orta ağ desenli, üst kısmı büyük bir kuku-

leta şeklinde bir ocak bulunur; yoksul evlerde ise dumandan is tutmuş çatı kirişleri ve ipe dizili kurutulmuş balıklar göze çarpardı. Yağmalanmaktan kurtulan evlerde de pazarın kurulduğu günlerde genellikle kadınların saç örgülerini uzatmak için bir çivinin uçlarına astıkları bir demet saç örgüsüyle ipe geçirilmiş soğan ve küp küp doğranmış tuzlu et bulunurdu. Sonra, uzun siyah kukuletası ve kaba bukleleriyle rahip ve köyün bütün ileri gelenleri koşa koşa geldi ve içki içip ayaklanma hikâyeleri anlatmaya koyuldu. Yiyecek bulmanın zor olduğu o yanmış köylerde bile mutlaka mastika olurdu. Herkes aynı şişeden içerdi; kırmızı renkli cam boncuklarla süslü zarif, kalaylı bir şişeden. Şişe ağızdan ağıza gezer, birkaç dakikada bir yeniden doldurulur, gruptakiler şişeyi bitirir ve çiğ salamura edilmiş lahana dolu kâseden sert ve odunsu yapraklar alıp çiğner veya o yörede yetişen kırmızıbiberden yerlerdi ve bu da müthiş bir susuzluğa sebep olurdu. Sulu mastikanın içinde çok az alkol bulunur ancak sert çeşidi tesirli ve yakıcıdır; orada bulunanlar da o çeşidi su gibi içerdi.

Birçok kişi beni görmeye geldi. Söylediklerine göre Rus Konsolosu haricinde orada konaklayan tek Avrupalı benmişim. Rus Konsolosu buranın toprağını oldukça iyi işlemiş ve ardında müthiş bir zenginlik geleneği bırakmış. Sohbet konusu ekseriyetle çeteler ve komitalardı. Kazandıkları önemsiz zaferlerden gurur duyuyorlardı. Küçük bir asker grubunu gafil avlayıp birçoğunu öldürmüşler ve cesetlerin üzerine gaz yağı döküp yakmışlar. Böylelikle onların nerede öldüklerini kimse bilmeyecek ve intikamlarını alamayacakmış.

“Umarım siz onları yakmadan önce hepsi ölmüştür.” dedim.

“Kim bilir?” diye cevapladılar anlaşılmas bir şekilde.

Komitalar hakkında genellikle kötü konuşurlardı. “Bütün paramızı aldılar ve şimdi Sofya’da emniyetteler. Bizse her şeyimizi kaybettik.”

Sarafov sevilmeyen biriydi. Mahallî lider Arsov’a ise bazıları hâlâ inanıyordu. Ama umumiyetle komitalardan da Türklerden çekindikleri kadar çekiniyorlardı.

Her gün aynı hikâyeyi dinledim; iğrenç, alçak bir zulüm hikâyesi... Her köy gizli temsilciler tarafından ziyaret edilmişti ve insanlar vaatlerle kandırılarak veya tehditlerle harekete katılmaya zorlanmıştı. Her aile nakdî veya aynı yüklü miktarda geçiş ücreti ödemek zorunda kalmıştı. Silahları ekseriyetle odunların yahut başka eşyaların içine saklayan kadınlar kaçırıyordu. Sonra fecaatle neticelenen ve başarısızlığa mahkûm ayaklanma¹ gerçekleşti. Çoğu, daha evvel neredeyse hiç silah kullanmamış zavallı köylüler okuma yazma bilme dışında, kendilerinden birazcık daha iyi eğitim almış okul müdürü tarafından yönlendirilmişti. Birkaç Müslüman evini yaktılar; camileri havaya uçurmak için kurdukları komplo başarısız oldu, dar bir vadiye hapsolmalarına yol açtı; hayatta kalanlar çaresiz bir hayat mücadelesinin ardından kaçtılar ve askerler köye saldırdı. Ekseriyetle kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkekler köyde kaldı ve birkaç isyancı da saklandı. Askerler geldiğinde canının derdine düşenler çil yavrusu gibi kaçıştı; üzerlerine yaylım ateşi açıldı. Bir kısmı öldürüldü, bir kısmı gözü dönmüş askerlerce tartaklandı. Çoğunluk dağlara kaçtı ve soğuk iyice bastırıp onları aşağı inmeye mecbur bırakana kadar orada kaldılar. Kadınlar, çukurlara saklandığı için yağmalanmaktan kurtulan bolca mısırdan ekmek yapmak için geceleri köylere gittiler.

1 Makedonya İinden İsyani’ndan (Ağustos, 1903) söz edildiği anlaşılmalıdır.

Çetenin askerlere çok fazla sorun çıkardığı bazı durumlarda, köy yerle bir edilir ve yıkım o derece ileri giderdi ki ne kadar kap kacak varsa üst üste yığılıp parça parça edilirdi. Köylerdeki kiliseler umumiyetle yağmalanır ve kirletilirdi. Bazen kilise zeminini, gizli hazine aramak için parçalanırdı.

Ayaklanma da fiyaskoyla sonuçlandı. Gerçekte bu ayaklanma olay yerinde bulunan birine, yalnızca bu mutsuz köylülerin topyekûn katledilmesini sağlamak amacıyla planlanmış gibi görünmüştür. Belirli bir gün için planlanan büyük bir yangın olsaydı geçici bir başarı şansı olabilirdi. Ama küçük şenlik ateşi olmaktan ileri gidemedi. Askerler birini söndürüp diğere geçtiler.

Makedon Komitesi'nin eylemi bana fevkalade yanlış tasarlanmış gibi geldi. Müslümanlar uygun görmüş olsalardı ayaklanan her köyü kolayca yok edebilirdi. Belki de Komite'nin umduğu şey buydu.

Prespa çevresinde de görünüşe göre insanlar misilleme olmayacağına inanıyorlardı. Tecrübelerinden ders alma hususundaki yetersizlikleri beni şaşırttı. Bu sefer her şey farklı olacaktı. "Peki, bu iş nasıl neticelenecekti?" Vergi ödemeyecekler ve silah taşıyıp Türkleri vurmalarına müsaade edilecekti. Onların hürriyete dair tek fikri buydu. Danil ve jandarmalar bile İngiltere'de vergi ödediğimizi duyunca şaşırdılar. Ayrıca, "Komite"nin onlardan "borç aldığı" para da iade edilecekti. Prespa köylerinde yaptığım uzun seyahatler boyunca, şaşırtıcı bir şekilde tek bir vatansızla karşılaşmadım (işin aslı o zavallı gariplerin vatanları yoktu) ve Büyük Bulgar İmparatorluğu hakkında bilgileri olduğuna dair hiçbir ize rastlamadım.

Köylerin tam karşıсында, büyük gölde Grad adlı küçük, ağaçlık ada vardı, Bulgar İmparatorluğu'nun son Çarı Samuil² bu adada sarayını inşa ettirmiş. Tesadüfen öğrendiğim yerel gelenek sayesinde adada yaşayan var mı diye sordum.

Yokmuş ama orada muhtemelen bir zamanlar bir manastır varmış çünkü bir kilisenin kalıntıları bulunuyormuş. Tek bildikleri buydu ve her yerde hazır bulunan Rus Konsolosu oradaydı. Resne'de okumuş olanlardan da daha fazla bir bilgi edinemedim. Samuil ve imparatorluğu ölüp unutulmuştu ve ben onların hikâyesini zihnimde canlandıramadım.

Son dönemdeki zihni inşanın şehir mamulü bir vatansever olan Danil³, köylülerin ilgisizliğine kızmıştı, onları uyandırmak için sergilediği çabaların pek etkisi olmadı. Onları, bir işe yaramadıklarına ikna etmeye çalıştı çünkü kilise ayinleri ekseriyetle Rumca yapılıyordu. Ama onlar çiğ lahana tıknıp mastika içtiler ve bunun mesele olmadığını söylediler; çoğu Rumca konuşuyordu. Rahip şişeden bir yudum içti, o da aynı fikirdeydi. Halk, Slav lehçesini sıradan amaçlar için konuşuyordu ancak tüm kilise ayinlerini Rumca olarak öğrenmişti. Güzel bir ayindi de ne önemi vardı? Danil sinirlendi ve bana onların çok cahil olduğunu söyledi; aslında hepsi Bulgardı ve Bulgar rahipleri olması gerekiyordu ama bunun farkında değillerdi. Anladığım kadarıyla umurlarında da değildi. Adamın biri bana bir iki kez Sırp olduğunu söyleyince Danil kızdı ve

2 Samuil: 997-1014 yılları arasında tahtta kalmış olan Birinci Bulgar Devleti'nin son güçlü Çarı. 1014'te Kleidion Muharebesi'nde Bisans ordusuna yenildi ve Bulgar Devleti kısa sürede gücünü kaybederek Bizans'ın bir eyaleti durumuna geldi.

3 Yazar, yanına tercüman olarak aldığı Bulgar yanlısı Danil ile ilgili olarak 6. bölüm başlarından bilgi vermiştir.

ona Sırp falan olmadığını söyledi. Birkaçı kendilerinin Rum olduğunu söyledi ancak hepsi birbirlerine benziyordu. Tip olarak Ohri bölgesinin insanlarından farklıydılar. Bir bütün olarak güneye yaklaştıkça eli yüzü daha düzgün bir hâl alıyorlardı. Arnavutluk'ta yaygın olan kemerli burun ve biçimli çene; kuzeyde yaşayan insanların geniş, düz yüzün, uzun üst dudak ve çıkık elmacık kemiklerinin yerini almaya başladı. Gölün aşağı ucundaki köylerde, dışarıda giyilen gömlek git-tikçe uzayarak eteğe ve Rum ve Arnavutların aynı şekilde giydiği fistana dönüştü. Hristiyan jandarmaya büyük ölçüde güvendiler ve mahallî mücadele onun yararına yeniden yapıldı.

O ve Müslüman olan jandarma genellikle akşam yemeğine gelirlerdi. Ayakları 8-10 santim yüksekliğinde yuvarlak bir tahta parçası olan sofra, evin kadınları tarafından getirilir ve biz ellerimizi yıkarken yemek onun üzerine konulurdu. Bir kâse et suyu, kırmızıbiberle birlikte pişirilmiş tavuk, genellikle gölden tutulmuş bir balık, buharı üzerinde büyük bir yassı somun ek-mek ve evin maddi durumu iyiyse bir "komad"... Yemeği ellerimizle yedik ve alet olarak tahta bir kepçe kullandık. Aralarında döke saça yiyen ve ortalığı batıran bir tek ben vardım. Yerel bir yemek "komad", bir su aygırının midesini bozmak için yapılmış adeta. Koca bir hamur bütün kabarma ihtimali ortadan kaldırılincaya kadar dövülür. Daha sonra uzun bir ip gibi olacak şekilde ellerin arasında yuvarlanır ve bu ipler, tepsinin içine tepsi dolana kadar döşenir. Üzeri demir bir kapakla kapatılan tepsi, külün içine sürülür ve pişmeye bırakılır. Yarısı pişince üzerine bir miktar şerbet dökülür ve bu şekilde pişirme işlemi tamamlanır. Masaya hamur gibi ıslak, yapışkan bir tabaka hâlinde, inanılmaz ağırlıkta ve kösele gibi bir hâlde gelir.

Köylüler birçok talihsizlik yaşamış ve komad da bunlardan biri. Mutfakları gerçekten de son derece tuhaf. Eti çok tuzlu ve cips

gibi kurutulmuş şekilde yemeyi tercih ediyorlar. Bazıları eti yalnızca bu şekilde yediklerini söyledi. Yumurtaı ekseriyetle taş gibi sert olana kadar kaynatıyorlar. Ekşimedikçe sütte de sorun görmezler. Sıcak ve ağır ekmekten bir file yetecek kadar yerler. Tuzlu lahanadan, biberle pişirilmiş soğandan asla bıkmazlar. İnsanların bu kadar çok yiyip de yediklerinden bu kadar az faydalandıklarını hiç görmemiştim. Sulh zamanlarında ve hatta ayaklanmadan sonra zarar görmeyen köylerde yaşayanların çok daha iyi bir gıda tedariki var ve bunlar Karadağlı köylülerden hatta bazı Voyvodalardan bile daha iyi evlere sahip.

Aslında ayaklanmanın etkileri dışında, Karadağ'da ve Kosova vilayetinde karşılaştığım korkunç yoksulluğu hiçbir yerde görmedim. Ancak Karadağlılar süt ve mısır lapasıyla beslenerek güçlerini muhafaza ederken daha iyi gıda tedariki olan Makedonyalılar kronik bir hazımsızlıktan muzdarip ve içkiye çok düşkün. Çoğu zaman zil zurna sarhoş olana kadar içmeye alışkınlar. O kadar çok içerler ki içki olmadan yapamazlar. Bu şaşırtıcı bir durum değildir çünkü anneler emen bebeklere mastika içirirler ve küçük çocuklar mastikayı belirgin bir etkisi görülmeksizin kana kana içerler.

Dağlarda nasıl yaşadıklarını sorduğumda hemen hemen her zaman yeterince mastika alamadıklarını ve bu yoksunluğu şiddetli bir şekilde hissettiklerini söylediler.

Akşam yemeğinden sonra daha önce olduğu gibi mastika içip siyaset tartıştılar. Kimse savaş istemiyordu, Müslüman jandarma bile...

“Bir dahaki sefere herkes öldürülecek!” dedi.

“Ama...” dedi Ulah, “Yabancı bir devlet onları kurtarır. Yunanistan bir mucize eseri kurtulmuştu. Onlar neden kurtulmasın ki?”

O mucize hakkında hiçbir şey bilmiyordum ve bilmememe şaşıldılar. Türklerin, küçük bir kıza tecavüz edip öldürdükten sonra cesedini denize attığını, sonra Tanrı'nın rüzgâr estirmesiyle denizin, cesedi taşıyıp bozulmamış hâlde İngiltere kıyılarına sürüklediğini anlattılar. İngilizler kıyıya inip de ölü çocuğu bulunca dehşet içinde gidip durumu Krallarına anlatmışlar ve o da savaş gemilerini göndermiş. Böylece Yunanistan hürriyete kavuşmuş. Herkes hatta Müslümanlar bile bu hikâyeyi biliyor ve kesinlikle inanıyorlardı. Onların bu inançlarını sarsamazdım. İngiliz donanmasını aynı şekilde çağırma teşebbüsünden çekinmeyecek pek çok kişi olduğuna inandığımdan, batıl inanç kaynaklı bu hikâyenin İngiltere sahillerinde bu kadar iyi bilinmediğini umuyorum.

Hepsi bana çeşitli konsoloslara iletmem için mesajlar verdi; biri, hapiste olan oğluyla ilgili, diğeri çalınan domuzlarıyla... Danil de hiç giymediği on iki yeni gömleğinden söz etti. Jandarmalar ise maaşları hususunda yardımcı olması için İngiliz konsolosundan ricacı oldu.

Silah taşımanın verdiği sevinç bu eksikliği bir nebze telafi etse de daha yeni askere alınmış Hristiyan jandarmanın yalnızca iki aylık birikmiş alacağı vardı. Ancak Müslüman jandarmaların yedi aylık maaş alacakları vardı ve bu durumdan hiç hoşnut değillerdi. Hepsi, bir sonraki ayaklanmada Hristiyan jandarmaların yapması gereken en iyi şeyin ne olacağını tartıştı ve Müslüman'ın şaka gibi gördüğü şey olarak tüfeklerini alıp çekip gitmeye karar verdiler. Bir gece Sultan II. Abdülhamid'den bahsettik. Yanımda bulunanlar Sultan'ın Abdülaziz'i öldürdüğünü ve kardeşi Murad'ı tutuklattığını söyledi. Murad deli değildi ama Hristiyanlara karşı adil olmak istediği için hapsedilmişti. Abdülaziz'in intihar ettiğinin söylendiğini ifade ettim. Müslüman jandarma ve diğerleri bu fikre karşı çıktılar. Yardım

çığı attığı duyduduğı iyi biliniyormuş ancak saray muhafızları kapıları tutmuştu ve sessizlik çökene kadar kimsenin içeri girmesine izin verilmemişti. Danil büyükbabasının o sırada İstanbul'da olduğuna ve bunu, sarayı süpürmekle görevlendirilen adamlardan birinden duyduğuna yemin etti. Bir başka kanıt da Sultan'ın herkesi öldürebilecek olmasıydı; "Elbette!" dedi Danil. "Madem öyle, neden Abdülaziz'i öldürtmesin?"

Yeterince sohbet edince battaniyeme sarındım ve uyudum. Bazen tüm grup aynı odada uyurdu bazen de başka odalarda... Bu durum, kaç odamız olduğuna bağlıydı. Genelde daha yüksek mertebeli kişilerin bana refakat etmesinin uygun görüldüğüne inanıyorum.

Ev ev dolaşan avare tipleri, un bidonlarını, battaniyelerin tefişini, hastalık araştırmasını, köylerdeki sefaletin sıkıcı yeknesaklığını uzun uzadıya anlatmak okuyucuyu yorar. Bu sebeple gezinin daha çarpıcı olaylarından bahsedeceğim.

Dört köyde çiçek hastalığı vardı. Aşırı neredeyse hiç görmemiş bu topraklarda, beş yaşına gelmeden çiçek hastalığına yakalanıyorsunuz ve ya ölüyor ya da daha sonra bağışıklık kazanıyorsunuz. Hiçbir hekim bu uzak bölgeleri ziyaret etmiyor. Hastalığın yayılmasına mâni olmak için hiçbir tedbir alınmıyor. Aileler hastayla aynı battaniyeyi paylaşıyor. İlk başta ben de hastalık taşıyorum diye vicdanen rahatsız olmuştum ancak bu karışık durum içinde bir eksik veya bir fazla olmanın bir farkı olmayacağı neticesine vardım. Birkaç yetişkinde çiçek hastalığı vakası buldum, bunlarıki öldürücü türdeydi. Şuurları yarı açıktı ve bedenlerindeki kabarcıklar birbirleriyle birleşmişti. Salgın atlatılıyordu ve hastalıktan kurtulan çocuklar çiçek bozuğu izleri olduğu hâlde koşuşturmaya başlıyor ve iyileşiyorlardı.

Benim raporum üzerine hastalık bölgesine aşı yapmak üzere gönderilen doktor, bunun salgın olarak adlandırılmasının zor olduğunu söyledi; hiçbir yerde otuzdan fazla ölüme rastlanmamıştı. Willesden'de⁴ bir vaka olduğunu duyunca St. John's Wood⁵ otobüsüne binmekten korkan memleketimdeki insanları düşündüm ve tebessüm ettim.

Çiçek hastalığı takibinin gaddarca bir mizacı da vardı. Bir köyden ayrılırken rahibin karısına küçük bir bahşiş bırakmam istendi. "Zavallı kadın!" dediler "Küçük çocuklarından ikisi çiçek hastalığına yakalandı, biri öldü. Kendisi de yakalandı ve henüz iyileşmedi ama sizin akşam yemeğinizi kendi evinde pişirip sizin için buraya getirdi."

Yine bir keresinde bir evden kadının biri fırladı, beni kollarıyla sarmaladı ve kendisinden kurtulmaya çalışana kadar iki yanağımdan öptü. Üç çocuğu çiçek hastalığına yakalanmıştı ve bu sıcak karşılama onlara yardım etmem için bir çağrıydı.

Aşının daha bulunmadığı eski zamanlarda İngiltere'de olduğu gibi çocukların belirli bir kısmının bu hastalık yüzünden öleceği fikri kabul edilmiş bir gerçektir ve insanlar bu fikri kayıtsızca kabullenmişti. Hatta bir köyde şenlik havası bile vardı. Kırmızı bir kuşak ve tertemiz, beyaz bir fistan giymiş çok neşeli ve şık bir delikanlı, bir arkadaş grubuyla birlikte içeri girdiğinde ateşin etrafına daha yeni yerleşmiştik. Mahcup bir edayla bana bir bardak sıcak mastika ikram etti.

4 Londra'da bir semt.

5 St. John's Wood: Londra'da, Willesden semtinden 6 kilometre kadar uzaklıktaki bir semt. İngiliz kriketinin merkezi Lord' Cricket Ground'ın bulunduğu semttir.

“Al!” dedi Danil, “Bu delikanlı damattır. Onun sıhhatine içmelisin.”

On beşinde görünüyordu. Ama aslında on yedi yaşındaydı ve gelin de on beş...

Arkadaşları onunla şakalaşırken “Pek de gençlermiş.” dedim.

Danil filozofça bir tavırla, “Doğru, öyleler...” dedi, “Ama böyle daha iyi diyorlar. Daha yeni, yirmi çocuk çiçek hastalığından öldü. şimdi başkalarıyla devam edecek ama tabii yollardan.”

Sonra damat, Danil'in tercüme etmediği şakalar yaparak yanımızdan uzaklaştı.

Burada gelinler, Batı'daki gibi yüceltilmiş bir mevkiye sahip değil. Bir evde cicili bicili kıyafetler içinde genç bir kız vardı. Gümüş bir kemer ve kaba bir şekilde sırlanmış, ipe dizili eski Avusturya sikkeleri ona önemli kişi havası vermişti. Ama zavallı kız, kadınlar dâhil herkesi beklemek zorunda kaldı. İnsanın içini cızlatan bir tevazuyla ellerimizi öptü ve görebildiğim kadarıyla izin almadan oturmasına bile müsaade edilmedi.

“Ama tabii...” dedi Danil, “Bu kız gelinidir; daha birkaç aydır evliler!”

Arada sırada, eski Slav aile topluluklarının izlerini buldum. Bir keresinde, en revaçtaki Sırp ismi olan Miloş adını taşıyan bir adam, ailesinin altmış üç kişi olduğunu söyledi; köyün büyük kısmını bunlar teşkil ediyormuş. Ama bu bölgede mensup sayısı yirmi ila yirmi dokuz olan beş başka aile olduğunu da öğrendim.

Birçok köyün dehşet dolu bir hikâyesi vardı. Bu hususta hakikate ulaşmak çok zor çünkü tecrübelerime göre bu insanlar, herhangi bir kazançları olmadığında ve aslı astarı olmayan şeyler anlatmak istemediklerinde bile günlük hadiseleri bil-

dirmekte korkunç derecede yalan yanlış şeyler söylüyorlar. Doğru söylemenin ne olduğunu bilmeyen bu düşük zekâlı insanların kimseyi kandırmak gibi bir arzuları yok. Mesela genel itibarıyla “beş” dediklerinde “birkaç”, “yüz” dediklerinde ise çok sayıda demek istiyorlar. Ayrıca aynı cinayeti birkaç köyde, öldürülen kişinin arkadaşlarından farklı şekillerde işitebilir ve dikkatli olmazsanız öldürülenlerin sayısının dört olduğunu sanabilirsiniz.

İçinde cevap barındıran yönlendirici sorular sormaktan kaçındım ve sohbet sırasında ortaya dökülen bilgileri aklımda tuttum. Zikrettiğim sayıların doğruluğunu garanti etmiyorum ancak zalim bir asker grubunun her zamanki gibi zulmettiğine şüphe yoktu. Podmacheeni köyü, tecavüze uğrayıp karnı deşilmiş yirmi kadın da dâhil öldürülen kırk beş kişiyle listenin başındaydı. Köy kısmen yanmış ve tamamen yağmalanmıştı, kilise ise tahrip edilmişti. Ondan sonra çırılçıplak soyulup tecavüze uğramış on kadının olduğu Krani köyü geliyordu. Dört köy yakılmıştı ve ağır bir acıya katlanan Nakoleç köyü en kötü durumda olanlarıydı. Orada Müslümanlara ait bazı evlerden başka hiçbir şey kalmamıştı ve zavallı köy sakinleri, çamur ve saz kullanarak yaptıkları kulübelerde bağdaş kurarak oturmuş, İngiliz unu ve gölden tuttukları balıklarla hayatlarını sürdürüyorlardı. Bu felaketlere ilaveten yazdan beri köyün bitişiğinde bir grup asker kamp kurmuş ve atları için ahır olarak kiliseyi kullanıyorlardı.

Kilisenin durumu öylesine berbattı ki insanlar orayı görmeme izin verilip verilmemesi hususunda tereddüte düştüler. Daha evvel yardım müessesesinin bir çalışanı geri çevrilmişti.

Bazı askerler kilisenin girişinde çamaşır yıkıyordu. Jandarma onlara, kiliseyi görmeye geldiğimi söyledi. “Çabuk olmalarını söyle.” dedim ve kısa bir gecikmeden sonra kilisenin kapıla-

rını benim girmem için açtılar. Kilise sadece at gübresi dolu değildi, başka şekillerde de kirletilmişti ve neredeyse tümüyle harap olmuştu. Vandallar ulaşabildikleri tüm aziz fresklerinin gözlerini oymaktan bile geri durmamıştı.

Ulah olan jandarma kepini çıkardı ve kapının etrafında toplanıp öfkeli gözlerle bize bakan bir grup askerın önünde cesaretle istavroz çıkardı. Kilise, kelimelerle tarif edilemeyecek kadar berbat bir hâldeydi.

Galiba ilk önce Müslüman jandarma konuştu.

“Hanımefendiye söyleyin...” dedi hevesli bir şekilde, “Bizi buna onlar mecbur bıraktı, yoksa hepimiz öldürülebilirdik. Onları korkutmak için böyle yapmalıyız. Hepimizi öldürüp topraklarımızı alacaklardı.”

Ortama yoğun bir gerginlik hissi hâkim oldu. Etrafa bakar bakmaz kiliseden çıktım. Dışarıda komutan ve memnuniyetsizliği her hâlimden belli başka biri vardı ama hiçbir şey söylemedi ve aniden dönüp oradan ayrıldı. Bana refakat eden jandarmalar atları sulamaya gitti, ben de rahibin kulübesine girdim.

Birkaç adam benimle konuşmak için orada bekliyordu. Askerlerden korkuyorlardı ve onları oradan uzaklaştırmamı rica ettiler. Onları şiddet tatbik etmekle suçlamadılar ancak kurumaya bırakılan çamaşırları çaldıklarını ve yanmaktan kurtarılmış birkaç kötü kıyafetin kaybolduğunu söylediler. (Danil on iki gömleğinden burada söz etti). Bir gün hep birlikte katledilmekten korkuyorlardı. Kilisenin durumu rapor edilecek kadar kötüydü ama kimse bana subayın da bu işi yapan askerî birliğin de adını söyleyemedi. Ancak sonradan öğrendim ve Rus Konsolosluğu konuyu üstlendi. Subayın oradan başka yere tayin edildiğini sanıyorum.

Kiliseler ağır hasarlıydı ve görünen o ki Müslüman jandarmasının kilise tahrip etmenin manevi etkisi hakkındaki fikri doğruduydu. Halk bundan derinden etkilenmişti. Kiliseler onarılıp takdis edilinceye kadar bütün dinî faaliyetler sekteye uğramıştı. Kiliselerde ibadet etmek imkânsızdı.

“Dinî merasimler bir odada yapılamaz mı?” diye sordum.

Rahip şaşırmişti. Kesinlikle imkânsız olduğunu söyledi. Uygun teçhizat olmadan hiçbir şey yapılamazmış.

Açıkça görülüyordu ki Hristiyanlık burada tamamen, rahip tarafından icra edilen merasimden ve Müslümanlığa yönelik bir nefretten ibaretti.

Bu evlerin hiçbirinde bir aziz resmi görmedim. Sırpların, Karadağlıların ve Ortodoks Arnavutların evlerinde çok göze çarpan ikonlar ve kandiller burada yoktu. İnsanlar Mesih'e veya azizlere yakarmıyor, yemek vakitlerinde yahut gece istirahat çekilmeden önce istavroz çıkarmıyordu. Ortodoks köylülerin genellikle belirgin bir özelliği olan dinî coşkuya sahip değillerdi. Anlaşılan o ki taktıkları muskalara her şeyden fazla inanıyorlardı. Bunlardan bazıları çok tuhaftı. Bu tuhaf olanlardan birisi yeşil camdan bir kalpten, iki pembe boncuktan ve bir İngiliz sikkesinden oluşmaktaydı.

İlk Slav misyoner rahiplerinden biri olan Aziz German'ın adını taşıyan German'da⁶ dokuz günlük yolculuğun en neşeli kısmını yaşadık. Bu köy, padişahın annesine ait bir çiftlikti. Kısmen yağmalanmıştı ve kilise zarar görmemişti. Danyel, burada tüm hızıyla devam etmekte olan festivalin, “suyla bir

6 German: Makedonya'da, Rankovce belediyesi sınırları içerisinde kuzey sınırına çok yakın konumda bir köy.

şeyler yapmış olan Aziz Yuhanna onuruna” olduğunu söyledi. En sık kıyafetlerini giymiş neşe içindeki insanlar kiliseden tören alayı şeklinde geldiler, kadınlar güzelce örülmüş hasır çıkırıklar taşıyordu ve biz de onları vadiye doğru takip ediyorduk. Müslüman jandarma gelmemeyi düşünüyordu ama Ulah olan jandarma onu ikna etti.

Dondurucu, sert bir soğuk vardı ve beyaz bir sis ilginç manzarayı bozdu. Mavi ve altın renkli cübbe giyen rahip donmuş kıyıları arasında bulanık akan küçük dereyi kutsadı. Dereye bir haç attı, suya ilk giren kişi olmak isteyen yetişkin erkekler ve genç oğlanlar arasında büyük bir mücadele yaşandı. Kadınlar çıkırıklarını suya daldırdı ve herkes kutsal suyla üç kez istavroz çıkardı. Ulah yüksek sesle yapılan çağrılara karşılık vererek çılgınca suya koştu ve sırlıklam olmuş fesini benim için suyla doldurmuş hâlde geri döndü. İstavroz çıkardım ve bu hareketim grubun çok hoşuna gitti. Ulah suyun geri kalanını Müslüman yoldaşının üzerine attı, o da bunu sakince karşıladı.

Resne'ye döndükten kısa bir süre sonra hırslı genç bir gazetecinin bir İngiliz gazetesinde, Müslüman arkadaşlarının çizmelerini siyaha boyayan Hristiyan jandarmanın perişan hâle getirilmesini yazdığı bir haber okudum. Hiç kimse tarafından siyaha boyanmış jandarma çizmesi gördüğümü hatırlamıyorum ve bana refakat eden Hristiyan jandarmaların hepsi çok neşeliydi ama gazete yazıhanelerinden bakıldığında her şey çok farklı görünüyordu.

Rahip bir kazanı doldurdu ve yürüyerek köye geri döndük. Köyde rahibin beni kutsamak istediğini söylediler. Çok memnun olacağımı söyledim ama hiçbir şey olmadı. Sonradan anlaşıldı ki benim ve babamın adını öğrenene kadar beni kutsayamazmış. İsimleri verdim; birkaç kelime mırıldandı, bir demet kuru fesleğeni (kutsal “vasilikon”) hafifçe dokundura-

rak yüzüme kutsal suyu sürdü; beni haçla kutsadı, öpmem için haçı uzattı, su kabına bir madenî para bıraktım ve merasim tamamlandı. Biz oradan uzaklaşırken Ulah olan jandarma muzaffer bir edayla silahının namlusuna sokuşturduğu bir demet kutsal fesleğen taşıyordu.

Genel gidişat Rambî'de tersine dönmüştü. Burası karma bir köydü ve köyün yarısını oluşturan Müslümanların evleri, cami hariç olmak üzere Hristiyanlar tarafından yağmalanmış ve yakılmıştı. Daha sonra Müslümanlar, Hristiyanların evlerini yağmalayarak misillemede bulunmuştu ancak herhangi kimseye kötü muamele yapıldığına dair bir bilgi verilmedi bana. Görünen o ki burası çok müreffeh bir yermiş. Bir zamanlar devletin yerel makamı durumundaymış. Muhtarın evi gerçekten çok güzeldi ve maddi kaybının 1.000 sterlin olduğunu tahmin ediyordu. Bu rakama, kaybolan iki altın sikke kolye de dâhilmiş. Bu evde bana çok kibar davranan ve kahve pişiren, fişeklik kuşanmış esrarengiz bir Arnavut vardı. Çaktırmadan onu sordum.

“O iyi bir Türk'tür.” dediler. “Evin sahibi burada yaşaması için ona para veriyor ve karnını doyuruyor. Evi yakılmaktan koruyor. Bütün arkadaşları da burada yemek yemeye gelir. Ama artık ev sahibinin neredeyse hiç parası kalmadı ve ne yapacağını bilmiyor. O Türk'e gitmesini söylese ev ertesi gün yakılabilir.”

Ben oradan ayrılırken evin en iyi odasına, silahlı ve av köpekli, iyi giyimli üç genç yerleşiyordu. Yolculuğumuzda böyle pek çok kişiyle tanıştık. Sonra Hristiyanlar dediler ki: “Bugün odun toplamaya cesaret edemiyoruz. Türkler av partisine çıktı. Bizi vururlar, sonra da kaza olduğunu söylerler.” Ama böyle bir şeyin vuku bulduğunu hiç duymadım.

Gölün kıyısında bana harika bir manzara göreceğimi söylemişlerdi; o çevrenin harika manzaralarındanmış. Marko'nun



Nivtza'da bir köy muhtarının evinde

atının toynak izlerinin bulunduğu bölgeymiş! Marko'nun kim olduğunu biliyor muydum acaba? Bir zamanlar büyük bir kralmış ve kanatlı bir ata binermiş. Bu bölgenin son Sırp hükümdarı, Sırp türkülerinin cesur ve çok beğenilen kahramanı Marko Kraliyeviç⁷ (XIV. yüzyıl) hâlâ akıllarda. Hem Hristiyan hem de Müslüman jandarma, onun kahramanlıklarını biliyorlardı. Görülmeye değer bir sahneydi (Kanatlı bir at üzerinde, Orta Çağ savaşçısına uygun bir arka plan). Şaratz sihirli bir at olduğu için ayak izleri toynak izine hiç benzemezmiş.

Gölün karşı kıyısındaki yıkık dökük küçük bir balıkçı köyü olan Nivitza'ya⁸ taşlı bir dağ yolundan varmaya çabaladık. Buradaki insanlar ayaklanma esnasında Grad Adası'na kaçmışlar kaçmasına da köy yağmalanmış, balık avı teçhizatları yok edilmiş ve çiçek salgını patlak vermişti. Büyük sıkıntı içindeydiler. Sapa ve sefil bir yerdin ancak şaşırtıcı derecede iyi durumda olan büyük ve yeni bir kilisesi vardı. Kilisenin gümüş şamdanları ve sunak levhası çalınmıştı ama bunun dışında dokunulmamıştı. İnsanlar coşkuyla bir gün Rus konsolosu olan o büyük ve iyi kalpli adamın bazı arkadaşlarıyla birlikte buraya kuş avlamaya geldiğini söyledi. Burada bir hafta kalmış, onlara cömertçe para vermiş ve kendilerine bir kiliseleri olmasını isteyip istemediklerini sormuş. İşte bu kilise, o kili-seymiş. Konsolos şüphesiz son derece zengin olmalıydı.

Adayı ziyaret etmemi ve oradaki harabe kiliseleri görmemi rica ettiler. Rahip ertesi sabah benimle geleceğine söz verdi,

7 Marko Kraliyeviç: Kendisinden I. Bölümün sonlarında ve II. Bölümün başlarında söz edilmiş Sırp hükümdarı.

8 Nivitza (Nivica) köyü günümüzde üç devletin paylaştığı Prespa Gölü'nün Arnavutluk kısmında yer alan Gilloboçeni (Glomboç) köyünün yakınındaydı. Nivitza günümüzde mevcut olmayan bir köydür.

ben de gölü geçme işini ayarlayıp atları kıydan gönderdim. Yolculuk vakti geldiğinde maalesef rüzgâr çok sert esiyordu ve göl büyük dalgalarla çalkalanıyordu. Öyle çok korkutucu değildi ancak kayıkla gidilecek kadar emniyetli de değildi. Hiç kimse, fazladan para için bile suya açılmaya cesaret edemedi. Büyük hayal kırıklığına uğramıştım ve isteksizce geldiğim yoldan geri dönmek mecburiyetinde kaldım yani köyleri listeledikten sonra adayı keşfetmek için hemen Resne'den geri dönecektim. Ama kısmet olmadı.

Köylerdeki çocuklar ilginç masallar anlattılar. Ayaklanmayı canlandırdılar ve ebeveynleri de bunu tuhaf bir şekilde eğlenceli buldu. Bir yerde dört yaşında küçücük bir çocuk doğruca jandarmaların yanına geldi ve bir fişek istedi. Fişegi ciddiyetle elindeki, silah niyetine kullandığı sopanın kabzasına sıkıştırdı, emir üzerine tek dizinin üzerine çöktü ve sopayı sert bir şekilde omuzuna dayadı.

Dedesı “*Oganj bit!*” (Ateş!) diye bağırdı ve çocuk bir minderın arkasına atlayıp oradan bize nişan aldı.

Ona bu numarayı mahallî çete lideri Arsov öğretmişti ve bunu, orada bulunanların hayranlığını kazanana kadar defalarca tekrarladı. Onunla konuşmamız bittikten sonra bile odayı esraren-giz bir edayla dolaşmaya devam etti ve jandarma fişegi geri alıp fişekliğine koyana kadar farklı noktalardan silahını üzerimize doğrultmaya devam etti.

Zavallı küçük “*oganj bit!*”; babası vurulmuştu, annesi de oldukça yoksuldu. Onu kendi memleketime götürmek için neredeyse gönüllü oluyordum. Ama komşu köyde bana hemencecik “teyzeciğim” deyip kucağımda uyuyakalan küçük bir kız vardı ve neredeyse onu da alacaktım. Danil o kızı çok sevmiştir ve tüm konuşmalarını tercüme etti.

Küçük kız Türklerin çok yaramaz insanlar olduğunu ve yeni kırmızı çoraplarıyla annesinin ona diktiği küçük gömleği çaldıklarını söyledi. Şimdi acayip acayip çoraplar giymek mecburiyetindeydi ve bu hususta çok kızgındı. Türkler tekrar gelirse onlara çok sert vuracaktı. Onlar evlerini yakmışlardı ve babası onu yeniden inşa etmeye gitmişti ama Türkler, gurur duyduğu yeni küpelerini çalmasın diye küçük kız şimdi olduğu yerde kalacaktı.

Çok sayıda çocuğu evlat edinmem istendi. Türklerin olmadığı bir yere götürüp karınlarını iyice doyurursam onlara dilediğim dini öğretebilirdim. Memnuniyetle söyleyebilirim ki bu talihsiz yavrucakların bir kısmı Rahip E. Haskell tarafından Selanik'te bu amaçla açılan yetimhanede kendilerine bir yer ve mükemmel bir eğitim imkânı buldu.

Seyahatimizin tümü oldukça dehşet vericiydi ve listemdeki son yer olan Pretor en sefil durumdakilerden birisiydi. Küçük, pis bir yerdı ve tümüyle yağmalanmıştı. En iyi durumdaki evin bile camı penceresi yoktu, zemininde çukurlar ve çatısında baca gibi büyük bir delik vardı. Çökmüş, beli bükük, yaşlı bir adam olan ev sahibi kapının yanındaki bir noktayı işaret etti. Orası, karısının vurulduğu yermiş. Kanı merdivenlerden aşağıya akmış. Kadın hemencecik ölmüş. Sonra canlarını kurtarmak için kaçmak mecburiyetinde kalmışlar ve karısını gömmeye vakitleri olmamış. Üç ay sonra geri döndüklerinde adam onun kemiklerini toplayıp gömmüş ama üzüntülü bir şekilde birinin kemikleri kırıldığını ilave etti. Şikâyetle bulunmadı; sadece olayı anlattı ve benden de herkese anlatmamı istedi. Burada herkes büyük bir korku içindeydi. Vergi tahsilatı başlamıştı. Yakılan köyler vergiden muaf tutuldu ancak ayaklanmanın neden olduğu masrafları telafi için vergiler diğer her yerde yükseltildi; inek vergisi, inek başına senelik 10 kuruşa ve domuz vergisi ise 12,5

kuruşa (iki şilin altı peni) ıktı çünkü sadece Hristiyanlar domuz beslerdi. Zavallı Danil'in dediği gibi tam olarak kastettiği şey bu olmasa da '*ici seulement les cochons sont Chrétiens*' (Burada sadece domuzlar Hristiyan'dır.) Burada, yakınlarında hiçbir yol bulunmayan köylerde kişi başına iki şilin ve on peni "*yol vergisi*" almak gibi zalim bir espri anlayışı söz konusu. Neredeyse tüm malları yağmalanan zavallı sefil insanlar, kendilerine tahakkuk eden vergileri ödeyemedikleri için jandarmalar gelip vergiyi tahsil edecek diye korku içindeydiler. Hıçkırma hıçkırma ağlayarak gelen bir kadın, vergi tahsildarlarına çocuklarını vermeyi teklif ettiğini çünkü onlardan başka bir şeyi olmadığını söyledi. Yaşlı ve kör bir başkası, sonbaharda askerlerin bütün yulaflarını atları için aldıkları ve şimdi de o yulaf lar için vergi ödemesi gerektiğini söyledi.

Gece olduğunda iki koruyucu meleğim varken köyde kimse nin uyumaya cesaret edemediğini gördüm, bu yüzden onları kendi yanına almaktan başka yapılacak bir şey yoktu. Bu daha önce bir kez olmuştu. Çok medeniydiler ve uyuduğumu sandıkları zaman gelip kibarca ayaklarını örttüler. Ama Ulah gök gürlütüsü gibi horluyordu ve Müslüman, aklına geldikçe kalkıp kahve yapıyordu. Yani durumum bir köpek kulübesinde uyumak kadar huzurluydu. Sonunda uyuduğumda hafif bir dokunuşla uyandım; Müslüman, bana yaptığı bir fincan kahveyle başımda dikiliyordu. Saat üç buçuktu! Homurdandım ve tekrar uyudum ama nazik yaratık beni saat beşte yine uyandırdı. İki de uyanıktı, bu yüzden uyumaya çalışmak beyhudeydi. Ocağa odun yığdı ve ikisi ateşin yanında sigaralarını tüttürdü. Dondurucu bir soğuk vardı ve kocaman baca deliğinden parlayan yıldızları görebiliyorduk. Uykumu alamamdan endişe ettiklerini söylediler ama kısa sürede bu tür şeylere alışmıştım. Kışlada bir ay geçirsem ve bir de Martini

tüfeğim olsa mükemmel bir jandarma olurum. Sonra ateşin yanında Müslüman'ın, Danil'in tercümanlığı vasıtasıyla bana anlatacakları olduğunu söyledi.

Müslüman'ın, eşkiya yatağı olmakla meşhur bir yer olan kasa-basından gelen harika bir arkadaşı (Müslüman bir Arnavut) vardı. Bu kişi yıllarca Resne yakınlarında yaşamıştı. Ayaklanma gerçekleştiğinde, her zaman Hristiyanların dostu olduğunu ve onları terk etmeyeceğini söylemiş. Arsov'un çetesine katılmış, yiğitçe savaşmış ve bir sürü mesaj taşımış. Müslüman olduğu için yetkililer ondan şüphelenmemiş. Sonunda çeteyle birlikte sınırı geçip kaçmış. Devlet onun yaptıklarını öğrenmiş, üç küçük çocuğunu yakalamış ve bildirilen tarihe kadar ortaya çıkmazsa çocukların boğazını kesmekle tehdit etmiş. Bunun üzerine geri dönüp teslim olmuş, Asya'ya sürgün edilmiş ve tüm mal varlığına el konulmuş. Şimdi karısı ve çocukları Resne yakınlarında saklanıyormuş, tamamen yardımlarla geçiniyorlarmış ve korkunç derecede yardıma muhtaçlarmış. Onlara yardım edecek miydim? Jandarma safça, Müslüman olduklarını ancak Hristiyan gibi davrandıklarını söyledi. Onlara yardım edilmesini çok istiyordu. Rutubetli, gri şafağın aydınlığı duvarlardaki deliklerden içeri girene kadar bu konuda konuştuk ve ekmek ve tam demlenmemiş mastikayla kahvaltı ettikten sonra hiçbir söz vermeden keskin, buz gibi rüzgârlı bir havada Resne'ye geri döndük. Sekiz gündür kıyafetlerimi değiştirmedığım için Resne'ye vardığımda leş gibiydi ama bir an evvel Ohri'ye gitmem istendiğini öğrendim ama yapılacak o kadar çok şey vardı ki bu tür tali işleri akşama ertelemek mecburiyetinde kaldım.

Resne'dekiler jandarmanın hikâyesini tamamen teyit etti ve yardımda bulunulmasını istediler. Kadını ve çocukları görmek istedim ama bunun imkânsız olduğu söylendi; ziyaretim şüphe uyandırmış. Ertesi gün jandarma, yanında numune

kabilinden pejmürde bir çocukla geldi. Çocuğa kadının adını sordum, söyledi ama listemize yazmamamı rica etti, zira masumane bir şekilde söylediği gibi inzibat kim olduğunu öğrenemilirdi. Hristiyan çalışanlarımızdan hiçbiri, yardım olarak vereceklerimizin kaybolacağından zerre kadar korkmuyordu, bu nedenle yardımları dağıtma işi Müslüman jandarmaya bırakıldı. O da bağınaz bir destekçisi olduğu hükümet öğrenmesin diye akşam gelip teslim aldı.

Hristiyanlar bu davaya yardım etmemi istedi. Hemen ardından çok farklı bir talep geldi; listeden iki ismi silmem istendi. Bu iki isim listeye ben gelmeden önce eklenmişti ve bir kez erzak almıştı ama casustular ve artık listede olmamalıydılar. Bu iki kişi Arsov'un çetesindeydiler ve Bulgaristan'a gitmeden evvel, silahları gömmek için onunla birlikte gitmişlerdi. Gece çeteyle birlikte ayrıldılar ama karanlıkta geri geldiler; ertesi gün de müdür ve birkaç askerle birlikte kasabayı terk ederken görüldüler. Çetenin bu yolculuğunun maliyeti yüz on beş tüfek olmuştu. Arsov, firar ettiklerinden ve söz konusu iki kişiden şüphelendiğine dair bir mesaj gönderdi ancak iş çoktan bitmişti.

“Merak ediyorum,” dedi, yerime geçmek üzere gelen adam, “acaba yaşıyorlar mıdır?”

“Mösyö,” dedi Danil ciddiyetle, “Artık burada bunu yapabilecek kimse yok. Ama daha sonra, sana yemin ederim bu iş yapılacak. Tabii olarak.”

Bir aydan uzun bir süredir bölgedeydim ve Resne'den ve ilgilendiğim tüm insanlardan ayrıldığı ve bilhassa Grad Adası'nı ziyaret etmekten vazgeçtiğim için üzgündüm. Ama bana acilen ihtiyaç duyuluyordu ve ertesi gün Ohri'ye gitmek üzere ayrıldım.

VIII. Ohri

*Hepsi bunun Gece ve Gündüzlerle Dama Tahtası
Kaderin insanla taşlar için oynadığı yer:
Bir oraya bir buraya hamle eder, mat eder ve öldürür.⁹*

Ohri bir tepenin yamacında yer alır ve gölün kıyıları boyunca uzanır; bu acıyla dolu memlekette yer almış olmasaydı Avrupa'nın yarısı, yabani ihtişamıyla eşi benzeri olmayan fevkalade bir güzelliğe sahip bu gölü görmek için buraya akın ederdi. Karla kaplı dağlarının mor ve gümüş renkli ihtişamı, berrak sularının pırıltısının üzerinde leylak rengi bir pus içinde solup kayboluyordu. Onun etkileyici görkemi insanın hayal gücünü ele geçiriyor ve coşkun anlarda, yandaki kayalıklara cefa içinde minik şapeller oyarak bu efsunlu suların üzerinde yalnız yaşayıp ölen meçhul şahsiyetlere dair bir yakınlık uyandırıyor. Şarkılardaki ak perinin dağlardan gelen çığlığını duyduğuma şaşırمامam gereken zamanlar oldu; kayıkçının anlattığı iki kardeşin hikâyesi, kayaların yapısını jeolojiden daha iyi izah ediyordu:

O dağın yamacında yıllar önce bir adam yaşarmış, kim bilir ne zamandan beri? Çok zenginmiş. Yüzlerce koyunu varmış; kimisi binlerce diyor. Adam ölünce koyunları, aralarında paylaşılmak üzere iki oğluna kalmış. Ama büyük kardeş çok fena bir adammış. Bütün en iyi koyunları alıp az sayıdaki cılız

9 Bu dizeler Ömer Hayyam'dan -Rubaiyyat- alıntıdır.

koyunu kardeşine vermiş. O vakit Tanrı büyük kardeşe öfkelenmiş ve onun sürüsünü kısırlıkla cezalandırmış ama küçük kardeşin koyunlarının hepsi ikiz doğurmuş. Kısa süre sonra, büyük kardeşin sürüsü, küçük kardeşin sürüsünden daha küçük hâle düşmüş. Büyük kardeş öfkeli bir hâlde kardeşini çağırıp sürüleri değiş tokuş etmeyi talep etmiş; küçük kardeş ise bu talebi reddetmiş. Sonra tepenizde gördüğünüz büyük kayanın ucunda dövüşmüşler. Her ikisi de ölene kadar bütün gün dövüşmüşler; kanları kayalıklardan göle akmış ve kayalar o günden bugüne herkesin görebileceği gibi kırmızı.

“Keşke burası başka bir devletin idaresinde olsaydı, bu göl ne kadar güzel olurdu!” diye içini çekti yol arkadaşım; “Renkli ışıkları ve şeridi olan bir vapurumuz olabilirdi!”

Sezar’ın hakkı Sezar’a verilmeli; Sultan’a minnettar olduğum bir husus var, tek bir husus: O hüküm sürdüğü sürece, seyahat eden bir turistin bu memleketin iç kısımlarına ulaşabileceği bir yol, konaklayıp “*arri*” oynayabileceği bir otel hiçbir vakit olmayacak.

Ohri şehri, vasat ve sefil bir yerdir. Evler, yeni olmalarına rağmen garip bir Orta Çağ görünümüne sahiptir; çünkü üst katları ahşap ve bağdadi sıvadan yapılmış geniş cumbalı olduğundan dar sokaklarda insanlar sokağın karşısındaki komşularıyla neredeyse el sıkışabilir vaziyettedir. Diğer yandan, umumiyetle XIX. yüzyıl tarzındaki evler apar topar inşa edilmiş hâldedir. Ahşap ve sıva işleri gayet özensizdir ve çabucak dökülüp dağılır. Burası fakir bir yerdir; nadiren tamirat yapılır ve modern yıkıntılar her tarafta ziyan olur gider. Sokaklara gelince yamaçtaki Hristiyan mahallesindeki sokaklar dik, dar ve eğri büğrüdür; gelişigüzel bir araya getirilip sıkıştırılmış tuhaf şekilli taşlardan müteşekkil, engebeli alelade bir Türk yol döşemesidir. Burada yağmur bardaktan boşanırcasına yağar. Öyle olunca da her türden çöp hızla sokağa dökülür ve pis kokulu seller hâlinde göle iner. İn-

sanlar yağmurdan sonra bu bulanık ve sarı suyu (hekimin hoş bir şekilde adlandırdığı gibi: “*la soupe dysenterique*” -dizanteri çorbası-) içerler. Ohri'deki ölüm oranının Londra'nın yaklaşık dört katı olması şaşırtıcı değildir. Yol kenarlarında berbat su yollarıyla geçmiş asırlara ait tüm pis kokuların ruhunun sindiği kapkara, tarif edilemez izbeler mevcut; çünkü burası çok eski bir yerleşim yeridir ve bütün Balkan milletleri haset dolu bir şevkle burada hak iddia etmektedir. Öyle ki örneğin Bulgarların, Büyük Bulgar İmparatorluğu dönemine ait pis bir kokuyu bile vereceğinden şüpheliyim.

Neredeyse pencereden dışarı her göz atışınızda bunu siyasi bir amaçla yaptığınızdan şüphelenilen bir kasabadır burası; bu kasabada her bir taraf, diğerleri hakkındaki “hakikati” (yani korkunç hikâyeleri) size anlatarak fikirlerinizin “peşin hükümlü” olmasına mâni olmaya çalışır. “*Toprak açlığı*” hususunun daha iyi çalışılıp müşahede edilebileceği bir başka yer bilmiyorum. Resne'deyken hep diken üstündeydim. Ohri'de ise mücadelenin göbeğinde bulunmanın canlandırıcı hissini yaşadım.

Etraftaki her yer bir sefalet cehennemiydi! İnce bir sükûnet kabuğu üzerinde yaşıyorduk; bu kabuğun altında yanar korkusuyla hiçbir gücün parmaklarını sokmaya cesaret edemediği, kadim çağlara ait tutkuların ve hararetle irki nefretlerden meydana gelen bir lav yatağı kaynıyordu. Arkadaşlarımdan özür dileyerek itiraf etmeliyim ki Avrupalı arkadaşlarıma veya kitaplara hiç ihtiyaç duymadığım çok ilgi çekici bir konumdu bu. Biri bana bir George Meredith¹⁰ ve bir Maeterlinck¹¹ kitabı ödünç verdi ancak bunlar, etrafımdaki insanlardan oluşan bel-

10 George Meredith: (1828-1909) İngiliz romancı ve şair.

11 Maurice Maeterlinck: (1862-1949) Belçikalı yazar; roman ve tiyatro eserleriyle tanınmıştır.

gelerle kıyaslandığında, bir yığın okunmaya değmeyen seyreltilmiş saçmalıktı. Çevredeki ıstırabın altında yatan sebeplerin incelenmesi, yaşamaya değer tek şey gibi görünüyordu; geçici de olsa bir ferahlık sağlıyordu ama kanserli bir ur üzerine bant yapıştırmaktan başka bir şey değildi.

Rusya ile Japonya arasındaki harp henüz ilan edilmemiş olsa da günbegün yaklaşıyordu. Dört yaz mevsimi boyunca Balkan Yarımadası'nda dolaşmış ve Rusya'nın bıraktığı yeni izlere rastlamıştım. Yakın Doğu'nun yakın tarihinin, Uzak Doğu ile zaruri mücadele mevzuuyla irtibatlı olduğuna inanıyordum ve neredeyse acımasız bir ruhla hangisinin ilk kanı akıtacağını görmek için bekledim.

Ohri fevkalade bir hâlde olayların göbeğindedir. Yarımada'da hüküm süren herkese sırayla ait oldu; önce Makedonyalı Philip ve Büyük İskender'e daha sonra da Via Egnatia¹² üzerinde önemli bir istasyon olduğu sırada Roma'ya. Evet, Roma artık Ohri üzerinde bir iddia sahibi değil ancak burası, Avusturya'nın Selanik istikametindeki muhtemel yürüyüş güzergâhı içinde yer alıyor ve İtalya kendi çıkarlarının yanı sıra Arnavutların çıkarlarını da hasetle gözetiyor. İtalya çok yakın bir geçmişte bu bölgeye büyük bir maharetle kendi jandarma zabıtlarını yerleştirmiş ve hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın o anki planlarına mâni olmuştur. Böylece her iki ülkenin de Avrupa'ya, ıslahat planının başında İtalyan bir general bulunmasından hazzetmediklerini yüksek sesle ifade etmelerine sebebiyet vermiştir.

12 Via Egnatia (Egnatia Yolu): MÖ II. yüzyılda Roma Devleti tarafından inşa edilmiş ve İliya, Makedonya ve Trakya bölgelerinden geçen, Adriyatik'i İstanbul ve Çanakkale boğazlarına bağlayan yolun ismidir.

Ohri daha sonra Bizans İmparatorluğu'na dâhil edildi. Sonra da Simeon'un¹³ Büyük Bulgaristan'ının bir parçası oldu. Hatta on yedi yıl boyunca Samuel'in Batı Bulgaristan'ının başkenti ve Bulgar Patriğinin ikametgâhıydı. Bu nedenle Bulgarlar¹⁴, Ohri'nin ayan beyan Bulgar olduğunu söylerler. "Ama sonra biz aldık onu." der Rumlar, "Büyük Bulgaristan'ınızı parçaladık, patrikliğinizi yok ettik. Burada tekrar tesis edilemedi. Ohri ayan beyan Yunan'dır."

Hatta Normanlar da Ohri'yi kısa bir müddet ellerinde tuttular. Ohri'nin eski sahiplerinden olup da artık onu arzulamayan millet olarak kendilerini gayet özel kılıyorlar. Gördüğüm yerler arasında kirlilik itibarıyla Ohri'ye en çok benzeyenlerin Normandiya'nın küçük kasabaları olduğunu bilselerdi eminim Ohri'yi severlerdi.

Ohri daha sonra Epir Despotluğu'na geçti; Kuzey Arnavutluk ile birlikte bu prenslik modern Arnavut iştiyaklarına ziyadesiyle tekabül ediyordu; ne de olsa Balkanlar'da her şey eski tas eski hamam. John Asen ortaya çıktı ve tüm bölgeyi, despotu ve hepsini, kendi Bulgar-Ulah İmparatorluğu'na kattı. Ardından Ohri Yarımada'da geriye kalanların neredeyse tamamıyla birlikte Sırp oldu. Sırp İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra

13 Simeon: Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun ilk Hristiyan hükümdarı Boris Mihail'in oğlu.

14 Ohri günümüzde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin bir şehridir. Osmanlı zamanında Bulgar denilen bu millet günümüzde kendilerini Makedon olarak tanımlar ve Bulgar olarak anılmaktan hiç hoşlanmaz. Bunun tarihi, VMRO (İç Makedon Devrimci Örgütü) olarak adlandırılan ve günümüzde bu adda partisi de bulunan Makedonya'nın bağımsızlığı için ilk çıkan 1903 İlinden Ayaklanmasına kadar gider. VMRO örgütü daha sonra "Makedonya Bulgaristan'ın bir parçasıdır" ve bunun aksine "Makedonya Makedonyalılarıdır" diyenler olarak ikiye ayrılmış ve birbirleriyle öldüresiye savaşımıştır.

bile kıymetli Marko Kraliyeviç'in hükümranlılığının bir parçası oldu. Ohri günümüze kadar ulaşabilmek için Kara Yorgi'nin¹⁵ (Kara Corce) emrinde Sırbistan'ın hürriyeti için savaşan bir çete reisi çıkardı. Dahası, Bulgarlar gelmeden önce Slavlar oradaydı. Ohri bu sebeple ayan beyan Sırlara aittir. Ama daha evvelki bir iddiayı mevzubahis edersek İliiryalılar herkes-ten önce oradaydı. Bu nedenle Ohri onların soyundan gelen Arnavutlara aittir. Ayrıca Ohri büyük Ali Paşa tarafından elde tutulmuş ve tahkim edilmiştir. Gördüğümüz gibi Slav gücü zayıfladığında Arnavutlar sürüldükleri topraklara geri dönüp yayıldılar ve yeniden güç kazandılar. Ohri o zamandan beri az veya çok Arnavutlara ait oldu ve pek yakın bir vakte kadar hem Ohri hem de Prespa gezginler tarafından haklı olarak Arnavut gölleri olarak tanımlandı.

İddia sahiplerinin her birisinin Ohri'ye dair görüşü gayet açıktır ancak başka hiç kimse bunu kabul etmeyecektir. Bu arada, iddia sahibi milletler bu konuda mutabık oluncaya kadar Ohri Sultanı'ndır. Ohri sakinlerinin yarısından fazlası Müslüman ve ekseriyetle Arnavut'tur; mülkiyet hakkı bu mevzudaki en önemli esastır. Bunca kan dökülmese acayip olurdu zaten. Bölgenin başının propagandadan döndüğüne şahitlik ederim. Kimseden geri kalmış olmamak için Ulahların bile burada kendilerine ait bir kiliseleri (bir Rum kilisesi) var. Sevgili küçük Ulahlar! Toprak iddiasında bulunmazlar ancak gittikleri her yere küçük

15 Kara Corce (Kara Yorgi): Rusya desteğiyle Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirilmiş Birinci Sırp Ayaklanması'nın (1804-1813) lideridir. 1813'te isyan bastırılınca Avusturya'ya kaçar. Daha sonra 1817'de Sırbistan'a geri döndüğünde rakibi Prenş Miloş Obrenoviç tarafından öldürtülür. Çocukları ve ailesi Karacorceviç hanedanı olarak Sırbistan'ın sonraki döneminde etkinliklerini sürdürmüş 1945'e kadar zaman zaman krallığı yöneten hanedan olmuşlardır.

okullar dikmeye devam ederler, kimse de onların nihai olarak hangi tarafta oynamaya niyetlendiklerini bilmez. Bu arada Ulahlar, kendi memleketindeki İrlandalıların reyleri kadar ilginç ve kıymetlidirler, herkes hararetle “Tanrı aşkına Ulahlarla didişmemize yol açma!” der. Sultan bile hükümrânlığının Hristiyan tebaası arasındaki farklılıklar sayesinde kaim olduğunun farkında olarak son dönemde Ulahlara yakınlık duymuş ve onların propagandalarını teşvik etmiştir. İşin içinde para olduğu için Ulahların sayısının artmasını umabiliriz. Misal senelerce Bulgar iken şimdi kendisinin aslen bir Ulah olduğunu keşfeden bir rahip duydum. Ulahların rahiplerine bir hayli ücret ödediği hesaba katılırsa bu keşif onun için büyük kısmetti.¹⁶

Ulahlar rüzgârın hangi yönden estiğini tayin ederken civarda tuhaf işler sürdürmüşlerdir. İsyân sırasında Bulgarlar için bir miktar postacılık yaptılar ancak Arnavutlar ve Türklerle münasebetlerini bir hayli iyi tuttular ve zannımca nihayetinde Arnavutluk’u destekleyip Arnavutların yanında duracaklardır.

Tarih ve siyasetin bu çalkantılı hâli Ohri’ye has değildir. Balkanlar’da rastgele bir kişinin memleketinde önem arz eden herhangi bir şehirde bu vaziyet bazı farklılıklarla aynıdır. Bu vaziyet devam ederken herhangi bir ticari müessese için emek veya para harcamanın kimseye faydası yoktur. Halk, Bay Micawber¹⁷ gibi hep “bir şeylerin çıkıvermesini bekleyerek” yaşıyor ve tabii olarak da morali giderek daha fazla bozuluyor.

16 1 Şubat 1905’te Türk hükümeti Ulahların kendi dillerinin kullanıldığı bir kiliseye sahip olmalarına izin verdi. Bu onları siyasi olarak Rumlar ve Bulgarlarla aynı seviyeye getiriyor ve bunun Balkan siyasetinde belirgin bir etkisi olması muhtemeldir. (Edith Durham)

17 Mr. Micawber: Wilkins Micawber, Charles Dickens’ın David Copperfield isimli romanının bir karakteridir ve “bir şeyler çıkıverir” şeklindeki iyimser tutumla özdeşleştirilmiştir.



Ohri'deki Ayasofya Kilisesi Osmanlı zamanında
cami olarak da hizmet vermişti

Ohri herkesin hasetle hak iddia ettiği bazı antik eserlere sahiptir. Tepenin zirvesinde, Aziz Kliment'in naaşının defnedildiği, kırmızı tuğlalı eski Bizans yapısı olan Aziz Kliment kilisesi var. Selanik'ten gelip Hristiyanlığı bu yabancı topraklara taşıyan ve Slavları Hristiyanlaştıran yedi gezgin rahipten biriydi. Yoldaşları da çok uzakta değil. Aziz Naum gölün diğer ucunda yatmakta; Aziz Naum'un yıkık kilisesi göl kıyısındadır ve Aziz Spaso'nun (veya Erasmo) kayaya oyulmuş şapeli, diğerlerinin hatırasını yaşatıp Slavların medeniyetlerini öncelikle Yunanistan'a borçlu oldukları hakikatine şahitlik etmektedir.

Kilisenin VII. yüzyıldan kalma bir Bulgar yapısı olduğuna dair bir hikâye duyunca çok şaşırdım. Kilise ise Orta Çağ'a has, XII. veya XIII. yüzyıldan daha eski değil gibi görünüyordu ancak yazıtları okumak için lüzumlu bilgiye sahip değildim. Mamafih Almanlar her şeyi bilirler. Önemli bir arkeolojik çalışmadan bir tercümeyle sonradan gün yüzüne çıkardım. "Bu kilise Andronikos Paleologos¹⁸ ile Irene, Justiniana Prima ve tüm Bulgaristan'ın başpiskoposu Makarios zamanında 1331'de inşa edildi (yoksa yeniden inşa mı?)" Muhtemelen yeniden inşa edilmişti ve duvarlardaki mermer parçaları ve "Ravenna altıklı" sundurmanın bazı payandaları da daha evvelki yapıya aitti.

Justiniana Prima Slav kanından olan Justinianus'un¹⁹ doğum yeriydi. Burası bir başpiskoposun ve bir valinin makamıydı. Konumu tam olarak bilinmemektedir. Kimileri Justiniana Prima'yı, Ohri ile veya Struga şehri ile özdeşleştirir, kimileri

18 II. Andronikos Paleologos: 1282-1328 arası hüküm sürmüş Bizans imparatorudur. (Irene ise İmparator'un eşinin ismidir).

19 I. Justinianus: (482-565). Büyük Jüstinien olarak da bilinir. 527-565 arası hüküm sürmüş Bizans imparatoru.

ise onu Sofya yakınlarındaki Köstendil olarak mevzilendirir.²⁰ “Justiniana Prima” isminin bu kitabede geçmesi ve piskopos unvanı içerisinde Bulgaristan’dan önce gelmesi çok ilgi çekicidir. Kilisenin kıymetli eski bir kütüphanesi olduğu, bilhassa mevcudiyeti çok uzun yıllara dayanan bir el yazması mukaddes metne sahip olduğu rivayet edilir; bu metnin bir incelemesi, Ohri’deki kilisede Bulgar lisanının Rumca üzerine tekrar hâkim olup olmadığı hususunda Von Hahn’ı şüpheye sürükledi.

Özellikle eski Slav kitaplarını görmek için can atıyordum. Geliğim ilk hafta izin için başvurduğum ancak hem piskoposun hem de sekreterinin bu konuda zorluk çıkmayacağını söylemelerine rağmen her hafta çocukça bahanelerle baştan savıldım; neticede sadece kataloğu görebileceğim söylendi. Kütüphaneye alakalı öyle bir rivayet vardı ki en nihayetinde kütüphanenin veya onun Slavca kısmının diğer pek çok şey gibi gizlice St. Petersburg’a nakledilip nakledilmediğini ve hatta yakın zamanlarda onu gören birisinin olup olmadığını merak ettim.

Aşağıda, gölün civarında, bir minareyle tahrif edilip ziyadesiyle yok edilmiş Ohri’nin eski katedrali Hagia Sofia’nın bakiyesi durmaktadır. Justinianus tarafından yaptırılan ve İstanbul’daki Ayasofya’yla çağdaş birçok mabetten biri olduğu hususunun hakikatinden emin değilim ancak kilisenin şimdi cami olarak kullanılan gövdesi şüphesiz çok eskidir ve zemin döşemesinde Bizans kartalları görünmektedir.

Beni kabul eden Hoca, bir taştan süzülen mucizevi bir yağdan ve büyük bir belaya uğrama korkusuyla kimsenin girmeye ce-

20 Arkeolojik çalışmalarla Justiniana Prima şehrinin Kuzey Makedonya’da bugünkü Taor yakınında olduğu ortaya çıkarılmıştır. Şehir, MS 535’te İmparator I. Justinian tarafından kurulmuştur. İmparator bu şehre Selanik Başpiskoposluğundan bağımsız Başpiskoposluk vermiştir.

saret edemediği çatıdan bahsetti. Öyle görünüyor ki tepedeki küçük bir kaleyi savunan Hristiyan bir hayalet buraya musallat olmuş. Belki de her iki keramet yapının eskiden kilise olarak kullanılmasıyla irtibatlıydı. Kalan birkaç fresk parçası da hiçbir şey nakledemeyecek kadar soluk vaziyettedir. Hoca ayrıca beni ziyaret etmeye gönüllü oldu ama korktu; çünkü mevcut vaziyette bir Müslümanın bir Hristiyanla ahbap olması emniyetli değildi. Kabahat Hristiyanlara çok kötü davranan Türklerdeydi. Sergilediği bu hassasiyet ona verilecek bahşışı artırma niyeti mi taşıyordu yoksa samimi miydi, bilmiyorum.

Kilisenin batı ucunda ana gövdeye eklenen büyük yapı sonradan eklenmiş gibi görünmektedir. Tuğla üzerine yazılmış büyük harflerle uzun bir Yunanca yazıt duvarı süslüyordu ve şu şekilde deşifre edilmiştir: “Bu meskeni dikerken o, Moesi²¹ ahalisine ilahi olarak vahyedilen nizamı her hâliyle öğretti.” Moesia, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Romalı adı olduğundan bu bina Slavlar için yapılmış ilk misyoner okullarından biri olmalıdır. Askerî depo olarak kullanıldığı için içine giremedim. Kasabanın batısındaki tepede harap bir cami, bariz bir biçimde çok eski bir kiliseye ait olduğu görülen harabeler ve bunun üzerinde Orta Çağ'dan kalma canlı görünümlü, kırmızı tuğladan yapılmış bir kilise bulunmaktadır. Bana göre bu binaların hiçbiri Duşan dönemine ait değil.

Ohri'deki tarihî eserlerin sonuncusu ve en ihtilafı olanı, geçmişte onu kara saldırılarına karşı muhafaza eden büyük surlar

21 Bir Balkan aşireti; kuzeyini Tuna Nehri'nin, batı sınırını Drina Nehri'nin, güney sınırını Balkan Dağları'nın ve doğusunu Karadeniz'in oluşturduğu bölgede yaşadıkları düşünülmektedir. Bu isim aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun bu sınırlar içinde tanımladığı eyaletinin ismi olmuştur.

ve kaledir. Devasa ve görkemli bu yapılar yuvarlak kuleleri, iri kare payandaları ve beşik tonozlu geçitleriyle büyük intizamsız gri taşlardan inşa edilmişlerdir. Hiçbir yerde de yapılış tarihini belirten bir kitabe bulunmuyordu. Üstüme sinmiş hastane kokusunu (iyodoform) dağıtmak için günlük yürüyüşüme çıktım ve garnizonun yerleştiği doğu kısmı ve girilmesi yasaklanmış bölge hariç bu harabenin her tarafına tırmandım, girip çıktım ve inceledim. Tepenin yüksekliği, göl kenarındaki konumu ve çok dik yamaçları, buranın müstahkem mevki olarak seçilmesi için kâfiydi ve burası Roma günlerinden beri tahkim edilmişti. Boué kırklı yıllarda kalenin doğusunda iki Roma heykeli ve bir Latince kitabe bulmuştu. Mevcut binaların çoğu muhtemelen Orta Çağ'dan kalma ve Ohri'nin bir süre Batı Bulgaristan'ın başkenti olduğu XI. yüzyılın başında yapılmıştır. Ancak böylesine önemli bir yer, burayı zapt eden her fatih tarafından güçlendirilmiş olmalıdır ve mevcut harabeler şüphesiz kısmen Sırp, Türk ve Arnavut hükümlerine aittir.

Kaba ve intizamsız duvar işçiliği umumiyetle Sırbistan'da bulunan Uzhitz²² kalesi ve Çar Lazar'ın Kruşevats'ta bulunan kulesindeki gibidir. Aziz Kliment Kilisesi için anlatıldığı gibi buranın da VII. yüzyıl Bulgar eseri olduğunu rivayet eden Bulgar hikâyesi ancak mimarlık ve başka şeyler hakkında daha öğrenecek çok şeyi olan bir millet tarafından uydurulabilir.

Bulgar piskoposunu bir ziyaretimde masasında süs olarak Gotik tarzı büyük bir kilisenin beyaz şekerden yapılmış güdubet bir taklidi vardı. Bunun, İstanbul'daki Eksarhlık kilisesinin hatasız bir modeli olduğunu söyledi. Yeni oyuncuğuna öylesine sevinmişti ki kilisenin tamamen demirden yapıldığı-

22 Günümüzde Sırbistan'da Uzice (Ujitse okunur) adını taşıyan şehir Osmanlı'da Öziçe olarak literatüre girmiştir.

nı ve tüm İngiltere'de bir emsalinin olmadığını söylediğinde kabul ettim ve "Allah muhafaza!" diye eklemedim. Demirden kiliseler inşa etme fikrinin diğer milletler arasında sadece Bulgaristan'da doğduğunu ifade etti ve başka bir örnek veremeyeceğim hususunda benimle iddialaştı.

Ona sıradan oluklu demir işlerinden bahsettim ama onların bunun gibi fevkalade olmadıklarını da izah ettim çünkü duygularını incitmek istemiyordum. Ama başka bir demir yapıdan söz edildiğinde itidalini kaybetti.

İngilizce bilen sekreteri, "Majesteleri söylediklerinizin pek de doğru olmadığını söylüyor. Diğer hiçbir ülkede demirden inşa edilmiş başka bir kilise görülmemiştir." dedi.

Bu bir cephe taarruzuydu ama münakaşa etmek istemedim; Bulgarların elinden, dökme demirden yapılmış taklit Gotik yapıya baktım ve bir "terakki" alegorisi gördüm. Doğu toprağına vakitsiz ekilen Batılı fikirlere yazık ki yazık! Balkan milletlerinin belki de en büyük hasımları, onları acele ettirmek isteyen iyi niyetli şahıslardır.

Ohri'ye varışımından bir hafta sonra şu aşıkardı: Bulgarlar dışındaki tüm taraflar, İngiliz yardım çalışmalarının, Büyük Britanya'nın nihai olarak Bulgar iddialarını destekleyeceği manasına geldiği hususunda endişeliydiler. Rumlar ve Sırlar, kendilerinin Bulgar idaresine teslim edilmeleri taktirde Türklerin yanında bulunacaklarına dair kesin kararlarını söylemekte gecikmediler; çünkü böyle olduğunda her hâlükârda haklarını alma umudunu taşıyacaklardı. Yunanlar, eğer bu toprağı kendileri sahip olamayacaksa Sırların sahip olmasını tercih ederlerdi ve Sırlar da benzer şekilde Yunanlara itiraz etmezlerdi.

Sırp lar beni coşkuyla karşıladılar; onları “anladığımı” söylediler ve Aziz Sava²³ ziyafetinde bir Sırp grubunun ortasında okul çocuklarıyla birlikte fotoğrafımı çektiler. Fotoğrafın, üzerinde “Ekselansları” yazan bir kopyası hâlâ bendedir. Aziz Sava’nın babası Aziz Stefan türbesinde yapılan bu ritüelde bulunan tek kişi bendim ve bu, benim için iftihar edilecek bir başarıydı.

Bir Yunan bana Yunanların bu fotoğraf sebebiyle çok memnun olduklarını söyledi ancak kısa bir süre sonra Bulgarların bundan memnun olmadığı anlaşıldı. Bulgarlar beni ziyaret ettiklerinde fotoğrafı görmek isterlerdi, görünce de homurdanırlardı. Bulgar tarafının her ne olursa olsun müttefik olmaları gereken Sırp larla karşı bu hasmane tavırları beni ziyadesiyle tiksindirdi.

Faal bir Sırp öğretmen bana, “Çocuklara vatanperver Sırp lar olmayı öğretiyorum.” demişti. “Aileleri Sırp’tır ve çocuklarının da Sırp olmasını istiyorlar ama ne yazık ki burası sadece bir ilkokul. Tahsilini tamamlamak için başka bir yere gitmeye gücü yetmeyenler, Bulgar okulunda okumak mecburiyetindedirler. Orada ise onlara Bulgar oldukları öğretiler. Bu, çok üzücü.”

Bulgar vatanperver Petrov, “O okulda sana kaç Sırp çocuk olduğunu söylediler?” diye sordu ve alaycı bir şekilde güldü.

“Öğretmenin çocukları hariç hepsi Bulgar.” dedi. “Petrov kendisinin bir Bulgar olduğunu söylüyor!” diye bağırıyor deli divane bir hâlde Rum olan Aşil. “Hayır, değil! O bir Rum ama o çok fena bir adam. Bazı Rumların öldürülmesiyle irtibatlı olduğundan neredeyse eminiz. O zamandan beri Bulgar olduğunu söylüyor.”

23 Aziz Sava: (1174-1236). Sırp Prens, Ortodoks keşiş. Nemanya hanedanının kurucusu Stefan Nemanya’nın oğlu. Sırp ların ilk başpiskoposu olarak İstanbul Patriği tarafından tanındı. Sonradan Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından “Aziz” ilan edildi.

Aşil hakkında da dediler ki: “Ah hayır! O esasen bir Rum değil ama gördüğünüz gibi tahsilini Atina’da yaptı. Şimdi elbette, ziyadesiyle bir Yunan. Amerikan Koleji’ne gitmemiş olsaydım ben de öyle olurdu. Ben hakikaten Arnavut’um ama Ortodoks kilisesi mensubu olduğum için pasaportumda Rum olarak tanımlanıyorum; yani doğrusunu istersen tüm Ortodoks Arnavutlar böyle tanımlanıyor. Sözde ‘Rumlar’ın büyük bir kısmıysa esasen Arnavut’tur.”

Yukarıda bahsedilen ihtiyar Petrov’a gelince beni çok eğlendirdi. Onu tanımanıza vesile olmak isterim. Tam bir komedi karakteri gibidir.

İşte karşınızda ihtiyar P.: Şişman, gevşek, coşkun, kendini beğenmiş ve büyük bir vatanperver.²⁴ Kendisini davaya adanmış ve bunun için her şeyi yapmaya hazır bir zat ama oradaki günlerimizin sonlarına doğru, yardım görevlilerinden birinin kaybettiğini söylediği ve tam değerinin tazmin edilmesini istediği eski bir dizgin yüzünden her gün bana musallat oldu. İhtiyar P.’nin babası, elli yıl evvel Ohri’nin müreffeh günlerinde iyi para kazanmış ve Sofya’da da mülkü olan varlıklı bir adamdı. İhtiyar P. babasının servetini har vurup harman savurarak bitirir ve geçimin çok ucuz olduğu Ohri’de yaşamaya başlar. İhtiyar P.’nin oğlu, babasının yolundan giderek işe yaramaz birisi olup çıkar, çalışma hayatına fotoğrafçılıkla başlar ve akabinde Sırbistan’da gezgin bir oyuncu olarak dolaşır. Bir gün mektup yazarak babasından daha fazla para ister. Zaten hayli miktar harcamıştır, ihtiyar P. de daha fazlasını vermeyi kabul etmez. Bunun üzerine oğul elinde teskere (seyahat izni) olmaksızın Ohri’ye döner.

24 Yazarın burada “P” kısaltmasını başlangıç cümlesinde sözünü ettiği ve kendisini bir Bulgar vatanseveri olarak tanımlayan “ihtiyar Petrov” için kullandığı anlaşılmaktadır.

Teskeresiz gelmenin elbette cezası da kesilmiştir. İhtiyar P. cezayı ödemeyi reddeder.

Jandarmalar oğulu tutuklar. Sokakta durdurulan oğul, intikam için ant içer ve baba ocağını yakıp yıkmaya yemin eder. Oğul yemin ederken götürülür. Bunun üzerine ihtiyar P. ciddi bir korku içinde aceleyle kendisinin ve mensubu olduğu cemiye-tin azimle aleyhine çalıştığı hükûmetin temsilcisi kaymakama koşar ve hiçbir şartla oğlunu Ohri'de serbest bırakılmamasını; mahpusluğu sona erdiğinde babasını öldüremeyeceği uzak bir yerde serbest kalması için rica eder. Kaymakam nazik bir biçimde buna razı olur. Osmanlı devletinde mahkûmların ihtiyaçları az da olsa karşılanır. Ailelerinin onlara giysi ve ilave yiyecek sağlaması âdettendir. İhtiyar P. tabi ki böyle bir şey yapmayı reddetmişti. Birkaç gün sonra ona rastladığımda gayet iyi vaziyetteydi ve her zamanki gibi şen şakrak geziyordu. Vatanperverliğine rağmen aile içi kavgalarını hasmına ifşa etmekten hicap duymamıştı. Kaymakamın muhafazası altında, zamanın rağbet gören vatanperverlik şarkısını keyifle mırıldanmaya devam ediyordu. Aslında bu, kendisinin ve diğerlerinin “vatanperverliklerini” teşhir etmenin yegâne yoluymuştu ve yetkililer şarkıyı, “onları eğlendiriyor ve bize de zararı dokunmuyor” diye sakince dinliyorlar.

Denk geldiğim “vatanperver Bulgarlar” hususunda her yerde bahtsızdım. Ohri eğer benim olsaydı onu bağışlayacağım en son milletin Bulgarlar olacağına kesin kanaat getirmiştım. Kültürlü ve nazik Arnavut kaymakam, “konak”ta oturup bu hayvanat bahçesini hatırı sayılır bir zarafetle idare ediyordu. Avrupalıların müdahalesine itiraz edip bazı beyanatlarından tamamen tasdiklemediğini anladım da yardım çalışmaları için bize her türlü kolaylığı sağladı. Bu yardım çalışmalarını tasdik etmesi de pek mümkün değildi çünkü her Arnavut, geçmişte olduğu

gibi gelecekte de Ohri'nin kendisinin olacağını umut eder; aynı sebeple yüksek sesle ilan edilen Bulgar savını Arnavutların tasdiklemesi de mümkün değildi. Köylülerin herhangi bir şikâyeti varsa yardım görevlilerine değil doğrudan kendisine gelmeleri gerektiğini söyledi. “Le bon Dieu”²⁵ gibi ona gün boyu herkes erişilebilirdi ve makul her dinde olduğu gibi bir aracı rahibe artık lüzum yoktu.

Osmanlı'daki piskoposlar daha çok insan avcısıydılar ve bir piskopos yerleştirmek de her grubun en esaslı gayesidir. Bulgaristan yaklaşık on iki yıl önce Ohri'ye birisini yerleştirdi bu nedenle tüm Hristiyan hizipler arasında Bulgar cemaati şimdi en büyüğüdür. Çalışmam tamamen buna bağlıydı; benim o cemaatin hem liderleriyle hem de alt kademeleriyle temasını sağladı. Zikrettiğim alt kademeler, yardım temini için her gün binamıza geliyordu, bense hastanede de onlardan mesul idim.

Bayan Brailsford tarafından yaralılar için tesis edilmiş hastanenin mesuliyeti ve kasabadaki tüm hasta mültecilerin ziyaret edilmesi zamanımın çoğunu alıyordu. Cerrahlık siyaset kadar ilginç olabilir ve hastalıklarla boğuşmak Türklerin hakkından gelmek kadar heyecan verici olabilir. Hastanede umumiyetle karşılaştığımız iltihaplı silah yaraları benim için bir hayli yeni bir tecrübeydi ve onları çok etkileyici buluyordum. Mamafih, ahalinin ekseriyetine hitap etmediği için onların örf ve âdetlerine ışık tutması hariç, hastane işi burada çokça ihmal ediliyordu. Ama Atina'da tahsil görmüş genç Rum hekimimizin beceri ve azmini takdir etmeyi bir borç bilirim. Hastalar, pek farkında olmasalar da onun yorulmak bilmeyen nezareti ve tedavisine bir hayli borçlular.

25 Le ben Dieu (Fransızca): “Yüce Tanrı”.

Burada, Resne civarında da olduğu gibi Hristiyan köylüler arasında müzmin bir hazımsızlık rahatsızlığı yaygındı. Mebzul miktarda tüketilen alkol hesaba katılmasa bile sıcak ekmek, kırmızıbiber, çiğ lahana ve ekşi yemek tutkusu bu vaziyeti izah etmeye kâfidir. Söylediklerine göre ekşi gıda düşkünlüğü, çeşni olarak kullanılan oksalik asidi seyrelten bir etkendir. Her gün, özellikle pazarın kurulduğu günlerde “hekimo”yu görmek için ayaktan hasta geliyordu ve “karnım ağrıyor” ifadesi onların her zamanki şikâyetleriydi. “Karnınız ne kadar süredir ağrıyor?” sorusuna verilen cevaplar ise “her zaman”, “on beş yıldır” veya “dört beş yıldır” diye değişirdi. Beslenmeleriyle alakalı hepsi de benzer izahlarda bulunurdu ve bunu değiştirmeleri tavsiye edildiğindeyse kızarlardı.

Sıraca ve tüberküloz hastalıkları çok yaygındı; boyun ve koltuk altlarında şişen ve patlayan apseler, diz ve diğer eklemlerde zarsız tümörler ve umumiyetle el ve ayaklarda çok sayıda hastalıklı kemik vakası... Bunlar çoğunlukla kesip çıkarma dışında bir çare bırakmayacak kadar ilerlemiş seviyelerdeydi ve bu tavsiyeyi kimse duymak bile istemiyordu. Kafa kesmenin yaygın olduğu Türk topraklarında, bunun, skandal korkusu olmadan icra edilebilecek tek yol olduğuna inanıyorum. Haddinden fazla kalabalığın meydana getirdiği pislik -çünkü on yirmi kişi bir odaya doluşabiliyorsa aynı odada uyumakta da bir mahzur görmezler ve bu mecburiyetten değil tercihten kaynaklanır- ve hastalıklı topluluklar arası evlilikler, Hristiyan köylüler arasında Türklerde yarattığından çok daha fazla tahribat yaratıyor.

İnsanlar morarmış uzuvlarını ve rahatsız edici yumruları muhafaza etmekte ısrar ederlerdi. Ama bir köşede oturup yavaş yavaş zehirlenerek ölmelerine rağmen hiçbir şey onları bir uzuvlarından veya bir parçalarından ayrılmaya ikna edemezdi. Ampütasyon tavsiye edildiğinde tüm akrabalar feryat figan ederler. Aksi

takdirde öleceği söylendiğinde, *kısmet*'iyse ölsün diye haykırarlardı, hasta da bunu tekrarlardı. Zavallı sefil, umumiyetle bir yük hayvanı üzerinde, bir günlük uzun bir yolculukla gelirdi ve yapabildiğimiz yegâne şey dönüş yolluğunu ödemektir. Ölümü her daim sakatlanmaya tercih ederlerdi. Tahammülü bir hayli zor bir sahnedir: uzun, cılız ve solgun; siyah ve hüznü gözleri yuvalarına çökmüş bir adam, iki eliyle rengi bozulmuş ve iltihaplı uzvuna yapışarak kirli bir kulübenin zeminine külçe gibi çökmüş ve “*Leh! Leh! Leh!* Bırakın öleyim! Bırakın öleyim!” diyerek ağlarken arkadaşları koro hâlinde onun çevresinde hayıflanırdı. Böyle birkaç vaka hatırlıyorum.

Bir gün kambur bir kadın çıkageldi. Onun için hiçbir şey yapamayacağımızı söylediğimizde çok üzüldü ve gözyaşlarına boğuldu. Şaşırılmıştım çünkü muhtemelen çocukluktan kalma bir omurilik hastalığı vakasıydı.

Onu iyileştiremezsek kocasının onu boşayacağını izah etti. Bunun nasıl mümkün olabileceğini sorduğumda küçük bir ücret mukabilinde piskopostan boşanma izni temin edilebildiğini söylediler. Kadın hizmetlilerin hiçbirisi bunu tuhaf karşılıyor gibi görünmüyordu ve bu hadise, faziletsiz tabiata sahip piskoposlar hakkında bir dizi hikâyenin peyda olmasına sebep oluyordu.

Açıklayamadığım garip bir batıl inanç da yaralıların balık yemesinin ölümcül olduğu inancıdır. Eğer yerse yara katiyen iyileşmezmiş. Gölden muhteşem alabalık tutulurdu. Ama yaralılarımızdan hiçbiri ona dokunmaya cesaret edemezdi. İki kişi de aynı sebeple ördek eti yemeyi reddetti. Çoğu muska takardı. Bir çocuk eski bir gümüş Slav parası takıyordu, onu satın almak istedim. Satmaktan korktuğu için ailesine danıştı. Gümüş paranın çocuktan katiyen ayrılmaması hükmüne vardılar. Merak ettiğim için bir fiyat vermelerini istedim. Ce-

vapları benim için şaşırtıcıydı: Pek çok insana şifa olduğu için hiçbir şartla onu satmayacaklardı.

Parmağa yüzük takma hususunda da bazı tuhaf âdetleri vardır. Erkek kardeşi olan köylü kadınları yüzüğü ilk parmağa takar; erkek kardeşi olmayanlarsa orta parmağa takarlar. Bunun önemli olduğunu düşünürler ancak evlilik yüzüklerinin hangi parmağa takılması icap ettiğine dair hususi bir örf yok gibiydi.

Evlilik, muallak ve istikrarsız bir münasebet olmaya meyilliydi; birçok kadın yıllardır kocalarından haber alamamıştı, kocaları iş aramak için Romanya veya Bulgaristan'a gitmişti. Hepsinin tekrar evlendiği ve bir daha geri gelmeyecekleri farz ediliyordu. Ancak kadınlara boşanma izni verilmediği için onlar kocalarının yaptığını yapamıyordu. Hastanede hizmetli olarak çalışan kadınların hepsi bu güç vaziyetteydiler ve bu vaziyetlerine dayanarak küçük çocukların samimiyeti ve sebatıyla neredeyse her gün benden kendilerine hediyeler vermemi istediler. Onların iptidai zihinleri, çocuksu bir basitlik ve hayvani kurnazlığın tuhaf bir bileşimiydi ancak arkasında zekâ olmadığı için başarısız olma eğilimindeki bir kurnazlıktı. Bu durumu tetkik etmek beni ziyadesiyle eğlendirdi. Beklenmedik bir saatte yanlarına uğradığımda neredeyse her defasında onlara “öyle yapmamaları gerektiğini söylemek” mecburiyetinde kaldım. Bana önce, öyle yapmadıklarını; ikincisinde, hep öyle yaptıklarını; üçüncüsünde, öyle yapmalarını onlara hekimin söylediğini; dördüncüsünde, kendilerine verilen talimatı anlamadıklarını söylediler. Nihayetinde de ben vardığımda verilen talimatı yerine getirmek üzere olduklarını söylerlerdi. Sonra da hepimiz gülerdik çünkü ifşa olmalarına hiç aldırış etmiyorlardı ve sonunda talimatın gerekleri yerine getirilirdi. Öğrenemiyor oluşları dikkat çekiciydi. Doktor, ucunda musluk bulunan, kaçuk hortumlu alelade bir şırınga kullanırdı. Beş ay boyunca

her gün kullanıldı ancak musluğun açık mı yoksa kapalı mı olduğunu idrak etmeyi bırakın, musluğu nasıl kapatacaklarını öğrenmeyi bile başaramadılar. Keskin bir göz üzerlerinde olmadığı müddetçe, onu mütemadiyen musluk açıkken doldurdular ve sonra da çığlık çığlığa “Dur! Yapma!” diye haykırarak seyreltilmiş karboliği sağa sola fıskırttılar.

Kaplumbağa zekâsına sahip gibiydiler ve beyinleri çıkarılıp alınsa bile refleks olarak soğan haşlamaya devam edebileceklerine inanmaya başladım.

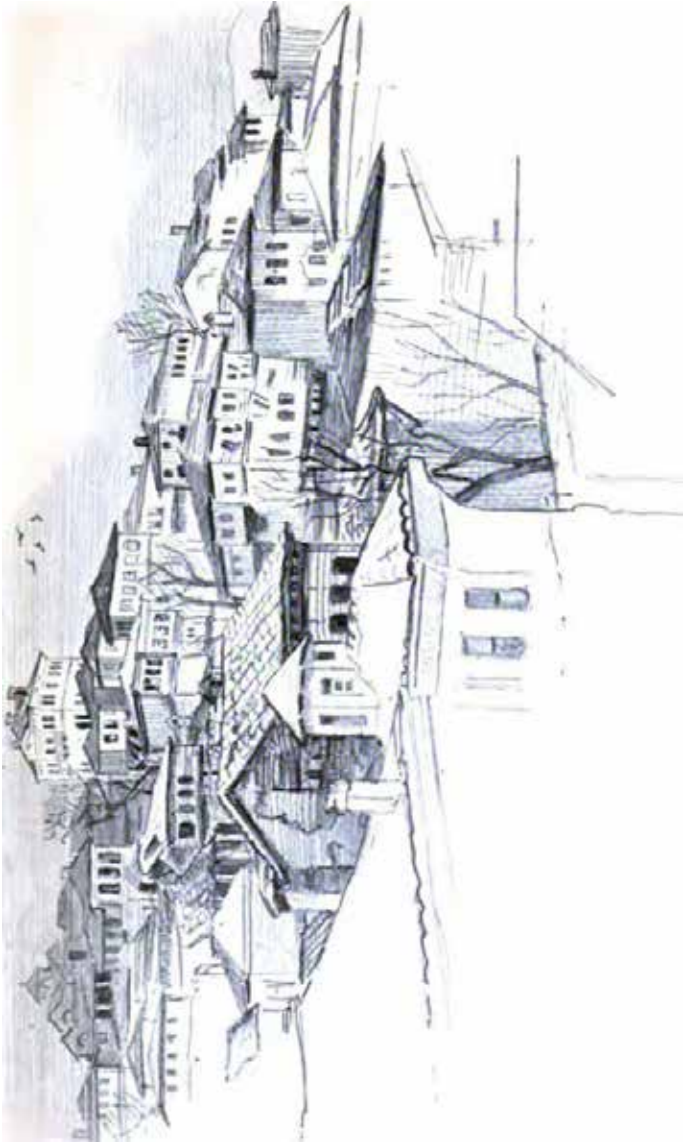
Başınızdand atmanızın bir manası yoktur çünkü onlar makul ortalama numunelerdir. Yerli ahali inatçı olabilirdi ama İngiliz de öyleydi; ısrarlı gayretlerle odaları temizlettim, bandajları kaynattırdım, pislikleri attırdım, kokuları kireç kaymağı ile hafiflettirdim ve hoş bir iyodoform atmosferi temin ettim. Ama bu ancak günlük bir uğraşla mümkün oluyordu.

Ben geldikten on gün sonra bir telaşe oldu. Bütün koğuş (hastalar) greve gitti ve koğuşun bir daha temizlenmeyeceğini söylediler. Pencere bile açılmayacaktı. Baş hizmetli Vasilika bile hastaların tarafındaydı. “Odanın temizlenmesinden hoşlanmadılar” dedi; “Bu, alışık olmadıkları bir şey ve bundan sonra koğuşun sadece hafifçe süpürülmesine karar vermişler.” Bir teferruatın atlandığına işaret ettim; çok fazla gevezelik ediyorlardı. Hastalar terk etmekle tehdit ettiler. Gidebileceklerini söyledim ve hemen temizlik işlemlerini başlattım. Elbette hiçbiri gitmedi. Vasilika'nın odasındaki ateşin etrafına mutlu bir vaziyette oturdular; kıymet verdikleri o ağır ahır kokusundan kurtulduk ve bir daha da grev yapmadılar.

Hastalara hastane içinde emniyetli bir vaziyette müdahale edilebilirdi ancak kasabada ayakta tedavi gören hastalarla meşgul olmak çok daha zor bir işti. Eğer vaziyetleri çok kötüyse onlara

günde bir kereden fazla uğramak mecburiyetindeydim. Çünkü bu insanlar, tıpkı hayvanlar gibi kendilerini hasta hissettiklerinde yemek yemek için hiç çaba sarf etmiyorlar ve yakınları da onların yemek yemesi için hiçbir teşebbüste bulunmuyorlar, zafiyetten ölmeye bırakıyorlardı. Yardım etmek için hastanın başını bile kaldırmazlardı. Bana, hastanın yiyeceğe hakikaten ihtiyacı olmadığını kanıtlamak için ağzına bir şey dökerler ve boğulur gibi tıkanıldığında hem hasta hem de yakınları bir zafer edasıyla bana onun ölmek üzere olduğunun teminatını vermiş oluyorlardı. Etrafta dolaşıp insanları çiğ yumurta, süt, et suyu vs. ile canlandırmalıydim. İngiltere’de bir yumurtayı çırpıp hasta birine vermek basit bir iştir. Ancak burada hiç kimsenin içinde yumurta çırpacak kap kacağı yoktur. Bütün aile, suyu ağızlığı olan büyük bir toprak testiden içer ve yemeğini büyük bir kâseden yedi. Ne fincanı ne bardağı ne de küçük leğenleri vardı. Parmaklar, büyük bir çakı ve büyük tahta kaşıklar masadaki yegâne aletlerdir ve bense lüzumlu “teçhizat” için etrafa bakınmalıydım.

Bütün bunların ortasındaki komik unsur ise hoş kürk ceketiyle zenginliğini ve kârlı bir iş yaptığını ortaya seren, şişmanca ve çok çenebaz bir “kocakarıydı”. Pek tabii hem bizim hekimimizin hem de belediye hekiminin “kara gudubet”i oldu. Çünkü tüm tedavileri üstüne alıp korkunç bir ölüm oranıyla neticelendirirdi ve hekimlerle arasında bitmeyen bir savaş başladı. Onun her şeye, özellikle kansere karşı şaşmaz bir merhemi vardı. Kadını hastaneden uzak tuttuk ama ayaktan gelen hastalara ulaştı ve bolca yarı haşlanmış bakla yedirdiği bir tifo hastasını öldürdü. Bu tür kadınlar birçok köyde hasta bakmaktadır. Yaraların çoğunda “ilk önce” ona giderler, yara hassas ve mikroplu hâle gelince de çıkıp bize gelirler, sonra bizden kocakarının ekseriyetle ağır olan faturasını ödememizi isterlerdi.



Penceremden Ohri'deki Hristiyan mahallelerinin görünüşü

Belediye hekiminin kirli çantasında paslı birtakım aletleri vardı, hakikaten endişe verici bir manzara ama bence kullanımdan çok gösteri amaçlıydı. Vaziyetinde imrenilecek bir hâl yoktu. Mahallenin yoksullarına bakması için ayda 6 lira alacağı farz ediliyordu ancak 6 liralık bir makbuz imzaladıktan sonra düzensiz aralıklarla sadece 4 lira aldı.

Türk hükûmetinin temin ettiği teçhizat, devşirme aletler hariç, tatmin edici olmayan şeylerdi ve yoksul bir bölgede hekimlik yapan bir kişinin tedarik edebileceği pek fazla şey yoktur. Öyle olsa da hekim elinden geleni yaptı. İngilizler çiçek hastalığını ihbar edip bunun üzerinde durulması gereken bir hastalık olduğunu ima ettiğinde önce buna aldırmayan Türk yetkililer, bir anda çiçek hastalığı dispanserleri tesis edeceklerini ilan ettiler. Birkaç hasta topladılar ve onları şehirdeki bir eve koydular ama tabii ki tecrit tarzında Avrupalı herhangi bir şey yapma iddiası içine girmediler. Zavallı “belediye hekimi”nin 4 lira mukabilinde bunların hepsini tedavi etmesi bekleniyordu. Bu onun yapabileceği bir şey değildi. Böylece, ilk grubun işi bittiğinde, çevreyi tetkik etti ve başka hasta bulamadı.

Artık “belediye hekimi” umumi aşıcıydı. Zannımca çoğu kasabada resmî vazifeli aşıcılar mevcuttu; başlıca eksikleri ise ellerinde aşı bulunmamasıydı. Bu sebeple insanlar aşı olmaya istekli ve hatta çok hevesli olsalar da pek azı aşı olabildi. Belediye hekiminin 4 liralık tıbbi yardımla bir de aşı tedarik etmesi beklenemezdi. Halk, yan komşularında çiçek hastalığı olduğunu söyleyerek çocuklarını bize getirdi ve işin ne seviyede olduğunu ortaya serdiler. Ama gelişigüzel, Türk usulüyle şehirde daha fazla vakaya göz yummakla elimize bir şey geçmezdi, bu yüzden kendi hekimimiz bolca aşılama yaptı ve belediye hekimine de kendi 6 lirasıyla hastaları kendi evlerinde tedavi etme işini bıraktık.

Belediye hekimi, ahalinin bayıldığı çeşitli esrarengiz merhemlerle son icatları tuhaf bir şekilde bir araya getirdiği, şu kadın hekimin yöntemleriyle münasip vasıflara sahip Yunan hekimin yöntemleri arasında bir orta yol tutturdu. Üç yıllık ve bayatlamış olmasına rağmen antitoksine hakiki bir tutkusu vardı. Etrafta çok fazla difteri vakası vardı, bu yüzden boğaz rahatsızlığı olanları belirleyip ayakta hastalar kalabalığından hemen ayırdık. Enjeksiyonun namı çoktan yayılmıştı ve insanlar “iğne vurulmak” istiyorlardı. Boyunları genellikle mor mürekkeple boyanmıştır; rahip, boğazın her iki tarafına koyacağı iki kâğıt parçasına bir metin yazar, alt taraflarını mürekkepler ve sarar. Alelade bir “boğaz ağrısını” iki hafta içinde yanılmaz bir şekilde tedavi ederler. Mahallî ağızda “boyun” ve “boğaz” aynı kelimeyle ifade edilir. Bazen “boynum ağrıyor” ifadesi iltihaplı bezeler için kullanılır. Bir kadına o bezeleri patlatmak için ertesi gün gelmesini söylemiştik. Dışarıda rakibimiz “belediye hekimi” ile karşılaşmış: “Boynun ağrıyor mu? Difteri bu,” deyip daha fazla incelemeyen onu götürmüş ve bir iğne yapmış; kadını bir daha görmedik.

Belediye hekimi üstün teşhis gücüyle gurur duyarak geldi ve bize anlattı. O ve kendi hekimimiz konuyla ilgili münakaşa ettiler. Bir iki gün sonra belediye hekimi bezeler kendi kendine patladığı için ameliyatta lüzum kalmadığını, tedavi tarzının kesinlikle doğru olduğunu ve kullandığı antitoksinin harika bir ilaç olduğunu ilan etti.

Türklerin idaresi altında tıp çok gariptir ama o günlerde çoğu şeyde öyledir zaten.

Gittiğim her yerde hekimlerle konuşmaya çalıştım. Bir yerde, tahsilini Berlin’de yapmış bir adamla tanıştım. Büyük bir umutsuzluk içindeydi. İyi bir mikroskop ve bir elektrikli cihaz da dâhil tüm eşyalarını hudutta el koyulmuştu. Tıp kitaplarından

en önemli olanlarını, bedelini ödeyerek kurtarmış. Elektrikli cihazına olan talebi reddilmişti çünkü böyle bir şey şimdiye kadar hiç kullanılmamıştı, şimdi neden kullanılmalıydı? Yetkililer tehlikeli olmadığına kanaat getirdiklerinde ise mikroskobunu alabilecekti. Bunu üç yıl önce söylemişlerdi ancak defalarca yaptığı müracaat sonrasında tüm umudunu kaybetmişti.

“*Alles ist verloren!*” (Her şey gitti!) diye bağırды. “*Alles, alles!* Tüm bakteriyoloji çalışmam, her şey! Burası yitık bir topraktır. Burada ne yapabilirim? Mahiyetini incelememe bile izin verilmeyen yüksek ateş için kinin mi vereyim!”

Kısa bir müddet sonra ayrılacağını ve asla dönmemeyi dilediğini söyleyince şaşırmadım. Devlet, bilgiyi örtbas etmek için harcadığı gücün sadece yarısını onu teşvik etmek için harcasaydı, hakikaten de Osmanlı devleti Avrupa'nın en bilgili ülkelerinden birisi olabilirdi diye düşünüyorum.

Türkler bir gün kapana kısılacak ve zor da olsa tükenecekler ama bunu asla idrak edemeyeceklerdir. “*Alles ist verloren!*” Hürce terakki eden yegâne şey kötülüktür.

Kasabadaki mülteciler arasında tifo yüzünden tehlikeli derecede ateşlenmiş bedbaht küçük bir çocuk vardı. Köyü yakılmış, babası vurulmuş ve on altı yaşlarında kendisini ona adanmış bir ablası dışında hiç akrabası yoktu. Zavallı kız! Yememesi hususundaki tüm talimatlara rağmen, kardeşine o çok bayıldıkları “*komad*”dan²⁶ vermişti. Çocuğun hastalığı şiddetli bir hâlde nüksetti; onu kurtarmak için gösterdiğimiz onca gayretimiz boşa gitti ve birkaç gece sonra ablasının ve mahalledeki yaşlı kadınların acı feryatları karanlıkta uzun bir müddet tuhaf ve

26 Komad: VII. Bölümde sindirimi çok zor, yarı pişmiş bir hamur yemeği olarak tanımlanmaktadır ve bu bölümde de yenilmesinin dini bir ayının parçası olarak algılandığı belirtilmektedir.

tiz bir şekilde duyuldu. Çocuk ölmüştü. Ablası çok üzgündü ve ona yardım edecek hiç arkadaşı yoktu. Ölen kardeşinin ruhunun kurtuluşu için gerekli olduğuna inandığı haşlanmış buğday yemeğinin parasını ödedim ve yapılmasının münasip olduğunu öğrenerek piskoposa hemen bir rahibin gönderilmesini salık verdim. Yaşlı kadınlar ve abla cesedin yanında bekliyorlardı ama rahip gelmedi. Yeniden haber gönderdim. Sonunda, beyhude bir bekleyişin ardından kız kardeşinin ıstırabına rağmen, çocuğun naaşı rahipsiz bir şekilde defnedildi. Bu zavallıların dinî ön yargılarını ayaklar altına alarak dertlerine bir yenisini eklememe hususunda hassastım ama işi yanlış idare etmiştim. Açıklama, kendiliğinden hemen geldi: “Bir rahip çağırduğunuzda piskoposa onun ücretini sizin ödeyeceğinizi söylemeyi unuttunuz!” Ne yazık ki doğruduydu. Üçüncü ve tashih edilmiş bir mesajla doğru duaları okuyan bir rahip gelmişti. Sarhoştuydu ama bu sadece bir teferruatı.

Her cumartesi kilisede küçük bir kalabalık olurdu, ön tarafta taş bir masa vardı; burada insanlar ölülerini, yoldan geçenlere avuç avuç ikram ettikleri haşlanmış buğday yiyerek yâd ederlerdi çünkü burada, Sırbistan'da olduğu gibi ölünün ardından verilen cenaze yemeği yoktur. Ama burada insanlar, ekseriyetle kiliseye gitme hususuyla pek az alakadardır. Yürüeyebilen hastalarımıza kiliseye gitmelerini tavsiye ettim ama ne onlar gittiler ne de bir rahip onları ziyaret etti. Lent'e²⁷ kadar Kili-se'nin nüfuzu pek yoktu. 21 Şubat Pazar karnavalın son günüydü. Umumiyetle bol neşe ve şenlikle kutlanır ancak tabii olarak bu sene bir sevinç görünmüyordu.²⁸

27 Lent: Paskalya perhizi.

28 Beşinci Bölüm başlarında sözü edilen Üsküp Piskoposu Firmilian'ın (Sırp Kilisesi Piskoposu) üç ay kadar önce Aralık 1903 tarihinde ölümüne atıfta bulunuluyor.

İki şeyin yapılması makbuldür: başı yıkamak ve “komad” yemektir. Ev sahibem sabahleyin takma saç örgüleri olmadan su damlayan bukleleriyle ortaya çıktı. Beni başı kuru olarak görmekten dolayı oldukça üzgündü; sanki bütün bir yılki yegâne yıkanma hakkımı kaybettiğimi düşünüyor gibiydi. Hastanedeki hastalar başlarını yıkamıştı; akşam yemeği ve “komad” için hepsini pek bir heyecanlı gördüm. Doktor bir gün önce benimle birlikte dolaşıp bu leziz yiyeceği yiyebilecek olanları, yiyemeyecek olanlardan ayırmıştı. “Komad” yemek herkesin riayet ettiği dinî bir ayın olduğundan onu tamamen yasaklamak imkânsızdı. Vasilika’ya katı emirler verildi. Gel gör ki bir kediye de böyle emirler verebilirsiniz, nafile. Hepsi de “komad” yedi.

Ertesi gün, ateşi üç gündür normal seyreden ve iyileşmekte olan bir tifo hastamızın ateşi diğer üç hastayla birlikte yükselmişti. “Komad” yemekle itham edildiklerinde çok şaşırıldılar ve doktorun bunu nasıl anladığını merak ettiler.

Vasilika’nın biraz üzerine gittik. Yaptığıyla gayet gurur duyuyordu ve bize rağmen “komad”larını yediklerini söyledi. Gece gündüz hastanede kalmadığım müddetçe buna mâni olamadım. Orada olsam bile ben bir odadayken onların başka bir odada şüphesiz “komad” yiyeceklerdi. Ama korkarım bu, tifolu adamın hayatına mal oldu.

Karnavalın sonu gelmişti. Kırk sekiz günlük oruca başladık. İlk gün akşama kadar hiçbir şey yenmez; ondan sonraki günlerde ise her türlü hayvani gıda perhizi vardır. Zeytinyağına bile haftada sadece iki kez müsaade edilir, ilk haftaysa hiç edilmez. Yenilecek şeyler ekmek, soğan ve kuru fasulyeyle mahduttu. Fasulye çok besleyicidir ancak buranın âdetine göre tam değil yarı pişmiş hâlde haşlanıyor. Mebzul miktarda “komad” yedikten sonra bir günlük oruç ve yarı haşlanmış fasulye “patlaması” (tam

anlamıyla) sonrasında, ayakta tedavi gören hastalar arasında “karın ağrısı” salgın hâle geldi. Hepsı gözümün önünde intihar edecek gibi görünen hastalar sebebiyle çaresizliğin sınırındaydım. Oruç sebebiyle yetersiz beslenme onları bir bakışta ele veriyordu; yaraları artık iyileşmiyor ve neredeyse dinen iltihaplar da hızla tekrarladı. Rum hekimin ikazları bile fayda etmedi. Bir iki kişi, yemek olarak görmediklerinden et suyu içmeye razı oldu ve biz ilaç adı altında birkaç doz balık yağı verdik ama süt ve yumurta tamamen yasaktı. Bazıları oturup gözlerinde yaşlarla yemeğin vücutlarında çürüyeceğini söyleyerek oruçlarının bozdurulmaması için yalvardılar; öyle bir sinir harbi yaşıyorlardı ki dedikleri yaşanabilirdi. Bu zorluğa ilaveten, Vasilika ve tüm hizmetliler oruç tutma taraftarıydılar ve güçlerini istikrarlı bir şekilde hekimi kösteklemek için kullandılar.

Ayağı bir Martini misketiyle parçalanmış, dört yaşında zavalı bir çocuk vardı. İki hafta önce, hareket edemeyecek kadar güçsüz olduğu ve tüm yiyecekleri reddettiği için çocuğun boğazından aşağı süt akıtarak onu zorlukla hayatta tuttum. Oruç ilk başladığında iştahla yemeye başlamıştı ama sadece çorba ve eti seviyordu. Annesi daha sonra, onu bir kez kurtardığımı ve ona ne istersem, çorba, süt ve her ne olursa verebileceğimi söyledi. Ama her gün söylediğim şeyleri yiyip yemediğini sor-mak mecburiyetindeydim.

Hayır, dünden beri hiçbir şey yememişti.

“Neden yemedi?”

“Vasilika bugün ondan yok diyor.”

Sonra mutfağa gidilir. Vasilika her daim gülümser.

“Jonche neden çorbasını içmedi?”

“Çünkü yok, hanımefendi; lazım da değil. Bolca fasulye var.”

“Sana her gün çorba yapmanı söyledim.”

“Bu imkânsız. Hristiyan dükkânlarında et yok.”

Leonidas'ı Türk çarşısına biraz et satın alması için gönderdim ve çorbanın yapılıp yapılmadığını görmek için bir saate geri döndüm.

Hayır, yapılmamıştı. Sonra aynı hikâye:

“Et yok, ama bol miktarda fasulye var. Ayrıca Jonche'a sorduk ve aç olmadığını söyledi.”

Müslüman satıcılardan tavuk getirttim ve nihayet Jonche çorbasını içti. Kifayetsiz beslenmenin neticesi olan bu güçlüklerle ilaveten, herkesin canı saf ispiрто çekiyor ve bunu temin de ediyordu.

Bulgar piskoposuyla dostane ilişkiler içindeydim ve yanına bir ricada bulunmaya gittim. Misyoner olmadığımı ve kimsenin dinine muhalif olmak istemediğimi izah ettim. Bu şartlar altında yiyeceklerle ilgili hükmü neydi ve hekimin acil bulduğu birkaç vaka için bu hükmü gevşetir miydi?

Piskopos ellerini karnında kavuşturdu, gözlerini tavana dikti ve piskoposluk kanaatini dramatik bir şahesermiş gibi sahte bir takva ile ifade etti:

“İman, yemekten yeğdir...” dedi. İyi semirmiş hâline bakılırsa imanının hakikaten de çok güçlü olması gerektiğini düşündüm. Kendi adına, hakikaten iman eden insanlar için sütün bir ehemmiyetinin olduğunu düşünemezdi. Piskopos hazretlerine, bu insanlar arasında inancı yaymak için henüz hiçbir adım atmadığını söylemek istemedim -çünkü onları ne ziyaret etmiş ne de bir rahip göndermişti- ama bunu düşündüm. Kendi adına, hekimlere inanmadığını söyledi. Ya iyileşirsin ya da Tanrı'nın iradesiyle iyileşemezsin. “Dava”ya destek için har-

canabilecek paranın bir hastane için israf edilmesinden esef duyuyordu. Çok geçmeden meselenin kökeninin olağan "Balkanların Yüku" olduğunu anladım. Doktor bir Rum'du! Bununla birlikte Majesteleri, hakikaten lüzumlu hâldeki hastaları orucu bozabileceklerine ikna etmek için bir rahip göndereceğini söyleyerek sözlerini bitirdi. Ama bunu asla yapmadı.

Ancak beni rahatlatan bir şekilde, hastaların ekseriyeti hayvani gıdaların cazibesine kademeli olarak yenik düştü. Cesurca direnen birkaç kişi bunun neticesinde acı çekti; nihayetinde, oruçtan önce istikrarlı ve iyi bir şekilde iyileşmekteyken oruçla birlikte vaziyeti kötüleşen bir kızı iyileşmeden bıraktığım için üzgündüm. Neyse, hastanelerle alakalı olarak bu kadarı kâfi.

Ben hastaları ziyaret ettim, sağlamlar da beni. Buradaki yardım listelerinin tümü ben gelmeden evvel hazırlanmıştı ancak bu, müracaat sayısında hiçbir fark meydana getirmede; getirdiyse de ancak o sayıyı artırmıştır. Avlu her gün onlarla dolup taşıyordu. Bana "sarı bacı" adını takmışlardı. Buradakiler, Prespa kadınlarından daha sade ve iri yarıydılar; Hollanda peyniri suratlı bu kadınlar, kirli saç örgülerini ip veya yünle uzatıyorlar ve uçlarına eski pirinç düğmeler, Avusturya'nın tedavülden kalkmış madenî paraları, çelik zincir parçaları veya kırık makas sapıyla süslüyorlardı.

Sabahtan akşama kadar "Ver, ver, ver!" diye yalvarırlardı.

"Hiçbir şey almadım..." diyor biri, kollarını bana dolayarak, "...hiçbir şey! Ah, Sarı Bacım, söyle, bana da versinler!"

Köyünün ismini alıp bakıyorum ki köy yakılmış; listede adı var. "Un almışsın." diyorum. Gönülsüzce kabul ediyor. Karnesinde ayrıca bir battaniye ve bir "mintan"²⁹ aldığı görünüyor.

29 Mintan: Kollu yelek gibi kalın kumaştan üst giysisi.

Bunu da itiraf ediyor. Ama bütün bunları ona başka bir hanımefendi (madama) vermişti. Şahsen ben ona hiçbir şey vermemiştim, hiçbir şey. Benden yeni bir kıyafet umuyor. “Bugün bir aylık un aldın! Git artık, sana başka bir şey yok.” diyorum. Buna içerliyor. Başka birisi çorap yerine yün, gömlek yerine keten kumaş alıyor. Giyimi iyi ancak diğer kadının aldığından almayı aklına koymuş; bağıra çağıra anlatırken ayrılıyorum yanından. Gün ortasında döndüğümde tekrar başlayacak: “Başka bir kadın aldı...” Çok az aile payından fazlasını alır; komşular birbirini takip eder ancak giysiyi doğru aile mensubunun alıp almadığını anlamak imkânsızdır çünkü güçlü olanlar bunlara el koyar.

Güçlü kuvvetli olanlar ittirerek öne geçerler; bense arka tarafta kalan yaşlılara ve sakatlara bakınırım. Köyleri yakılmadığı için listede olmayan ama çok küçük bir miktar unu hediye olarak almış kişilerin bazıları, haftalardır bu miktarı almakta olanlardan daha fazla müteşekkir. Zavallı bir yaşlı kadın, küçük çuvalını omuzlamadan önce haç çıkarıp ellerini göğse kaldırdı ve bazı dualar mırıldandı. Çeyiz sandıkları yağmalanan iki tıknaz ve bodur gelin, hediye edilen birer parça kumaşla o kadar şaşkına döndüler ki birisi gözyaşlarına boğuldu ve minnettarlıklarını yüksek sesle ifade ettiler. Bunu söylemekten müteessirim ama insanların ekseriyeti, hediyenin birini alırken diğerini de istedi.

Kocalarının askerler tarafından fırında yakılarak öldürüldüğünü iddia eden kadınlar iki kez benden yardım istedi. “Ekmek gibi!” diye ilave etti anlamadığımı düşünen bir adam. Fırınlar evlerden ayrı büyük yapılardır ve içlerinde odun yakılarak ısıtılır. Bu topraklarda Orta Çağ âdetleri hüküm sürdüğünden bu hikâyenin hakiki olması muhtemeldi ve söyleyenlerin anlatış tarzları beni bunlara inanmaya sevk ediyordu. Gizlenmiş

silahları arama çalışmaları esnasında insanların haddinden fazla dövüldüğüne dair elimde bol miktarda delil vardı. Müslümanların bir Hristiyan isyanından duydukları korku, onları her çareye müracaat etmeye teşvik ediyordu. Bu doğrultuda, herhangi bir Hristiyan köyünün kendisini muhafaza ediyor olması hakikaten şaşırtıcıdır.

Eğer istediklerini depoda alamazlarsa “sarı bacılarım” beni hastaneye kadar takip ediyor ve ayakta hasta olarak karşıma çıkıyorlardı. Bir yerlerinin ağrıdığını söyleyip doktor muayenesinde bu ifade boşa çıkınca da istediklerinin “hekim” değil, “hanımefendi” olduğunu söylüyorlardı. Un için karneleri olmasına rağmen hizmetlim onlara istediklerini vermeyi reddettiği için hep bir ağızdan bağırıp yalvarıyorlardı.

Karnelerinin incelenmesiyle bir hafta önce bir aylık un aldıkları ortaya çıkıyordu. Üç pazar daha beklemek zorundaydılar. Bu onlara depodayken zaten anlatılıyordu ama biz her şeyi tekrar yeni baştan anlatıyorduk. Ardından tekrar başlıyorlardı: “Dinle, Sarı Bacım, un için karnem var ama hizmetlin bana vermiyor.” Daha fazla izahat yapılıyordu ama nafiye; bir inekle tartışmaktan farkı yoktu; sen daha konuşmayı bitirmeden tekrar başlıyorlardı: “Benim Sarı Bacım, un için geldim...” vs. Üç dört defa daha izahatta bulunduktan gitmelerini söylüyordum.

Yere oturup bütün günü orada geçiriyorlardı. Evlerinde çok un olduğunu kabul ediyorlar ama bizim depoda unumuz olduğunu biliyorlar, dolayısıyla daha fazlasını istiyorlardı. Köylerine dönüş vakti gelene kadar oturdukları yerden her geçişimde tekrar tekrar söyleniyorlardı.

Kalın kafalılıkları ve yeni bir fikri kavrayamamaları inanılmazdır, sebatkâr inatlarıysa daha da inanılmaz. Un istihkak

günleri tekrar gelene kadar muhtemelen her hafta geri geleceklerdir. Hekim bir reçete yazıp talimatlarını verdiği de sorun kapıdadır. Hekimin onca belagati bile bazen hastanın, kâğıdı eczaneye götürüp “bilka”yı oradan alacağını anlamasına kâfi değildi. Hasta kadın eczanenin nerede olduğunu bilmiyordu. Eczane, köylülerin yakacak odun sattığı çarşıdaydı. Sadece çarşıya gitmesi gerekiyordu orada herkes ona eczaneyi gösterebilir. “Sarı biraderim...” diye söylenmeye başlar hasta (hekime hitaben): “*Bilka* için geldim; bana sadece kâğıt verdin...” vb. Tekrarlanan izahatlar... Doğruca çarşıya gitmeliydi; hasta hoşnutsuz bir hâlde oradan ayrılırdı.

Hastanedeki tüm işler bittiğinde öğle yemeği için ikametgâhıma dönüyordum. İşte yine orada, reçetesi hâlâ elinde, avluda çömelmiş vaziyette duruyordu. Çarşıya gitmemiş olmalı -evet, gitmemişti- ama nihayetinde eve dönerken oraya gitmek mecburiyetinde kalacaktı. Doğruca depoya geldi ve hemen başladı: “Dinle, Sarı Bacım. Ben fakir bir kadınıym. Bilka için geldim...” vb. İki tercümanın, ev sahibemin, komşularının ve annesinin dil dökmesi bile bazı kadınların ne yapmasının icap ettiğini idrak etmesini sağlayamazdı.

Erkeklerinin sadece bir kısmı daha zekidir ama emir altında, un çuvallarının taşınması ve taksim edilmesinde gayet sıkı çalışıyorlardı. Umumiyetle kadınlarını dilenmeleri için gönderirlerdi. Erkeklerle alakam esas olarak “siyasi” idi; fırsat buldukça da bekledikleri isyanın gerçekleşmemesi gerektiğini onlara anlatmaya çalışıyordum.

Gördüklerimden ve işittiklerimden sonra, ancak kobay fareleri kadar askerî teşkilatlanma gücüne sahip olduklarını düşündüğümünden, çıkartılan son isyan³⁰ gibi başka bir isyan olursa topluca

30 1903 Makedonya (ilinden) İsyanı kastedilmektedir.

katledileceklerini düşünüyordum. Hem Yunan hem de Sırp-
rın, yeni bir isyanın Avrupa'nın Bulgar emellerini desteklemesi
ihtimaline karşı teyakkuzda olması ve hâlihazırda bu milletlerin
maruz kaldıkları şantaj sebebiyle delirmeleri, bu isyan arzusu-
nun bastırılmasına muhtemelen yardımcı olacaktı. Ayrıca ülke
belli bir sükûnete kavuşmadıkça Türk birliklerinin geri çekilme-
si ve "ıslahat planı" nı işler hâle getirmek imkânsız olacaktı.

Islahat planının işler hâle getirilmesinde Avusturya veya Rus-
ya'nın başarılı olacağına inanmıyordum. Sadece diğer güçle-
rin [İngiltere, Fransa ve İtalya] onlara rağmen bu planı tatbik
etmeye zorlayacağını ummaktaydım. Sonra bir Fransız, İtal-
yan veya İngiliz subayının şehre geleceği günü beyhude yere
sabırsızlıkla bekledim. Bir Rus sadece daha fazla "Panslavizm"
parası ve artan Rus nüfuzu manasına gelir; çünkü o sırada
Japon Harbi daha yeni başlamıştı ve Rus maliyesindeki dü-
şüş bariz hâle gelmemişti. Bir Avusturyalıya gelince; o sade-
ce Viyana'dan Selanik'e giden yolu ıslah ederek yardım etmiş
olacaktı.

Buradaki köylüler de Türk korkusuyla "Komita"³¹ korkusu
arasında ikiye bölünmüştü. Bir gün bir adam geldi ve bol
miktardeki bir mühimmatın mesuliyetini üstlenmemi istedi.
Bu mühimmatla saklanarak yaşamaktan bıkmıştı ve işine geri
dönmek istiyordu ve ne yapacağını bilmiyordu. Kaymakama
verirse Komitacılar onu öldürürdü; Türkler ise bu mühimma-
tı elinde bulursa onu öldürebilirlerdi. Mühimmatın benim
elimde emniyette olacağını düşünmüştü; talep ettiğinde ona
geri verecektim. Onun namına üzgündüm ama binamızı ko-
mitanın deposuna çeviremezdim.

31 Komita: bağımsızlık arayışı bağlamında isyancı Balkan -özellikle Bul-
gar- çeteleri için kullanılmaktadır. III. Bölümde de bahsi geçmişti.

Burada siyaset, birçok suçu örtbas edebilirdi. Bir gece bir adam esrarengiz bir şekilde ortaya çıktı. Köyünde üç hain vardı. Daha fazla zarar vermeden imha edilmeliydiler. Onları vuramazlardı çünkü bu muhtemelen yetkilileri rahatsız ederdi. Satış kanunu çok sıkı bir şekilde tatbik edildiğinden zehir satın almak imkânsızdı (bu ilginçtir çünkü Osmanlı devletinde lüzum anında kanununun tatbik edileceğine işaret eder). Ama “madama” (ben) hekimin bir arkadaşıydı. Hiç şüphe yok ki eğer ondan rica ederse hekim kahveye ilave edilebilecek bir şeyler reçete ederdi. Daha sonra üç beyefendi akşam yemeğine davet edilebilir ve böylece siyasi farklılıkları sessizce halledilirdi. Bu mütevazı talebi yerine getireceğimden de şüphesi yoktu. Böylesi bir vaka bir hayli ilginçti. Balkan Yarımadası’nı baştan başa hızlıca kattığınızda insanların XX. yüzyıl Batılı hasletlerine sahip olduklarını düşünmek mümkündür. Aralarında kısa bir müddet yaşamaksa onların Orta Çağ’a ait hislerini, ahlakını ve bakış açısını ortaya çıkarır; bunların tümü Doğulu idaresinin üst üste binen katmanları tarafından canlı olarak korunur.

Kasabada bir adam vardı, Debre taraflarından bir mülteci. Ayık olduğu zamanlarda Slavca konuşurdu ama ancak ayaklarını açarak ayakta durabilecek kadar sarhoş olduğunda -ki bu sık olurdu- Arnavutça konuşurdu. O bir Bulgar vatanperverdi. Bir gün geldi ve kendisini himaye etmem için yalvardı. Birkaç asker dün gece onu öldürmekle tehdit etmişti. “Askerler onu neden öldürmek istediler?” diye sordum. “Çünkü ondan şüphelenmişler.” dedi. “Ne için ve neden?” Sonra, on beş Türk askerini öldüren zehirli ekmeği yapanın kendisi olduğunu gururla anlattı. Böyle şeyler yaptığı takdirde ona yardım edemeyeceğimi söyleyerek uzaklaşmasını tavsiye ettim. Onun bu büyük başarısını görmemiş olmama ve dahası, ona hayran kalmamama şaşırıyordu. Bu, Ohri’den ayrılışımdan hemen

önceydi. Dolayısıyla tavsiyeme uyup uymadığını bilmiyorum. Daha sonra, zehrin nereden tedarik edildiğini ve ayrıca askerlerin hepsinin çok hastalanmalarına rağmen hakikatte çok azının öldüğünü öğrendim.

Bu tip vatanperverlere hiç sempati duymadım ama kendileri için çok üzüldüğüm başka zavallılar da vardı. Her şeylerini kaybetmişlerdi ve sahip oldukları tek şey, komitanın ilhak ettiği mısır ve sığırları mukabilinde kendilerine para yerine verilmiş kâğıtlardı. Bu dâhiyane bir şeydi; başka bir isyan daha çıkarabilmek adına komita için bir manivela vazifesi görüyordu; çünkü para diye verilmiş bu kâğıtların bedeli Makedonya hür olana kadar ödenebilir değildir.³² Bu arada ne yapabilirlerdi? Bu kâğıttan paraları nakde çevirir miyim? Hastanedeki bir hasta, mendiline düğümlediği bu kâğıtlardan birisinin üzerine titriyordu. Üç öküzünü ona kestirtip “Çetnik”e geri dönen bir çete reisi tarafından imzalanmış matbu bir kâğıttı. Bu kâğıttan para 5 sterline denk geliyordu ancak adam sığırlarınının 12 sterlin değerinde olduğuna yemin ediyordu. Şükür ki başka bir yerde ihtiyat kuvveti olarak bırakıldığı için harp etmek mecburiyetinde kalmadığını ve mücadelenin o uzaktayken vuku bulduğunu ancak köyünün ve tüm mallarının yandığını ilave etti.

Türk hükûmetinin zarafetten yoksun budalalığına her geçen gün daha çok hayret ediyordum. Biraz aklıselim tavır ve alelade bir adalet, kendisini tüm bu dertlerden kurtarabilirdi. Buradaki Hristiyan köylü, cengâver insanlardan müteşekkil değil; emeğinden alınan meşru vergiden fazlası talep edilmeden tarlalarını huzur içinde sürmesine müsaade edilip kendisinin ve kadınlarının emniyeti teminat altına alınsaydı bu Hristiyan köylü için ihtilal yapmak muhtemelen yapacakları en son şey olurdu.

32 Yani bu kâğıtlar gerçekliği olan bir para statüsünde değillerdi.

Bu Hristiyan köylü dış dünyadan kesinlikle bihaberdir. O kadar cahildir ki köydeki temsil heyetine, İngiliz veya İtalyan subayların ülkeyi dolaşıp adaletin sağlanıp sağlanmadığını görmek için yakında Manastır'da olacaklarını anlatmak imkânsızdır. Rusları duymuşlardı ama başka yabancıları duymamışlardı. Daha sonra tercüman söz konusu subaylar için “gâvur” tabirini kullanınca subayların Türk olmayacağını idrak edip keyiflendiler. Köylünün bildiği tek şey mevcut vaziyette hayatının perişan olduğudur. Hükümet tarafından ezilen ve komita tarafından korkutulan köylü isyan ediyor ve kendisinden geriye bir şey kaldığı müddetçe de isyan etmeye devam edecek ama zavallı Hristiyan köylü, kimi güçlere veya diğer kopartılmış topraklara yardımcı olması için maşa olarak kullanılmıştı. Köylünün Bulgaristan namına isyan etmesi, Bulgar tarafının fakir bir ülke olmasına rağmen son otuz yılda diğerlerini kolayca geride bırakmasından kaynaklanmaktadır. Eğer Sırbistan ve Yunanistan da bu kadar cömertçe finanse edebilselerdi bu Hristiyan köylüler onlar için de seve seve ayaklanırlardı. Von Hahn³³ 1868'de Ohri'yi ziyaret ettiğinde bir Slav ve dört Yunan okulu mevcuttu, insanlar da Yunan tarafını tercih ettiklerini ifade etmişlerdi. O zamandan beri bu bölgeye inanılmaz bir cömertlikle para döküldü; bu para “dışarıdan” gelmekteydi ve Eksarh Josef'e³⁴ verilmekteydi veya bu, Rus konsolosundan civar ahaliye hoş bir hediyedir. Bu para ve hediyeler “Panslavizm” olarak adlandırılıyor ancak

33 Johann Georg von Hahn: Arnavutluk tarihi, dili ve kültürü konusunda uzmanlığı olan Avusturyalı diplomat. Yunanistan'da konsolosluk yapmış, Arnavutluk ve çevresini (Draç, Kavala, Elbasan, Tirana, Kruya, vd.) dolaşmıştır.

34 Eksarh Joseph: (1840-1915). Bulgar Eksarhı. Bulgar Ortodoks Kilisesi birliği için çaba göstermiş, Makedonya ve Trakya'da Bulgar eğitim ve dini faaliyetlerini yönetmiştir.

diğerleri kadar Slav olan Sırp'ın da aleyhine işlemektedir. On sekiz ay önce Sırbistan'ın duyduğum acı çığığını hatırladım: "Avrupa bizi bir millet olarak görmedi; Balkan Yarımadası'nı nüfuz alanlarına göre haritalandırdı ve biz de Avusturya nüfuz alanı içinde kaldık."

Ohri'de bulunduğum yer, kesinlikle Avusturya'nın bölgesi değildi. Rusya'nın fetih işini ağırdan aldığı anlayan ahalinin umutsuzluğu büyüktü. Japonların zaferleri peş peşe birbirini takip ediyordu. Mart sonu için vaat edilen mahallé isyan ertelendi. Köylülerden öğrenebildiğim tek şey kendilerine emir gelmediğı ve bir şey bilmedikleriydi; çevredeyse sadece iki küçük çete vardı.

Bir keresinde Vevçani'de yirmi beş kişilik bir çeteyi aramak için birlikler gönderildi. Garnizonda bunalan askerler, görünüşe göre bu olayı pikniğe dönüştürmüşler ve köyün Müslüman kesimi yakınında kahve ve tambura eşliğinde şarkı söyleyerek eğlenmişlerdi. Elleri boş döndüler. Manastır'a askerlerle bir havadis yaşandığına dair bir söylenti ulaştı. Yabancı konsoloslar tahkikatte bulundular ve Vali, pek tabii ki olayla ilgili herhangi bir teferruat vermeyi reddetti. Bundan sonra, "çete"nin çok güçlü olduğu konuşuldu ve ev sahibem Maria, muzaffer bir edayla çetenin hepsi firar etmiş en az 250 adamdan müteşekkil olduğunu söyledi.

Konuşma "çeteler"den açıldı.

Aşil buruk bir şekilde, "Ne yaptıklarını biliyor musun?" diye sordu.

Bilmediğimi söyledim.

"Rumları öldürüyorlar!" dedi hiddetli bir şekilde.

"Rumları mı öldürüyorlar?" dedim hayretler içerisinde.

“Evet!” diye cevapladı, “Türklerle değil Rumlarla savaşıyorlar. Silahlı olarak bir köye gidiyorlar ve ahalinin önüne imzalamaları için bir dilekçe koyuyorlar. Dilekçe, bir Bulgar rahip istemeleri ve Bulgar olduklarını ibraz etmeleri için. Rahiplerini değiştirmek istemiyorlar ama dilekçeyi imzalamazlarsa vururlar! Biz Rumlar, bundan bıktık. Onlara para vermek zorunda kaldım. Aksi takdirde, işim gereği kasabanın dışına ilk çıktığımda bir duvarın arkasından vurulurdum. Artık buna katlanmayacağımıza dair yemin ettik. Rum çeteleri teşkilatlandıracağız ve vurulan her bir Rum için on Bulgar öldüreceğiz!” Sağ kolunu sıyırıp “Bunu bu kolumla bizzat yapacağım!” diye çıkıştı ve ekledi “*Car vous savez, mademoiselle, nous sommes aussi un peu extraordinaire!*”³⁵

Müslümanlara başka bir saldırı da olmadı ancak Bulgarlar yaz boyunca Rum köylerine saldırarak kendilerini meşgul ettiler. Rumlar da intikamlarını almaya devam ettiler. Aslında Ohri’deki hayatım bir “*ucuz polisiye romanı*”ndan daha sıkıcı değildi. Her bölümde hareketli bir şeyler oldu. Bu romanın Yunanca, Bulgarca ve Türkçe nüshalarını temin etmeye çalıştım; mümkünse Arnavutça ve Sırpçasını da böylece ziyadesiyle farklı masallardan oluşan mükemmel bir kitaplık meydana gelirdi. Sonra gece, hava karardığında ve gece bekçisi neşeyle bir asa ve bir fenerle şehri dolaşmaya çıktığında sobanın yanına oturur ve bu masalları İngiliz gazetelerinde yer alan değerlendirmelerle kıyaslardım.

Bir şeyler gerçekleşir ama ne olduğunu sadece Tanrı bilir. Her bakana farklı bir surette görünür. Yaşananlarla alakalı haber çarşıda pazarda dolaşır ve ilaveler yapılır; haber nihayetinde bir

35 Fr. “Çünkü biliyorsunuz matmazel, bizler de biraz sıra dışıyızdır!”

şehre ulaşır ve muhabirin milliyetine göre renk alır; siyah veya beyazdır ya çok mühimdir veya hiç değildir ayrıca muhabire aktaran tercümanın sempati duyduğu fikre göre de biçimlenir. Ama daha bitmedi. Adı geçen gazetelerin hiçbiri Balkan milletlerinin selametini zerre kadar umursamadığından yer alacağı gazeteye münasip bir şekilde radikal veya muhafazakâr bir renge boyanmalıdır. Onlar bu haberleri sadece mahallî hükümetleri devirmek ve böylece Britanya İmparatorluğu'nu ihya veya tahrip etmek için bir manivela olarak kullanırlar.

Zavallı Balkan milletleri! Yarış, hızlı veya güçlü olana karşı değil dış bir güç tarafından en fazla finanse edilene karşıdır. Yine de onların hâli hepten umutsuz değildir çünkü tabiatı bir dirgen ile kovalasan da mükerrer ateş eden bir tüfekte geri döner;³⁶ Avrupa'nın müdahalesine rağmen muhtemelen güçlü olanlar hayatta kalacaktır.

Gece yarısı, tüm iyi insanlar uyurken birlikler kaydırıldı; karanlıkta uzun bir yürüyüşe çıktılar. Nereye veya ne sebeple? Balkanlar kanıma işlediğinden ve yardım faaliyetleri sonlandığında buradan ayrılmaya dayanamayacağımdan bunu öğrenmek için can atıyordum. Arnavut sorununun en acil sorun olduğuna dair bir intibam vardı. Ötelerde meçhul her şey bir davettir ama rotamı siyasi gelişmelere göre planlamalıyım. Gece yarısı harekâtı yapan son taburun, başta söylendiği gibi güneye değil Debre yoluna, Arnavutları sığır vergisi ödemeye ikna etmek için (beyhude bir vazife) gittiği haberi yayıldı. Kokuşmuş Bulgarların verdiği zararı telafi etmek için niçin ilave vergi ödeyeceklermiş ki? Hatta düşünecek olurlarsa niçin herhangi bir vergi ödesinler ki? Ödedikleri vergiye mukabil bir şey almış değillerdi; vergi sadece, burada ol-

36 Horatius'un şu sözüne atıfta bulunulmuştur: "Doğayı dirgenle kovalasan da o çabucak geri dönecektir."

malarını tercih etmedikleri Türk valilere ödenmişti. Düşünmek iyidir; topçu bile onların fikrini değiştiremedi. Mamafih benimkini değiştirdi çünkü Türk yetkililerin beni Debre Arnavutlarından çok daha kolay bulup yakalayacağını ve çetrefilli bir hadise vuku bulduğunda civarda görünürsem imparatorluktan tahkir edilerek kovulacağımı biliyordum. Eski Sırbistan'ın en hararetli yerinden Karadağ'ın arka kapısına doğru fırlayıp gitmek planından, başarısız olacağı bariz olduğu için vazgeçtim.

Ama artık Karadağlılar, Sırp lar ve “Bulgar Makedonlar” ile birlikte yaşamış birisi olarak bir şekilde Arnavut topraklarına girmem ve siyasi vaziyetlerin o tarafta nasıl olduğunu görmemin icap ettiği fikrine kapıldım.

Debre'deki çatışma haberlerinden bir veya iki gün sonra, heyecan bulunduğumuz yere daha da yaklaştı. Güneş battıktan hemen sonra çarşıda yaşlı bir adam vurulmuş. Maria sabah sütümlle birlikte haberi de getirdi. Şimdi hepimiz öldürülecektik; hiçbir Hristiyan çarşıya gidemezdi. Bu, sonun başlangıcıydı, vb... Hikâyenin Hristiyan tasvirinde, bir Müslüman, yaşlı adamın dükkânına girmiş ve “rakı” istemiştir; evvelki içkilerin parasını ödemediği için reddedilmiş. Bunun üzerine o da bir tabanca çıkarıp yaşlı adamı vurarak öldürmüş. Hikâyenin Müslüman tasviri ise şöyleydi: Yaşlı adam gün batımından sonra sokaklarda gece devriyesiyle karşılaşmış ama adamın elinde tuttuğu, kanunen mecbur kılınan fener yanmıyormuş, devriye yaşlı adamı sorguya çekmiş ama ne yazık ki sağır olduğundan adam onları işitmemiş, bu yüzden devriye ateş etmiş ve maalesef adam ölmüş. Adamın öldürülmüş olması, hikâyenin farklı tasvirlerinin örtüştüğü tek kısımdı ve göğsüne iki, koluna bir kurşun isabet ettiği için bu, kolay kolay hazmedilemeyecek bir hadiseydi. Bunun neticesinde, köşebaşında rakı satan adam gaz yağıyla

Müslümanlara mahsus bir karışım yaptı. Ayrıca fenerin, içine konulan eski karışım sebebiyle düzgün yanmamasından müteessir olduğunu söyledi; bu arada bedava içki talebi de azalmıştı.

Ölüm listesinde yer alma sırası bir Müslüman'a gelmişti. Manastır'dan yola çıkan iki subay yolda giderken münakaşa etmişler, akabinde birisi diğerini vurmuş. Subayların ikisinin de sarhoş olduğunu söylediler.

Ah, burası kanun ve nizam hususunda pek keyfi bir ülkedir!

Bu tür vakalara o kadar alıştım ki bir gece, bir münakaşa ve koşuşturma sesleri ve akabinde ıvır zıvır işlerimizi yapan, tam bir çatlak olan Dooley'in çılgınlığını işittiğimde şöyle bir uyandım ama hemen tekrar uyudum. Ertesi sabah tercümanım izah etti:

“Karnım çok fena ağrıyordu, 'İmdat!' diye bağırdım. Kavas³⁷ bir şey olduğunu sanıp tüfeği ve tabancasıyla koşarak içeri girdi. Dooley tüfeği görünce çok korktu, kavas da vuracaktı gibi yapıp tüfeğiyle Dooley'nin peşinden koştu, Dooley de feryat etti; umarız rahatsız etmemişizdir!”

“Hiç olmadım...” dedim.

Heyecan artıyordu. Vevçani'de bir adam vuruldu, bir Hristiyan. Bu kez kim vurdu dersiniz? Başka Hristiyanlar. Rivayete göre Vevçani'ye yapılan son askerî baskın bu son ölümle irtibatlıymış. “Hain” kelimesi telaffuz edildi. Kaymakam acele bir tahkikat yürüttüyse de hadiseden dolayı tutuklanan kimse olmadı.

37 Kavas: Konsolosluk, metropolitlik güvenlik görevlisi. Ayrıca batılıların yanlarında gezdirdiği silahlı koruma memuru.

Piskopos, çarşı içinde vurulan adamla alakalı çok kızmıştı ve bu hususta harekete geçmemi istedi. Ben de kendisine bu durumda ne yapılmasının icap ettiğini sordum. Bu hadiseyle alakalı çok konuşulmasına rağmen, tuhaf bir şekilde piskopos hiçbir şey işitmemişti; sadece, Hristiyan olduğunu sandığı bir adamın vurulduğunu işitmiş, hepsi bu. Bir şey yapılabileceği kanaatinde değildi; görünenden fazlasının olduğu o küçük işlerden biri gibi durduğundan ben de aynı kanaatteydim. Türk topraklarında kimin “ortadan kaldırılacağı” hususuyla piskoposluğun alakadar olduğu söylenir.

Piskopos mevzusu başından itibaren merakımı cezbetmişti; esrarengiz gülümsemesi, sahte nezaketi ve kati inkâr becerisiyle bu yaşlı gibi görünen genç adam, Rabb’in seçilmişlerinden biriymiş gibi bir tavırla kaypak dindarlığı ve Münih birasına olan düşkünlüğüyle; hoş (hatta lüks), Avrupai tarzda döşenmiş konağıyla; esmer, kara gözlü, iyi yaşayan ve egzersiz yapmayan bir adamın tombulluğu ve donuk teniyle henüz yirmi beş yaşında toy bir gençken piskopos olmuştu. Bu sefil köylü yığınıyla münasebeti neydi? Onlara nasıl bakıyordu ve ne amaçla çalışıyordu?

Zavallı mültecilere ne kulak verdi ne de yardım etti. Bir pislik olduğunu daha baştan keşfettim. Hastanedekilerden ayrıca dışarıdaki hastaların da İngiliz yardımı aldığını oradaki son günlerimize dek bilmiyordu. Kendisi bir Bulgar olduğundan ne Sırpların ne Rumların ne de Arnavutların onun için söyleyecek hoş bir sözü olmaması tabiidir. Piskoposun kendisini ortaya koymasını sabırla bekledim. Depomuzla onun konağı arasında devamlı pusulalar gidip geliyordu. Ben piskoposu, piskopos da beni ziyaret ederdi. Bir Amerikan kolejinde tedarikat görmüş olan sekreteri, Doğu’nun özümseyemeyeceği Batılı fikirlere alelacele haddinden fazla maruz kalmanın sebep olduğu zihni hazımsızlığın korkunç bir timsaliydi; bizim

binamıza musallat oldu ve açgözlü bir şekilde konağa götürdüğü gazetelerimin üzerine abandı. Dışarıda Avrupalıydı ve İngilizceyi oldukça düzgün konuşuyordu.

Sonra piskopos kendisini açığa vurmaya başladı. Bazı “Çetnikler” için erzak temin etmemi istedi.³⁸ Dikkatli olmazsam İngiliz bayrağının himayesi altında, ihtilalci planlar yapıyor vaziyetine düşeceğimizi idrak ettim. Türk idaresi, bize hiçbir dümen çevirmeyeceğimiz hususunda itimat ediyordu ve bize fevkalade bir hareket hürriyeti verilmişti. İşimizin yaralılarına bakmak ve yakılan köylerin sakinlerine gıda yardımı yapmak olduğunu söyledim. Tarafları görüp teferruatı dinlemeliydim. Onları göremeyeceğimi söyledi. Bu, önemli neticeleri olabilecek küçük bir meseleydi. Piskopos hazretleri, buna benzer pek çok talepte bulundu; en nihayetinde sekreteri bu pusulaları bana yollamaktan korktu ve hiçbir işe yaramayacağını bildiğini söyleyerek bu işi tercümana bıraktı. Görünüşe göre insani yardım faaliyeti piskoposun istediği gibi gitmiyordu. Köylülerin açlıktan kurtarılmış olmaları onu memnun etmiyordu.

“İşyanın bir neticesi olarak nüfusun yarısının öleceğini bekliyorduk.” dedi piskoposun ayak işlerini yapan zat, “Ama dörtte biri bile ölmedi. Bir dahaki sefere çok daha fazlası ölmeli ki

38 Burada piskopos diye geçen görevlinin makamı, T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinde “Ohri Bulgar Metropolitiği” diye geçer. Durham, Ohri’yi 1903-1904 civarında ziyaret etmiştir. Aynı dönemde Osmanlı Meclis-i Vükelası’nda (Bakanlar Kurulu) 10 Mayıs 1903 tarihli toplantısında bu metropolitin devlet aleyhine yaptığı çalışmalar bilinmekte ancak kanuni delil elde edilememekteydi. Alınan kararda “Ohri Bulgar Metropoliti ile oğlunun devletin aleyhine yaptığı çalışmalarla ilgili istihbarat alındığı ve bu kişinin fitne fesat hareketlerinin delillendirilerek ortaya çıkarılması ve ondan sonra bölgeden sürülmesi” emri verilmekteydi. bk. BOA, MV. 106/45.

Avrupa bizi dinlemek mecburiyetinde kalmalı. Bir dahakinde büyük bir katliam olacak. Yabancı konsolosların her biri, diğer bütün yabancılar gibi öldürülecek. Bu onların kendi hataları olacak!”

“İnsanları cennete göndererek onları hürriyetine kavuşturmayı teklif ediyorsun!” dedim; “Elbette bu bir yoldur.” Sonra ekledim: “Sadece hatalı değil aynı zamanda çok da ahmaksın, bilhassa konsolosların öldürülmesi hususunda!”

Çok canı sıkılmıştı. Hızlıca meselenin kaynağına ulaştık: Her ne pahasına olursa olsun Büyük Bulgaristan’ın kurulması gerekiyordu. Hürriyetleri için planlar yapılan köylüler ise ehemmiyetsiz bir mevzu idi.

Mart ayı başında, ödenekler müsaade ettiğince Nisan ayı sonuna kadar yetecek son un taksimini yaptık. İngiliz büyükelçisi, muhtemel isyanı göz önüne alarak hastane faaliyetlerini kısa sürede sonlandırmanın iyi olacağını ve memleketin iç kesimlerinde kalacak temsilcilerin bunu, risklerin kendilerine ait olduğunu bilerek yapmaları gerektiğini tebliğ etti. Mamafih, Ohri’de henüz herhangi şeyin olmayacağı belliydi; bu sebeple hâlâ bakmam gereken yaralılar olduğu için biraz daha kalmaya karar verdim ve planlarımızdan haberdar etmek için piskoposu ziyaret ettim. Yakında ayrılacağımızı duyunca çok kızdı ve daha fazla para için İngiltere’ye yazmamı teklif etti; insanlara bütün yaz gıda yardımı yapacağımızı sanıyordu. İsyana patlak verirse mevcudiyetim daha lüzumlu olacaktı, bir dava şehidi olmak paha biçilmezdi.

“Korkuyorsun!” diye bağırdı, “Korkuyorsun!”

Bu vakte kadar tarafların tutumuna dair hususlarda onunla bir olmamıştım, ama “çete”leri faal biçimde desteklemem icap etmediği müddetçe tavsiyesini dinlemiştim. Tereddütsüz

inkâr âdeti hariç, her zaman itinayla kibar davranıyordu. Şimdiyse kilise cilasının altından tabiatı fırlayıverdi.

“Korkuyorsun!” diye tekrarladı; “Kaçırıyorsun! Bayan Stone’u³⁹ alıp götürdüğümüz gibi sizi de götürceğimizi düşünüyorsunuz. Bu da pekâlâ mümkün olabilir.” diye ilave etti öfkeyle.

Bayan Stone’un kaçırılması, şimdiye kadarki en adi ve kirli siyasi “işlerden” birisiydi. Halk acaba bu kirliliğin ne kadarının farkındaydı, merak ediyorum. Piskoposa yüksek bir ahlaki paye vermemiştim, ama bu kadar da alçak olabileceğini beklemezdim. Üstelik ahmaktı da.

“Seyahat etmeyi severim.” dedim. “Ancak ederim düşük olur. Benim için tek bir kuruş bile alamazsınız!”

Majesteleri ve ayak işlerine bakan adamı afallamıştı.

“Bayan Stone için on dört bin sterlin ödendi.” dediler.

“Bayan Stone bir Amerikalıydı.” diye cevapladım. “Ben İngiliz’im. Fidyeye gücüm yetmez.”

“Ama İngiliz hükümeti öder.”

“Hayır, ödemez, bir kuruş bile ödemez.”

“Bayan Stone öldürülmüş olabilirdi.” dedi piskopos, kısa ve özlü bir biçimde.

Arka planda Avrupai mobilyalarla bir sabah ziyaretinde eşkıyalık ve cinayetle tehdit edilmek bir hayli gülünçtü, ben de güldüm.

“Beni öldürürseniz...” dedim, “...Bulgaristan’ınızın sonunu görürsünüz. Hiçbir medeni güç size yardım etmez. Ben siz-

39 Bayan Stone olayı ile ilgili olarak bk. III. Bölüm.

den korktuğum için gitmiyorum. Buradaki iş bitti ve ben Arnavutluk'un içinden geçip gideceğim.”

“Yapamazsın!” diye bağırdı ayakçı; “Çok tehlikelidir!”

“Hayır, değil!” dedim; “Arnavutlar beni Bayan Stone gibi alıp götürmek' istemeyeceklerdir.”

Piskopos durakladı, mevzuyu değiştirdi.

Feveran edişine şaşırmıştım; sebebiyse şimdi ortaya çıkmıştı. Ben kendi milletimin yüz karasıydım. İngiltere'nin Japon bayrağı altında, İngiliz gemileri, İngiliz subayları ve İngiliz silahlarıyla Rusya'ya taarruz ettiğini söyledi. İngiltere, harp ilan edilmesi için tahrik etmişti. Ona ödünç verdiğim gazetelerdeki haberler yalandı, hepsi İngiliz yalanıydı. İngiltere Balkan Slavlarından hiçbir zaman hazzetmemişti ve şimdi de onların yegâne dostuna saldırıyordu.

Et turnaktan ayrılmaz. “Bir Rus'u kaşıyın, altından bir Tatar çıkar!” sözü Bulgarlar için de geçerli gibiydi. Piskopos, İngiltere'yle dostluk dalaveresini bir kenara attı, Balkanlar'a has ham ve azılı nefreti ifşa etti. Ben de pek bir alakadar oldum. Her şeyden evvel, Rusya'nın, Bulgaristan'ın toprak genişletme planında nasıl bir rol oynadığını öğrenmek istedim. Haftalar önce köylülerin sadece maşa olarak kullanıldığına ikna olmuşum. Şimdi en nihayetinde, Bulgar propagandasının ana merkezi olan piskopostan, kendi planlarında Rusya'nın ehemmiyetinin büyük olduğunu öğrenmişim. Onun mevzuyla alakalı konuşmaya devam etmesi için verdiği malumata dair bir miktar şüphe uyandırıp kendi ülkemi kötülemesine sükûnetle katlandım. Stresini attığında kendisini daha iyi hissetti ve kibarca ayrıldık.

Depomuz boştu ve hastane işlerini bitirmek için bir tercümanla yalnız kaldım. Alışılmadık bir saatte eve geldiğimde

avluyu yük beygirleri ve seyislerle dolu bulduğumda hayretler içinde kalmıştım. Seyisler, içlerinde Bulgar piskoposuna tahsis edilmiş erkek giysileri ve ayakkabıları olduğunu öğrendiğim balyaları bodrumumuza istiflemekle meşguldü. Bütün bunlar onun emriyle İngiliz tesislerine konacaktı.

Vaziyetin münasip olup olmadığını öğrenmek için her zaman riayet ettiğimiz prosedürden feragat edip doğruca konağa gittim ve piskopos hazretleriyle acil bir hususla alakalı görüşmek isteğimi söyledim. Kendisi ve ayak işlerini gören adamı telaşlı görünüyordu. Piskoposa ait malların, şüphesiz ki yanlışlıkla bana teslim edildiğini izah ettim. Hayır, yanlışlık yoktu. Depo artık bize ait değildi, onu piskopos almıştı. Kıyafet dağıtımı yapacaktı ve bu dağıtımı bizim yerimizde yapmak daha münasip olacaktı. Konakta yer yoktu. Vaziyetin neye tekabül ettiğini anlamıştım. Bana niçin daha evvel söylenmedi? Mallar buraya niçin ekseriyetle dışarıda olduğum bir saatte “yığıldı”? Büyük konakta niçin “yer” yoktu? Niçin İngiliz tesisleri olarak kabul edilen yerlerden dağıtım yapmak daha münasipti? Hepsinden öte, Majesteleri ve sekreteri niçin bu kadar keyifsizdi? Acele fısıltılarla konuşuyorlardı ve bundan ötürü fena hâlde rahatsız oldum. Depoda olduğum müddetçe himayemize bir “çete” verilme ihtimalinin olmadığından emin olmak mecburiyetindeydim. Piskopos entrika çevirmede ustaydı ama Büyük Britanya'nın arkasından da entrika çevirip çevirmediğini anlamam lazımdı.

“Ay sonuna kadar ev bizim...” dedim, “...ve parası da ödendi.”

İlk hesapları bozulduğu için canları sıkılmıştı. “Dağıtım siz dışarıdayken yapılabilir, hem sizi de rahatsız etmez.” dedi sekreter, biraz daha fısıldaştıktan sonra. Vaziyet nahoş bir şekilde gergindi.

“Rahatsızlık değil.” dedim cesaretimi toplayarak “Mesele şu ki, ben burada olduğum müddetçe tesislerimizde vuku bulan

herhangi bir dağıtım, yetkililer tarafından İngiliz yardımı olarak kabul edilecektir ve benim, bu mallar veya onları alacak insanlar hakkında hiçbir malumatım yok. Piskopos hazretlerini gücendirdiğim için üzgünüm.”

Bu tavrım söylenecek pek bir şey bırakmadı çünkü planlarıyla alakalı bana izahatta bulunmayı münasip görmediler. Balyaların kaldırılmasını istemem gerektiğini düşündüm çünkü her iki adamın da tavrı “görünenden fazlası” olduğunu ima ediyordu. Ama bunu yapmadım, sanırım “çekindim”.

Majestelerini rahatsız ettiğim için özür dileyerek onun çalışma odasının o çok gergin ortamından uzaklaştım. Sonra konaktan biraz uzakta, tercümanım ve ben birbirimize bakıp kahkahalara boğulduk. Balyalar olduğu yerde kaldı ve İngiliz Yardım Fonu’yla alakadar her şeyin “usulüne uygun ve dürüstçe” yapılmış olması için ayrılırken kaymakama dağıtım faaliyetlerimizin tamamen sonlandığını söyledim.

Son haftam çok yoğundu. Bağışlanacak biraz para vardı ama bunu nasıl yapacağım bir meseleydi. İlkbahardaki ekime destek olmak için bir iki köye sabana koşmak için öküz almayı düşündüm. İstişare ettiğim muhtarlar, hayvanların toprağı sürüp köyün gıdasını temin etmeleri için değil şahıslara yani kendilerine verilmesinin icap ettiğinde ısrarcı olduklarından bu imkânsızdı; çünkü sahibi onları komşularına kiraya verip para kazanabilirdi. Köylerin ileri gelenlerinin un tahsis karnelerini ele geçirip unu, karnelerin asıl sahiplerine geri satarak nasıl para kazandıklarından haberdar olmuşum; hatta bir çete mensubu, bir muhtarın, insanların un almalarına müsaade etmekle güya itham etmişti. Bu sahtekârlığı vaktinde fark edip meseleyi çözebilseydim, onları kaymakama teslim ederdim. Sonra, bazı köylere sürü yapmaları için birkaç koyun

ve keçi teklif ettim. Herkes münakaşa etti; o hayvanları alan şahsın bir başkasına tek bir kuzu bile vermeyeceğinden emindiler. "Balkanlar'ın Yüku"nün bir başka timsaliydi bu vaziyet. Müşterek bir gaye için birlikte gayret gösteremeyecek kadar birbirlerinin "ayağını kaydırmak"la meşguldüler. Bu yüzden çok fakir üç köy seçtim, her dul kadına ve çocuğa bir aylık un almaları için para verdim; kasaba, İngiltere'den 6.000 sterlin para geldiği ve bunun taksim edileceğine dair bir dedikoduyla çalkalandığında, bana çok büyük zevk veren bu vazifeyi neredeyse tamamlamıştım! Doğunun dedikodusu fena bir şeydir.

Yirmi dört saat içinde civarda bulunan her kadın dul ve her çocuk yetim olup etrafımızı kuşattılar. Birkaç müteşebbis adam da bu güruha katılıp dul olduklarını söyledi. Müzakere etmek mümkün olmadı. Avlu tıklım tıklımdı ve eve girmeye teşebbüs ettiler. Endişe duyduğumuz bir andı. Kalabalık öyleydi ki çocukların zarar görmesinden korktum.

Kapıları kapattık ve üst kat penceresinden onlara hiçbir şeyimizin kalmadığını ne un ne keten ne giysi ne de paramız olduğunu kükredim. Gitmeleri gerekiyordu.

Vaziyetin tarifi imkânsızdır. Bana itimat etmediler, içeri girmek için mücadele edip ezilme korkusuyla bağırıştılar. Vaziyet hoş olmayan bir hâl almaya başlamıştı. Kavas ile birlikte aşağı indim, onları dışarı itmeyi başardım, çocuklara derhâl gitmelerini emrettim, onları toparlayıp kapıdan dışarı sürdüm, kavas da arkalarından kapıyı kapattı. Bu, birçok kadını çocuğunu arama derdine düşürdü; bir güruh içeri girmeye çalışırken onları güçlkle dışarı çıkardık. Onların ardından, kalan kadınlar yere çömelip ne olursa olsun bir şey alana kadar kalacaklarını ifade ettiler. Avluda kalanlar olduğu müddetçe, dışarıdakiler dağıtımın devam ettiğine inanıyordu. Daha fazla kişi akın edip içeri girmeye çalıştı.

Müslüman kavas heyecanlanmıştı; fedai rolünü oynamak için can atıyordu. Durum suistimale açıktı. Birkaç saattir böyle devam ediyordu. Bir felaketten kaçınmanın tek yolu, herkesi tahliye etmektir; bir karşı söylenti yayarak bu hadise durdurulabilirdi ama Müslüman bir kavası, Hristiyan kadınları kovalamaya memur edemezdim.

Nihai ama nafile bir müzakere yapıldı. En yakındaki kadına dönüp kapıyı işaret ettim ve “Git!” dedim.

“Hayır!” dedi. Onu kemerinden ve yakasından tuttuğum gibi ve yokuş aşağı koşturdum; kavas kırbacı elinde kapıyı açtı ve kadın artık dışarıdaydı; o şaşkınlığını daha atlatmadan kapıyı kapattık.

Bunun kâfi geleceğini ummuştum ama hiçbir faydası olmadı. Bir polis olmak için tahsilim yoktu ve dördüncüyü tahliye ederken beni tüketmeye niyetli olmalarından korktum. Ama öyle değildi; beşinci kişinin tahliyesi vaziyeti değiştirdi, geride kalanlar da kalkıp gittiler. Başa çıkmak mecburiyetinde kaldığım en zor vaziyetlerden biriydi.

Bir sonraki dedikodu doğru çıktı. Ohri, bir Rus muhabirin geleceği haberiyle coşkuluydu. Muhtemel vazifesi üzerine çokça konuşuldu. Kesriye’den askerî refakatle geldi ve iki Türk subayı Ohri çevresinde kendisine dikkatle eşlik etti. Ertesi sabah, son vedamı yapmak için piskoposa uğradığımda, o Rus dışarı çıkıyordu ve piskopos, “Panslavizm” usulünde teselli edilmiş vaziyetteydi. Morali yerindeydi ve yüzü bir kez daha esrarengiz gülümsemesiyle bezenmişti. Hastane tesisinin kendisine teslim edilmesi konusunu ayarladık ve ardından bana Manastır’a nasıl gideceğimi sordu.

“Yarın dağların üzerinden, at sırtında.” dedim.

Piskopos hazretleri dehşete kapılmıştı. Bu imkânsızdı; korkunç bir yorgunluk olurdu. Kendisi her zaman arabayla gidiyordu. Atla gitmeyi tercih ettiğimi söyledim. Anlamsızca gülümsedi; yaşlandığını ve at binmenin sadece çok genç olanlar için münasip olduğunu ifade etti.

“Egzersiz iyidir!” dedim. “Piskopos hazretleri benden daha genç ama ben bir İngiliz'im.”

Kendisi beni hiç anlayamadığını ifade etti. Sportif kabiliyetlerse tabii olarak onu aşırıyordu.

“Sana, bu işe başlamana ve yabancı bir ülkede tek başına yaşamana sebep olan dinin hakkında birçok soru soracağım...” dedi.

Burada inanç üzerine bir ilave icap ediyor:

“Ben...” dedim, “...ısanın kurbanlarına yardım etmeye ve Doğu sorununa yeni bir zaviyeden bakmaya geldim. Bu süre zarfında tüm Yarımada'yı keşfedip tüm ahaliyi de tanımayı umuyorum!”

Piskopos, ellerini kavuşturdu ve gözlerini havaya dikti. İstediginde, bu duruşuyla halim selim bir ruhani görünüyordu. “Yine de seni buraya gönderen şeyin dinin olduğuna inanmaya devam ediyorum.” dedi.

Bedenim veya ruhum için endişe duymadığıma dair onu temin ettim; son olaylarla alakalı hakikati elimden geldiğince öğrenmek ve ne yapabileceğini görmek için gelmiştim.

Piskopos ne yapacağını bilemez bir hâle düşmüştü. Hakikatin, onun pek kıymet verdiği bir husus olduğunu düşünmüyordum ve katıyen bilgi açlığından da muzdarip değildi. Türkçe konuşmayı bile öğrenmemişti.

“İnsanların Hakikat dediği bir azizden haberin var mı?”

Gösterebilir misin bize o kişinin yaşadığı yeri?”
 “Hayır, o hâlde Tanrı bana yardım etsin,” dedi öyleyse.
 “Hiç Hristiyan hacı görmedim daha önce mızrakla ya da dilenci torbasıyla
 Hâlini hatırını soran, şimdiye kadar bu yerde ben”⁴⁰

Belirsiz bir şekilde hatırladığım bu mısralar vaziyeti gayet iyi özetliyordu.

“Ne öğrendin?” diye sordu piskopos hevesli bir şekilde.

Cevap vermekte tereddüt ettim. Piskopos ısrarcıydı; sekreteri de öyle. Tekrar tekrar sorguladılar. Piskoposa baktım; genç, kendini beğenmiş, kaypak, mermilerle yüz yüze gelmemiş, yatalak hastaları ziyaret etmemiş, ölüm döşeğindeki avutmamış bir adam; öyle bir adam ki cemaati açlıktan ölürken konağında refah içerisinde hayatına devam etmişti. Onun ödlekle iltihap korkusunu, küçük çocuğun rahipsiz defnini düşündüm; “Nüfusun dörtte biri bile ölmedi.” dediğini hatırladım. Bu adamın ve arkadaşlarının Büyük Bulgaristan’ın sınırlarını kanlarıyla kırmızıya boyamak istediği bu çaresiz insanları tanıdım. Sonra gayet dürüstçe Balkanlar’da çevrilen dümenlere dair gördüklerimi anlattım. Onların müdahaleleri söylediklerime sadece daha da açıklık kazandırdı ve ben de sorularla hikâyeyi kendilerinin anlatması için zemin hazırladım. Sultan’ın idaresi altındaki insanların keskin acıları onlar için bir şey ifade etmiyordu; Yunanistan veya Sırbistan’ın bir karış toprak kazanmasındansa acı çekmeye devam etmeleri yeğdi. Rusya ve Bulgaristan her iki milleti istedikleri gibi su-

40 Bu dizeler, William Langland tarafından yazılmış “Piers Ploughman” isimli alegorik bir şiirden alıntılanmıştır. 1370-1390 arası yazıldığı bilinen bu şiirin İngiltere Kilisesi’nin kötü amaçlara alet edilmesini eleştirmeyi ve ahaliyi kutsal hakikate çağırılmayı amaçladığı belirtilmektedir.

istimal ettiler. Talep ettikleri Avrupa müdahalesi sadece Bulgar savlarını destekleme yönünde olmalıydı; "Makedonya'nın özerkliği" Büyük Bulgaristan'a giden yolu yarılımak olacaktı. Bulgaristan'ın Sultan'ın topraklarından adil bir pay almasını temenni ettim ancak iddialarının hepsinin adaletli olduğunu kabul etmedim ve yöntemlerini şiddetle kınadım.

Sonra sıra piskoposa geldi; o da aynı derecede lafını esirgemedi konuştu. Hristiyanlığın dünyadaki en büyük güç olduğunu ve sonunda zafer kazanacağını söyledi. İngiltere Hristiyan bir ülke değildi ve Kutsal Rusya tarafından yok edilecekti; bu, ne kadar erken olursa o kadar iyi olacaktı. Bana bir de haberi vardı: Rusya Japonya'yı fethetmişti ve yarısını işgal ediyordu. Diğer yarısı ise kısa süre sonra geri çekilmek mecburiyetinde kalacak olan İngilizler tarafından işgal edilmişti. Trajediden maskaralık seviyesine düşmüştük; dolayısıyla yüksek sesle kahkaha attım.

"İngiltere Japonya'yı kendisi almak istediğinden bunu duyduğuna üzölmüşsündür!" dedi. "Ayrıca Rusya, Hindistan'ın geri kalan kısmının tümünü işgal edecek."

Fikirlerinin tam da Orta Çağ'a münasip olmasından mütevellit coğrafya hakkında da konuştuk biraz. İnsan ırkının selameti için daima en iyi olanın kazanmasını istediğimi izah ettim. Artık kendimizi müdafaa edemez hâle geldiğimizde oradan gitmeliydik ama daha evvel değil.

"Gideceksiniz." dedi piskopos, "Gideceksiniz. Bütün dünya sizin ordunuzun olmadığını biliyor. Donanmanızla gurur duyuyorsunuz. Peki, donanma nedir? Hiçbir şey, size söylüyorum, hiçbir şey! Bir donanma görmüşlüğüm var da oradan biliyorum!"

"Majesteleri belki Bulgar donanmasını görmüştür!" dedim.

Görüşme yeterince uzun sürmüştü. Piskoposa benim için yaptığı her şey için teşekkür ettim ve bunun ona son bir veda olmasını temenni ettim. Ancak adabımuaşeretin muhafaza edilmesi icap ediyordu. Hazretin o gün öğleden sonra iade-i ziyarette bulunacağı söylendi.

O geldiğinde, birer öksüz çocuğu olan kasabalı iki dul kadınla görüşüyordum. Maria aceleyle içeri girdi:

“Piskopos, piskopos!”

Piskopos hazretleri vakur bir şekilde içeri girdi, Maria tevazu ile onun elini öptü ve çekildi, yanımdaki dul hanımlardan birisi de öyle yaptı; diğeri dimdik oturdu ve piskoposu tamamen görmezden geldi. Oldukça varlıklı, yaşı biraz geçkindi. Piskoposla olan görüşmemizin dışında kalmak niyetinde olduğunu anladım. Piskopos ona baktı. Dul hanım da onun başının üzerinden gözlerini yukarı dikti. Piskopos bir müddet onu görmezden geldi. Sonra birden çocuğa dönüp sordu:

“Hangi okula gidiyorsun?”

“Rum okuluna.” dedi dul kadın.

“Yazık!” dedi piskopos. “Hayır, değil!” dedi dul hanım. “Rumca daha faydalıdır.”

“Çocuklar babalarının ve milletlerinin dilini öğrenmeli!” dedi piskopos ciddi bir tavırla.

“Bu çocuğun babası bir Ermeni’ydi.” dedi dul kadın muzaffer bir edayla. “O, kızımın çocuğu ve ben de bir Rum’um.”

Piskopos akıllı davranmaya çalıştı.

“Evde hangi lisanı konuşuyorsun?” diye sordu çocuğa. “Türkçe!” diye zekice bir cevap geldi.

Dul kadın köşeye sıkışmış piskoposa tarif edilemez bir aşağılamayla baktı. Piskopos kalktı, veda etti ve kaçıp gitti.

Eczacının tamahkâr talepleriyle son kez boğuştuk ve çok sarhoş ve normalden daha şamatacı olan erzak taciri, şafakta çalışmaya başlamak için erkenden yattı ve hakiki bir Balkan gecesi geçirdi.

Deponun ufak tefek işlerini gören Dooley'e Manastır'da iş sözü verilmişti ve bizimle oraya gidecekti. Gün doğumundan önce karanlık saatlerde sokakta oldukça büyük bir kavga çıktı; kapılara vurmalar, bağırımlar, çığlıklar, askerler ve daha nice. Karanlıkta hepsi birbirine karıştı. Dooley gece devriyesi tarafından tutuklanarak cezaevine götürüldü. Aceleyle giyindim; dostlar koşup geldi. Acımasız bir zorbalıktı bu, zavallı Dooley sadece son tertipleri yapmaya geliyormuş, askerlerin saldırısına uğrayıp dövülmüştü. Hemen harekete geçip onu bir Türk hapishanesinden kurtarmamı istediler.

Gün ağardığında atlarımız hazırды ancak Dooley için kendisine müracaat etmemiz gereken kaymakam tabii ki henüz kalkmamıştı. O gece Manastır'a ulaşma ihtimalim giderek azalıyordu ve planlarım buna bağlıydı. Sonunda herkesi sevindecek şekilde Dooley serbest bırakıldı; kaymakam talebimi hemen kabul etmişti. Bu vahşi öfkenin kurbanı Dooley gece zil zurna sarhoşmuş. Tükürükler saçarak "Ata binmek de hiç çekilmez!" deyip sabahın üçünde bir araba kiralamak için dışarı çıkmıştı; hem de masrafına aldırmadan; atla gidecek değilmiş! Askerler onu tutukladığında bir araba arıyormuş! Zavallı adamı kurtarmak için son bir çaba gösterdim ama çabamız nafileydi, binmeye ikna edebilesek de kendisi at eyerine oturamayacak kadar sarhoştı.

Dooley'i geride bıraktık ama bu son olanlar sebebiyle Manastır'a zorlu bir yolculuk yaptık; çünkü dağ yolları müsaade et-

tiğince hızlı ilerlememize rağmen biz Manastır'a ulaşmadan güneş battı. Acı bir rüzgâr çıktı ve ancak adım adım ilerleyebildik çünkü ortam zifirî karanlıktı ve yol gevşek taşlar ve çukurlarla doluydu; hava da dondurucuydu. Eyerin sivri ucuna yapıştım ve Bulgar piskoposunu yanımda getirebilseydim ne kadar eğlenceli olacağını hayal ederek kendimi rahatlattım.

Sonunda Manastır'ın ışıkları görüldü. Otel İstanbul'un kapısında üşümüş ve kaskatı bir şekilde attan indim; süvari olmayan bahtsız tercümanım da yorgunluktan bitap düşmek üzereydi ve refakatimizden faydalanarak bizimle Manastır'a gelen ev sahibim de benzer vaziyetteydi.

Arnavutluk'tan geçmek için eşsiz bir fırsat elime geçtiği için dizginlenemez bir acelem vardı çünkü bunu kaçırmak istemiyordum. Meşhur bir cemiyet ülkenin bir ucundan diğer ucuna iş için bir temsilci gönderiyordu ve benim ona eşlik etmemi istiyordu. Bu kişi Arnavut'tu ve biraz Fransızca biliyordu. Tek kusuru onu hiç görmemiş olmamdı. O, seyahatine hâlihazırda başlamıştı. Onu bulmalıydım, pek de bilmediğim bir memlekette ve tanınmadığım bir kişiyi. Ancak tek başıma ve kendi masrafımı kendim karşılayacağım için kimsenin parasından ve hayatından mesul değildim, risk almakta hürdüm. İhtiyacım olan tek şey sefer için Türk idaresinden izin almaktı. Bu olmadan geri döndürüleceğimden gayet emindim ve Türk yetkililer yabancılardan çok şüphelendiğinden söz konusu cemiyetin bundan ötürü başı ağrıyabilirdi. Yardım işinde çalışan arkadaşlarımdan bazıları izin talebime kesinlikle ret cevabı geleceği kanaatindeydi. Ancak İngiliz Konsolosu bu işleri biliyordu; valiyi bizzat ziyaret etmemi tavsiye etti. Böylece müs-pet netice alacağımı tahmin etmişti.

Bir hükümet konağına bizzat uğramak sinir bozucu bir iştir; askerler ve jandarmalarla dolu bir avluyla bilinmeyen yüksek-

liklere çıkan az veya çok çamurlu birkaç merdiven, pek tabii hepsinin Türkçe yazılı olduğu yön tabelaları. Üst katta memurların dolandığı ve sigara içtiği koridorlar bulunur; müstahdemler ağır geniş kanatlı kapıların birinden diğerine telaşla gidip gelirler. Kimse beni fark etmedi, bu yüzden en gösterişli olan kişiye Fransızca hitap ettim. Anlamadı ama anlayan birini çağırdı ve iki dakika sonra Ekselanslarının huzurundaydım. Talebim karşısında çok şaşırды ama çok dostça ve samimiydi. Soğuk havanın ve güçlüklerin niyetlendiğim seyahate mâni olacağından emin olmasına rağmen istediğim kadar dolaşmama müsaade etti. İkimizin de sulu boya resimleri yapıyor olmamızın aramızda sıcak bir bağ oluşturduğunu düşündüm. Resim teçhizatımın yanımda olmasını tavsiye etti çünkü çok acayip şeyler göreceğime dair garanti verdi. Teşekkür ettim ve ayrılmak üzereyken Ohri'de hastanede çalıştığım için belki de tertibi için çok uğraştığı Türk hastanesini görmek isteyeceğimi söyledi ve beni oraya götürececek bir asker çağırdı.

Hastane binası güzel koğuşları, büyük pencereleri ve geniş bir bahçesi olan havadar, temiz ve aydınlık, çok nezih bir binaydı. Benimki habersiz bir ziyarette buna rağmen çarşafı tertemiz buldum. Tedavi usullerinin nasıl olduğunu bilmiyorum ama çok kötü vakaların da olduğu tifo koğuşunda olanlar hariç hastaların neredeyse tamamı mutlu ve rahat görünüyordu. Eczacı beni gezdirdi ve kullanılan ilaçlardan bahsetti. Her milletten ve dinden hasta kabul ediliyordu ancak maddi imkânsızlıklar tüm koğuşların açılmasına mâni olmuştu.

Artık kırmızı hilallerle süslü mavi bir semer örtüsü olan ikinci el bir jandarma eyeri ve dizgini almaktan, bir heybeye gündelik ihtiyaçları tıkmaktan, su geçirmez bir çarşafa battaniyemi sarıp yola koyulmaktan başka yapacak bir şeyim kalmamıştı.

Üçüncü Kısım

Kartal Yurdunda

*Yeni ve Eski ise felaket kan davası,
Silahlı düşman gibi şok etmeli,
Ve bu, zaman onu örtünceye kadar doğru olmalı,
Bu düsturlar kana bulandı;
Kalbin bilgisi henüz duracak değil
Utanç ve suçlulukla umudunu muhafazadan vazgeçmez,
Ama eli kılıcının kabzasında,
Belalı topraklarda huzur gibi adım atacak;
Sevecek hayır pırıltılarını ki kıracak
Her iki yandan da gözlerini de kapayacak değil:
Eğer dehşetli bir ihtiyaç yükselirse,
Vuracaktır sağlam bir vuruşla.¹*

1 Viktorya dönemi şairi Alfred Tennyson'ın (1809-1892), "Love Thou Thy Land with Love Far-Brought" isimli uzun şiirinden alıntılanmıştır.

IX. Arnavutlar Hakkında

“Haa! Arnavutlar hakkında her şeyi biliyorum!” diye haykırdı bir hanım “Şu pembe gözlü ve beyaz saçlı komik insanlar.”

Ama Arnavutlar o kadar da çabuk tarif edilecek insanlar değiller; onlar, tüm Balkan milletleri arasında İngilizlerin en az tanıdıklarıdır.

Avrupalı lisanındaki isminin (Albanian) “Alp” kelimesiyle alakalı olduğu söylenir. Arnavutlar kendi lisanlarında kendileri için “*Shqiptare*” ve ülkeleri için de “*Shqipëria*” derler yani “*kartalın oğlu*” ve “*kartalın ülkesi*”. Keskin bakışlı gözlere, kartal gagasını çağrıştıran buruna ve mağrur tavırlara sahip bu yabancı dağ adamları için bundan daha münasip bir isim bulunamazdı.

Açık ve koyu tenli olmak üzere iki belirgin Arnavut tipi vardır. Gördüğüm kadarıyla açık tenli olanlar güneyde daha yaygın. Tipik Arnavut erkeğinin Dante’ninki gibi bir burnu var; uç kısmı eğik, kemer kısmı dar ve düzgün biçimli... Düz başlayan ve sonra göz çukuru kemiğinin alt hizasına kadar inen çok belirgin kaşlar... İnce bir çizgi hâlinde aşağı doğru uzanan ve uçta bir çene çukuruyla biten sert, uzun bir çene kemiği... Kafataslarının arkası ise sanki bir parçası kesilmiş gibi düzdür



Tipik bir Arnavut.

ve kulağın hemen üzerinde büyük bir genişlik bulunur (özelikle açık tenli tipte). Kahverengi lepiska saçlar ve çakır gözleri var. Uzun boylu (Karadağlılar kadar uzun değil), çevik yapılı, dar kalçalı ve bir panter kadar kıvraklar. İpek ve Gusinye çevresinde çok koyu tenli olanları var, bunların kafaları daha uzun ve boyları umumiyetle daha kısa. Aşiret nizamı ve haberleşme eksikliği mahallî farklılıkları daha da belirgin hâle getirmiş. Arnavutluk Shkumbin Nehri tarafından iki kısma ayrılmış: Gegerya (Kuzey Arnavutluk) ve Toskerya (Güney Arnavutluk). Güneyde Arnavutların karşılıklı evlilik yaptığı ciddi bir Rum ve Ulah nüfusu bulunmaktadır. Shkumbin'nin kuzeyinde bazı tüccarlar, Türk askerleri ve memurları dışında nüfus tümüyle Arnavut'tur. Tartışmalı Kosova vilayetinde hâlâ hatırı sayılır bir Sırp nüfusu var ancak bu nüfus sayıca az olan diğer milletlere kıyasla çok daha azdır. Gegler arasında, dağlık bölgelerde aşiret nizamı hâlâ serpilip gelişmektedir. Birine ismi sorulduğunda kendisinin Hoti veya Şâla'dan falan olduğunu söyler. Bana söylendiğine göre dışarıdan bir kişi aşiret üyesi olamaz ve aşiretin, bir adamın tüm malını aşiret dışından birine satıp satamayacağına karar verme yetkisi bulunmaktadır. Bir erkek, başka bir aşirete mensup bir kadınla evlenebilir ve buna çok sık rastlanır. Kuzenler arası evlilik ise yasaktır.

En büyük aşiretin Mirditalılar (Mirdiler) olduğu ve sayılarının da otuz bini bulduğu söyleniyor. Debre aşireti de büyük bir aşiret. Onları; Dukagini, Pulati (Şala ve Şoşi de dâhil), Matiye, Kastrati, Hoti, Klementi ve Skreli (Bunların ortalama on bin mensubu bulunuyor.) aşiretleri takip ediyor ayrıca, mensuplarının sayısı bin ile beş bin arasında değişen daha küçük ama güçlü bazı aşiretler var (Burada verilmiş olan sayılar yaklaşık sayılardır). Bu aşiretlerin mensupları arasında hem Müslümanlar ve hem de Katolik Hristiyan-

lar bulunmaktadır; kendi liderleri vardır ve Türk ordusunda mecburi askerlikle mesul tutulmazlar.

Toskerya'da bazı beyler silahlı bir taraftar grubunu yönetiyor olabilseler de aşiret sistemi filen ölüdür ama insanlar hâlâ üç ana gruptadır: Shkumbin (Skumbi)² ve Vyosa³ Nehirleri arasında bulunan Tosklar, Toskların güneyinde Liablar ve daha da güneyde Çamlar. Bu üç ana grup daha küçük alt bölümlere ayrılmaktadır.

Lisanları da Tosk ve Geg olmak üzere iki ana lehçeye ayrılmıştır ve şive farkı barizdir. Güneydeki Görice⁴ bir kişinin, bir İşkodralının konuşmasını anlaması, bir Cockney'in⁵ Yorkshire'⁶ anlaması kadar zordur. Mirditalılar, kendi lehçelerinin en saf lehçe olduğunu iddia ederler; dünyadan tecrit olmaları bu durumu hayli mümkün kılmaktadır. Mirdita çevresindeki tüm yer isimleri saf Arnavutçadır ve bu da burayı yabancıların hiç işgal etmemiş olduğu hakikatinin delilidir.

Arnavutça, bir Aryan lisanıdır ve bu lisanı konuşan kişi kadar belirgin bir hususiyete sahiptir. Bu lisanın kelime hazinesin-

-
- 2 Shkumbin (İşkomi) Nehri: Arnavutluk'un ortalarında yer alan, Ohri Gölü'nün batısında Valamara Dağı'nda doğan, doğu-batı istikametinde akarak Adriyatik Denizi'ne dökülen, 181 km uzunluğunda bir nehirdir.
 - 3 80 kilometrelik kısmı Yunanistan sınırları içerisinde olan, toplam 272 kilometre uzunluğunda, Arnavutluk'un güneybatısında bulunan bir nehirdir. Birçok kolu vardır ve bu kitapta adı geçen Drin Nehri de bu kollardan birisidir. Doğal güzellikleriyle tanınmış, Avrupa'nın en temiz ve bakir nehirlerinden birisidir.
 - 4 Güneydoğu Arnavutluk'ta bir şehir. Korçe diye de bilinir. Arnavutça-daysa Korçë olarak kullanılır.
 - 5 Doğu Londralı. Aynı zamanda bu çevrede konuşulan ve zor anlaşılan aksanın ismidir.
 - 6 Kuzey İngiltere'de tarihî bir şehir.



Güney Arnavutluk'ta giyilen Arnavut milli giysileri

de bulunan sözcüklerin çoğu ilk dönem Yunanca ve Latince ifadeleri çağrıştıtır ama sözcükler genellikle bu dillerden türemiştir ve onlarla akraba gözükmemektedir. Ayrıca kendine has birçok tuhaf ünsüz harf terkiibine sahiptir. Diğer Avrupa lisanlarından farklı olarak isimler düzenli ve düzensiz çekimlidir. Sıfatlar da düzensizdir ve cümlede isimden sonra yer alır; isim ile sıfat arasına ise dil bilgisinde “özgölük” denilen, isim ile cinsiyet bakımından uyumlu ve kendi çekimi olan bir artikel gelir. Yani, “diale i mire”, “uslu bir çocuk” iken “diali i mire” kim olduğu belli “uslu çocuk” anlamına gelir. Sıfatlar çekimlerle değil sadece “daha” (ma) veya “çok” (shum) gibi ön eklerle mukayese edilir.

Fiiller, anlamın belli belirsiz bir izini taşır ve en son dil bilgisi kurallarına göre en az on bir fiil kipi ve elli beş isim hâli vardır. Mamafih, bunların çoğu “sahip olmak” veya “olmak” fiilleriyle bileşiktir.

Arnavutça lisanının nasıl büyüdüğünü yahut değiştiğini gösteren yazılı bir bilgi yoktur. Bu lisanın geçmişi karanlığa bürünmüş durumdadır. Uzun tarihî halk türküleri nesiller boyu ezberlenmiş. Bugünküleri saymazsak aktarılmış bir edebî eserleri bulunmuyor. Düzenli bir yazı usulü henüz benimsenmiş değil ve Arnavut lisanı bu sorunu giderecek bir yazar bekliyor. Hem Elbasa’nda ve hem de İşkodra’da eski bir Arnavut alfabeti geleneği vardır ama 1879’a kadar Arnavutça söylenen şeyin neşredilebileceği bir alfabe ortaya koyacak başarılı bir teşebbüs olmamıştır. Daha sonra ne yazık ki Yunanca, Latince ve Kiril harflerinden ve hususi icat edilmiş bazı harflerden oluşan gelişigüzel, melez bir alfabe türetildi. Değişiklikler yapılmış hâliyle bu alfabe Sofya’da hâlâ gazeteler tarafından kullanılmaktadır. Bu gazete müteşebbisleri Tosk lehçesinde yazılan *Drita* isimli bir gazete ve çeşitli kitaplar neşretmektedir. Ayrıca “Yabancı

İncil Cemiyeti” tarafından da İncil çevirisi için bu alfabe kullanılmaktadır. Ancak bu alfabe hiç kullanışlı değildir ve neşriyat işleri açısından çok masraflıdır. Özel harfler ve özel dizgi makineleri gerektirmektedir ve çok geçmeden bu alfabenin yerini bir başkası alacaktır. Latin alfabesini kullanmak için birçok girişimde bulunuldu. Mirditalıların başrahibi Monsenyör Premi Dochi'nin icat ettiği son derece kullanışlı sistem, zorlukların çoğunu giderdi ve sadeliği sayesinde hızla gelişmeye başladı.

Bu alfabeyle ilk kitap 1879'da İstanbul'da neşredildi ama çok geçmeden bu alfabeyle neşredilen kitaplar Türk topraklarında yasaklandı. Sultan, okulların ihtilal merkezleri olduğunu tecrübeyle öğrenmişti ve millî eğitim hareketlerinden söz edildiğini artık duymak istemiyordu. Sonraları bu lisanı bastırmak için de büyük çaba sarf edildi. Arnavutluk'un güney bölgesinde birçok kişi kitap veya gazete bulundurmaktan dolayı hapsedildi ve bu alfabeyle öğreten okullar yasaklandı. Ancak kuzey Arnavutluk Sultan'ın hâkimiyetinin çok zayıf olduğu bir yerdi. Burada bir matbaa ve birçok okul bulunmaktaydı.

Bir lisanın hayatı tabii bir ölümle son bulabilir. Şimdiye kadar bir dilin öldürülebilmiş olduğundan kuşkuluyum.⁷ Belki de zulüm lisanın ölmesi için gerekli fiske olmuştur. Arnavutça okuma ve yazma hızla yayılmaktadır. Bu lisan hiç beklenmedik bir yerde karşınıza çıkıyor ve ahalinin bütün tabakalarını müşterek bir anlayış bağıyla birbirine kaynaştırıyor. Londra'da, Roma'da, Sofya'da ve Bükreş'te neşredilen gazeteler memleketin dört bir yanında Müslümanlar ve Hristiyanlar tarafından okunmaktadır. Bir edebiyat dili de gelişme emareleri göstermektedir.

7 Planlı harici bir etkiyle sona erdirilmiş bir lisanın bulunduğundan emin olunmadığı anlamında bir ifade.

Arnavutluk'ta alelade bir lügat hazırlama işi bile bir tutam romantizm ve macerayla tatlandırılır. Kristoforidhi'nin⁸ hikâyesi ülkenin her yerinde kızgınlıkla anlatılır. Elbasan'ın yerlisi, vatansever ve meraklı biri olan Kristoforidhi, hayatının yaklaşık kırk senesini abidevi bir lügat oluşturmaya adanmış; sadece ana lehçedeki kelimelerle yetinmemiş, mahalli kelimeleri de aramak için köy köy dolaşmış. 1892'de ölmüş ve en az kırk bin kelime ihtiva ettiği söylenen lügatin müsveddesini oğluna miras bırakmış. Draç'taki Yunan Konsolosu, genç Kristoforidhi'ye o müsvedde için birkaç bin Frank para teklif etmiş ve temsil ettiği Yunan Devleti'nin lügati neşretmek istediğini söylemiş. Yunan Konsolosun bu teklifi kabul edilmiş ve Konsolos müsveddeyi almış. Fakat Yunan, teklif etmiş olduğu bedeli ödemek şöyle dursun, genç adamı milliyetçilik propagandası yaptığı için Türklere ihbar etmiş ve oğul Kristoforidhi iki sene hapse mahkûm olmuş. Lügatin akıbeti ise bilinmiyor. Yunanların onu yok ettiğine dair bir şaya var. Bazılarıysa onun var olduğuna ve bir gün aydınlığa çıkacağına inanıyor.⁹

Lisan millî meselenin yalnızca bir parçasını teşkil etmektedir. Bütün ülke bağımsızlık istiyor. Batılı devletlerin rızası olmak-

8 Kostandin Kristoforidhi: (1827-1895). Elbasanlı Arnavut dil araştırmacısı ve tercüman. (Durham ölüm tarihini 1892 olarak zikretmiş olsa da kaynaklar 1895 olarak belirtmektedir). Yunanca, Latince, İbranice, İngilizce, İtalyanca, Türkçe, Bulgarca, Arapça, Fransızca ve Almanca bildiği söylenir. Yeni Ahit'i Geg lehçesiyle Arnavutçaya tercüme etti. Tosk lehçesiyle de Arnavutçaya tercüme yaptı. Arnavutça için hazırladığı sözlük onun en önemli eseri olarak değerlendirilir.

9 Kaynaklar, Kristoforidhi'nin en önemli eseri olarak değerlendirilen bu Arnavutça sözlüğün 1904'te Atina'da yayınlandığını belirtmektedir. Edit Durham'ın 1904 yılı Mayıs ayı sonlarında İngiltere'ye döndüğü düşünülürse eserin yayınlanmış olduğundan habersiz olması normal görünmektedir.

sızın bağımsızlığını elde edemez. Birçok kişinin korktuğu başarılı bir isyan, Avrupa'nın müdahalesine ve Slav topraklarının daha da genişlemesine yol açabilir. Arnavutlar, Bulgarların sahip olduğu gibi kendilerini destekleyecek zengin dış ilişkilere sahip değil ancak Rus tesirinin herhangi bir uzantısı Avusturya'nın menfaatleriyle çelişeceğinden Avusturya, Arnavutlara destek veriyor. Rusya, Slav menfaatleri için Mitroviçe'ye¹⁰ konsolos tayin ettiğinde Avusturya rakip bir konsolos tayin etmek için acele etmedi, bir de Arnavut okulu kurdu. Şimdiye kadar Avusturya bu bölgede hep "birinci sınıf" oldu ve jandarma görevlilerini muntazaman buraya yerleştirdi.

Bu arada Adriyatik'in iki kıyasına da hâkim olmak isteyen İtalya, "senin dostun Short değil, Codlin'dir"¹¹ misali Arnavutların dost olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Zeki Arnavutlarsa, bu iki baştan çıkarıcıyı da dinliyor, her ikisinin parasını da kabul ediyor, artılarını ve eksilerini değerlendiriyor.

Şimdiye kadar öğrendiğim kadarıyla Arnavutluk'un en çok istediği şey, Avrupa tarafından tanınan bağımsızlık ve büyük güçler¹² tarafından tasdik edilmiş, tercihen de Avrupalı bir Prens. Bir Arnavut kraliyet ailesi kurulması lehinde olan çok az kişiyle karşılaştım ve bu mevki için hak iddia eden herhangi bir sözde Arnavut'un, ülkede taraftarları olduğunu

10 Şehrin Osmanlı dönemi ve günümüz Türk nüfusu tarafından kullanılan adıdır. Günümüzde Kosova'nın kuzeyinde bulunan Arnavutlar ile Sırlar arasında nehri ikiye ayırdığı bir şehirdir. Orijinal dilinde Mitrovica yazılır Mitrovitsa olarak okunur.

11 *Dickens'in Old Curiosity Shop (Antikacı Dükkânı)* isimli romanından alıntıyla kimin dost olduğunu iknaya çabalayan bir deyim. "Codlin's your friend, not Short". Codlin ve Short romandaki karakterlerdir.

12 Yazar "güçler" derken o günün temayüz etmiş güçlü Avrupalı devletleri ve Rusya'yı kastetmektedir.

duymadım. Bunlar ekseriyetle bu topraklara dair bilgisi olmayan yabancılar. Ülke genelinde her tabakadan insan, ana vatanları için umutlarını ve korkularını anlatmak ve İngilizlerin, Arnavutluk'un varlığını kabul etmesini sağlamak amacıyla telaş içine girmiş vaziyette. Benim bazı şehirleri ziyaretim oralandaki ahaliye acı dolu bir umut verdi. İnsanlar beni bir kurtarıcı olarak selamladı ve bana yanlışlarını telafi etmeye gelen gezgin bir seyyahmışım gibi davrandılar. Bu duruma hazırlıksız yakalandım ve bu da beni dehşete düşürdü. Ülkenin kalbinde, "İngiltere adil bir ülkedir ve hakikate kulaklarını tıkamayacaktır..." diyerek davalarını İngiliz hükûmetinin önüne sermem için neredeyse gözyaşlarıyla bana yalvaran, gözleri alev alev, aceleci, ısrarcı insanların hürriyete tutkulu sözlerinden daha fevkalade bir şey hatırlamıyorum. Uzun ve dolambaçlı bir yürüyüşten sonra arka kapıdan içeri alındığım evde Fransızca bir konuşma işittiğim o günü de kolay kolay unutmayacağım. Aşağıda yer alan pusulayı ben okur okunmaz parçaladılar çünkü üzerinde birçok imza vardı ama kısa bir süre sonra hatırladıklarımın yazdım:

"Saygıdeğer Hanımefendi,

Seyahatinizin bizi nasıl sevindirdiğini size anlatamayız. Yolculuğunuz esnasında çektiğiniz korkunç eziyetleri çok iyi biliyoruz. Bu eziyetlerin iyi bir amaca hizmet ettiği muhakkaktır. Tanrı'nın bizi kurtarmak üzere sizi gönderdiğine inanıyoruz. Tüm dünyada sadece sizin ülkenizde gerçek hürriyet vardır. Memleketimizin sefaletini gördünüz. Paramızı gasp etmesine göz yumulan Müslüman bey ile paramızı alıp mukabilinde bize hiçbir şey vermeyen devlet arasında kalan çoğumuz ciddi bir yoksulluğa düşüyoruz. Sırtına giyecek gömlek bulamayan pek çok kişi var. Verimsiz bir hasattan sonra dağlarda birçok kişi soğuk ve açlıktan ölmektedir. Köylerimizdeki ahali, cahil yabani ve onlara yardım edecek kimse yoktur. Gece gündüz yazmanız, bütün gazetelerde sefaletimizi anlatmanız ve adalet istemeniz için Tanrı'nın adıyla size yalvarıyoruz. Slavlara

yardımda olacak Rusya var. Bizim kimsemiz yok. Başladığınız yolculuğa devam etmenizi rica ediyoruz. Hiçbir tehlikeyle karşılaşmayacak ve tüm zorluklardan korunacaksınız. Size yürekten teşekkür ediyoruz. Tanrı sizi korusun!"

Pusula sakini ve net bir üslupla yazılmıştı. Bu toprakların sancılı perişanlığı içinde bu pusula son derece acı bir çığlıktı; dokunaklı, trajik, çaresiz ve pek çok örnekten sadece biriydi. Ne bir güce ne de bir tesire sahip olduğumdan bu duruma sadece isyan ettim ama boşuna...

Halk ihtilal şayialarıyla vakit kaybetmemiş. Vaziyeti açık bir şekilde ortaya koymuşlar. şöyle diyorlar; "Rusya'nın Bulgarlara yönelik alakası ve faaliyeti tamamen kendi menfaati için olmuştur ve hep öyle olacaktır. İngiltere bunu uzun zamandır biliyor. Rusya hem Bulgaristan'ın hem de bizim düşmanımız. Rusya'ya karşı Kırım'da birlikte savaştık. Makedonya'daki son isyan¹³ Rusya'nın uzun senelerdir yürüttüğü gizli entrika ve teşebbüslerin neticesidir. Bu vatan bizim... Bulgarlar oraya ayak basmadan evvel de bizimdi. şimdi Avrupa'yı kendilerinin olduğuna ikna etmeye çalışıyorlar. Bulgaristan tüm dünyanın bildiği gibi fakir bir ülkedir. Mali olarak Rusya'nın desteklediği bu insanlar topraklarımızı almaya çalışıyor. İsteseydik hepsini kolayca öldürebilirdik. Onlar bizi öldürünce Avrupa onlara "vatanperver" diyor ama biz intikamımızı aldığımızda bizi kınayıp telin ediyor. İngiltere bu insanların karnını doyurmak için daha yenilerde para verdi. Bu köylülerin aç kalmasını istemiyoruz çünkü onlar siyasi entrikanın kurbanı ve çok cahiller. Ama İngiltere bu yardımda vererek, Panslavizm entrikalarına destek olmayı ve Rusya'nın topraklarımızı almasına yardımda etmeyi arzuluyorsa o zaman biz, bu tavrın gündemdeki konulara

13 1903 ağustosunda Makedonya (İlinden) ayaklanması kastediliyor.

dair büyük bir cehaleti ve adaletsizliği gösterdiğini düşünürüz. İngiltere bize, Bulgarlara verdiği kadar destek verirse Lord Landsowne¹⁴ hazır olur olmaz ayaklanırsınız ve onlardan daha büyük bir iş başarırız.”

Bir Avrupa prensinin liderliği altında hürriyetlerine kavuşmaları reddedilirse İtalya veya Avusturya'nın himayesini kabul etmelidirler. Öyle bir vaziyette ise tereddüt etmeden Avusturya'yı seçerler. Bütün Balkan milletleri gibi onlar da Avusturya İmparatorluğu'nun varlığının uzun sürmeyeceğine inanıyorlar. Avusturya onlara karayolları ve demiryolları temin edecek, sonra parçalanacak ve modern bir ıslahat yapılmış hâlde onları serbest bırakacaktır. Avusturya onlara dil hürriyeti ve Dalmaçya'da bulunan Borgo Erizzo'da bir Arnavut okulu için müsaade edeceğine dair de söz verdi.

İtalya, tam aksine büyük Arnavut kolonilerine sahip ve esas olarak Uniate Kilisesi'ne¹⁵ bağlı olan Kalabria ve Sicilya'yı İtalyanlaştırmak için çok çaba sarf etmektedir ve bir kez Adriyatik Denizi'nin diğer tarafına¹⁶ ayak bastıktan sonra asla gönüllü olarak geri çekilmeyecektir; oraya İtalyanları yığacak ve Arnavut lisanını baskılayacaktır. Burada, İtalyan karşıtı propandada bariz bir şekilde yürütülüyor; bazı köylüler bana İtalya ile ittifakın büyük tehlikelerle dolu olduğunu ifade etti: “İtalya dünyadaki en mukaddes şeye sahiptir: meleklerin deniz üzerinden İşkodra'ya taşıyıp Türklerden kurtardığı Kutsal Bakire'nin resmine. Yine de İtalya kâfirce davrandı, Papa'ya hakaret etti ve Tanrı'nın laneti onun üzerinedir. Halkı açlıktan ölmekte ve

14 Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı.

15 Uniate Kilisesi: (Unita Kilisesi olarak da bilinir). 988'de kurulmuş, Roma'ya bağlı bir Doğu Katolik kilisesidir, Ukrayna Kiev merkezlidir

16 Arnavutluk kıyıları kastedilmektedir.

toprakları terk edilmiş. Doğal olarak bu lanetin kurbanı olmak istemiyoruz.” Ayrıca İtalya, Karadağ ile birlikte ve Panslavizm destekçisi kabul edilmektedir.

Yunanistan'a gelince ziyaret ettiğim yerlerde adı geçtiğinde bir küfür sağanağı boşaldı. Arnavutluk ya istiklaline kavuşmalı ya da Avusturya himayesine. Kuzey Arnavutluk'a nispeten Türk idaresinin eziyetini daha çok görmüş olan güney Arnavutluk Avusturya'yı kabule daha hazır görünüyordu. Kuzey Arnavutluk ise istiklalini tercih ediyor ama daha iyi olur düşüncesiyle Avusturya'ya da dönebilir.

Hemşerilerinin isimlendirdiği hâliyle Debre kaplanlarının hepsi istiklal taraftarıdır. Avusturya'nın onların sertliklerini altınla yumuşatmaya çalıştığı bildiriliyor. Bense, tüm ülkenin Sultan'ın hâkimiyetinden kurtulmayı arzu ettiğine ve pek yakında bunun için baskı kuracaklarına inanıyorum. Tuhaf bir şekilde, Arnavutluk'a geçmişten bir husumeti olan Karadağ, Arnavutluk'un istiklal iddiasını desteklemeye meyillidir. Balkan siyasetinin karmaşıklığı ve zorlukları neredeyse ebedîdir. Avusturya'nın Arnavutluk'u işgali ise Sırpların millî emellerine ölümcül bir darbe gibi bir şey olacaktır.

Mevcut siyasi vaziyet kısaca böyledir; ancak dış güçlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları ve Arnavutların kurnazlıkla alt etmeye çalıştıkları sonsuz hileleri, karışıklıkları ve entrikaları konu etmek için başlı başına bir ciltlik bir bölüm lazımdır. Kartalın oğullarının ekseriyetinin daima kendilerine has yolları olmuştur ve bunu devam ettirmek istemişlerdir.

“İslahat” planı dâhilinde Türk devleti tarafından tayin edilmiş bedbaht bir Rum bana umutsuzluk içinde şöyle dedi:

“Burada kalmamın ne faydası var? Hiçbir şey yapamam. Bu insanlar Türk kanunlarını istemiyor. Bana bunu böyle açık ve

samimi bir şekilde söylüyorlar. Sultan'ın gücünü artıracak hiçbir şeye boyun eğmeyeceklerdir. Buraya ilk geldiğimde aşiret reisleriyle istişarelerde bulunmak için dört jandarmayla birlikte dağlara çıktım ve kanunen cezalandırılmaları için bazı katilleri teslim etmelerini rica ettim. Beni büyük bir nezaket ve misafirperverlikle karşıladılar. Onlara vazifemi izah ettim. Bana teşekkür ettiler ve kendi suçlularını gayet iyi cezalandırabileceklerini ve Türk idaresinin herhangi bir yardımına ihtiyaç duymadıklarını söylediler. Mevzunun biraz üstüne gittim. Dediler ki: 'Ziyaretçilerden hoşlanınız ve sizi misafirimiz olarak görmekten mutluluk duyuyoruz. Bir dost olarak istediğiniz kadar burada kalabilirsiniz ancak işlerimize karışacaksanız burada sadece dört jandarmayla bulunduğunuzu ve her birimizin silahlı olduğunu ifade etmek isteriz ve vaktiniz varken geldiğiniz yere geri dönmenizi tavsiye ederiz!'

Ben de öyle düşünmüştüm. Çok kibarlardı ve yiyip içmemiz için ellerindeki en iyi şeyleri verdiler, sonra hoşça kalın diyerek ayrıldım ve bir daha da oraya uğramadım. Elimizden hiçbir şey gelmez. Birlikler gönderirsek çok fazla kan dökülür. Bu dağ adamları şeytan gibi dövüşürler. Muhtemelen Kuzey'deki tüm aşiretler de ayaklanacaktır. Türk Devleti buna karşı koyamaz. Bu adamlar ne okuyabiliyor ne yazabiliyor ama nasıl direneceklerini çok iyi biliyorlar. Kafaları çalışıyor, size söylüyorum: kafaları çalışıyor. Birkaçını tutukladık ama neye yarar ki? Arkadaşları şahitlik etmeye gelir. Pek çok milletten insanın çapraz sorgusuna yardım ettim ve bu yabancı adamların zekâsına benzer bir şey görmedim. Bir سوال onları nereye yönlendireceğini anında idrak ederler. Onları yakalayamazsınız. Yalan söylediklerinden emin olabilirsiniz ancak sizi şaşırtırlar. Okumayı hiç öğrenmediklerinden hafızaları kuvvetli. Hikâyeyi önceden uydurur; asla unutmaz ve hata yapmazlar. Bazı yabancı toprak-

ların yerlileri, yetkililerin ve Avrupalı kıyafetler içinde adamların görünüşünden korkup yılarlar. Bu adamlar hiçbir şeyden korkmazlar. Benim için fazla zeki olduklarını itiraf ediyorum. Yabancı vahşi oldukları doğrudur. Hürriyetlerini muhafaza etmek için öyle de olmak mecburiyetindedirler. Dünyadan kopuk yaşamak zorunluluğunda olmadıklarında uyanıp güçlerinin farkına varacaklar. Sizi temin ederim ki onlar 'Bismarck'lardır¹⁷ -hakiki gerçek Bismarcklar. Bir gün talepleri olacak ve Avrupa da onlara istediklerini vermek mecburiyetinde kalacak!"

Sözünü ettiğim bedbaht Rum, vazifesinin beyhudeliği ve anlamsızlığından o kadar etkilenmişti ki istifa etmekten bahsetti.

Ortaya konan ıslahat planı, ilk adımda vasıflı Hristiyan yargıçların tayin edilmesini sağladı. O zamana kadar, Türk kanunlarına göre Hristiyan yargıçlar sadece usulen mevcuttu ve vasıflarına bakmaksızın arzu ettiği her küçük esnafı işe alabilen mahallî vali tarafından tayin ediliyordu. Onlara yılda takribî 25 sterlin maaş veriliyordu ve yetkileri sıfır seviyesindeydi. Şimdi Adliye Nazırı tarafından tayin ediliyorlar, tedrisatlı hukukçu olma mecburiyeti var ve yılda takribî 100 sterlin alıyorlar. Heyette iki Müslüman ve iki Hristiyan hâkim var ve başkan Müslüman. Bu nedenle heyette Hristiyan azaların oyları Müslüman olanların oylarının gerisinde kalabilir ama bunun haksız yere kullanıldığına dair bir şikâyet işitmedim. Osmanlı topraklarındaki Hristiyanların bu tavizden faydalandığına hiç şüphe yok ama Arnavutluk'ta bu pek bir memnuniyet sağlamadı.

17 Otto von Bismarck: (1815-1898). Almanya'nın güçlü bir konfederasyon olarak birleşmesinde büyük rol oynamış ve Birleşik Almanya'nın ilk Şansölyesi olmuş ve diplomasideki mahareti ile ün yapmış devlet adamı.

Nüfusun yoksul kesimi zalim bir bey hapse atıldığında sevinir ancak ahali, ekseriyetle Türk devletinin kendileri üzerindeki hâkimiyetini daha güçlendirecek bir plana büyük bir itimatsızlıkla bakar. Üstelik sadece Türklerin hâkim olduğu semtlerde dinî zulüm rivayetleri geliyor. Skumbi'nin kuzeyine geçtiğimizde bir Türk valinin bulunduğu İşkodra hariç, zulüm gören Hristiyanlarla alakalı bir şey işitmedim.

Bir Arnavut her daim bir Arnavut'tur. Bir Müslüman Sırp ve bir Müslüman Bulgar ise İslam'ın kuvvetli tesiri altında tamamıyla ortadan kaldırılmış bir milliyet mefhumuna sahiptir. Bunlar, Avrupa'nın en bağınaz Türkleri¹⁸ olarak nam salmışlardır ve Hristiyan akrabaları onlardan fazlasıyla çekinir. Dolayısıyla "Türk"¹⁹ kelimesinin, Balkan Yarımadası'nda Müslüman manasına geldiğini ve milliyetle hiçbir alakasının olmadığı bir hakikattir; bu her ne kadar kuvvetli bir şekilde ifade edilemese de... Bu arada birçok "Türk" Türkçe bilmez ve kusursuz bir biçimde Sırpça²⁰ konuşur. Arnavutlarda durum vaziyet terstir; o, her şeyden önce Arnavut'tur, dini ondan sonra gelir. Arnavutlar arasındaki meşhur kavgalar daima aşiretler arası veya rakip beyler arasındaki kavgalardır. Bu durumda Hristiyanlar Hristiyanlarla ve Müslümanlar Müslümanlarla çatışabilir. Ar-

18 Yazar burada "Türk" kelimesini "Müslüman" manasına kullanmıştır.

19 Türklük Balkanlar'da ırkı aşan bir kavramdır. 1992-1995 Bosna Soykırımı'na kadar olan uzunca bir dönem içinde Balkanlar'da İslamiyet'e mensup insanların "Türk" olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Ancak yazar burada "Müslüman Sırp" tabirini günümüz Boşnakları, "Müslüman Bulgar" tabirini ise Pomaklar için kullanmaktadır. Yazar Boşnak veya Pomakların İslami hassasiyetlerine nazaran Arnavutların ayrı bir ırkı hassasiyet taşıdığını anlatmak istemektedir. Nitekim günümüzde Arnavutluk ve Kosova'da yaşayan bazı Arnavut milliyetçilerinin savdukları "Arnavutun dini Arnavutçadır" sözü yazarı doğrulamaktadır.

20 Boşnakça kastedilmektedir.

navutların zulmettiği Hristiyan, Slav Hristiyan'dır ve bu, eski milliyet menşeli kadim nefretin bir tezahürüdür. İnsanın bah-tına tesir eden tüm yıkıcı tutkular arasında milliyet menşeli nefret belki de en güçlü ve en kalıcı olanıdır.

Panslavizm baskısı altındaki Avrupa'nın Berlin Antlaşması'n-da Slavlara daha fazla toprak vereceği korkusu, Kosova vi-ayetindeki Sırp'ların acımasız zulümler yapmasına sebebiyet verdi; bu zulümler kısmen Ülgün'deki kayıpların intikamıydı.

Müşterek bir düşman karşısında Müslüman ve Hristiyan Ar-navutlar müttefik olurlar. Bazı milletlerin din hususunda ken-dine has bir dehası vardır. Arnavutlarsa bir millet olarak tuhaf bir biçimde bu dehadan yoksundur. Müslümanlıkları veya Hristiyanlıkları önem arz etmez; bu yabancı dağlının gönlünde dünyanın doğduğu günlerden gelen, yazılı olmayan inançla-rın tesiri daha fazladır. Ülkenin ilkel pagan dönemi hakkında çok az malumat var ve bu çok muhafazakâr insanları kimin veya kimlerin Hristiyanlaştırdığını öğrenemedim. Bazıları Aziz Paul'un²¹ kendisini ve onun vaizlerini dinlemiş olabilir. Çünkü o zamanlar Slavlar bilinmiyordu ve Selanik civarında büyük ölçüde yerli ahali yaşamaktaydı. Ama Hristiyanlık öğ-retisi yabancı bölgelere çok yavaş nüfuz etmiş olmalı. Zaman içinde vaizler öğretiyi Selanik'ten Güney Arnavutluk'ta taşı-dılar ve yabancı aşiretler insan kurban etmeyi ve diğer barbarca ayinleri bıraktılar. Ancak müstakil kiliseler kurmak ve dinî vazifelerini (Ortodoks Kilisesi tarafından münasip görüldüğü gibi) insanların kendi lisanında yerine getirmek için elini çabuk tutan diğer Hristiyanlaşmış milletlere göre çok daha ağır davranmış görünüyorlar.

21 Aziz Paul (Tarsuslu Paul diye de bilinir): (MS 5-67).

Sadece Güney Arnavutluk'taki Arnavutlar ne bunu yapmayı ne de Kitab-ı Mukaddes'i tercüme etmeye zahmet ettiler. Kiliseyle alakalı tüm hususları ve işleri Rumların ellerine bıraktılar ve iki kilise arasındaki son bölünme vuku bulduğunda Rumların yanında yer aldılar. Ayinler hâlâ Yunancadır ve İncil XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Arnavutçaya tercüme edilmemiştir.

Son zamanlarda özerklik özlemiyle birlikte müstakil bir Kilise arzusu ortaya çıktı. Rum Patriği tarafından buna şiddetle karşı çıkılmaktadır ve Bulgar Kilisesi'nin sebep olduğu şeyleri gören Padişah da isteğe rıza göstermemiştir. Arnavutluk'un arkasında taleplerine destek olacak bir "Rusya"sı yok. Rahiplerinin büyük bir kısmı Yunandır ve Yunanların yüksek mevkiiler mevzubahis olduğunda Arnavutların yerini alma eğilimi vardır. Arnavutça ayin ise katiyen yasaklanmıştır. Bu, büyük bir öfkeye sebep olmaktadır. Birkaç defa, İngiliz kamuoyuna Rum Patriği'nin "bir hırsız, bir yalancı ve belki de bir suikastçı" olduğunu söylememi bile talep ettiler!

"Yaşlılar..." dedi bir genç "Japonların Hristiyan olmadığını ve Rusların bizim kilisemizin mensubu olduğunu söylüyorlar. Kilise umurumuzda mı? Ruslardan nefret ediyoruz! İşte size söylüyorum, hepimiz Japon'uz!"

Bütün bunların neticesinde çare, Avusturya himayesinde Kuzey ve Güney'i daha sıkı bağlamak eğilimindeki bir Uniate Kilisesi için bir plan hayata geçirmektir.

Kuzeyde vaziyet farklıdır. Müslüman olmayan dağ aşiretleri her zaman Vatikan'a sadık kalmışlar ve dolayısıyla millî bağımsızlıklarını çok daha fazla muhafaza etmişlerdir.

Ama kuzeyde de güneyde de Hristiyanlık, Arnavutları bir arada tutmaya muvaffak olamadı. XV. yüzyılın sonunda Arnavutlar, İskender Bey öldüğünde kısa süre içerisinde Türklerle anlaştılar ve esas olarak hürriyetlerini muhafaza etmek hatırına, kayda değer sayılarla (hükümlerini sürdürebilecek aşiret reislerinin aileleri ve talandan kurtulmak için Türklerle temas hâlinde olan köylüler) “Türkleşmeye”²² başladılar; dış kısımlardaki nüfusun Beyleri İslam’a geçti ama kendileri Hristiyan kaldı.

Sanyorum Mirdiler (Mirditalılar) ve prensleri, baştan sona Hristiyan kalan tek aşiret timsalidir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda İslâmiyet’e geçiş çeşitli sebeplerden ötürü epey yoğun olmuştu. XVI. yüzyılın başlarında, korkunç kariyeri boyunca İslam dinini daha çok, mülk sahibi Hristiyan tebaasını soy- mak için bir zemin hâline getiren Ali Paşa²³ yüzünden daha pek çok gerekçe ortaya çıktı.

Ancak Arnavutlar şartlara boyun eğiyor gibi görünseler bile umumiyetle kendilerini teslim etmezler. Hristiyanlığı pek hafife almışlardır ve İslâmiyet’in de üzerlerinde çok az tesiri olmuş gibidir. Halkının ekseriyeti bu hususta fevkalade rahat ve ihmalkârdır; Arnavutlar, bildiğim herhangi bir yerde, hakikatten de güzel denilebilecek bir cami inşa etme zahmetine bile kalkışmış değillerdir ve burada bazı bölgelerin tamamında kadınlar başörtüsüzdür. İşin garibi, örtündükleri yerlerde de ziyadesiyle örtünürler. İyi bir Müslüman her gün Mekte’ye yönelip beş vakit namaz kılmalıdır. Müslüman jandarmalar ve genç seyislerle günler geçirdim ve onların herhangi

22 “Türkleşme” derken Müslüman olma kastedilmektedir.

23 Tepedelenli (Tepelen) Ali Paşa. bk. II. Bölüm.

bir namaz kılma teşebbüslerine şahit olmadım. Dahası, bir defasında oradan geçmekte olan, Anadolu'dan gelen bir alaya mensup askerler yol kenarında ihlasla namaz kılmaktayken bana eşlik eden at üstündeki muhafız onları bana işaret edip alay edercesine güldü.

Müslümanlık kisvesi altında umumiyetle ince bir Hristiyanlık tabakası yatar. Birçok köyde “Müslümanlar” hâlâ Paskalya’da birbirlerine kırmızı yumurta verirler; onları bir Hristiyan mabedini ziyaret ederken de gördüm. Bana, onlardan bazılarının Bakire²⁴ adına yemin ettiğini söylediler. Sıklıkla aynı ailede Hristiyanlar ve Müslümanlar birlikte bulunmaktadır. Bir Müslüman duası veya muskası tedavide işe yaramazsa, Hristiyan duası yahut muskası denerler veyahut tam tersi vuku bulur. Kuran’daki sure ve ayetlere sadece muska gözüyle bakılır. Bunların hepsinin de altında, hayatlarındaki tesiri belki de diğer ikisinden (Hristiyanlık ve Müslümanlıktan) daha fazla olan, tarih öncesi paganizm unsurları yatmaktadır.

Kuzey Müslümanları Sünni’dir veya öyle olduklarını iddia etmektedirler ama güneydeki Müslümanların tümü, alışılmışın dışında olan bir dervişlik yoluna, Bektaşiliğe²⁵ mensupturlar.

24 Bakire (the Virgin Mary): Hz. İsa’nın annesi olan Hz. Meryem Hristiyanlarca Meryem Ana ve Bakire Meryem olarak da anılır.

25 Bektaşilik: Hacı Bektaş-ı Veli (vefatı muhtemelen 1271) tarafından XIII. yüzyıl ortalarında kurulmuş ve daha sonraki yüzyıllarda, özellikle Balım Sultan’ın şeyhliği (öl. 1516) döneminde ve sonrasında “bozulma” olarak nitelenebilecek önemli farklılaşmalara uğramış olan tarikat. Genellikle Hurufiliğin ve Şiiliğin etkisine maruz kalarak asli çizgisinden uzaklaşmış olduğu düşünülür. İlk kuruluş dönemi ve kökleri itibarıyla da Vefailikten, Yesevilikten, Kalenderilikten ve Haydarilikten beslenmiş olduğu yorumları yapılır. Tarikatın kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli, Vefai şeyhi Baba İlyas’ın halifesi iken daha sonra kendi özgün çizgisini oluş-

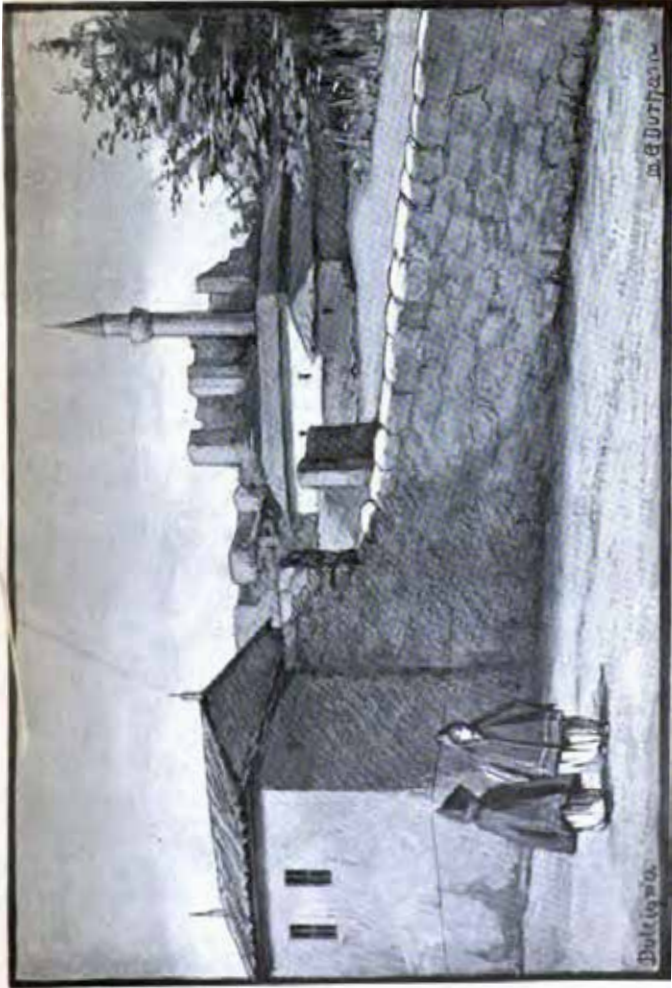
Buhara ve Horasan'dan geldiği çeşitli kaynaklarda bildirilen Hacı Bektaş bu tarikatı XIV. yüzyılın başlarında kurmuştur.²⁶ Ancak bu dervişliğin manevi esasları Müslümanlıktan çok daha önceki zamanlara dayanır ve bir Müslüman olarak Hacı Bektaş'ın, Halife Hz. Ali'nin bir takipçisi olduğu söylenir.

Bana söylediklerine göre günümüz Bektaşileri Müslümanların tuttuğu oruca riayet etmiyorlar ve peygambere uymayı da çok dert etmiyorlar. Diğer dinlere karşı çok müsamahakârdırlar. Ali Paşa'nın yeğeni eski Ohri Valisi Celaleddin'in, sadece örtünmesi şartıyla düzenli olarak kiliseye gitmesine müsaade ettiği Hristiyan bir karısı vardı. Bektaşi öğretisinin oldukça mistik ve panteist bir tabiatta ve Ömer Hayyam havasında olduğu söylenmektedir. Son zamanlarda Bektaşilere epeyce zulmedildiği ve Abdülhamid'in bir Sünni propagandası yürüttüğünü söylediler. Camiye değil de sadece Bektaşi "tekke"-sine giden bir Vali, görevini kaybedecektir. Bir yerde de bana "Bu hususta konuşmamak yeğdir." dediler ve ilave ettiler: "Belandan korkuyoruz."

Arnavutluk'un özgür olması hâlinde bu tarikat mensuplarından birçoğunun Hristiyanlığa dönmesi muhtemel görünüyor. Çoğu dinde olduğu gibi Bektaşilik de alt zümreler için bir dizi keramet gösterir ve sevilen evliyaların türbelerinde çok sayıda kuzu kurban edilir. Doğu ruhaniliğinde ziyadesiyle yer

turmuş olup 1240'lerden itibaren tanınmış ve nüfuzu yayılmıştır. Tarikat, ilerleyen zaman içerisinde Yeniçeri Ocağı ile özdeşleştirilir olmuş ve Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılışı ile birlikte (1826) Bektaşilik de yasaklanmıştır. Ama daha sonra (Abdülaziz döneminden itibaren) Bektaşilik yeniden belli bir canlılığa kavuşmuştur. Bektaşilik, Anadolu'da ve Balkanlar'da İslam'ın benimsenişinde özel ve önemli bir rol oynamıştır.

26 Doğru tarihlendirme, "XIII. yüzyıl ortaları" olmalıdır.



Ülgün'den (Dulcigno) bir enstantane

aldığı söylenen efsanevi şahsiyet Hızır, birçok kişi tarafından ejderha şöretli Aya Yorgi²⁷ ile özdeleştirilir ve Bektaşiler Aya Yorgi Günü'nü dinî merasimle kutlarlar.

Kısacası Arnavutlar, Sultan'ın tüm tebaası arasında bariz bir tezat oluşturur. Umumiyetle yabancılara dış görünüşleriyle çok güzel tesir ederler. Cook²⁸ turistlerinin İstanbul'da hayran olduğu “muhteşem Türk” neredeyse daima bir Arnavut'tur. Yabancılara muhafızlık eden sadık ve dürüst kavaslar da öyle.²⁹ Türk ordusunun muhteşem fiziğinden söz eden biriyle karşılaştığınızda da onun Arnavut alayını görmüş olduğunu anlarsınız.

Öte yandan tüm Balkan milletleri arasında sanatkâr olanlar yalnızca Arnavutlardır. Kendine özgü boyun eğmez şahsiyeti onu daima öne çıkarır. Topraklarının bir kısmı Karadağ'ā teslim edildiğinde³⁰ ticarete hükmeder hâle gelir. Dövüşerek para kazanmayı terk ettiğinde bunu ticaretle yapar hâle gelir. Arnavutlar, Çetine'deki³¹ dükkânların yarısına sahipler ve onların Dalmaçya kıyılarında, ayrıca İtalya'da ve Bosna'da git-

27 Aziz George (St. George): Yorgi ismiyle bilinir. Bazı İslam kaynaklarında da adı Cürcis veya Circis olarak geçer. İslam öncesi dönemde yaşamıştır. Filistinli olup Hz. İsa'dan sonra eyalet krallıkları (Tavâif-i Mülük) döneminde yaşadığı ve havarilerin sonuncularını görmüş samimi bir Hristiyan olduğu belirtilmektedir (bk. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 'Circis' maddesi).

28 Thomas Cook: (1808-1892). Turistler için seyahat rehberi yayınlayan Thomas Cook & Son of London isimli yayıncı firmanın ve seyahat acentesinin kurucusudur.

29 Yabancı elçilik ve konsolosluklarda koruma görevlisi olarak çalışan kavaslar kastedilmektedir.

30 Berlin Antlaşması'na atıfta bulunmaktadır.

31 Çetine (Cetinje): Karadağ'ın eski başkenti ve büyük şehirlerinden birisi.

tikçe büyüyen bir ticaret sürdürdüğünü görebilirsiniz. Onlarla iş yapan tüccar gezginler, size onların ticaretten anladığını ve itimat edilebilir olduğunu söyleyecektir. Görünen o ki zenginleşmeleri için sadece doğru düzgün bir idare altında yaşamaya ihtiyaçları vardır.

Arnavutların iştiyakları çok büyüktür. Asli ve yerli sakinleri olarak beş vilayetin -Kosova, İşkodra, Manastır, Yanya ve Selanik- üzerinde hak iddia eder. Diğer milletlerin iddiaları da dikkate alınmalıdır; ancak tartışmalı toprakların taksim edilmesi mevzubahis olduğunda Arnavutların haklarının bir daha göz ardı edilmeyeceği ve topraklarının doğuya doğru genişletileceği umulmaktadır. Bazen onun belirli bir devlet tasavvuru olmadığı ve kendi hürriyetlerini kazanmayı başaramadıkları söylenir; ancak Bulgaristan'ın da bugünkü vaziyetini tamamen haricî desteğe borçlu olduğu ama bir kez başlayınca çok iyi bir iş çıkardığı unutulmamalıdır. Bir Arnavut ise bir Bulgar'ı “kalın kafalı bir İskit”³² olarak görür.

32 İskitler (Sakalar): MÖ VIII. yüzyıl ile MÖ III. yüzyıl arasında Avrupa'nın doğu kısmında ve Orta Asya'da belli bölgelerde yaşadığı ve Doğu İran dilleri grubuna ait bir dil konuştuğu varsayılan göçebe bir millet.

X. Manastır'dan Tepedelen'e

*'Rubum, onlardan yüz çevir; bizi bir gözleme döndür,
Daha sert iklimli yerlerde daha asil bir ırk görünür;
Burada bu çorak tepelerin sağlayabileceği bir şey yok,
Yalnızca insan ve çelik, asker ve kılıç.*³³

Manastır'ı, yan yana dört atın çektiği külüstür bir arabada Bulgar bir sürücü, iki Arnavut yol arkadaşı (Ohri'deki yardımcımız ve kardeşi) ve önde refakatçi olarak giden iki jandarmayla birlikte dondurucu bir havada ve zifiri karanlıkta terk ettiğimde saat gecenin ikisiydi. Yoldaki derin tekerlek izleri donmuştur. Kabuğunun içindeki kuru bezelye gibi sallanıyorduk. Ohri'den ayrıldığımdan beri dinlenecek vaktim olmadığı ve yeni eyerimin düzgün durduğundan emin olmak için önceki gün tüm öğleden sonrayı at sırtında geçirdiğimden arabada şafak sökene kadar uyudum ve rüyamda kendimi gemiye binmiş gördüm. Solgun güneş yükseldi, donmuş topraklardan beyaz sis kalktı ve hepimiz arabadan inip ayak parmaklarımız rahatlasın diye yürüdük.

Resne'yi sağımızda bırakarak Prespa Gölü'nün batısına yöneldik. Çift sürme işi tüm hızıyla devam ediyordu, bazı tarlalarda

33 İrlandalı şair ve oyun yazarı Oliver Goldsmith'in (1730-1774) 'The Traveller' (Seyyah) isimli, 1764'te yayınlanmış felsefi şiirinden alıntıdır.

taze mısırlar filizleniyor ve aç topraklara yiyecek vadediyordu. Büyük göl sabah ışığında olağanüstü derecede güzeldi. Ohri muhteşem bir yer ama Prespa periler diyarı kadar güzel.

Yol arkadaşlarım, öğle saatlerinde istirahat edebileceğimiz bir han ve ateş bulma umutlarını muhafaza etmişlerdi ama hana vardığımızda son ayaklanma³⁴ esnasında yakıldığını ve bir grup Arnavut askerinin, Bulgar mülteciler kadar yalnız, hüznü ve huzursuz bir hâlde yıkıntılar arasında kamp kurduğunu gördük. Bir şimşir parçasını oyarak vakit geçiren ve başka bir alet kullanmadan yalnızca bir çakıyla sanatsal ürünler imal eden bir askerden, iki peniye çok düzgün, mahirane yapılmış, katlanır saplı bir tahta kaşık satın aldım. Arnavutlar doğuştan sanata ve zanaata yatkın olduklarından, elleri beceriklidir. İnsiyaki bir tasarım hünerine ve koyu renkleri cesurca kullanma maharetine sahiptir; iyi bir ürün imal edememeleri ise nadirdir.

Ateş yok, barınak yok... Sadece donmuş toprak ve sert bir rüzgâr... Tekrar arabaya sığındım ve dünkü akşam yemeğinden beri yalnızca bir fincan sade kahve içtiğim için bütün bir pilici tek başıma yiyip bitirdim. Sonra yine sert engebeli bir Karadağ geçidinden yolumuza devam ettik; burası gevşek gri kayalarla ve yaprakları dondan kıpkırmızı kesilmiş büyük şimşir çalılıyla doluydu. Yol arkadaşım burada on iki sene kadar evvel bir eşkıya çetesinin, kardeşinin üzerine çullanıp dağlara kaldırdığı ve altı ay boyunca esir tutup her türlü eziyeti yaptığı uçurumlardaki yarığı bana gösterdi. Ama bu bölgenin artık emniyetli olduğu bildirilmişti ve önde gelen eşkıya çeteleri silahlarını bıraktıkları ve affedildikleri için iki senedir kimsenin “yolu kesilmemişti.”

Dik ve uzun bir yokuştan zikzaklar çizerek indik, aşağıda Arnavutluk göller bölgesinin üçüncü gölü olan ve Devoll Nehri'yle beslenen küçük Malik (Liçeni) Gölü'nü gördük ve büyük verimli ovaya ulaştık. Ahşaptan inşa edilmiş bağdadi sıvalı evler gözden kaybolmuş; kırmızı kiremitli, gösterişli taş evler, derli toplu köyler ve mahallî beylerin tepe yamaçlarına dağılmış büyük, zengin görümlü konutları göze çarpmaya başlamıştı. Toprak iyi işlenmişti ve yol çok güzeldi. Rastladığım adamlar, başları dik ve salına salına yürüyordu. "Buradakilerin hepsi Arnavut." dedi yol arkadaşım ve bir kez daha Yarımada'nın kendimi evimdeymiş gibi hissettiğim bir bölümünde olduğumu düşündüm. Ahalinin bir kısmının Rum bir kısmının ise Ulah olduğu ama kesinlikle Bulgar olmadığı iddia edilir. Bununla birlikte bu toprakların da bir kısmı Rusya'nın Ayastefanos ismiyle meşhur olmuş planı kapsamında Büyük Bulgaristan'ın içine dâhil edilecekti.

Görice (Arnavutça, Korché) şaşırtıcı bir şehir... Köpeklerden ve çöplerden arındırılmış, düzgün, taş döşeli sokaklarıyla tertemiz bir yer. Türk topraklarında gördüğüm en temiz şehir. Dağlarla çevrili bir ovada, deniz seviyesinden altı yüz metre kadar yüksekte yer alan, sağlıklı ve sulak bir yer.

Nüfusun ancak üçte birinden biraz fazlası Müslüman. Yakındaki dağlardan düşük kaliteli kömür çıkartılıyor ve şehir bir buharlı değirmene sahip olmakla gurur duyuyor. Görice sahile demir yoluyla bağlansaydı buradaki kömür ihraç edilecek kalitede olduğundan Görice'nin hızla gelişeceğine şüphe yok. Mevcut ulaşım zorluklarına rağmen dükkânlarda şaşırtıcı çeşitte yabancı ürün bulunuyor. Görice'nin zenginliğinin büyük kısmı yurt dışı kaynaklı çünkü mevcut şartlarda Arnavutlar kendi memleketlerini geliştirme hususunda zorluk çekse de başka memleketlerde büyük işler yapma kapasitesine sahipler

ve kazançlarını ana vatanlarında harcayarak vatanperverliklerini kanıtıyorlar.

Görice hayli ilginç bir yer çünkü kırk yıl evvelki müellifler burayı haksız yere Ohri ile karşılaştırırdı. Ancak Ohri'deki Hristiyan nüfus, siyasi propaganda aşkına felakete sürüklenirken Görice istikrarlı ve emin adımlarla gelişmiş.

Ohri hâlâ Orta Çağ'ı yaşıyor ama Görice medeni bir şehir. Arnavut kız okulunda çok büyük bir misafirperverlikle karşılandım; okul o kadar çağdaştı ki birdenbire kendimi Avrupa'da gibi hissettim. Tüm Güney Arnavutluk'ta Arnavut çocuklarının kendi lisanlarında okuyup yazmayı öğrenebildiği tanınmış tek okul burası. Bu okul Latin alfabesini değil özel Arnavutça alfabesini kullanıyor.

Görice'de on yedi sene evvel devletin izniyle açılan bir erkek okulu, yetkililerin orayı aniden basıp kapatmasından ve öğretmenleri yargılamadan Selanik'te hapse atmasından evvelki on beş sene boyunca eğitime çok başarılı bir şekilde devam etmiş. Görice, Yunanların ilhak etmek istedikleri yerlerden biri olduğundan Görice'nin Yunan piskoposu mahallî lisanın öğretilmesine karşı çıkmakta. Ancak kız okulu, Avusturya ve Amerika himayesi altında eğitime devam ediyor ve şimdiye kadar tüm fırtınaları atlatmış durumda.

Türk mutasarrıfını sadece bağımsız ve kanunlara riayet eden bir seyyah olduğumu göstermek için ziyaret ettim. Cana yakın tavırlıydı, Fransızca konuşuyordu ve bana buradaki nüfusun tamamıyla Ortodokslardan³⁵ ve Türklerden oluştuğunu söyledi. "Arnavutluk" kelimesini zikretmedik. Yanıma istediğim kadar

35 İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'ne bağlı olanlar kastedilmektedir ki Görice'deki Ortodoksların çoğunluğu milliyet olarak Arnavut'tur.

jandarma alabileceğimi söyledi. Ona, herhangi bir tehlike olmadığına inandığımı ve seyahat iznim olduğunu göstermesi için bir jandarmanın yeterli olacağını söyledim. Bunun üzerine rahat bir nefes aldı.

“Hayır...” dedi, “Tehlike yok. Allah’a şükür burada Bulgar yok!”

Geçen sene Selanik ve Manastır yollarının, Bulgar çetelerinin istilasına uğraması nedeniyle ticareti çok zarar gören ve aylarca neredeyse geçilemez hâle gelen Görice’de Bulgarlar sevilmiyor. Görice halkı bana çok nazik davrandı. Arnavutluk’un her yerini gezme planımı memnuniyetle karşıladı. Ziyaret ettiğim evlerin hepsi Arnavutlara aitti ve bunlar çok iyi evlerdi; rahat ve güzel bir şekilde tanzim edilmişti. Bana bütün evlerde, burada bağımsızlığa Bulgarlardan daha layık insanlar olduğunu İngiltere hükûmetine söylememi rica ettiler. Ülkenin gidişatının nasıl olduğunu görmek için İngiltere’den birinin gelmiş olmasından dolayı burada ve başka yerlerde umutların yükselmesi bana sıkıntı verdi. Hiçbir siyasi gücüm olmadığına dair sözlerim hiçbir zaman işe yaramadı.

Balkan Yarımadası’nın bağımsız devletlerinde her zaman siyasi durum ön planda. Fakat Türk hâkimiyetindeki topraklarda yeri göğü siyaset kaplıyor. Birçok kere gezip dolaşmam neticesinde, Sırpların ve Karadağlıların bakış açısından bunu görmüştüm. Resne ve Ohri’de aynı durumu Eksarhların ve Patriklerin gözüyle görmüştüm. Kosova vilayetindeki durumun da neye benzediğini biliyordum ve şimdi yeni bir ışık altında görecektim. Bu atmosferden kaçamazsınız, ona gözlerinizi kapatırsanız biri bunu yüzünüze vurur. Görice’de birkaç hoş gün geçirdim ve sonra tek başıma bilinmeyene daldım.

Gecenin biri, sıkıntılı bir saattir. Nazik ev sahibim bana sıcak süttten oluşan bir kahvaltı ikram etse de Arnavutluk'u çok büyük bir hevesle keşfetmeye başladığımı söyleyemem. Yıldızların aydınlattığı parlak bir geceydi ve keskin bir soğuk vardı. Tüm arkadaşlarıma veda edip aynı dört atlı arabayla yabancı bir diyarda bana yol gösterecek olan ilginç adamı aramaya başladım. Yol çok engebeliydi. Saat altıya kadar keyifsiz bir şekilde uyukladım ve beyaz şafağın aydınlığının içinden ıssız ve çıplak bölgeye baktım. Vadilerde ekili dar tarlaları ve karla kaplı zirveleriyle Karadağ kadar engebeli bir bölge burası.

Saat dokuz buçukta kasvetli tepelerle çevrili küçük ve yüksek bir ovadaki bir grup küçük evden oluşan Kolonya'daydık.³⁶

Bulgar arabacım, iki saat dinlenmemiz gerektiğini söyledi ve beni metruk bir handa indirdi. Han sahibi bana, soğuk, konforsuz ve eşyasız küçük oda gösterdi. Burada sadece Arnavutça konuşuluyordu. Birkaç kişi gelip bana baktı ve sonra gittiler. Ardından bir Yüzbaşı ortaya çıktı. Onunla umutsuzca Sırpça konuşmayı denedim. Annesi Boşnak olduğu için hemen öfkelenildi. Kaymakam gösterişli bir şekilde, birkaç inzibat eriyile birlikte geldi; yumuşak görünüşlü, yaşlı, sadece Türkçe konuşan bir adam... Yüzbaşı konuşmalarını tercüme etti; kaymakamın evine gidecekmışim, orada yanan bir ocak varmış ve her şey çok güzelmiş.

Böylece yola çıktık. Oraya vardığımızda Yüzbaşı, örtülü olmayan ancak başının üstünde bir şal bulundurmaya özen gösteren ve kaymakam odadayken şalı çenesinin altında iğneyle dikkatlice tutturan komik, yaşlı bir hanım olan Boşnak an-

36 Kolonya (Kolenjë): Arnavutluk'un güneydoğusunda, Görice ilinde bulunan bir ilçedir.

nesini getirdi. Kadın, beylere hürmetkâr bir tavır göstermedi, yalnızca çokça gevezelik etti ve şakalar yaptı. Kaymakam beni eğlendirmek için Marble Arch'in³⁷ ve bir nehir kıyısının³⁸ resimlerinin bulunduğu Türkçe bir kitap çıkardı ve resimleri tanımam üzerine çok sevindi. Sanırım memleketimde öyle bir yerde oturduğumu hayal etti. Son derece misafirperverdiler. O gün et yiyip yemediğimi sordular ve benim için yemek hazırlamakta ısrar ettiler.

Bu esnada o iki adam dışarı çıktı ve şen şakrak ve büyük bir heyecanla kıkırdayan peçeli kadınları (eşleri ve kızları) içeri gönderdiler. Kadınlar örtülerini çözdüler ve Avrupa özentisi, en berbat kesime ve tasarıma sahip kıyafetler içinde göründüler. Yüzbaşı'nın Boşnak annesi bana hava attı; o kadar gevezeydi ki pek bir şey anlamadım ama hep kendisi konuşmayı tercih ettiği için bunun bir önemi de yoktu. Birden kapının vurulduğu işitildi. Kadınlar örtülerine atıldı ve çığlık çığlığa, hızla örtündüler. Yüzbaşı'nın annesi bile şalını yeniden taktı. Kapı dikkatlice on on beş santim aralandı ve dört yaşında küçük bir çocuk içeri sızdı. Yüzbaşı'nın tek ümidi olan küçük efendi, üstün erkek cinsinin tek temsilcisi olduğunun bilinciyle bir paşa edasıyla odada dolaşıyordu. Kaymakamın sedirinde bağdaş kurdu, hanımların hürmetlerini büyük bir ağırbaşlılık ve memnuniyetle kabul etti ve beni küçük düşüren ancak bende bir tesir bırakmayan şakalar yaptı. Biraz

37 Londra'da Oxford Street başında (Hyde Park'ın kuzeydoğu köşesi bitişliği alanda) bulunan ve zafer takı olarak tasarlanmış bir yapıdır. Aynı zamanda bulunduğu bölgeye ismini vermiştir ve bir metro durağının da ismidir.

38 Genellikle, merkezi Londra'da, bir eğlence ve ticaret merkezi olarak tasarlanmış ve Thames Nehri'nin güney tarafının (Westminster Köprüsü ile Blackfriars Köprüsü arası) kıyı bölgesi olarak tanımlanan kısım.

daha gürültü patırtıdan sonra hanımlar yeniden örtündüler ve kıkırdarak dışarı çıktılar. Oradan ayrılmaları için yeterli zaman geçtikten sonra beylerle beraber akşam yemeği geldi. Bir biftek, ekmek, bal, bir kadeh şarap ve yemek için yepyeni bir bıçak ve çatal... Yüzbaşı'nın dediği gibi "tamamen alafranga." Gece orada kalmam için bana yalvardılar ama Leskovik'te beni beklediklerini izah ettim.

Kolonya'nın tamamı Müslüman ve anca yüz ev var. Ekilebilir arazi çok az ve burası yakın bir zamana kadar haydut yuvası olarak biliniyordu. Bununla birlikte Türk devletinin mevcut kötü durumu savaşçılara fazlasıyla iş imkânı sağladı ve bu sebeple buralarda iki senedir eşkıyalıktan eser yok. Kolonya'da çok iyi muamele gördüm ve dinlenip gücünü toplamış vaziyette yeni bir çift jandarma refakatinde yoluma devam ettim.

Yabani, kasvetli ve gri bir kayalık üzerine kurulmuş bu bölgede yerleşim oldukça seyrek ve çoğu kısımları yaşamaya elverişli değil. İngiltere'deki misafir odası toplantılarında insanların ciddi bir şekilde, "yaramaz" Arnavutları böyle bir bölgeye kapatmayı ve Lord Lansdowne'dan³⁹ orada durduklarını Sultan'a göstermesini teklif ettiğini hatırlayıp tebessüm ettim.

Bir yanda acımasız ve geçilmez, neredeyse ufuk çizgisinde olan karla kaplı dağdan devasa beyaz bir duvar yükseliyordu. Küçük ve taşlı Leskovik o dağın yamacındaki tepelerde asılıydı. İnzibat komutanı ve atlı bir refakatçi beni karşılamak için dışarı çıktı; on altı saatlik bir yolculuktan sonra gün batımından biraz evvel atlarımızın nal sesleri ana caddede ta-kırdıyordu.

39 Lord Lansdowne: (1845-1927). Lordlar Kamarası liderliği, Dışışleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı yapmış İngiliz politikacı. 1888-1894 arası Hindistan Genel Valiliği görevinde bulunmuştur.

Her zamanki kalabalık beni görmek için toplandı ve burada tanımadığımız yol arkadaşımın buluşacağı için bu anı merakla bekliyorduk; yolculuğumun başarısı büyük ölçüde o arkadaşımın bağlı olacaktı. Hemen geldi ve beni bir akrabanın evine götürdü. Ona teşekkür borçluyum çünkü daha önce hiç rehberlik yapmamış olmasına rağmen bana tüm Arnavutluk'ta başarıyla kılavuzluk etti. Ülkenin yabancı doğasını görebilmem için her zamanki olağan güzergâhından ayrıldı; ana güzergâhlardan ayrılmanın neticesinde ortaya çıkan tüm zorluklara ve yorgunluklara rağmen her zaman neşeli, yardımsever ve iyi huyluydu.

Leskovik oldukça küçük, sağlam ve kayalık bir yer; tıpkı bir Kuzey Galler köyü gibi inşa edilmiş ancak temiz ve düzenli... Nüfusun çoğunluğu Bektaşî Müslümanlar... Bazı Hristiyan kadınların kaşlarının arasında küçük bir haç dövmesi vardı. Küçük bir kilise ve bir Rum okulu var. Kasaba, kurutulmuş et ve dağ koyunu eti ihraç ediyor. Ekilebilir araziler iyi işlenmiş olsa da mısırının neredeyse tamamını dışarıdan almak zorunda.

Şimdi Arnavutluk'un diğer bölgelerine göre Türk hâkimiyetinin daha fazla olduğu Yanya vilayetindeydim. Yanya valisinden nefret ediliyor; geçtiğim üç Arnavut vilayetinde Hristiyan Arnavutların Vali'nin zulmünden şikâyet ettiği tek yer burası. Bunun nedeni bu bölgedeki vergilerin birkaç güçlü ve kötü şöhretli Müslüman beye dağıtılması... Bu beyler vergileri silah zoruyla olması gerekenin iki, üç, hatta on katı tahsil ediyor ve bu farkı sürdürerek Türk devletini destekliyorlardı. Bana, birçok "iyi" bey de olduğunu ancak devletin buraya yalnızca "kötü" beyler tayin ettiğini söylediler.

Zulümden korkan sadece Hristiyan nüfus değildi. Bana, kasabalarını ziyaret edersem Müslümanların çok memnun olacağına ancak ziyaret etmemi isteyemeyecekleri için üzgün olduk-

larına dair bir mesaj verildi. Birkaç sene evvel bir Avusturya konsolosu bu yoldan geçmiş ve davet üzerine geceyi orada, bir Müslüman'ın evinde geçirmiş. Ev sahibi kısa bir süre sonra tutuklanmış ve yargılanmadan sürgüne gönderilmiş.

İyi derecede Fransızca bilen genç bir Arnavut olan kaymakam iki kez beni görmeye geldi ve çok hürriyetçi görüşler dile getirdi. Ona göre tüm dinler aynı yere giden yollardan ibaretti; yolu takip etmeliymişiz. Kilise vasıtasıyla mı, cami vasıtasıyla mı gittiğimiz fark etmezmiş. Tanrı, aynı Tanrı'yımış. Kaymakam gittiği her yerde camiye uğrarmış; "Ama hepimizin Arnavut olduğunu unutmamalıyız." dedi ve devam etti, "İngiltere'de birçok din var ve bu durumdan dolayı insanlar birbirini öldürmüyor." Zavallı adam! Medeni olduğumuzu sanıyordu ve pasif direnişçileri hiç duymamıştı. Bana Bulgarlar hakkında sorular sordu ve gelişmeler hususunda bilgi almaya can atıyordu. Eksarh yanlılarının Patrik yanlılarına olan nefretini açıklayabilir miymişim? Bunlar, Müslüman idaresinden kurtulmak için birbirini öldürerek eğlenen Hristiyanlar işte! Kendi adına Bulgarları sevmiyordu ama siyasetçilerin kuklası olan zavallı köylü iblislere üzülyordu. Yakılan köylerin durumuyla ilgili hakikati anlatmamı istedi ve birilerinin onlara yiyecek verdiğine sevindiğini söyledi. "Ama inanıyorum ki..." diye ekledi tebessüm ederek, "...sizi Eksarh yanlısı yapmamışlardır! Matmazel, sizi temin ederim, Arnavutluk'ta dostlar bulacaksınız."

Leskovik'ten ayrılıp ıssız arazide bir başına yükselen, kubbe şekilli, kocaman Malesin tepesini çevrelemiş sarp dağlardan geçen bozuk bir patikayı takip ederek rehberimin memleketi Postenani'ye gittim. Malesin, altmış beş sene evvel Ali Paşa'nın, burayı Türklere karşı birkaç sene müdafaa eden beylerinden biri tarafından kale olarak kullanılmış; sonunda askerler kalenin su kaynağını bulup suyu kesmişler ve orayı



Malesin, Güney Arnavutluk (Leskovik Yakınlarında)

müdafaa eden bey teslim olmuş. Beyin orada üç evi varmış; biri tepede, biri en aşağıda ve biri de ortada Geriye yalnızca ortadaki ev kalmış. Şimdiki bey olan oğlu ise çok fakirmiş.

Postenani küçük bir köy... Aşağısında bir vadi uzanıyor ve arka tarafında devasa, yalçın bir kayalık yükseliyor. Nüfusunun neredeyse tamamı Hristiyan. Oraya varışım büyük heyecan yarattı, son zamanlarda hiçbir yabancı, hele hele yabancı bir kadın gelmemişti. Çok büyük bir nezaketle ve cömert bir misafirperverlikle karşılandım. Pek çok kişi ziyaretime geldi ve ben de hepsine iadeiziyarete bulundum. Ne kadar sade kahve, rakı, reçel, su ve tatlı yiyip içtiğimi anlatamam. Gittiğim her evde de bunlardan vardı. Çok az evde sandalye veya masa bulunuyordu ama evler hayli rahattı.

Güzel desenli kırmızı ve siyah kilimlerle kaplı zemin; neredeyse çatı kirişlerine kadar koyu renk ahşapla kaplı duvarlar, genellikle zarif oymalara sahip tavan ve içinde kütükler yanan, kukuletalı taş şömine, fırfırlı fistanlar giyen genç erkeklerin güçlü kuvvetli vücutları için zengin bir dekor teşkil ediyordu. Çoğunlukla da lacivert renk kıyafetler giymiş güzel kadınlar için de aynı şey geçerliydi. Bunlar ciddi, ağırbaşlı, akli başında, güçlü kuvvetli, yapılı ve sağlıklılardı. Usul ve âdetleri çok gözetiyorlardı. Gençler yaşlılara büyük hürmetle davranıyordu. Kadınlar sürekli ellerimi öpüp alınlarına götürdüler. Evin büyük hanımı misafirlerle oturur, onun gelini herkesi bekler, hep ayaktadır ve odadan geri geri yürüyerek çıkar. Evler pırıl pırıldı; ahşap kısımlar ağarana kadar fırçalanıp ovulmuştu, fincanlar ve mutfak aletleri ise parıldıyordu.

Makedonya'ya yapılan yardımların haberi umutları yeşertmişti. Elbette İngiltere, Bulgarlara yardım etmiş olsaydı onlar da muhtaç olduklarında Arnavutlara yardım ederdi. Ziyaretim

üzerine umutlanmaları beni rahatsız etti. Bir kadın ziyaretimin hayırlara vesile olacağını ifade etti.

Bana, eşkıyalardan ve devletten muzdarip oldukları söylendi. Devlet onları soymuş ve hiçbir koruma tedbiri sağlamamış. Zenginler silahlı muhafızlara tutuyormuş; diğerleri ise iki yere de bağışta bulunuyormuş. Kolonya bölgesinin adamlarından çok korkuyorlardı ama köyde olduğumu dışarı ihbar edecek kimse bulunmadığı için emniyette olduğuma yemin ettiler. Eşkıyalar orada olduğumu bilseydi fidye vermeye değer olduğum için muhtemelen baskın yapardı. Müslümanlar vatanî görevden kurtulmak ve askerlikten muaf olmak için gerekli parayı elde etmek maksadıyla eşkıyalık yapıyordu. Bunlar ekseriyetle başka bir para kazanma yolu olmayan kabalık bölgelerde yaşıyordu.

Türk ordusunda olmak sefil bir hayat yaşamaktı. Eşkıyalık yapanların çoğu en güçlü ve en zeki olanlardandı. Böyle adamlar başka bir ülkede yaşıyor olsaydı o ülkenin iyi vatandaşları olurdu. Burada yabani hayvanlar gibi dağlarda barındılar ve hükümet tarafından soyulup ezilmektense eşkıyalık yapıp insanları soyanlar oldular. Burada yaşayanların gözünde eşkıyalık böyle bir şey. Eşkıyalardan korkuyorlar ama onlara acıyorlardı da ve onları içinde bulunulan vaziyetin kurbanı olarak görüyorlardı. Rehberim, bir veya iki jandarmanın benimsenmesi herhangi bir yere gitmeye korkuyordu çünkü bana bir şey olması hâlinde böyle bir duruma göz yummuş olmakla itham edileceğini düşünüyordu.

Pek çoğu rehberimin yaptığı gibi başka bölgelerde para kazanan nazik, mütevazı köylülerle birkaç gün kaldım. Aralarında büyük bir birlik ruhu vardı. Parası olanlar, parası olmayanların vergisini ödüyor, dolayısıyla köyden alınacak verginin yekûnunu topluyorlardı. Köy ahalisinin fakir kızlarının çeyizleri de böyle karşılanıyordu. Kadınlar on altı veya on sekiz yaşında,

yani ekseriyetle yirmi yaşına gelmeden evleniyor. Zengin bir köylünün kızının yanında yüz sterlin değerinde çeyiz getirmesi bekleniyor.

Köye uzak olmayan tepeye çıkan yolun ortalarında ıslak ve kaygan sarp kayalığa oyulmuş dar bir patikayla ulaşılan ve aşağısında dik bir uçurum bulunan kükürtlü sıcak su kaynağı var. Yolun son kısımları çok kötü ama yatalak hastaları yukarıya sürükleyip çekiyorlar. İki tuhaf kulübe kaya çıkıntısına kırlangıç yuvaları gibi asılmış. İçeride su yüksek sesle fukurduyor, gürlüyor ve sıcak buhar fıskırıyor. Burası romatizma tedavisi için çok değerli addediliyor. Kilometrelerce mesafe içinde doktor yok ve insanlar İngiltere'ye bu sudan götürüp başka hastalıklara da çaresi olup olmayacağını anlamak için tahlil ettirmemi benden rica etti. Sayısız mazeret öne sürmeme rağmen, maalesef heybemde bir şişe suyu Londra'ya emniyetli bir şekilde götürdüm ama tahlilde istenen neticeler çıkmadı, zavallılar hayal kırıklığına uğrayacak.

Çalışkan, dağların arasında kurdukları küçük vahada yorucu, tehlikeli hayatlar yaşayan ve misafirperverliklerini krallara layık bir nezaketle sunan bu yoksul insanlardan ayrıldığı için üzgündüm. Ama zaman uçup gidiyordu. Rehberim kendi eşya dengini hazırladı ve kaymakam, istersem onların atlarından birine binebileceğimi belirten kibar bir mesajla birkaç atlı jandarma gönderdi. Bir yük katırımız, iki de binek katırımız vardı. Fistan giymiş uzun boylu genç bir adam olan ve Roma kılıcı kadar uzun bir kama taşıyan seyis kılavuzumuz yanımız sıra yürüdü ve ara sıra, yük katırımının sırtındaki eşya denginin üzerinde yol aldı.

Eşyaların yüklenmesi ve vedalaşmak biraz zaman aldı ama nihayet, büyük gevşek taşların üzerinden ölmüş bir dünyanın kemikleri gibi çorak ve cansız, muhteşem bir manzaranın

içinde dağların kalbine doğru ve sonra da geçit yoluyla dağ tarafı boyunca uzanan toynak genişliğinde bir patikada yol aldık. Çok aşığıda, yeşil ve bereketli, alabildiğine engin Vyosa vadisi uzanıyordu ve vadinin ötesindeki tepeler masmaviydi.

Aniden kıştan ve yaban ortamından, bahara ve rengârenk bir ortama geçtik. Şair olsaydım bu manzara için şiir yazardım. Güneş yük katırının keyfini yerine getirdi; yüksek sesle anırdı, dört ayağıyla birden sıçradı, kuyruğunu salladı, çifte attı ve baş döndüren uçurum kenarında bir kuzu gibi oynadı.

İniş yolu atla gidilemeyecek kadar dikti. Ama bir şekilde inmeyi başardık ve bir saat sonra dağın eteğine ulaştık. Civardaki bütün küçük köyler ihtida edip Müslüman olduğu için iniş yolunun yarısında, bir ağaçlık içerisinde artık kullanılmayan küçük bir taş mescit vardı. Oranın mucizevi bir şekilde korunduğu ve kimsenin mescit yakınındaki ağaçları kesmeye cesaret edemediğini söylediler. Söylenen şey doğrudu zira oradaki ağaçlar civardaki en büyük ağaçlardı. Dağın eteğine, on veya yirmi kulübelik öbeklerden müteşekkil köyler serpiştirilmişti ama bu kulübelerin hepsi taşandı ve sağlam bir şekilde inşa edilmişti.

Vadide, anayola benzer bir yola çıktık ve köprünün yanında beklerken askerlere gizlice kulak kabartarak, iki subay ile üç askerin beni karşılamaya geldiğini öğrendim; bu durumdan bıkmıştım. Leskovik'tekiler, oraya geleceğimi Pırmeti'dekilere⁴⁰ haber vermiş. Bir askerî refakatçi varsa her zaman şüphelisinizdir. Jandarma daima emirlere itaat eder ve genellikle zorlu yollarda yardıma hazırdır ve faydalıdır. Subaylar ise kontrol edilemez ve çok masraflıdır. Bir askerî refakat grubu

40 Pırmeti (orijinal ismi Përmeti) Güney Arnavutluk'ta bir şehir. Şehrin ismi Osmanlı arşiv belgelerinde Premedi diye de okunmuştur.

da konakladığı köy için büyük bir masraftır. Ben hariç, Makedonya'daki tüm yardım kuruluşları temsilcileri ve muhabirler az ya da çok, askerlerin tasallutu altındaydı. Orada bu tasallutu savuşturmak Arnavutluk'ta yalnızca dışarıda dehşet saçan hâldeler iken karşılaşmak aşağılayıcıydı.

Kasabaya böyle bir muhafızla girmek kalabalığın beni fark etmesine sebep oldu. Bu durum yabancı hayvan gösterisi yapmak veya Kraliyet ailesi görüntüsü vermek kadar kötüydü. Kaymakamın kalmam için ayarladığı bir eve götürüldüm. Ayrıca, yaptıklarımı sürekli gözetlemesi için odamın kapısına bir de asker dikildi; bu asker, işi Hristiyan ziyaretçileri selamlayarak içeri almak ve konuşmalara kulak kesilmek olan neşeli, çok lisan bilen bir gençti. Bir subaya da nereye gidersem gideyim bana eşlik etmesi söylendiği için adeta bir esir gibiydim. Kalabalığın beni görmek için topladığı geçit törenine benzer bir hadise yaşanmadan gezintiye çıkamazdım. Bana yarenlik etmenin kibar bir davranış olduğunu düşünen Rum ev sahibem olmaksızın odamda tek başıma oturamazdım. Ev sahibemin konuşmasından hiçbir şey anlamadığım ve ne zaman hareket etsem o da ayağa kalktığı ve rehberimin söylediğine göre nöbetçi askerin varlığından gerginlik duyduğum için çok huzursuz oluyordum.

Zavallı hanımın rızası dışında oraya yerleştirilmiştim. Sınırım, buranın bir Rum kasabası olduğunu bana ispatlamak amacıyla Rum olduğu için bilhassa o seçilmişti. Avrupa halısı ve mobilyalarıyla, ince bir tülle duvara asılmış aynasıyla, lambasıyla ve her köşede dikkat çekici bir şekilde duvara asılmış, Almanya'da üretilmiş kadar sert, Berlin işi gergef süslemeleleriyle oda oldukça havalıydı. Avrupalı olma yolundaki bu hareketli gayrete rağmen, gece olunca yatak her zamanki gibi yere serildi. Nöbetçi asker, benim akşam yemeğimden kalanı yedi ve kapımın hemen önünde uyudu.

Ertesi gün kaymakama resmî bir ziyarette bulundum; yani, beni saat kaçta kabul edeceği söylenmişti ve bir görevli eşliğinde yanına götürüldüm. Kaymakam, Anadolu'dan gelmiş tam bir Türk'tü. Aşırı nazikti ve çok iyi Fransızca konuşuyordu. Tamamen hizmetimdeydi ve söylediklerinden anladığıma göre beni ne kadar onurlandırırsa onurlandırın az gelirdi.

Diğer bütün adamları gönderdi, sadece Türkçe konuşan hanımıyla annesini çağırdı ve beni sorgulamaya başladı. Ama bunu yaparken çok da mahir değildi. Arnavutluk'un yönetimden hoşnut olmadığını biliyordum fakat o zamana kadar Türk devletinin bu hususta bu kadar gergin olduğunu fark etmemiştim. "Tanrı bu adamı korusun! Siyasi gidişat olağan dışı bir şekilde hareketli olmalı." diye düşündüm. Bu benim ilk ama kesinlikle son olmayan "şüpheli" görülme tecrübemdi ve benim için eğlenceli olmuştu. Kaymakam bana sürekli dikkatle baktı, arka arkaya sorular sordu ve malumat verdi. Burada yaşayanların hepsinin Rum olduğunu söyledi.

"Yine de Arnavutça konuşuyorlar, değil mi?" dedim.

"Maalesef." dedi kaymakam üzgün üzgün.

Yarım ağızla bu lisanı bir şekilde öğrendiklerini ekledi! Birçoğu Arnavut olduklarını bile sanmış. Bu üzücüydü ancak çok sayıda okul sayesinde mesele yakında düzelecekti!

Bir İngiliz için Balkan Yarımadası'ndaki insanların, kendilerinin gerçekte ne olduğunu hemen hemen hiç bilmemelerinin üzücü ve tuhaf bir şey olduğunu söyledim. Kaymakam, bunun çok üzücü olduğu hususunda benimle hemfikir; bu aynı zamanda eğitimsizlikten de kaynaklanıyordu. Birkaç yıl içinde okullar vasıtasıyla her şeyi yoluna koymayı umuyorlardı! Böylece o da bir ırkı diğeriyle sürtüştürerek Türk egemenliğine destek olan o eski oyunu oynuyordu. Bana anlattıklarına kendisi-

nin ne kadar inandığını merak ettim. Eğitimin nimetlerinden bahsettik. Bu toprakların son derece tehlikeli durumundan hayıflandım; öyle ki Pırmeti gibi bir kasaba bile emniyetli değildi. Kaymakam açısından korkuya gerek yoktu, zira herhangi bir tehlike söz konusu değildi. Buna şeref sözü verdi.

“O hâlde o nöbetçi askerın kapımda beklemesine gerek var mı?”

Böyle bir şey dememi beklemiyordu; kaymakam tatlı tatlı gülümsedi.

“Asker...” dedi, “sizi korumak için değil, sadece yüksek mevkiniz nedeniyle orada.”

“Mösyö, ne yazık ki ben bir Prenses değilim; yanılıyorsunuz. Avamdan biriyim. İngiltere’de önemsiz biriyim! Merasimlere alışık değilim ve bu beni rahatsız ediyor.”

“Anlamıyorsunuz Matmazel. Bu asker sadece sizi onurlandırmak için orada.”

“Çok iyi anlıyorum Mösyö. Benim casus olduğumu düşünüyorsunuz.”

Kaymakam dehşete kapıldı. Askerın benim hizmetkârım olduğunu ve ona emir verebileceğimi ifade etti.

Kaymakamla vedalaşıp kaldığım yere döndüm. Nöbetçi askere gitmesini söyledim. Keyifli bir edayla selam verdi ve gitti. On dakika sonra tekrar gelip kaymakamın, yeni emirleri beklemesini söylediğini ifade etti. Bu husus üzerinde durmaktan vazgeçtim ve siyasi vaziyeti düşünmeye başladım. Kaymakama üzüliyordum çünkü oyunu kötü bir şekilde bozulmuştu.

Kasabanın önde gelen Hristiyanlarının tamamı beni ziyaret etti ve hepsi de çok kibardı. Askerın varlığı, onların durumu-

nu sessiz bir belagatle açıklıyordu. Bir yanımda asker, diğer yanımda bir inzibat eri, ziyarete gelen Hristiyanlara iadeziyarete bulunmama yardımcı oldular. Paskalya'dan hemen önceydi ve Hristiyan evleri Paskalya arınmasından başka bir şey olmayan "bahar temizliği" çabası içindeydi. Her odanın iyice temizlenmesi ve badanalanması gerekiyordu. Kasabanın çingene kadınları badanacılık yapıyordu; şalvarlı, esmer ve parlak gözlüydüler, bir maymun gibi hareketliydiler. Badana fırçalarını büyük bir neşeyle kullanarak koşturuyor, bir yandan da keyifli keyifli gevezelik ediyorlardı. Bunu evlerin süslenmesi gerektiği için yapmıyorlardı; lekesiz bir biçimde temiz olması için çalışıyorlardı. Hollandalıların en temiz ev kadınları olduğu söylenir ama Güney Arnavutluk kadınlarının onları çok zorlayacaklarını düşünüyorum.

Kasaba temiz ve derli toplu bir yer; en güzeli de gevşek toprakta kendisine açtığı yatakta hızla akan mavi yeşil Vyosa'nın kenarında yer alıyor. Yedi bin nüfuslu kasabada üç cami, üç kilise, bir Hristiyan kız ve erkek okulu, bir de Müslüman erkek okulu vardır. Yukarıdaki dağdan düşen büyük bir kaya, dikkat çekici bir biçimde nehrin kıyısında duruyor. Bu devasa kaya kütlesi unutulmuş bir azizin ikamet yeri olan ve zemininde kutsal bir su kaynağı bulunan harabe bir manastırın kalıntılarıyla süslenmiş. Hemen yukarıdaki tepede Ali Paşa zamanında inşa edilmiş kaleden geriye kalan çökmüş yığınları var. Buraya çorak ve kıraç bir yerden geldiğim için Ali Paşa'nın kalesinin yıkıntıları içinden gördüğüm hâliyle upuzun servileri, mor erguvanları ve narin bahar yeşillikleriyle Pırmeti, dünyanın en güzel yerlerinden biri gibiydi nazarımda. Ama Pırmeti vahşi doğanın kenarında yer alıyor. Asker dağda karın kalınlaştığı bir kış gecesi ortaya çıkan kurtları taklit etmek için başını arkaya atıp yüksek sesle uludu. Pırmeti'de de Kolonya'da yaşananların benzeri

yaşanmıştı ve burası yirmi sene evvel bir çetenin, Müslüman bir genç kıızı alıp götürdüğü günü hatırlatıyor. O gün şiddetli bir çatışma yaşanmış ve çatışanların birçoğu o esnada üzerinde köprü olmayan nehirde boğulmuştu.

Kaymakam usule uygun olarak iadeiziyarete bulundu. Bir görevli selam vererek odama girdi ve kaymakam beyin “*Mamzelle Efendi*”yi ziyaret etmek üzere olduğunu bildirdi. Söylediklerinden yalnızca iki unvanı anladım, gerisi Türkçeydi. Hemen arkasından kaymakam içeri girdi. İnsanüstü bir çabayla telgraf çekmiş ve benim hakkımda oldukça fazla şey öğrenmişti. Görice'den Leskovik'e kadar onca yolu bir tercüman olmadan geldiğimi söyledi. Bu duruma şaşırılmıştı. Bunun İngilizler için önemli bir şey olmadığını söyledim. Makedonya'da yardım dağıtmam ona ağır geliyordu. Osmanlı devleti hakkında çok fazla yalan şeyler yazıldığı için sadece hakikati işiteceğim diye çok endişeliydi. Bu yüzden benimle birlikte subaylar göndermişti. Hakikati kendim bizzat öğrenmek için yalnız gelmiştim ve o bana yardım etmek için elinden geleni yapıyordu. Hakikat ise tabii ki tüm tarafların benim kanaatlerim için hararetle bir şekilde endişe duymasıydı.

İltifatlar fazlasıyla yıpranmama sebep oldu. Ben birine kaşıkla iltifat ediyordum; o ise abartılı bir şekilde kepçeyle karşılık veriyordu. Onlara yeterince abartılı iltifat etme imkânı bulamadım. Karşı taraf her zaman birkaç kat daha iyisiyle karşılık verdi. Hâsılı bana Pırmeti'yle alakalı hakikati öğretmek için hiçbir zahmetten kaçınılmamıştı. Görevlilerin Pırmeti'ye bu kadar değer vermelerinin nedeni kuşkusuz böyle bir yerin Türk devleti nezdinde nadir bulunuyor oluşudur.

Bu sefer ülkesini göstermeye çok hevesli, neşeli, genç bir Arnavut subayla tekrar yola çıktım.

Müslümanlara ait şeyleri keşfetmeye devam ediyoruz. Küçük bir bahçede, çok yüksek servilerle çevrili, mübarek bir Bektaşî dervişinin kabri vardı. O mübarek zat burada yaşamış ve ölmüş. Burası kutsal bir mekân olarak kabul edilirken dervişin kerametleri hâlâ dillerde. Kafası kesilip şehit edilmiş ama kendi kafasını alıp bahçesine taşımış. Şüphesiz, ona çok hürmet ediliyordu çünkü mezara küçük madenî paralar atılmış, duvara ise küçük bir tahta para kutusu asılmıştı. Burası, mübarek zatın ruhu hariç, oldukça korumasız bir yerdi. İlgimi fark eden genç subay (Şüphesiz kendisi de Bektaşî'ydi.), beni şehrin yukarısında, tepede yer alan bir Bektaşî tekkesine götürmeyi teklif etti; geniş toprakları ve üzüm bağları bulunan mümbit bir tekke olduğunu söyledi.



Bektaşî Dervîşi

Ön kısmında avlusuyla küçük, sağlam bir taş yapıydı. Subay “Baba” ile görüşmek için içeri girince biz girişte bekledik. Hristiyan rehberim içeri alınacağıımızdan şüpheliydi. Ancak bizden arka kapıya gitmemiz istendi ve kısa süre sonra da *Baba*’nın hazır olduğunu söylediler. Alçak bir divanla çevrili, duvarlarında Arapça yazılar bulunan, tüm vadiyi gören büyük cam pencereli, aydınlık, küçük bir odaya girdik.

Uzun beyaz bir cübbe giymiş, çok ciddi ve saygıdeğer bir efendi olan Baba hemen içeri girdi. Cübbesinin altına siyah, beyaz ve sarı dar şeritli bir gömlek giymişti. Kafasında kavun gibi parçalara ayrılmış ve yeşil bir sarıkla sarılmış yüksek, beyaz

keçeden bir takke ve belinde, büyükçe bir yumurta ebadında ve şeklinde takkesi gibi bölümlere ayrılmış, nefes taşıyan harika bir düğmeyle tutturulmuş ve büyük ucuna turkuaz ve kırmızı bir taş yerleştirilmiş deri bir kemer vardı. Delici bakışları, kalın kaşlı, kır saçlı ve uzun sakallı, çok esmer biriydi.

Kibar ve onurluydu; mütevazı bir dervişi ziyaret ettiğim için bana çok teşekkür etti ve Rabb'in beni şimdi ve her zaman koruması ve yolculuğumda bana pek çok şey öğretmesi için dua etti. Gizemli bir arayış içinde olduğumu düşünüyor gibiydi. O orada otururken ve etkileyici bir ağırbaşlılıkla dinî duygularını ifade ederken onunla konuşamadığım için derin bir üzüntü duydum.

“Bir kişi...” dedi, “Neticelerini göreceğ kadar uzun yaşamamış olsa da her zaman vazifesini yapmalıdır. Kendisinden sonra gelenler onun yaptıklarından fayda görecektir. Ama hepimiz iyi veya kötü bir tabiatla doğarız. Bu bizim kaderimizdir. Bir kişi, ne kadar çok çalışırsa çalışsın tabiatı kötüyse yaptıkları beyhudedir.”

Yolculuğum hakkında birçok soru sordu ve beni gördüğüne çok memnun olmuştu. Bize kahve ikram ettikten sonra ilk defa bir Bektaşî tekkesini ziyaret ettiğim için binanın tamamını görmek isteyebileceğimi söyledi. İki küçük oturma odası daha vardı. Onunla birlikte bir derviş ve bir talebe yaşıyordu. Gördüğüm gibi hayatlarının çok sade olduğunu söyledi. Tarpaları süreceğ ve ekmek yapacak çok adamları vardı. Muhtaçlara ekmek vermek tekkenin vazifelerindendi. Bizi, dört sütunun taşıdığı, taş kemerli büyük bir şöminesi bulunan mutfağa götürdü. Dizi dizi büyük somunlar tezgâhlara seriliydi ve daha da fazlası yapılmaktaydı.

Son olarak mescidi gösterdi. Beni içeri davet etmediğinden kapı aralığından şöyle bir bakmakla yetindim. Mescidin üç yanında sedirler, bir ucunda şamdanlı bir mihrap vardı ve camiye pek benzemiyordu.

Ayrıldığıımızda bizi kapıdan uğurladı, üç kez elimi sıktı, benim için uzun uzun dua etti ve tekrar buralardan geçmemi temenni etti. Ben ona teşekkür ettim, o da bana teşekkür etti ve ayrıldık. Genç subay ziyaretin iyi geçmiş olmasından çok memnundu. Baba'ya çok büyük saygı duyuyordu.

Bir sonraki durağım Tepedelen olacaktı. Yolculuk yaklaşık on saat süreceği için erkenden yola çıkmayı planladım. Ancak bu planlamayı ev sahibim yokken yapmıştım. Kaymakam Bey *Mamzelle Efendi*'yi son bir kez ziyaret edecekmiş; bu yüzden eşyalarımı yüklemiş, çizmelerimi giymiş ve eyere oturmuş vaziyette olsam da beklemek mecburiyetindeydim. Birkaç saat sonra, parlak pembe gömleğiyle neşeli bir şekilde kaymakam içeri girdi. Önceki akşam ne kadar refakatçi istediğimi sormuştu ve ben de bir süvari istemişim. Şimdi yüksek mevkiimi göz önünde bulundurarak yanıma askerler vermeye karar verdiğini ancak yağmur yağdığı için bugün yola çıkamayacağını söyledi. Ayrıca özel bir evde kalmam için Tepedelen'e telgraf çekeceğini de belirtti.

Şanssız ev sahibem, askerler ve subaylar yüzünden sürekli gergin bir hâldeydi. Bütün akrabaları ve çocukları iyi niyetlerle sürekli odama doluşuyordu, bu yüzden yalnız kalmaya fırsatım olmamıştı. Yolculuğumda yanımdaki askerlerin kimsese rahatsızlık vermesini istemiyordum. Kaymakama kararlı bir tavırla benim için bir oda hazırlamanın gereksiz olacağını söyledim. Merasimlere alışık değildim ve handa kalmalıydım.

Yağmura gelince; İngiltere'de sık sık yağmur yağardı. Benim için yaptığı her şeyden dolayı ona teşekkür ettim, bir an evvel

yola çıkmak zorunda olduğumu ve askerlerin gereksiz olduğunu söyledim. O da razı oldu ama ben ata biner binmez bir subay, inzibat komutanı, bir asker ve iki süvari geldi! Yağmur şiddetli yağdığı için hâllerinden memnun değillerdi ve yağmur hızla daha da şiddetlendi. Vyosa Nehri vadisi boyunca at sürdük. Nehirden normalde geçilebiliyordu ancak bütün köprüler yıkıldığı için geçmek mümkün değildi. Gri yağmur tabakalarının arasından vadinin her iki yanında yamaçlarında küçük köyler ve birçok Bektaşî tekkesi bulunan, karla kaplı loş tepeler görünüyordu. Sonra yağmur bardaktan boşanırcasına yağmaya başladı ve dünyayla bütün bağımızı kopardı. Buz gibi sağanak yüzümü kamçılıyor, canımı yakıyor ve gözlerimi kör ediyordu. Gözlerimi sınıksız kapadım, dişlerimi sıktım, eyere tutundum ve katıra güvendim; refakatçi askerinin benim için her tür meşakkate gireceği umuduyla moralimi yüksek tuttum.

Klisura'da vadi daralarak bir boğaza dönüşüyor. İki sene evveline kadar Ali Paşa'nın beylerinden birinin oğlu olan, çevrenin bedduasını almış güçlü bir beyin devasa konağı büyük, sarp bir kayalığın üzerine tünemiş, oraya hükmeder konumda. Bu adam her şeyi (değirmenleri, çiftlikleri ve çiftlik hayvanlarını) ele geçirmiş, topluma zulmetmiş, şantaj yapmış. Ahali ondan öylesine ağır bir şekilde şikâyetçi olmuş ki şu anda İstanbul'da yargılanıyor. Söylentiye göre konak alabildiğine zenginleşmiş; bir odanın yapımında kullanılan tüm çiviler saf gümüştenmiş ve Ali Paşa zamanında bu beyin, üç yüz adamına yetecek kadar gümüş kakmalı silahı varmış. Konak kendisini, yağmur damlaları arasından loş ve gizemli bir şekilde vahşi bir ülkenin vahşi bir aşiret reisine uygun bir kale gibi sergiledi. Bana söylendiğine göre Kral Pirus'un kalesinin yıkıntıları, bulutlarla kaplı dağın en yüksek kısmında bulunuyormuş. Pirus, Epir Kralı'ydı ve eski cesur günlerinde tüm bu toprakların efendisiydi ve burada hâlâ anılıyor.

Dağın eteğinde ıssız bir yerde, bir tanesinde ateş yaktığım birkaç boş, kirli odası bulunan hana girdik. Rehberim, seyis kılavuz ve ben yanımızda getirdiğimiz ekmeği ve haşladığımız yumurtayı yedik. Bu arada refakatçi asker fazlasıyla rakı içip ortalığı dağıttı ve onun yaptıklarının faturasını ben ödedim. Onur çok pahalı bir şey. Bu memleketi günde bir veya iki frank harcayarak gezmeye alışmış olan rehberimse çok endişelenmişti.

Burada daha fazla asker tarafından karşılanacaktım ama ortaya çıkmadılar. Benimle gelenler sırlıslam olmuştu ve devam etmelerinin imkânsız olduğunu söylediler. Ata bindim, aralarından geçtim ve el sallayarak onlara veda ettim. Ücretlerini ödemiştım ama bahşış vermeme de bekledikleri için veda etmem onları şaşırtmıştı. Günün geri kalanında da kafayı çekmelerine yetecek kadar para verdiğimi bildiğimden onları arkada bırakarak yağmurun içine doğru yol aldım. İki süvari beni takip etti ve bu, benim ilk ve son askerî refakatçi tecrübem oldu.

Boğazın içinden geçmek muhteşem olmalıydı ama her yeri oyulmuş ve yağmurla oluşan selden tahrip olmuştu. Nehir dolu dolu akıyordu ve genişti. Yoğun ve çamurlu girdaplar oluşturarak ağaçları ve dalları taşıyordu. Sağda ve solda temiz bir dere, kayalık kıyılarından öyle bir şiddetle nehre katılıyordu ki çamurlu sel suyunda berrak, mavi yeşil girdaplar meydana getiriyordu.

Seyis kılavuz, “Vyosa kötü bir nehirdir” dedi. “Kaynağından denize döküldüğü yere kadar değirmen döndürmez, işe yaramaz ancak her sene çok fazla tahribata sebep olur. Tek bir iyi yönü var; birçok Türk’ü boğuyor. Belki de bunun için yaratılmıştır. Kim bilir?”

Gök gürültüsü tepelerden yankılandı ve uzaklarda, vadinin alt kesimlerinden tekrar yankılandı. Su, pelerininim üzerinden akıyordu. Yol, tırıstan daha hızlı gitmeye imkân vermeyecek kadar çamurluydu. Bir asker refakatçinin boğulmasına sebep olmanın bedeli olup olmadığını merak etmeye başladım. Sürekli attan iniyor, hayvanlarımızı boğazdan aşağı ve diğer yaya doğru sürükleyerek (çünkü akarsuların üzerinden aşması gereken taş köprülerin hepsi yıkılmıştı) ıslak eyere yeniden oturuyor ancak dağ tarafından düşmüş olan iri kaya parçası öbeklerinin üzerinden geçmek için yeniden iniyorduk. Aralarında kök salmış çalılara bakılırsa bu iri kaya parçalarının bazıları yıllardır yolu kapatıyor olmalıydı ama haritalarda arabaya uygun bir yol olarak görünüyordu. Yol arkadaşlarım bana, Berlin Antlaşması'ndan önce yol vergisinin çalışarak ödendiğini ve yolların geçilebilir hâlde tutulduğunu anlatmıştı. "Islahat" planıyla çalışarak ödeme yönteminin yerine nakdî vergi ikame edilmiş. Bu vergi o zamandan beri muntazam bir şekilde toplanmış ve yollar ise oldukları gibi bırakılmış. Çevrede var olan bu tür köprüler, zengin bir beyin verdiği parayla inşa edilmiş.

Bu şekilde yaklaşık sekiz saat yol aldık. Sağanak yağmurun içinden bir cami ve bazı yıkık dökük evler hayalet gibi göründüğünde daha ne kadar dayanabileceğimi merak etmeye başlamıştım. Önde giden süvari atını bir girişe çevirdi, yanındakilerle konuşmaya başladı; ben de atımdan indim ve onu, keskin gaz yağdı kokan, sırlıklam olmuş adamlarla dolu küçük, karanlık bir içki dükkânına kadar takip ettim. Dragut'daydık; burası hem bir han hem de bir bakkaldı. Nehrin görülmemiş bir taşkınlıkta aktığı söylendi; o gece Tepedelen'e ulaşamazdık. Hiçbir tekne bizi karşıya taşıyamazdı. Han kalabalıktı çünkü bugün kurulan pazar için gelenler salla karşıya geçememişler ve buraya dönmüşlerdi. Geceyi burada geçir-

meliydik. Bu han, sıkıcı ve kasvetli bir inden farksızdı; karanlık, soğuk, yiyeceksiz, ateşsiz... Buraya neden geldiğimi düşündüm ve Arnavutluk'ta ölmenin kısmet olmadığı düşüncesi beni neşelendirdi. Ateş istedik ve rakı içtik.

Yorgun bir yirmi dakikanın ardından, hancı bizi hazırlamış olduğu bir odaya çıkardı. Camsız pencerelerden buz gibi bir hava esti ve soluğumuz, soğuk, nemli havada buharlaştı. Yerde bir parça hasır ve onun üzerinde içinde biraz sıcak kül ile kor bulunan küçük bir mangal vardı. Hepsı buydu... Dehşete düşmüştüm. Hancı bunun handaki en iyi oda olduğuna ve handa şömüne bulunmadığına yemin etti. Acınası durumdaki küçük mangalın üzerine sefil bir şekilde çömeldik; parmaklarımız ısıtacak kadar bile sıcak değildi ve giysilerimiz sıırılsıklamdı. İçin için yanan kömür parçalarına umutsuz bir ilgiyle baktım, onların çok uzakta olmayan ve hâlâ yanan bir kütükten daha yeni koparılıp getirildiğini tahmin ettim. O kütük de dünyada en çok istediğim şeydi. *Hancı* daha sonra şömüne olduğunu itiraf etti ancak onun, keçi postlarıyla dolu bir depoda bulunduğunu ve bu sebeple bana uygun olmadığını söyledi.

Aslında melankolik bir yerdi. Çatıda su damlayan büyük bir delik vardı. Deponun yarısı, ıslanmamaları için bir köşeye yığılmış çuvallarla ve soğanlarla doluydu ve bütün duvarlara pis kokulu, yarısı kurumuş keçi postları asılıydı. Ama üzerinde için için yanan iki kütüğün bulunduğu şömüne oradaydı. Daha önce bir şeyi gördüğüme hiç bu kadar sevinmemiştim. Çok geçmeden alev alev yanan bir ateşimiz oldu. Sırılsıklam jandarmaları ve seyis kılavuzu kurulanmaya çağırıp üstümüzdekileri oda buğuyla dolana kadar neşeyle ocağa tuttuk. Çizmelerimizi çıkardık ve ayaklarımızı kızartırcasına ısıttık. Bir çiviye asılı peplerimden hâlâ su damlıyordu ve bu damlamalar su birikintisi yapmıştı. Dışarıda yağmur sulu sepkene dönüşmüştü.

Bir komşu geldi ve çok nazik bir şekilde geceyi kendi hareminde geçirmemi önerdi. Zor durumda kalmış, yorgun ve sılanmış vaziyette, birkaç kelime dışında lisanlarını bilmediğim insanların arasında kendimi onlar gibi hissedemeyeceğimi düşündüm ve şöminenin başından ayrılmadım. Bana, içinde küçük bir tepsi odun kömürü olan soğuk, küçük bir oda verilebilirdi. Komşunun teklifini kabule takatim yoktu ve erkeklerle dolu bir handa yalnız başıma uyumayı seçerek zavallı adamın nezaketini karşılıksız bırakmış oldum maalesef. Hancı bana koca somun mısır ekmeği verdi ve üç yumurta, hazır sos ve odanın köşesindeki yığından aldığım bir soğanla o ana kadar yediğim en lezzetli çorbayı yaptım.

Akşam yemeği bitince ilginç bir tartışma yaşandı. Jandarmalar, hancının meşhur bir serseri olduğunu ve onun yakınında güvenli bir şekilde uyuyamayacağımı düşünüyordu. Hancıysa, jandarmaların tehlikeli kişiler olduğundan emindi ve binada onların olduğu taraftan uzak durmam gerektiğini söylüyordu. Ne olursa olsun ateşin yanında uyumaya niyetli olduğumdan onların ahlaki mizaçlarını dikkate almadım. Su geçirmez branda, battaniyeleri oldukça kuru tutmuştu, umurumda olan tek şey buydu ve zeminde benim sığabileceğim genişlikte kuru bir kısım vardı. Hancı bana dış kapıyı sürgülemem için ağaçtan yapılma bir çubuk verdi ama zeminde açılabilir durumda bir kapak bulunduğundan bu çubuk hayli gereksiz görünüyordu. Battaniyeyi ateşte ısıttım, sımsıkı örtündüm, sekiz saat boyunca hiç kıpırdamadan uyudum ve boz bir şafağın, gri küllerin, ıslak bir zeminin ve bir keçi postunun kenarını kemiren cılız, beyaz bir kedinin anlamsız sefaletine uyandım.

Ayağa kalkmaya çalıştım ve dehşet içinde bir yanımın ayak bileğimden belime kadar romatizma yüzünden kilitlendiğini fark ettim. "Ah seni serser budala!" dedim kendi kendime,

“Böyle bir sefalete katlanabileceğini mi sanmıştın?” Aslında insanın her şeyi anladığını sanması genellikle hatadır. Ağzıma bolca sodyum salisilat attım ve sürahideki su, kaynatmadan içilmeyecek kadar kirli olduğundan konyakla birlikte yuttum. Acı içinde ayağa kalkıp kapıyı açtım. Ateş yeniden yakılınca keyfim biraz olsun yerine geldi ve dün geceden kalan çorba ekmek kahvaltı yaptık.

Hancı, konaklama ücretimi de içeren üç şilin ve dört penilik faturayı gösterdi. Karadağ’da daha küçük bir meblağla et, ekmek, şarap, kahve ve rakı yiyip içtiğimi söylediğimde, açık açık Karadağ’ın çok farklı bir yer olduğunu ifade etti. Ancak ortak kullanılan odada ateşsiz ve yemeksiz yatmış olan mutsuz bir köylüye iki Frank ödediği için benim ödediğim ücret o kadar da kötü değildi.

Yola çıktığımızda güneş parlıyordu ve etraf fevkalade güzel görünüyordu. Gümüş rengi zeytin bahçeleriyle ince bir ahenk içinde olan ve tamamen çiçek açan mor erguvanlar, havanın zaman zaman sıcak olabileceğini gösteriyordu. Ama gecele-yin kar yağmış ve dağların yamacına çökmüştü. Güneş iyice ısıtana kadar hava nemli ve soğuktu ve bineğimin her adımı ayak bileğimden kalça eklemime kadar yayılan ağrı dalgaları gönderiyordu.

Bir saatlik yolculuk bizi Tepedelen’in yakınında bulunan Vyosa Nehri’ne getirdi. Karşı kıyıda bütün heybetiyle yüksek, büyük taş duvarlarla tahkim edilmiş, mazgallı ve payandalı, Ali Paşa tarafından yaptırılmış ve ölümüyle yarım bırakılmış Tepedelen Kalesi vardı. Burayı dikkatle seyretmek için bol bol zamanım vardı. Girdaplar oluşturarak akan nehir, yıkık köprünün sekiz payandası arasında köpüre köpüre akan çamurlu bir sele dönüşüyordu. Daha ilerideki tepede feryat figan bağırان bir kalabalık vardı. Süvarilerimden biri ellerini ağzına götürüp kükredi.

Arkasından bir haykırıyla cevap geldi. Nehir alçalmaya başlamıştı ve muhtemelen üç saat sonra geçilebilir olacaktı; şu an için ne kadar para verirsek verelim mavna gelemezdi.

Katırın yükünü indirdik ve hayvanları otlamaya bıraktık. Beni karşıya geçirmek için özel bir çaba gösterileceği ve bundan kendilerinin de faydalanabileceği umuduyla birkaç yerli bize katıldı ve bu arada köprünün hikâyesini dinledim. Bu köprü altı sene evvel kışın büyük bir selde yıkılmış ve o zamandan beri kasaba köprüsüzlükten muzdaripmiş. Tarlalarının çoğu nehrin diğer kıyısında yer alıyormuş ve kış mevsiminin büyük bölümünde nehir geçilemiyormuş. Böyle olunca da toprak ne sürülebiliyor ne de ekilebiliyormuş.

Süvarilerimden birinin büyük bir arazisi varmış ve geçimini ondan sağlıyormuş. Köprü yıkıldıktan sonra geçim sıkıntısı çekiyormuş ve bu yüzden inzibat teşkilatına katılmak mecburiyetinde kalmış. Daha sonra da ödeyemediği borçlarıyla ilgili üzücü bir hadise anlattı. Köprü hususunda onlara yardım etmem için bütün yol arkadaşlarım bana ricacı oldu.

“Sırf bunu yapsan...” dedi bir adam, “...yüzlerce insanı mutlu edersin!”

Bana söylendiğine göre birçok insan yıkılan köprülerin yeniden inşasına katkıda bulunmayı teklif etmiş ve İstanbul'a defalarca kez beyhude dilekçe vermiş. Her sene kırk elli kişi, nehrin suyu sığlaştığı zamanlarda mavna maliyetinden kurtulmak için nehri geçmeye çalışırken boğuluyormuş. İnsanlar köprünün hâlâ ayakta duran payandaları üzerine geçici bir tahta köprü inşa etmeye çalışmak istediklerinde ise bu yasaklanmış ve onlara köprülerin devlete ait olduğu söylenmiş. Bu hususta çok ciddi ve samimi bir gayret içindeydiler.

Bir Müslüman, tek yapmam gerekenin Sultan'a mektup yazmak olduğunu ve köprüyü benim yaptırabileceğimi ifade etmemi söyledi. Ona, köprü yapacak param olmadığını söyledim.

“Size sadece bir posta puluna mal olacak.” dedi. “Müslüman tebaanın çektiği ıstırapları görünce bir kadın ve bir Hristiyan olarak onlara yardım etmeye mecbur kaldığınızı yazın. Bir kadın ve bir Hristiyan! Padişah'a gâvur bir kadının yardım teklif etmesi öyle korkunç bir şey olur ki bir an önce köprü'nün yapılmasını emreder! Ama İngiltere'den yazmalısınız. Yabancılardan gelen tüm mektupları kabul eder. Bizim zavallı dilekçelerimizi ise hiç görmez!”

Bir diğeri de Sultan'ın İngilizlerden korktuğunu ekledi, her şeyi yapmalarına izin vermiş: “Onların Makedonya'da ne yaptıklarına bakın! İstersen bize yardım edebilirsin.”

Makedonya'daki yardım çalışmalarının siyasi değil tamamen insani olması amaçlanmıştı. Bu çalışmalar dolaylı olarak büyük bir siyasi etkiye sebep oldu ve günden güne öğrendiğim kadarıyla Sultan'ın ülkesinde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında çok büyük umutlar uyandırdı. Bu umutlar o kadar büyük ki yavaş yavaş padişahın bu çalışmalara izin vermeye, sefil bir korkudan başka hiçbir şeyin zorlayamayacağını düşünmeye başladım. Bütün dinlere mensup tebaası zillet içinde olmasaydı kan deryasında solup gitmiş hilali, bir ay olmaktan çıkarken Yıldız Sarayı'ndaki yozlaşan iktidarına çılgıncasına sarılan, kendi evinde mahkûm hayatı süren, korku içindeki o adama zaman zaman üzülsem geliyordu.

Yıkık köprü'nün cılız enkazına, yabani dağlara; ıssız, çorak topraklara baktım. Olay şu hâle gelmişti: Bir “kadın gâvur” olan benden, Müslüman tebaalarından biri tarafından ulu Padişah'ı mahcup etmem istendi. Hayatın gülünçlüğü hiç bu

derece ileri gitmemiştir. Bana kendim olduğumu ve insanların her yerde sırtıma yüklemeye can attığı “beyaz adamın yükünün”⁴¹ dayanılmaz ağırlığını taşımaktan aciz olduğumu hatırlatan, bacağımdaki o keskin, yakıcı ağırı olmasaydı bu insanların ısrarlı bir şekilde çok güçlü olduğuma inanmaları yüzünden kendimi İngiliz İmparatorluğu sanacaktım. Burası Ali Paşa'nın doğduğu yerdi; Ali Paşa'nın... Güney Arnavutluk'un efendisi, Yanya Aslanı, muhteşem, şanlı, atılgan, egemenliği Narda'dan⁴² Ohri'ye kadar uzanmış olan ve ancak yaşı seksene ulaştığında yenilip öldürülen, barbar, yenilmez Ali. Şimdi neredesin ey Ali Paşa? Halkın yardım için bir kadın gâvura yalvarıyor!

Ali Paşa, 1741'de orada, Tepedelen'e giderken yolun sağında ki yamaçta bulunan küçük tekkede doğdu. Babası bir derviş olduğu için mahallî gelenek Ali'nin bu yüzden büyük biri olduğunu söyler. Tarih, onun babasının, tekkenin yukarısındaki Kabiya köyünün beyi olduğunu yazıyor. Tepedelenliler onun da bir derviş olduğundan emindi.

Süvari, “bazı dervişlerin çocuk sahibi olmasına izin verilir.” dedi.

41 Emperyalist girişimlere destek veren bir şair olan Rudyard Kipling'in meşhur şiirinin başlığıdır (1899). Filipin-Amerikan savaşını konu edinir ve ABD'yi Filipin ahalisi ve toprakları üzerindeki sömürge kontrolünü ele geçirmeye teşvik eder. Bu arada Filipinler 300 yılı aşkın bir zamandır İspanyol sömürgesi durumundadır. (Macellan'ın 1521'deki seyahati sırasında buraya gelmesi İspanyol sömürgeciliğinin burada başlamasının ilk adımıdır olmuştur). “Beyaz adamın yükü” deyimini, sömürge ülkelerinde Avrupalı sömürgeci güçlerin varlığını ve egemenliğini meşrulaştırıcı bir deyiştir ve özetle Avrupalının “medenileştirici” misyonuna atıfta bulunur.

42 Şehrin adı Türkçe'de “Narda” orijinalinde ise “Arta” olarak yazılır. Yunanistan'ın batısında, aynı adı taşıyan körfezin kıyısında kuruludur.

Ali'nin babası, öz kardeşleri tarafından babasının mirasından mahrum bırakılmış. Bunu onların yanına bırakmamış; Ali'nin babası intikamını nazik bir şekilde alarak ölmüş⁴³ ama dul karısı Hanko⁴⁴ ve küçük oğluna bir çorak toprak parçasından başka bir şey bırakmamış. Ali ekmeğini kılavuzluktan kazanmış. Bir gün, bir kervanla yola çıktığında Ali'nin geleceğinin parlak olduğunu söyleyip kervan sahibini çocuğa karşı şiddet kullanmaması hususunda uyarın mübarek bir adamla karşılaşmış. Kervan sahibi onu alaya almış:

“Geleceği biliyorsan...” dedi, “...bana şunu söyle: Kısrağım yavrulayacak, erkek mi yoksa dişi mi doğuracak?”

Mübarek adam, “Bir katır doğuracak.” demiş.

Kervan sahibi hem küçümseyici bir eda içindeymiş hem de öfkeliymiş. Kısrağı öldürüp parçalamış ve karnında bir katır bulmuş. Sonra herkes çok şaşırılmış ve Ali'nin ileride büyük bir zat olacağına inanmış.

Böylece nehrin suyunun alçalması için beklediğimiz zamanı geçirmiş olduk. Yiyecek hiçbir şey yoktu ve hava sıcaktı. Ben de süvarinin koyun yününden yapılmış büyük pelerininin üzerinde uyumaya gittim; ta ki vahşi bağırsıklarla uyanana kadar... Devasa ve ağır bir mavna olan kayık karşı kıyıda geliyordu ve akıntı yönünde korkunç bir hızla dönüyordu.

43 Kaynaklar Ali Paşa'nın babası Veli Paşa'nın 1753'te öldürülmüş olduğunu söylemektedir. Babası öldüğünde oğlu Ali'nin on on bir yaşlarında olduğu belirtilmektedir.

44 Kaynaklar Tepedelenli Ali Paşa'nın annesinin tam ismini Koniçeli Es-mihan (Hanko) olarak vermektedir. Ali Paşa'nın baba ismi de Veli Paşa olarak bilinmektedir.

“Hepsi boğulacak!” diye bağırdı rehberim ve mavna köprünün payandalarına doğru hızla ilerlerken yüksek sesle dua etti. Feryat figan haykırışların ve heyecan verici bir iki saniyenin ardından dümeni akıllıca çevirdiler, büyük bir gayretle kürek çektiler ve biraz aşağı tarafta karaya çıkmayı başardılar. Mavnadan, pejmürde kıyafetler için yarı çıplak, vahşi bir çingene grubu indi. Mavnayı akıntıya karşı yukarıya doğru, nehrin bu kıyısına geçerken başladıkları noktayla aynı hizada bir yere çektiler. Süvari kır atıyla mavnaya atladı, bir çingene beni sırtına almak için eğildi. “Gerçekten gidiyor musun?” dedi zavalı rehberim, ikimizi de mavnaya indirirlerken.

Kör talihimini de alıp karşı kıyıya geçmeye o kadar hevesliydim ki zavallı adamın ne kadar gergin olduğunu mavna kıyından ayrılana kadar fark etmemiştim ve onu tehlikeye attığım için pişmanlık duydum. Başını ellerinin arasına gömdü. Akıntı yönüne döndük. Çingeneler can havliyle kürek çekiyorlar ve büyük bir çabayla mavnayı idare ederken ter döküyorlardı. Mavna iki yıkıntının arasından fırladı ve birkaç saniye içinde karşı kıyıya ulaştı. Sonra iki sefer daha yaptı, seyis kılavuzu, üç katırı ve diğer süvariye kazasız belasız alıp getirdi.

Bu iş bana on şiline mal oldu. Bu sayede kasabada mahsur kalan birçok talihsiz köylünün ve benimle birlikte gelen iki kasabalının minnettarlığını kazandım yani paramın karşılığını almıştım.

Yağmur neredeyse aynı anda yeniden bastırdı, vahşi nehir yeniden hızla yükseldi yani nehirde günlerce trafik olmayacaktı.

Benim alınıp getirilme ihtimalim bütün sabah hararetle tartışılmış ve nihayetinde, kaymakamın emriyle teşebbüste bulunulmuştu. İnzibat komutanı, yalnızca benim gibi çok özel

bir ziyaretçi için böyle bir riske girilebileceğini söyledi. Bizim gelişimizin yarattığı heyecandan nehri geçmenin gerçekten çok tehlikeli olduğunu düşündüm. Earl's Court gösteri merkezinde su kaydırağına bindiğim zamanki gibi hissetmiştim kendimi.

Hancı böylesine seçkin birine münasip bir oda hazırlamak için telaş etti. Yere kırmızı bir halı serdi ve halının ortasına boydan boya sekiz pirinç kül tablasını dizdi. Üzerlerine basıp durduğum için onları kaldırmak mecburiyetinde kaldım ve birçok soruya cevaben İngiltere'de saygın kadınların sigara içmediğini açıkladım. Odaya demirden bir karyola yerleştirdi, üzerini bir kilim ve çok güzel kalın, krem renkli, şeritler hâlinde dokunmuş iki ipek parçasıyla örttü, kırmızı bir yastık koydu ve bunların sağladığı etkiye büyük hayranlık duydu.

Tepedelen harika bir yer; vahşi bir ülkenin vahşi kalbi... Duvarlarla çevrili ve payandalı bir vaziyette, çevresinde karla kaplı dağların yükseldiği yüksek bir ovada yer alıyor. Kasabanın hemen yukarısında hızla akan Drin Nehri, Vyosa'ya katılıyor ve yıkıp geçtiği toprağın adeta kemiklerini teşkil eden büyük çakıllı kıyılar arasında geniş bir alana yayılıyor. Ova, devasa bir manzaraya hâkim bir konumda bulunan sarp bir kayalıkla sona eriyor. Ali burada oturur, topraklarının ötesine bakarmış; tam karşısındaki başka bir kayanın üzerinde ise düşman arka taraftan ona saldırmasın diye nöbet tutan sadık Arap'ı otururmuş. Gözleri ateş gibi parıltıdadığı ve görenleri dehşete düşürdüğü için kimse ona önden saldırmaya cesaret edemezmiş.

Birbirini izleyen güneşli ve fırtınalı hava buraları süpürmüş tepelerin alt yamaçları, çiçek açan badem ağaçları ve erguvanlarla pembe-mor renge bürünmüştü. Uzaktaki dağlar ise lacivertin baskın olduğu bir renk cümbüşü içindeydi. Ali Paşa'nın

beşiği işte böyle bir yer.

Tepedelen, Liabarya'da bulunmaktadır ve Liyaplar uğursuz bir şöhrete sahiptir.⁴⁵ İki sene evvel bana, Klisura ile Tepedelen arasındaki yolun haydutların elinde olduğu ve haraç ödemededen oradan geçilemeyeceği söylenmişti. şimdi bile jandarma olmadan geçmeye çalışmak riskli olacaktır. Yeni tayin edilen "ıslahat" hâkimi başa çıkamadığı iç karartıcı bir vahşet hikâyesi anlattı.

"Nereden başlamalı?" dedi kederli bir şekilde, "*nereden başlamalı?*" Okullar onun aklındaki en önemli fikirdi ve kuşkusuz bunların Rum okulu olması gerektiğini söyledi; çünkü Liabarya, Epir'in, Epir de Yunanistan'ın parçasıymış; bu sebeple Liaplar Yunanmış.

Arnavutça konuşmaya devam etmeleri ve kendilerine şkiptar (*Shqiptare*) demeleri ise içler acısı bir hakikatti. Kan davaları şiddetlenmişti ve bir adamın malı ancak onu savunabildiği sürece ona aitti. Can güvenliğine gelince koyuna yemek olarak bakıldığından onun canı koyun kadar bile değerli değil. Artık dış dünyayla neredeyse hiç iletişim yok; bir asır evvel Ali'nin zamanındakinden çok daha az. Ali Paşa, ticaret yolunu açık tutmuş; onun zamanında kasabaya giden bir köprü ve taş kaplı bir yol varmış. Ali'nin kusurları göze batıyordu ve Batılı zihinler için şok ediciydi. Tepedelen surlarından bakıldığında bu kusurlar daha dikkat çekici oluyor ve daha iyi bir ışıkta iyice görölüyor. Ali Paşa halkın içinden biriydi ve insanlarla yakından ilgilendi; çünkü o, dâhiler aşiretinden "Kral olmak üzere doğmuş" biriydi. Zavallı "ıslahat" hâkimi bana "çiğneyebilece-

45 Tepedelen, Arnavutluk'un bugünkü Ergiri (Arnavutçada Gjirokastër) ili sınırları içerisinde bulunmakta ve "Tepelene" diye adlandırılmaktadır.



Tepedelenli Ali Paşa'nın konağından geriye kalan yıkıntılar

ğinden çok daha büyük bir lokma” ısırmış bir adam gibi geldi.

Şimdi Ali'nin konağı büyük bir harabe yığını hâlinde ve surlarının içinde en sefil ve çirkin görünömlü, temizlikten uzak bir çingene topluluğu yaşıyor. Buranın sakinlerinin büyük kısmını bunlar oluşturuyor. Bütün kasaba yüz çingene evinden, yetmiş Müslüman Arnavut ve otuz Hristiyan evinden müteşekkil. Müslüman ve Hristiyanlar bugün de aynı yerde kurdukları çarşıda ticarete devam ediyor. Ali'nin surları içerisinde sadece kaymakam ve çingeneler ikamet ediyor. Meskenlerin bulunduğu bölge dışındaki topraklar zenginliğiyle nam salmış yakındaki tekkeye ait.

Kalenin tahkimatı sağlam ve kaliteli kesme taştan inşa edilmiş. Ali Paşa, Tepedelen'in yüksek mertebede bir kasaba olmasını istemiş; bir gün öyle de olabilir çünkü Vyosa vadisi denizden gelip dağlardan geçerek iç kesimlere giden tek güzergâh ayrıca Apollonia'dan Dodona'ya giden çok eski bir ticaret yolu. Kadim duvarların parçaları Ali'nin surları içerisinde hâlâ duruyor; bunlar, harçsız olarak farklı büyüklüklerde dış yüzeyleri bir miktar düzleştirilmiş, yontulmamış taşlardan ve kaba mazgallı olarak inşa edilmiş surlar. Bu surlara Helen'in duvarları deniyor. Kaymakam, “Tepe” kelimesinin Türkçe olduğunu Tepe Eleni'nin (*Tepedelen*) ise Helen Tepesi manasına geldiğini söyledi. “Eleni...”, diye ekledi, “Antik Çağ'da tanınan bir kadınmış.” Bu sebeple duvarlar Roma döneminden kalmış olmalı. (Türk okullarında Yunanca ve Latince öğrenmek zorunlu değil). Bu duvarların inşa edildiği tarihini belirleyemedim ve haklarında hiçbir şey öğrenemedim. Eski azametinin kalıntıları ve şu anda o kalıntılar içinde bulunan, temizlikten nasibini almamış insan güruhu bildiğim en kasvetli tablolardan birini oluşturuyor.

Kaymakam ve inzibat komutanı, sanırım dış dünyadan gelmiş birini gördüklerine çok sevinmişti ve beni çok iyi karşıladılar.

Birkaç yıldır buraya gelmiş olan tek Avrupalı bendim. Kaymakam beni konakta ağırlamak için en uygun saat olarak sabah yediye seçti. Resmî olarak mı yoksa dostane bir şekilde mi davet edilmek istendiğim sorulduğunda nasıl isterlerse ona uyacağımı söyledim.

Benimle dostluk kurmak istiyorlardı. Kaymakamın oturma odası yoğun bir şekilde misk kokuyordu; o yörede dokunmuş kar beyazı kilimlerle ve içine rahatça gömülebileceğiniz kocaman kabarık minderlerle döşenmişti. Kaymakam hevesli bir fotoğrafçı olduğundan duvarlarda birçok fotoğraf asılıydı. Bu yabani insanlar arasındaki vazifesinin zorluklarını sayıp döktü ve bana, yeni ıslahat planına göre komşu köylerden ikisinde okul açma talimatı aldığını söyledi. Halk Müslüman olduğu için eğitim Türkçe olacaktı ama hiçbirinin Türkçeyi anlamadığını da itiraf etti. Bir dahaki gelişimde köprüyü ve yolları yapılmış hâlde bulmamı umuyordu.

Elinden gelenin en iyisini yapıyordu. Her tür tanzimat yapılıyordu. Bana bütün fotoğraf levhalarını gösterdi ve istediğimi almamı rica etti çünkü Tepedelen'i bir hatıra almadan terk etmemem gerekiyormuş ve ne yazık ki bana vereceği hiçbir basılmış fotoğrafı yokmuş. Dört tanesini kabul ettim ve garip bir şekilde onları heybemde kırılmadan İngiltere'ye kadar getirdim. Bana ayrıca kahve ikram etti. Gerçekten müteşekkirdim çünkü bu topraklarda kimse kahvaltı yapmadığı için ziyaret öncesinde ağızma bir şey koymamıştım.

Onu ziyaretim Türklere dair tecrübelerimin en parlak noktasını teşkil ediyor. Arnavutluk'ta beni çapraz sorguya çekmeyen ve delil yetersizliği olmasa derhâl tutuklanmamı emredek gibi davranmayan tek Türk oydu. Tepedelen yabani bir yer fakat bana şahit kürsüsünde yaşadığımı veya hayatın, sırayla poker ve sabır oyunlarını oynamaktan ibaret olduğunu hissettirmedi.

XI. Tepedelen'den Elbasan'a

Güzergâhımızın bir sonraki durağı Avlonya'ydı.⁴⁶ Uzakta olduğu ama yolculuğun atla on saat süreceği ve yolun da gayet iyi olduğunu söylediler. Bizi Postenani'den getiren kılavuz, makul bir meblağ mukabilinde Tepedelen inzibat teşkilatından Sadık isimli bir arkadaşını bize silahla refakat etmesi için yanımıza almayı teklif etti. Kaymakam nazikçe istediğim gibi bir muhafız alabileceğimi, hatta askerî bir muhafız da alabileceğimi ama emniyetimiz için birkaç zaptiyenin kâfi olacağını söyledi. Zaptiyelerin, engebeli yollarda süvarilerden daha iyi olduklarını ifade etmeliyim; güzergâhımız cidden kötüleştiğinde süvari hepten atının ayakları üzerinde durmasını sağlamakla meşgul olur ve sizi düştüğünüz yerden çıkarmak için boşta kalan bir eli olmaz.

Yola koyulduk. Güzel bir gündü, Sadık ve rehber bağıra çağıra tuhaf şarkılar söylediler. Bençi Nehri boyunda yolculuğumuza başladık, kısa bir süre sonra Vyosa'ya⁴⁷ vardık ve nehrin sol kıyısında aşağıya doğru, kötü sayılabilecek bir yoldan devam ettik.

Tepedelen'den çıktıktan yaklaşık yarım saat sonra zirvesi çok harap antik bir duvarla çevrili bir tepenin solundan geçtik. Bu

⁴⁶ Avlonya (Arnavutça: Vlore) Arnavutluk'un en önemli liman kentlerinden biri.

⁴⁷ Vyosa Nehri: bk. IX. Bölüm.

yerin adının Dukat olduğunu söylediler ama bazı kişilere ve kaymakama göre ise Dodona idi ancak Dodona'nın Yanya'ya yakın bir yerde bulunduğu muhakkaktır. Bu yeri tetkik etmeye cesaret edemedim çünkü bu sefil memlekette fazladan birkaç saat harcamak, bu vahşi doğada gecenin sizi ele geçirivermesi manasına gelebilirdi. Ayrıca geceler dışarıda uyumayı henüz göze alamayacağımız kadar soğuk ve nemliydi. Pazen sargıma ve salisilata rağmen romatizmam hâlâ arada bir nüksediyordu.

Yola devam ettik. Küçük bir tekkenin kapısında hoş aksakallı yaşlı bir derviş fakirlere ekmek dağıtıyordu. Yol gittikçe daha da kötüleşti, bölge neredeyse tamamen gayrimeskündü. Sadece dağ yamacında dağınık hâlde küçük beyaz köyler görünüyordu, bütün gün boyunca bir-iki keçi çobanı dışında karşılaştığımız kimse olmadı. Tüm bu topraklar keşfedilmemiş bir memlekete benziyordu ve yaratıldığı günkü kadar yabanıldı. Gevşek ve ıslak taşlar üzerinde bir süre yol aldıktan sonra ziyadesiyle yumuşak bir çamurda, devamında ise sert ama nemli toprakta ilerledik. Zavallı katırlar dizlerine kadar çamura batıyor ve ayakları çamurdan çıkarken “cup cup” diye ses çıkarıyordu.

Böylesi meşakkatli bir yolda uzun uzun yürüyemeyeceğimden her ne kadar bunun biraz zalimce olduğunu bilsem de mümkün olduğunca uzun bir süre atımın üzerinde gitmek zorundaydım. Katırlar tuhaf denilebilecek kadar aptal hayvanlardır. Doğrudur, kedi çevikliğiyle tırmanırlar ama kervanla birlikte yolculuk yapmaya alışık olanlar her ne olursa olsun öndeki hayvanı takip etmekte ısrarcıdırlar; öndeki ilk katır bir çamur çukuruna düşüp çıktığında diğerleri de aynısını yapabilmek için umutsuzca uğraşırlar.

Pek çok kestirme yol denedik ancak bir fayda sağlamadı; katırlar düşe kalka inerken inişin en kötü yerlerinde ben yürüyerek devam ettim ve sonunda aşağıda tümsekli bir yere vardık.

Burada sık sık dizleri ve sağrısı üzerine düşen yük katırını iki zaptiye ayağa kaldırmak mecburiyetinde kaldı.

Sadık, ismiyle müsemma bir zattı ve her türlü methiyeye layık bir güç, kabiliyet ve sabır gösterdi. Hayvanımın ön ayaklarından birisi aniden çamur dolu derin bir çukura girip dengesi bozulduğunda savrulup düşeyazdım. Zaptiyeler ezileceğimi zannedip dehşete düştüler. Çamur içindeki hayvanın altına düşmeden inemedim, onu sakinleştirmeyi başardım ve o da ayaklarının üzerine kalktı. Eyer ve dizginim beni pek çok düşüşten kurtardı. Seyis rehber sadece atın yularını çekerek yolu gösterir; hayvanlar da ürktüklerinde kontrolden bayağı çıktıklarından dizgin bilhassa gereklidir.

Zaptiyeler yavaş ilerleyişimizden endişe duyuyorlardı. Seyis rehber çaresizlik içindeydi ve daha önce hiç bu kadar kötü bir yoldan gitmediğini söyledi. Öğle yemeği için sadece yarım saatlik bir mola verip hayvanların otlanmasına müsaa- de ettik sonra da yola devam ettik. Şu hâliyle hayat benim için bindiğim katırı ayakları üzerinde tutmak ve yaya iken de kendi dengemi muhafaza etmekten ibaret, bitmek bilmez bir mücadeleye dönüşmüştü. Vadi daralmıştı ve sarı renkteki, yükselmiş Vyosa Nehri'nin yukarısındaki dağ yamacı boyunca ilerledik. Onun ötesinde kötü şöhretli Malakastra bölgesi uzanıyordu. Civardaki yerliler buraya “köle yurdu” demekte bir beis görmüyorlar. Bu mevzuyla alakalı hakikati öğrenmek için çok çaba sarf ettim, öğrendiklerimi aynen naklediyorum:

Mısır köle ticareti engellendiğinden beri tembel ve tamamı Müslüman olan Malakastra yerlileri, kızlarını 5 veya 6 sterlin gibi düşük bir ücret mukabilinde “hizmetçi”ye ihtiyaç duyan herkesin hizmetine vermeye başlamışlar. Bu kızlar umumiyetle anlaşmanın şartlarına göre on ila on beş yıl boyunca zengin beylerin evlerinde kalarak hizmet ederler ve daha sonra hür-

riyetlerine kavuşarak eve dönüp evlenirler. Pırmeti'de bir süre evvel bazı adamların otuz kızıdan oluşan bir güruhla oradan geçip büyük şehirlere doğru gittiklerini söyledi. Başka bir yerde ise fena hâlde dövüldükten sonra kaçan ama tekrar yakalanan bir kızdan haberdar oldum. Devlet bu ticaretin farkındadır ancak buna göz yumup hizmet gönüllü olarak veriliyormuş gibi davranıyor. Zaptiyeler, bu vaziyetin gerçekliğinden şüphe duymama şaşırdılar ve Malakastralıların bütün kız çocuklarını sattıklarını ifade ettiler. Kendileri de köle güzergâhında yaşıyorlardı ve adamların sık sık yanlarında kız gruplarıyla geçtiklerini görmüşlerdi. Birçok kişi bu rezil kaçakçılıktan bahsedip hakikatleri duyurmam için bana yalvardı. Bunların hepsi Arnavut'tu. Ancak yabancı bir konsolosa bunu sordüğümde güldü ve bunun sadece memleketin bir âdeti olduğunu ve kızlar da sonunda salındığı için bir mesele olmadığını söyledi, kendi evlerinde kaldıklarında yaşamaları muhtemel şeylerden daha zorunu yaşamadıklarını da ilave etti. Bunların hepsi doğru. Buna rağmen bu, ağır biçimde suistimale açık bir düzendir çünkü herkesin bana söylediği gibi kız efendisinin malıdır ve mutabık olunan yıldan evvel ayrılamaz. Bu kölelik değilse bile onun dengi fenalıkta bir şeydir.

Nehrin karşısından görüldüğü kadarıyla Malakastra vahşi, dağlık bir yerdir. Görünürdeki tek köy sağlam bir şekilde taştan inşa edilmiş evleri olan bir köydü. Söylediklerine göre toprakları da iyiydi ama nüfus bu iyi toprakların sürülmesine yetemeyecek kadar azdı. Sonra vadi yeniden daraldı ve kayalık bir boğaza dönüştü. Nehir kenarına doğru yürüyerek dik bir iniş yaptık. Hayvanlar bacakları kırılmadan aşağı nasıl indiler, bilmiyorum. Nehrin her iki tarafında uçurumun yamacında yüksek, neredeyse erişilemez mağaralar vardı. Bunların hepsinin, nasıl bulacağınızı bilerseniz, büyümlü bir hazine barındırdığına dair rivayetler var.

Hâlihazırda yaptığı uzun yürüyüşe rağmen kılavuz, bu mağaralardan birine tırmanmaya değer olduğunu düşündü ancak girişin kapalı olduğunu ve içeri giremediğini söyleyerek geri döndü. Akşam yaklaşıyordu ve biz hâlâ vahşi doğadaydık. Neredeyse on saattir yürümekteydik ve Avlonya'ya olan yolun henüz yarısına bile gelmiştik. Adamlar ve hayvanlar bitkin hâldeydiler, öyle olmasalar bile karanlıkta ilerlemek imkânsız olurdu. Nehrin kıyısında bir han vardı ama biraz daha ilerideydi ve zaptiyeler geceyi orada geçirmemizin icap ettiğini söylediler.

Han acayip berbat görümlü bir sahibi olan, ahşap ve taş işi köhne bir yapıydı. Avluya girdim ve Sadık ve ahbabı hancıyla müzakere ederken sert bir şekilde attan indim. Böyle bir seyahatin tuhaf yanı, daha gidecek yolunuz olduğunu bildiğiniz müddetçe, eyer üstünde sallanarak uykuya dalıp arada bir irkilip uyanarak ama daima tutunarak sanki mekanik olarak gidersiniz, attan inip bir başka engeli aşarsınız ve bir gün ulaşacağınız hedef dışında başka hiçbir şey düşünmezsiniz. Gerçekten vardığınızı anlayana kadar içinizde daima kullanacağınız bir takat vardır. Yolculuğun bitmesinden beş dakika sonra köpek gibi yorgun olduğunuzu idrak edersiniz, yemek yemeyi bile reddedebilir veya bir çamur çukurunda uyuyabilirsiniz.

Bu handaki tek oda, Dragut'taki han gibi hayvan postu ve mısırsı deposu olarak kullanılıyordu ama hanın sağlam bir çatısı vardı ve çok geçmeden çıtırdayan bir odun ateşi etrafına oturduk. Zaptiyeler keyifleri yerinde içeri girdiler. Bu civarın kötü olmasından sebep emniyetim için hancıya benim bir mahkûm olduğumu söylemişler. Artık hiç param olmadığını düşünecekti ve ertesi sabah sadece birkaç peni ödeyecektik. Gerçek bir mahkûmdan çok daha büyük bir mesuliyetim vardı çünkü bir mahkûm kaçarsa bu çok önemli bir şey değildir ama ben yerliler tarafından kaçırılırsam benim için isteyecekleri fidye

muazzam olurdu. Tepenin yukarısındaki köy olan Koluri kötü bir yerdi. Neyse ki zaptiyeler hancıyla birlikte yatacaklardı ve ertesi sabah da hemen çıkıp gidecektik.

Şans eseri rehberim o kadar çok ekmek ve yumurta getirmişti ki akşam yemeği için de bolca kalmıştı. Hancı şarap ve kahve verdi ve ben de çorba yaptım. Beyaz Avrupa ekmeği yiye-bilmek için ağır çalışarak zor bir gün geçirseydim kendime acırdım ama yiyeceğimiz bu kahverengi Yakın Doğu ekmeği dediklerine göre buğday ve çavdar karışımından yapılmış ve tadı hafif ekşi ama çok daha besleyicidir.

Isınmış ve karnı doymuş vaziyette uyumak için yorganlarımıza sarınmıştık. Ama hiç baca yoktu ve duman sadece kepenkli pencerenin aralıklarından çıkıyordu. Duman zeminde bile o kadar kesifti ki gözlerim yandı, burnum akıp durdu. Yorgun seyisim ve rehberim tatlı tatlı uyuyorlardı, bense tıkanıp duruyordum; ta ki insanları bir yangından kurtarıırken ağzınıza ve burnunuza ıslak bir mendil bağlamanız gerektiğini hatırlayana kadar; kafama nemli bir havlu örttüm ve beş dakika içinde uyuyakaldım.

Çok geçmeden gri şafak panjurlardan içeri sızmaya başladı ve seyis yağmur yağdığı için vaziyet daha da kötüleşmeden yola çıkmanın iyi olacağını söyledi. Yiyecek hiçbir şey bulamadık, elimizde sadece biraz ekmek kırıntısı vardı. Her zamanki gibi sade kahve içtik. Bu, bir an evvel yola koyulmak demekti ve ince, çiseleyen bir yağmur altında yola çıktık; Sadık'ın muzaffer bir edası vardı çünkü fatura gayet makuldü. Hancı ise pek kaliteli eyerime şüpheyle baktı ve nihayet benim bir mahkûm olduğuma inanmadığını söyledi.

Bize daha iyi olan yoldan gitmemizi söylediler ama aksine yol daha da kötüydü; hiç iz yoktu. Çok dik iniş ve çıkışlara sahip her türden zemin üzerinde bu kırsal bölgeyi geçmeye koyulduk. Kaba, taşlık bir yerde tırmanmadığımızda ıslak

çamurun içinde yol alıyorduk. Katırları, defalarca düştükleri çamur çukurlarından kuyruklarından çekerek çıkarmak mecburiyetinde kaldık. Zaptiyeler bana karşı son derece naziktiler ama onlarla büyük güçlükler de yaşadım çünkü beni kötü bir zeminden geçirmek için daha yere ayak basmama ve nereye geçeceğimi görmeme fırsat tanımadan iki elimden kavradıkları gibi o bozuk yerin üzerinden beni deli gibi zıplatıyorlardı. Daha sonra yine tümsekli bir yere çıktık. Azgın nehre yukarıdan bakan çamurlu ve ıslak bir kayanın meydana getirdiği bir sahanlık üzerindeyken daha ileride başka bir sahanlık boyunca ilerlemeye çabalayan rehberime kendi yolumu seçmeyi bana bırakmalarını ve dikkatlerini hayvanlara çevirmelerini zaptiyelere söylemesi için haykırmak mecburiyetinde kaldım.

Her şey vakti geldiğinde nihayete erer. Vadiden çıktık ve tekrar yer seviyesindeydik. Vyosa Nehri'nin bir kolu Şuşica'ya vardı ve yepyeni bir taş köprüden geçtik. Başka hiçbir şeyi gördüğüme bu kadar şaşırılmamıştım. Yağmur sağanak hâlindeydi, sadece mısır ekmeği değil mükemmel zeytinler, bol yağ ve rakı da tedarik eden hayli güzide bir hana doğru koştuk; minnetle bir ziyafet çektik. Yağmur bir saat kadar yağdı, sonra güneş açtı ve biz de çıktık.

Avlonya'ya üç saatlik yol kaldığını söylediler. Yaklaşık 200 metre boyunca herkesin arzu edeceği kadar mükemmel döşenmiş bir yoldan gittik ve neşem yerine geldi. Sonra bu, yavaş yavaş kayboldu; yol ortasında en az altı senelik çalılar peyda oldu, yarım kilometre boyunca bir çamur deryasından geçtik ve tekrar, vahşi tabiatta birkaç metre boyunca devam eden tesviye edilmiş yol... Bizim yolumuzdan giden üç dört yerli kısa müddet sonra yolun çok kötü olacağını söyledi; öyle de oldu. Yol çok dik, ıslak çamurlu bir yamaçta çığnenerek oluşmuş dar bir sahanlık hâline dönüştü. Toynak çukurları dizimize geliyordu. Herkes iler-

lemektedir. Öndeydim ve atımdan inmek istedim ama hepsi birden “Hayır!” diye bağırıldı. Bindiğim hayvan sendeledi ve baş döndürücü dik yamacın kenarındaki sahanlıkta ayak basacak bir yer bulmak için çabaladı. O, böyle çabalarırken birkaç dakika daha üzerinde oturdum, çok kötüydü. Ardından korkunç bir çığlık duyduk ve yük katırı yanı üzerine yuvarlanıp saplandı kaldı. Bu benim için yeterliydi. Attan indim ve yamacın daha yukarısında yeni bir patikada yürüyen köylüleri takip ettim.

Kılavuz ve zaptiyeler katırı saplandığı yerden çıkardılar ve yükünü kısmen indirdikten sonra güçlkle ayakları üzerine kaldırdılar. Kaymakamın fotoğraf levhaları üst taraftaydı ve zarar görmemişti. Bir şekilde sürünerek dolaştık. Sanki tüm hayatım boyunca Avlonya'ya gidiyormuşum ve buna ebediyete kadar devam edecekmişim gibi hissettim.

Mor, kırmızı ve somon renkli dağ lalelerinin hâkim olduğu ihtişamlı bir arazide yeniden zorlu bir yola girdik ve tepede pembe nergislerin buğusunun sardığı bol tezekli yüksek meRALARA vardık; söyledikleri gibi Arnavutluk'un en iyi otlaklarıydı. Aşağıda çimenli vadiler ve tepenin ötesinde beş Hristiyan köyün bulunduğu Klimari bölgesi yer alıyordu. Bu bölge vergi tahsildarlarına öylesine başarılı bir şekilde direnmişti ki yılda hane başına sadece üç-dört peni⁴⁸ vergi ödüyorlardı; bu vaziyet, çevrenin haset ve takdirine konu olmuştu. Burada kurda benzeyen köpeklerle çevrili, eski Romalıların kılıçlarına benzeyen çok uzun, kınılı bıçaklarla donanmış, yabani ve kaba suretli keçi

48 O dönemlerdeki para sistemi içerisinde ve o dönemlerdeki kur değerleriyle 1 sterlin yaklaşık olarak 110 kuruşa ve dolayısıyla 1 peni de 18 paraya karşılık geliyordu. (Not: O dönemlerde 1 sterlin 240 peniye -1971'e kadar; 1 lira 100 kuruşa ve 1 kuruş ise 40 paraya karşılık geliyordu). Mamafih bu kur değeri zaman içerisinde hızla değiştiği gibi bölgeden bölgeye de değişiklik gösterebiliyordu.

çobanlarına yol tarifi için seslendik. Geçen seneye kadar bunların hepsi de silah taşıyordu ancak daha sonra “ıslahat” planı dâhilinde silahsızlandırıldılar.

Klimari ahalisi hariç bu bölgeye yayılan insanların tamamı Müslümandır. Ancak kadınların başları açık hâlde tarlalarda çalışıyor olmaları, onların daha yeni Müslüman olduklarına ve İslam’ı sathi bir şekilde yaşadıklarına delalettir çünkü bir Müslüman olan Sadık’ın işaret ettiği gibi bütün işleri hanımlarına bırakanlar sadece Hristiyanlardır.

Bir tepenin zirvesindeyken üzerinde güneşin şavkı, enginlerinde lacivert bir ada ile Adriyatik ıslıl ıslıl görünüyordu. Talasa! Neredeyse geldiğimizi zannediyordum ama bir çobana “Avlonya’ya ne kadar var?” diye sorduğumuzda “Üç saat.” dedi, birkaç saat önce de handa öyle demişlerdi. Yine bir patıkaya düştük. Patıkamız bu sefer derelerle kesişti, tüm köprülerse yıkıldı. Ah, Türk devleti hâkimiyetinde yaşamının pek keyifli hâlleri (!) Ancak Arnavutların yol vergisi ödemenin para israfı olduğunu niçin söylediğini merak eden insanlar var. İlk dere, dik kıyılarıyla takribî 3 metre derinliğindeydi. Çöken köprü üzerinden geçtiğimiz oynak atlama taşlarıyla dereye bent çekip geniş, derin bir havuz meydana getirmişti. Katırlar kıyından aşağı yuvarlandı; öncü katır doğrudan en derin kısma daldı, ayaklarıyla tutunmaya çalıştı, sağrısının üstüne çöküp güçlükle dışarı çıktı. Seyis kılavuz binek katırımı, onun direnmesine rağmen daha düzgün bir noktaya çekmeye zorladı ama yük katırı da öncü katırın ardında kendisini suya attı, derin suda ayağa kalktı ve üçüncü katırın da delice onları takip ederek gitmek istediği yere, bir katır için olabilecek en kötü yere, tırmanmak için debelendi. Yük katırı fena bir şekilde suya battı ve sonunda adamların ikisi iki taraftan desteklerken birisi de kuyruğundan çekerek hayvanı ayağa kaldırdılar. Bu

debelenme esaslı bir yirmi dakika sürdü. Geçilmesi gereken birkaç dere daha vardı ve bunlar binek sırtında geçilemezdi.

Akşam güneşinin uzun ışıkları eğimli ve alçaktı. Çıldırış kara mandaların musallat olduğu, şimdiye kadar gördüğüm en büyüğü manzaradan; tuhaf, boz ve esrarengiz bir zeytinlikten geçtik ve sonra aşağıımızda, çok uzakta, bir harita gibi denizi, körfezi ve adasıyla Avlonya'yı gördük.

Keskin ve parlak, büyük mika külçelerine benzer sathadan dik ve zorlu bir iniş yaptık. Burada daha fazla çamur ve zeytin vardı. Körfezdeki bir Lloyd vapurunu bacasından tanıdım. Kasabanın girişindeki asfalt yola ulaştık ve zaptiyelerin hususi talebi üzerine katırma binip han kapısına ilerledim.

Yola çıkalı tam on iki saat olmuştu. Yaşça büyük olan zaptiye yirmi yıldır orduda olduğunu ve hiç bu kadar korkunç bir yolculuk yapmadığını söyledi. Bir günlük yolu iki günde almıştık. Kılavuz bunun sebebinin yolculuğa haftanın en uğursuz günü, salı günü başlamamız olduğunu söyledi. Adamlar da hayvanlar da çok yorgundu. Onları benimle birlikte sürüklediğim için kendimi çok zalim hissettim. Ben ve katırım, grubun en iyi muhafaza edilenleriydik çünkü en hafif ağırlığı o taşımişti ve ona gayet iyi binmiştim ama benim bile aklımda tek bir fikir vardı: Akşam yemeğini yer yemez şu Lloyd vapuruna binip Arnavutluk'un geri kalan kısmını kendi başının çaresine kendisi baksın diye terk edip gitmek. Mamafih tam yarım saat boyunca koyun eti yedikten sonra böyle bir şey yapmadım.

Sadık ve yoldaşı ertesi sabah veda etmek için geldiler. Onlardan ayrıldığım için üzgündüm. Bana büyük bir sadakatle hizmet etmişlerdi ve onların yardımı olmasaydı hâlâ çamur içinde debelenip duruyordum. Defalarca verdiğim bahşişleri için hazin bir minnettarlık duyan bu zavallılar altı aydır parasız olduklarını ve bunun onlar için umulmadık bir lütuf olduğu-

nu söylediler. Benim için ellerinden geleni yapmaya çalıştılar. Ellerimi öptüler ve benden iyi dileklerle ayrıldılar.

Avlonya, yaklaşık 5.000 nüfuslu küçük bir kasabadır ve limandan yaklaşık yarım saat uzaklıkta alçak irtifalı, bataklık bir bölgede yer alır; zeytin ağaçları ve serviler ile çevrilidir, pitoresk bir görünüme, cıfcaflı renklere sahiptir. Duvarlara ve çatılara yuva yapan, uzun kırmızı gagalarıyla neşeyle takırdayan beyaz leylekler vardır her yerde. Ama kurutulmayan büyük bataklıklar hummayı besler ve her hastalığa “kısmet” sayan bir devletin idaresinde bu hastalıklı nüfus sıcak yaz aylarında sefil bir hâlde sürünür.

Üç yabancı konsolosluk -Avusturyalı, İtalyan ve Yunan- “Arnavutların menfaatlerini gözetiyor.”; tabii ki Rus olan dördüncüsü ise diğer üçünü tarassut ediyor. Propaganda köpürtülüyor. Okul ve lisan meselesi ise hararetili. Yunanistan faal. İtalya burada diğerleriyle uyum içinde; iki İtalyan okulu tesis etti ve civarda iki okul daha yapmak için çalışıyor. Avusturya postanesi mektupların gönderilmesini ve alınmasını emniyetli hâlde getirmektedir. Seyahatim boyunca Arnavutlar ülkenin vaziyeti hakkında yazdığım hiçbir şeyi Türk postasıyla göndermemem için yalvardılar.

Bir Fransız şirketi, şehrin birkaç kilometre kuzeyindeki Selenitzada başarıyla asfalt döşüyor; diziler hâlindeki küçük yük eşekleri büyük siyah kalıp topakları limana kadar taşıyor. Avlonya ayrıca bir meşe palamudu türü olan boyama ve tabaklama için kullanılan valloneanın yanı sıra deri ve zeytinyağı da ihraç etmektedir. Avlonya iç kısımlara yollarla bağlanmış olsaydı zengin olurdu çünkü körfezi, liman olmaya müsait kıyıdaki en güzel koydur.

Liman bugün, birinin masumane dediği gibi “Pek iyi vaziyette değil. Tıpkı Tanrı’nın yarattığı hâlde.” Ancak Avusturyalı

vapurlar düzenli olarak uğruyorlar. Avlonya yabancı insanlar görmeye alışkın ama yabani iç kısımlardan benim gibi çıkıp damdan düşer gibi gelenlere değil. Bu pek de emsali görülmemiş, endişe verici bir vakaydı.

Esmer, doğulu suretindeki bir Türk olan kaymakam benden çok şüphelendi. Söze olağan bir şekilde ülkede tamamen Rumların ve Türklerin yaşadığını, gelecek sene her yerde mükemmel yolların ve bolca köprü olacağını ve çok sayıda Rum okulunun inşa edileceğini söyleyerek başladı. Sonra da işe koyuldu, yüzlerce soru sordu.

“Hayır, efendim, gazeteci veya misyoner değilim. Ben İngiliz'im. Hayır, babam ne büyükelçi ne konsolos ne gazeteci ne de siyasetçi. Kardeşlerim memur değil, diplomatik hizmette de değiller. Hayır, hiçbir Türk topraklarını ziyaret etmedi; ne amcalarım ne de kuzenlerim. Böyle bir niyetleri de yok.”

Kaymakam ailem hakkında bir şeyler öğrenmeye hevesli görüldüğü için o bu konudan bıkana kadar onunla sağdan soldan konuştuk. Benimle ilgili şüpheli hiçbir şey yoktu ve canı fazlasıyla sıkılmıştı. Kaç ülkeyi ve hangi yerleri ziyaret ettiğimi bilmek istedi. Ona Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, Sırbistan, Karadağ ve Bosna'dan bir dizi yer ismi verdim. Söylediklerimde kesinlikle dürüsttüm ama o söylediklerimin hiçbirine inanmadı. Ayrıca ziyaret ettiğim tüm Türk beldelerini niçin, ne zaman ve nasıl ziyaret ettiğimi de öğrenmeliydi. Ona her şeyi tam olarak anlattım. Kaypak bir şekilde kibardı, biraz genel mevzulara dair konuştu. Sonra aniden İngiliz pasaportum ve teskerem olup olmadığını sordu. İkisini de kendisine verdim. Tüm vizeleri titizlikle tetkik etti, bense kahkahayla güldüm.

“Açığımı yakalamak” için son derece arsız bir girişimdi. Karşılaştığı sürpriz harikaydı.

“Matmazel, görünüşe göre tüm bu yerlere hakikaten de gitmiş!”

“Size söylediğim gibi beyefendi.”

Nihayet “beni şereflendirmek için” inzibat komutanının her yerde bana eşlik etmesi icap ettiğine karar verdi. Öyle de oldu. Sadece sokakta şöyle bir görünürmem yetiyordu; o hemen bulunduğu yerden fırlayıp beni bir kedinin fareyi izlediği gibi izliyordu. Sadece, “şüpheli” olduğumu düşündüğü için samimiyetle pişman olana dek onu yürütmek amacıyla çarşıda dolaştım durdum. Hatta iki heybemin içindekileri de ona göstermeyi de teklif ettim. Kendisine güldüğümü fark etmişti ama şakamı anlamadı.

Birkaç Hristiyan benden kendilerini ziyaret etmemi istedi ancak daha sonra, benim buradan ayrılmamın ardından hükûmetin kendilerine zulmetmesinden korktukları haberini gönderdiler. Burada yaşayan bazı yabancılar, vilayetin başı olan Yanya Valisi'nin “sapına kadar Türk” olduğunu, “Arnavutçanın kullanılmasından Hristiyanların din tedrisatına dair her hususta eziyet ettiğini” söylemişlerdi. Kaymakam aslında kötü bir adam değilmiş ama Vali'den çok korkuyormuş. Arnavutların kendi aralarında din farklılıklarından kaynaklı nefret yokmuş ancak Arnavutluk'un hürriyeti için çalışan parti, yakın zamana kadar mahallî Arnavut beylerin kendi aralarında ki hasetleri sebebiyle engelleniyorlarmış.

Ben Avlonya'dayken yeni “ıslahat planı”nın kabul edildiği ancak “plan”ın bu vilayet için geçerli olmadığı haberi geldi ve bu, büyük bir umutsuzluğa sebebiyet verdi. Artık tüm para zaten zengin olduklarına şüphe olmayan yabancı memurların ceplerine gidecek, başka hiç kimseye ödeme yapılmayacak ve hiçbir yere bir hayır dokunmayacaktı. Hayvan vergisinde-

ki son artış, çok et yiyen bir millet oldukları için onları iyice bezdirdi. Yabancı konsoloslardan biri, bu verginin öküzlük için yüksek olduğu ve kuzular içinse hayvanın piyasa değerinden de daha fazla olduğu için tatbik edilmesinin mümkün olmadığını hatta acımasız olduğunu söyledi. Bulgarlar isyan etmişti; diğer milletler ise masrafları ödemek için soyulmaktaydı. Diğerlerinin de yapacağı yegâne şey isyan etmektir. Bu ne kadar erken olursa o kadar iyiydi. Arnavut hareketi hızla teşkilatlanıyor ve güçleniyordu, neticeleri yakında görürüz. Türk ölümün eşiğinde ve nihai mücadele yakındır. Bu böyle sürüp gidiyor. Zavallı inzibat komutanı da kapımın önünde beklemek mecburiyetindeydi.

Kasabanın arkasındaki tepede yer alan Kanina'daki harabeleri görmek için şehrin dışına çıktım. Burası Avlonya'nın bir banliyösüdür ve aslında hâli vakti yerinde Müslümanların evleri mevcuttur. Buradakilerin bazıları son zamanlarda ciddi inzibat ihbarına maruz kaldılar ve biri millî propaganda yapma sebebiyle hapsedildi; inzibat komutanı ve bir asker, olaya karışmadığımı görmek için benimle birlikte gitmek mecburiyetindeydi. Daha sonra benden, inzibat komutanının atının eyerinin kirasını ödememi istediler!

Türk Devleti hakkındaki detaylar kıyaslanamayacak kadar acayıptır. Kanla yazılmış bir Gilbert ve Sullivan⁴⁹ operasıdır. İki üç gün sonra beni takip etmekten bıktılar ve istediği gibi tek başıma dolaşabilmem, resim çizip fotoğraf çekebilmem için beni kendi hâlime bıraktılar; yol arkadaşımın işinin neticelenmesi ise biraz zaman aldı.

49 Bir yazar olan W. S. Gilbert (1836-1911) ve bir besteci olan Arthur Sullivan (1842-1900) iş birliği yaparak 1871-1896 arası on dört adet operakomik yazmıştır.

Ortodoks Kutsal Cuma ayini çok heybetliydi, herkes siyahlar içinde kiliseye akın etti. Avlonya tamamı Ortodoks büyük bir Hristiyan nüfusa sahiptir. Ayin bütün gün sürdü, siyah kumaşla kaplı süslü bir haç kilisenin ortasında duruyordu ve herkes girerken onun ayakucunu öptü. Ayinin ortalarında haç kaldırıldı ve onun yerine, bu kilise hiçbir heykele müsaade etmediğinden, üzerinde İsa'nın cansız bedeninin resmedildiği siyah bir kumaşla kaplı bir tabut bulunan masa yerleştirildi. İki rahip tabutu kilisenin etrafında başlarının üzerinde dolaştırdı, önde bir tütsü taşıyıcısı vardı. Bu şekilde kilisenin arka tarafına doğru yürüdüler ve katile arkalarından onları izledi. Ayin tamamen Rumca idi ve şarkı genizden gelen ahenksiz bir uğultuydu. Akşamın geç saatlerinde kilisede boğucu bir kalabalık oluşmuştu, herkes yanan bir mum tuttuğundan ortam sarı bir ışık huzmesi içinde ve isten dolayı dumanlıydı. Ayin ortasında birkaç Türk inzibatı içeri girdi ve tabuta baktılar; kırmızı fesleri, çıplak kafalı kalabalığın üzerinden göze çarpıyordu. Boğuk sesler, barbarca bir müzik ve dumandan bulanık görünen cırtlak renkli, eski püskü süsler, rahipler tabutu kaldırıp kiliseden çıkardıklarında doruğa ulaşan dramatik bir sahne yarattı. Adamların ve genç erkeklerin acayip bir koşuşturması oldu, tabut bina çevresini dolaşırken hepsi bir anlığına bile olsa onun altına omuzlarını sokmaya çalıştılar ve bütün cemaat titrek alevli mumlarla arkadan onları takip ediyordu.

Seyis kılavuzların neredeyse tamamı Hristiyan'dı ve tatil yapıyorlardı, dolayısıyla Paskalya sonrasına kadar bize yol gösterecek birini bulmakta zorlandık. Nihayet pazar sabahı birkaç Müslüman'la ve çok iyi atlarla yola çıktık. Kaymakam bana inzibat sayısının yetersiz olduğunu ve bana refakat etmek üzere birden fazla süvari veremeyeceğini söyledi birkaç gün önce peşime taktığı onca inzibattan sonra bu beyanı çok komikti.

Denizin geri çekildiği bir bataklıkta sığ, acı sulu bir lagün olan Avlonya Gölü'nün kıyısı boyunca at sürdük. Bütün bir yaz hummaya sebebiyet veren bu gölü Lart köyüne giden taş bir yolu kullanarak geçtik. Saat sabahın yedisidi, köy göz kamaştırıcı bir su yanında bembeyaz görünüyordu ve gökyüzü son derece berraktı.

Biz at üstünde geçerken her evin önünde mavi dumanların kıvrılarak gökyüzüne yükseldiği büyük bir odun ateşi vardı. Bu ateşlerin üzerinde de bir sırığa uzunlamasına geçirilmiş Paskalya kuzusu kızarıyor ve köylüler "Mesih göğe yükseliyor!" diye bağırıyorlardı. Köyü geçtikten sonra dertlerimiz başladı; bir Türk yolundan giderken bu hep olur. Bu topraklarda bir yolculuğa çıkarken insanlar size mükellef bir "uğurlama" yaparlar: "Yolun açık olsun! Sağ salim varasın! Kaza bela görmeyesin!" ve benzeri dualarla.

Başka hiçbir dilde Arnavutçada olduğu kadar çok ve o kadar güzel vedalaşma sözleri olmadığını söylediler. Onlara cevaben bu sözlere buradaki kadar ihtiyaç duyulan başka bir ülke olmadığını söyledim. Bataklık içinde birkaç kilometre geçmek mecburiyetinde kaldık. Bataklığın geçtiğimiz en iyi yerlerinde çamur atların topuk hizasında, umumiyetle de diz hizasındaydı, üstelik bol sivrisinekli ve çok sisliydi. Korkunç derecede yavaş ilerliyorduk, çamur kara, yağlı ve pis kokuluydu. En sonunda da zemin biraz daha sert olduğu için atların dizi hizasındaki denizden ilerledik.

Sonunda eski dostumuz Vyosa Nehri'ne vardık; nehir burada geniş, sığ ve uysaldı. İçi oyulmuş iki ağaç gövdesinden yapılmış büyük bir kayıkla, atlarla beraber hepimiz zorluk çekmeden geçtik. Ama başta yük hayvanımız suya inmeyi reddedince kıyıda yuvarlandı ve neredeyse nehre düşüyordu. Bunun üzerine hayvanın yüklerini önce indirip sonra da tekrar yüklemek

mecburiyetinde kaldık. Bu kayıklardan inmek ise tam bir jimnastik kabiliyeti ister. Önce atınızı suya atlatmalısınız sonra onu kayığın yanında durması için ikna edip kayığın kenarından eyere tırmanırsınız. Yolun bundan sonra gideceğimiz kısmı çok güzeldi; insanların tuhaf şarkılar söyleyip dans ettiği küçük bir Ulah köyünün yanından neşeyle geçtik.

Kısa bir süre sonra bir tepenin üzerinde mavi gökyüzüne yükselip beyaz beyaz parlayan kısa ve oluklu tek başına bir sütun gördük. Süvari uzun zaman önce orada büyük bir şehrin bulunduğunu, denizin tepeye kadar ulaştığını ve bu sütunun da gemilerin bağlandığı direk olduğunu söyledi. Mahallî efsanelerde Apollonia⁵⁰ hakkında anlatılan şeyler bunlar; bir zamanlar kıyıda en önemli şehirlerden biri, ticaret ve bilimdeki yeri meşhur olan Apollonia.

Genç Octavius⁵¹, amcası Julius Caesar'ın⁵² öldürüldüğünü duyunca buradaki tahsilini bırakmıştır. Burası, Roma ile Doğu arasındaki büyük askerî yol olan Egnatia Yolu'nun⁵³ başlangıç noktalarından biriydi. Şimdi deniz geri çekilmiş vaziyette; Roma'nın lejyonlarını karaya çıkardığı limanın yerine geride humma kaynağı bir bataklık bıraktı ve şehrin tek bir duvarı bile kalmamış.

50 Arnavutluk'un Fier ilinde Vyosa Nehri kıyısında bulunan antik bir Yunan kenti.

51 Octavius (Gaius Julius Caesar Octavianus): (MÖ 63- MS 19). Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatoru.

52 Julius Caesar (Jül Sezar): (MÖ 100- MÖ 44). Roma Cumhuriyeti'nin son diktatörü. MÖ 44'te Marcus Junius Brutus ve bir grup senatör tarafından öldürülmüştür.

53 Egnatia Yolu: bk. XIII. Bölüm.

Poyana'daki manastır için bir sonraki tepeye ilerledik ve yoldan biraz uzakta bir villanın zeminine ait olduğu kesin olan siyah ve beyaz mozaikler atlarımız toynakları altında çıtırdadı. Poyana ve Avlonya isimlerinin ikisi de muhtemelen "Apollonia" kelimesinin bozulmuş hâlleridir. Ancak bulunan kalıntılara bakılırsa Poyana eski şehrin bulunduğu yerdir; Avlonya ise deniz çekildiğinde yüksekte kalan Apollonia yerine yapılan ve eski ismi verilen yeni limandır. (Buranın Aziz Paul'un ziyaret ettiği "Apollonia" olmadığını ifade etmek lazım. Orası Selanik'ten çok uzak olmayan bir kasabaydı.) Manastırın kilisesi Bizans tarzıdır. Belli ki erken bir dönemin ürünü ama manastırdakiler bana inşa tarihiyle alakalı bir tarih veremedi. Kilisenin üst kısmının tamamının daha sonraki bir döneme ait bir işçilikle yapılmış olmasına bakarak geçmiş bir tarihte çatısının ve bir kısmının yıkıldığı barizdir. Bina taştan yapılmıştır. Batı ucunda, sütun dizisiyle desteklenen uzun bir açık narteks⁵⁴ veya sundurma vardır. Sütunların başlıklarının tümü grotesk canavarlar ve gulyabanilerden teşkilidir. Binanın içi tamamen kireç badanalıdır. Dış kısımda hem kilisenin hem de manastırın duvarlarına çoğu muhteşem güzellikte bir dizi klasik parça döşenmiştir.

Duvar üzerinde bulunan, bir pervazı desteklemek için yapılmış, kopmuş bir ayağı ve kolu hariç, yeni gibi görünen, keskin ve mükemmel hatları olan, beyaz mermerden, diz çökmüş küçük bir Amazon heykeli takdire şayan bir eserdir. Bu duvarlarda ayrıca kabartma bir Medusa başı, çok güzel bazı mezar kabartmaları, kimisi alelade kimisi ise fevkalade grotesk Bizans

54 Hristiyanlığın ilk döneminde ve Bizans kiliselerinde genellikle kilisenin batı yönündeki giriş bölümü; genellikle ana yapıdan duvarlar ve sütunlarla ayrılır.

kabartmaları (bilhassa otlayan bir keçi kabartması) bulunmaktadır. Kilisenin kapılarından birine yaslanmış, kumaşa sarınmış bir erkek Romalı tasviri heykelin sadece gövde kısmı mevcuttu. Bana dediklerine göre kafası koparılıp Avlonya'da bir eve götürülmüştü. Dahası bir süre önce elleri varmış ama onlar da "gitmişti". Beyaz ve kristal görümlü çizikler, antik Roma giysisinin kıvrımlarındaki kırıkların hayli yakın bir zamanda vuku bulunduğunu gösteriyordu. Yanında kumaşa sarınmış bir kadın heykelinin ise alt kısmı vardı. Her iki parça da en iyi beyaz mermer ve en iyi Roma işçiliğinden meydana gelmişti.

O gün Paskalya Pazarı'ydı ve avlu, göz kamaştırıcı beyaz fistanlar, lacivert tozluklar, göğsünde iki şerit gümüş zincir çaprazlanmış koyu kırmızı yelekler ve siyah nakışlı, kolları sarkan beyaz ceketler giymiş uzun boylu adamlar ve uzun etekli, çapraz kırmızı çizgili, kolsuz ceketli ve üzerinde madenî paralar sallanan ıslıl ıslıl peştamalli kadınlarla doluydu; güneş ışığında papağanlar gibi parlıyorlardı. Mevta Roma, Bizans ve yaşayan Arnavutlar; mazinin kültürü ve bugünün perişanlığıyla büyüleyici bir bütün meydana getiriyordu.

O zamanki manastırın başı, birkaç fistanlı uşağın ev sahibi olan, gayet mütevazı bir rahibin hizmet ettiği uzun boylu, mağrur bir kilise *paşası* bir Arnavut'tu; beni nezaketle karşıladı ve misafirperverlik gösterdi. Gece orada kalmaya karar verdim. Görünen o ki bütün toprakları o idare ediyordu; manastır ilkel bir görünüme sahip olsa da zengindi. Atlarımıza bolca saman ve mısır verdiler. Benim için de şatafatlı bir yemek hazırlayacaklarını ve getirdiğim yiyecekleri yemememi bilhassa söylediler.

İkinci ayinine gelenler yabancı kadın gibi bir eğlence beklemiyorlardı ve gayet de dostça davrandılar. Kilisenin çizimine başladığımda, biraz İtalyanca bilen bir adam öne çıktı ve dedi ki:

“Sinyora, bizler köylü, cahil Arnavutlarız. Ne yaptığınızı görmek isteriz çünkü daha önce böyle bir şey görmedik. Ama bu vaziyet canınızı sıkarsa hemen gideriz.”

Tüm medeni ülkelerde bir sanatçıya alay mevzusu olabilecek kişi olarak bakılır; nadiren böyle bir nezaketle karşılaşmışım ve hepsini tanımaktan memnun olduğum cevabını vermekten başka bir şey yapamadım. Satabilecekleri antikaları olup olmadığını sorduğumda çok sevindiler ve ikinci ayını biter bitmez beni kendileriyle birlikte köye dönmeye davet ettiler. Garip bir yürüyüşü. Önümden yürüyemeyecek kadar kibar dılar ve grup hâlinde beni takip ederken münferit bir ihtişam içinde önde beni yürüttüler. Yolu bilmediğim için plan iyi niyetli olsa da tam olarak muvaffak olamadı. Tüm yamaç, yaprak ve çiçek açmış yabancı erik koruluğuyla kaplıydı ve kelebeklerle cıvı cıvıldı: çatalkuyruklar, iparhanlar, atalantalar, aglaisler, orakkanatlar, sarı azametler ve bakır güzelleri... Zemin, çuha çiçeği ve arı orkideleriyle kaplıydı ve daha ötede ise masmavi Adriyatik vardı.

Poyana köyü, tepenin yamacında yer alıyordu. Çok küçük ve sefalet içindeki fakir bir köydü. Sütun parçaları, oyma başlıklar ve yontulmuş mermer kütleleri yapı malzemesi olarak kullanılmıştı, dünya malının dünyada kaldığını ispatlar bir hâli vardı. İlk kulübenin kapısının yanında boğa başlı bir sunak ve ayı pençesi yapraklı güzel bir sütun başlığı vardı. Bir taşın üzerine oturunca komik bir manzaraya neden oldum.

Zengin bir yabancıнын gelişi büyük heyecan yarattı. Her evde bir çanta dolusu madenî antik dönem parası ve ıvır zıvır şeyler vardı. Onları hayal kırıklığına uğratmamak için herkesten bir şeyler satın almaya çalıştım; böylece, birkaç franga Roma İmparatorluğu son dönemine ait parçalar ve Apollonia'nın kendi

küçük bronz sikkeleri (Bir tarafında Apollo, diğer tarafında lir bulunuyor.) aldım, köylüler de ben de çok memnunduk.

Tepenin zirvesine yeniden vardığımda güneş batıyordu. Aşağıdaki sulu bataklık, erguvan rengi arazinin ortasında kızıl altın gibi parılıyordu. Bu ışıltının karşısında büyük bir defne ağacı devasa bir şekilde dikiliyordu. “Yeşil bir defne ağacı gibi serpilmek” sözünün ne manaya geldiğini daha önce hiç anlamamışım. Günün ışıkları soldu ve gece karanlığına büründü. Yorgun ve açtım. Öğleden sonra saat ikide öğlen yemeği yedim ve şimdi saat sekiz buçuktu. O şatafatlı yemekten ise hiçbir emare yoktu.

Rehberimden bazı yiyecekleri açmasını istedim. Gitti ve bizim için bir Paskalya kuzusunun hazırlandığını ve beklememizin daha iyi olacağını söyleyerek kederli bir şekilde geri döndü. Aç bir hâlde bekledik. İki kutu konserveyi pişirmeden tıkındım ve manastırın başı bana eşlik etmeyi kendisine görev addetmiş olmasaydı biraz da ekmek kemirecektim. Britanya İmparatorluğu’nun, eğer işine dört elle sarılırsa dünyada daha uzun süre ayakta kalabileceği inancıyla kendimi avutup o Paskalya kuzusunu bekledim. Kuzu saat dokuz buçukta geldi, bol miktarda vardı. Tek başıma ihtişamlı bir yemeğe oturdum. İki adam bir siniyle içeri girdiler ve bütün bir kolu ve büyükçe bir parçayı onun üzerine koydular ve bana da kocaman ve ağır bir parça verdiler. Yere odun dumanı kokan büyük bir kâse süt koydular, kuzunun sırtık, kararmış kellesi ve kaymaklı kuru erik gibi görünen ama aslında ufak ufak doğranıp lor ile kavrulmuş kuzu ciğeri olan bir yemek, bir avuç tuz ve bir şişe ekşi şarap sofrayı tamamladı. Etli, ilkel bir yemektir. Sanırım kırk beş dakika boyunca yedim ama yemeğin miktarında bir azalma olmadı; bitişik odadaki kılavuz ve süvari ise onu olduğu gibi mideye indirdiler.

Odamın iki kapısı vardı, ikisi de kilitli değildi; eyerimi yastık yaparak tokluğumun ve yorgunluğumun üzerine iyi bir uyku çektim. Buralarda uyanıp güne başlamak çok hızlı olur. Sadece çizmelerinizi giymeniz icap eder; hizmetliler elinizi yüzünüzü yıkamanıza ve diğer hususlara yardımcı olurlar.

Güneş yeni doğmuştu; etraf sakin ve griydi, bu muhteşem halis şafakta her şey zarif görünüyordu. Halk Paskalya pazar-tesi ayını için toplanıyordu; kadınlar, Ulahlar ve Arnavutlar, hepsi kafalarında büyük yassı sepetlerde yumurta, ekmek, süt ve kümes hayvanları taşıyorlardı. "Mesih göğe yükseliyor!" dediler. Her yer hayat sevinciyle dolmuş gibiydi.

Aceleyle bir tas süt içtim ve manastırın başına yüklü bir bah-şiş takdim ettim, bahşişi bir prensin lütufta bulunma ve tenezzül etme edasıyla kabul etti. Sabah yedi buçuktan evvel at üzerinde, yolu olmayan bir arazide kendimi fazlasıyla çoşkulu hissediyordum.

Tüm dünya önümde seriliydi, ötelere ise hep bir davetti. Paskalya kuzusu herkese yaramıştı. Hem kılavuzlar ve hem de süvariler kuşlar kadar neşeliydi. İnişli çıkışlı bir arazi üzerinde, çalılıkların, çirişotlarının ve giysileri yırtıp lime lime eden çengelli küçük akasyaların arasından geçerek ilerledik. Tepelerin yamacında bir mezarlık vardı ve klasik döneme ait sütunların parçaları Müslüman mezarları başında nöbet tutuyordu. Zemindeki çamur tamamen kurumuştu. Gayet hızlı ilerledik ve birkaç saat içinde Fier'e vardık. Fier inzibatı hakkımızda çok çalışmıştı; geceleyn varışımızı beklemeleri için Avlonya'dan telgraf çekmişler. Özel ev ve askerî refakat işini tertip etmeye niyetlenmişlerdi ama ben Poyana'da kalarak onların planını bozmuştum. Bir refakatçi tanzim edilirken kalmamı istediler, ancak tüm "şerefleri" büyük bir güçlkle savdım çünkü tekrar

o vaziyetleri yaşamak istemedim ve bekleyemeyeceğime dair ant verdim. Süvarim Fier'de ayrılmak mecburiyetinde kalmıştı. Başka birinden beni Berat'a götürmesini istedim ve onu bu konuda ikna ettim. Yalnızca hayvanları sulayıp besleyecek kadar durduk.

Fier, onu ticaret merkezi yapmak isteyen çok müteşebbis bir Bey'e ait büyük bir köydür. Büyük ve sağlam görümlü taş evlerle tüm çarşı yerini yeniden inşa etmiş ve şaşırtıcı derecede günümüze ait bir suret kazandırmıştır. Paskalya pazartesi her şeyiyle pek coşkuluydu ve bana bir o kadar neşeli kutlanan resmî tatillerimizi⁵⁵ hatırlattı. Gayda gibi tıngırdayan tiz sesli bir müzik duydum. İki gitar, bir keman ve bir tür klarneti olan dört icracıdan oluşan bir Arnavut Çingene grubuydu. Çıkıp özel olarak benim için çaldılar. Sadece Arnavut müziği olsun istedim. Klarnet tiz bir sesle başladı ve telli çalgılar büyük bir coşkuyla tıngırdadılar. Sanatçılar şarkı söylemeye başladılar ve ter içinde kalana kadar devam ettiler. En iyi fistanlarını giymiş olan kalabalık onları alkışladı ve gözlerini bana dikti. Bu müzik ziyafetinin ücretini ödediğimde saz ekibinin lideri metal parayı yapış yapış terli alnına şaplatarak yapıştırdı ve geri geri giderek çekildi, çekilişini de keman çalarak süsledi.

Yeni bir süvari geldi ve Berat'a doğru yola çıktık. Yolun iyice kurduğunu görünce sevindik eğer devam edersek akşama oraya varabilirdik ve yol kenarında bir handa kalmamıza lüzum olmazdı. Janica'yı geçtik ve oldukça büyük, gür akan çamurlu Berat Nehri'ne vardık. Sol kıyısını takip ederek hızla ilerledik.

55 "Bank Holiday" diye adlandırılırlar. Büyük Britanya'ya özgü genellikle pazartesi gününe denk gelen tatillerdir. Yılda sekiz kere yapılır, resmî kurumlar ve iş yerleri bu günlerde kapalıdır. Genel olarak dinî günler veya mevsimlerin başlangıç günleri kutlama amacıyla belirlenmiştir.

Sağımızda dağlık bir bölge olan, “köle yurdu” Malakstra bulunuyordu; burayla ilgili mevzuu bana burada da anlattılar. Bir ova üzerinde at sürdük, burası bir zamanlar Kesriye'ye kadar hüküm sürmüş meşhur bir reis soyu Muzaki'den ismini alan Muzakiya idi. Muzakiya Draç'a kadar tüm kıyı bölgesini kapsar. Sakinleri, çamur ve sazdan yapılmış barınaklarda yaşayan acınası fakirlikteki Hristiyanlardır. Toprak, çiftlikler hâlinde Müslüman beylere aittir ve onu işleyen köylülerin durumu, serflerden⁵⁶ hâlliceydi. Günde bir frangın, bir adamın uzun bir günlük çalışma karşılığında kazanabileceği en yüksek miktar olduğunu söylediler ama bu, nadir ve istisnai bir ücrettir. Yol veya duvar işleri için umumiyetle ödenen ücret iki kuruştur (4 peni).

Bana söylediklerine göre bu beyler ihraç ettikleri mısır ve zeytinlerle zenginleşmekte ve kâfi miktarda vergi gönderdikleri müddetçe zorla ürün toplayıp fahiş fiyattan satmalarına göz yuman Türk Devleti ile iş birliği içindeler. Makedonya'nın yoksulluğu Muzakiya'nın yanında hafif kalıyordu. Çıplaklıklarını zar zor kapatacak kadar kıyafeti olan kadınlar gördüm ve barınaklarının çoğu mültecilerin yakılan köylerdeki geçici barınaklarıyla aynı vaziyetteydi.

“Arnavutluk'u öldürdüler.” dedi bir konsolos bana, Osmanlı Devleti'nden bahsederken.

İngilizler, Balkan milletleri adına müdahalede bulunmak istiyorsa adalet namına sadece sesi en çok çıkanların yardımına koşmaması, her bir milletin vaziyetini tetkik etmesi icap eder.

56 Serf: Orta Çağ Avrupası'nda, derebeylik döneminde, toprak ağası adına çalışan, ilgili olduğu araziyle birlikte arazinin yeni sahibine devredilen sınıf mensuplarına verilen isim. Serfler, ürettikleri miktarın sadece yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kısmını kendilerine ayrabiliyordu.

Muzakiya'nın toprağı çok verimlidir ancak bazı bölgelerine su basmıştır ve bu suların tahliye edilmesi lazımdır. Toprağın çoğu üstünkörü ekilse de iyi mahsul verir. Bu arada dikkatimizi çeken diğer şey, çevik taylara pek rastlanmamasıdır. Tepelerde güzel meralar bulunmakla beraber yolların kötü oluşu sebebiyle ihracat için çok az hayvan yetiştirilmektedir; zavallı hayvanlar çok güzel havalar dışında limana vardıklarında iyi bir fiyat biçilemeyecek kadar bitap düşmüş oluyorlar. Yetmiş sene kadar önce bir Arnavut bey tarafından inşa edilen güzel bir taş köprü üzerinden Berat Nehri'ni geçerek gün batımına doğru Berat'a vardık.

Berat fevkalade güzeldir; nehrin kıyısına kadar çiçekler ve gölgeliklerle bezeli yamaç üzerinde yayılmıştır, ahşap ve sıvadan yapılmış zarif evler nehre doğru uzanmıştır. Tepedeki harabeye dönmüş kale kasabayı taçlandırır, devasa Tomor dağı silsilesi (irtifa: 2.416 metre) çorak ve karlı tepeleriyle kale gibi yükselir, civar tepelerin yamaçlarıysa zeytin ağaçlarıyla boz renge bürünmüştür. Kıyısına set çekilmemiş nehir korkunç bir yıkıma sebep olmuştur. Büyük toprak parçaları üzerlerinde bir bitki örtüsü olmaksızın uzanır gider. Çukur yerlerdeki durgun sular kokuşmuş hâldedir. Sıtma tüm yaz boyunca kırıp geçirir; sadece tepedeki Hristiyan mahallesi sıtmadan pek muzdarip değildir.

Sıtma bilhassa Güney'de Arnavutluk'un lanetidir. Doktorlar, bu istisna hariç, insanların çok sıhhatli olduklarına, çok ciddi sakatlıkları atlattıklarına ve ekseriyetle herhangi bir antiseptik olmaksızın yaralarının gayet temiz bir şekilde iyileştğine beni ikna ettiler.

Şimdi bahar aylarıydı ve altı hafta boyunca sıtma olmazdı ve Berat bir dünya cenneti gibi görünüyordu.

Neşeli, yaşlı, iri yarı bir Türk olan mutasarrıf, beni içten bir şekilde karşıladı ve buradakilerin hafızasına göre Berat'ta bulunan ilk İngiliz kadını olduğumu söyledi. Kasabanın ihya edilmesi için yaptığı planlarını detaylı bir şekilde izah etti; Avlonya'dan buraya yapılacak yeni yol için çok hevesliydi. Mühendisin bu yolun pek de iyi bir yol olmayacağına dair endişelerini öğrendiğimden, bu mevzuda şüphelerim vardı. Yol için tahsis edilen paranın yarısı İstanbul'da çoktan uçup gitmişti. Geriye kalan miktardan mutasarrıfın kendi kârını da alması lazımdı. Maşallah, çok yağmur yağmazsa yolun yapımı iki yıl sürerdi.

Ancak mutasarrıfa göre Berat, seneye mükemmel bir yola kavuşacak ve elbette ana dilde eğitim veren bir okulun yanı sıra her türden okulla dolup taşacaktı. Bu iyi adamın planlarını teşvik ettim ve nehrin su gücünden elde edebileceği elektrikle kasabayı aydınlatabileceğini, tüm ayakkabıcılık işlerini (Berat'ın asıl zanaatı) yine o elektrikle yapabileceğini ve Berat-Avlonya arasında hafif demir yolu işletebileceğini ilave ettim. Bu onu çok şaşırttı.

"Yirmi dört saattir buradasın ve bütün bunları çoktan düşünmüşsün bile! Sen..." diye ilave etti yapmacık bir tavırla "... sadece insanların bedenlerini düşünüyorsun; bense onların psikolojilerini de düşünüyorum."

Berat'ta sadece bir konsolosluk var, o da Yunan Konsolosluğu. İnsanlar, bu konsolosluğun dış dünyayla tek bağları ve dış haberleşmede postalarını almanın en güvenli yolu olduğunu düşünerek ona dört elle sarılıyorlar. Rakipleri olmayan Yunanlar faal bir propaganda yapıyorlar. Burada Yunanistan'ın yılda 300 sterlin bağışladığı söylenen dört Rum okulu var ve bir de Rum piskoposu var. Ancak İtalya, Yunan tesirine karşılık kendi okulunu kurmak için çok uğraşüyor. Kasabanın, yarından fazlası Müslüman olan takribî 11.000 nüfusu var.

Civar topraklar çok yabandir. Bir yıl öncesine kadar şiddetli kan davaları ve haydutluk hüküm sürmekteymiş; bu vaziyete karşı faal çabalar sarf edilmiş ve birçok adam yakalanmış, bazıları da idam edilmiş. Ancak bu topraklarda Orta Çağ'dan kalma bir barbarlık mevcut ve rakip beylerin kavgaları Montague ve Capulet⁵⁷ ailelerinin hâli gibi. Son kargaşa Suli Bey hadisesiyle vuku bulmuş. Adamın biri kızını bir Ulah ile evlendirmek istemiş. Ancak Suli Bey'in maiyetindeki biri kıza göz dikmiş. Suli'den kendisine yardım etmesini istemiş. Diğer taraftan, kızın babası ise rakip bir beyin maiyetindenmiş. Bu rakip bey, kızın Ulah ile evlenmesi icap ettiğini söylemiş; Suli ise aksini iddia etmiş. Her iki taraf otuz kadar silahlı adamdan oluşan birer birlik göndermiş ve bir çatışma başlamış. Adamların bazıları hayatını kaybetmiş, geride kalanlar ise ağır yaralanmış; üç kadın ve müstakbel gelin kız da yaralılar arasındaymış. Bu üç kadın ve müstakbel gelin kız Suli'nin adamları tarafından yakalanıp götürülmüş ve bir ay boyunca esir tutulmuşlar. Daha sonra onu teslim etmek zorunda kalmışlar ve o da Ulah ile evlenmiş. Bu XIV. yüzyıla ait olabilecek hadise iki yıl önce vuku bulmuş. Hadise büyük bir telaşa sebebiyet vermiş, Suli yakalanıp yargılanıp üç buçuk sene hapis cezasına çarptırılmış. Suli temyiz için başvurmuş, dava bir üst mahkemede yeniden görülecekti. Bu kadar şeyden sonra belki de cezadan kurtulabileceğine dair endişemi dile getirdim.

“Ah, hayır!” dedi bana bu malumatı veren zat. “Görüyorsunuz, bu ülkede işler çok yavaş ilerliyor. Temyize gitmek ve yeni bir dava için taahhüt almak zaten çok zaman almış vaziyette;

57 Capulet ve Montague: W. Shakespeare'in “Romeo ve Juliet” isimli oyununda aralarındaki mücadeleyle ön plana çıkan, birbirinden nefret eden düşman iki aile. Romeo Montague ailesinden; Juliet ise Capulet ailesindedir.

mahkemenin kendisi ise çok daha uzun sürecektir. Bu esnada Suli hapiste bulunuyor. Suçsuz olduğunu ispatlamakta ve kararı tersine çevirmekte muvaffak olsa bile yine de üç buçuk senesini hapiste geçirmiş olacak. Bu işler bizde böyle!”

Berat dilenci kaynıyordu. Bazıları kasabanın dışında nehir kıyısındaki kovuklarda yaşıyordu. Dış dünya ile haberleşme zor ve çok sınırlıydı. Tarım eski usulde yapılıyordu ve hasat iyi olmadığında yereldeki talep karşılanamıyordu. 1902'deki kuraklıktan sonra çok sayıda köylü, yaprak ve ağaç kabuğu yemeye nafle çabalayarak açlıktan ölmüştü ve bana söylediklerine göre bu bölge o zamanlar uğradığı nüfus kaybını henüz telafi edememişti. Ben geldiğim sıralarda Berat'tan 3.000 sterlin vergi talep edilmişti ve acı bir şekilde şunu söylemişlerdi: “Bu paranın hepsi, zaten zengin olan Avrupalı memurlara ödenecek. Avrupa, bir bölgenin ihtiyacını temin etmek için bir başka bölgeyi soyup yoksullaştıracığına, o bölgeyi kendi hâline terk etse yeğdir. Eğer isyan edersek İngiltere Bulgarlara yaptığı yardımın aynısını bize taahhüt eder mi?”

Berat'ın başlıca ticareti deri, “opanki” (mahallî deri çarık) ve saraciyedir. Büyüleyici bir çarşısı vardır. Rehberim başka işlerle meşgulken yalnız dolaştım ve büyük bir nezaketle karşılaştım. Küçük çocuklar beni takip etmeye kalkarsa en yakınlarındaki adam onları engelliyordu. Bütün bu kasabaların tuhaf yanı yabancı insanların çok yabancı, medenilerin de çok medeni olmasıdır. Geçmiş asırlar birbirine geçmiş vaziyette. Maddi hâli iyi olanlar Avrupalı kıyafetler giyerler ve gayet sıkırtırlar. Eczaneden Vichy maden suyu⁵⁸ veya Fransızca konuşan bir adamdan Giesshubel⁵⁹ marka porselen satın alabilirsiniz

58 İspanya menşeli, zengin mineralli doğal maden suyu.

59 Porselen ve seramik ürünleriyle tanınmış bir Alman markası.

ama çarşıya gelirsek orada, yeni imalat olsa da modeli 250 sene evveline ait bir çakmaklı tüfek (filinta) taşıyan, dağların pejmürde fistanlar içindeki uzun ve cılız adamlarıyla karşılaşsınız. Denk geldiğim en çılgın şey de sanki Uzak Doğu'dan geliyormuş gibi görünen, yarı çıplak, esmer, deli gibi bakan, bir dilenci tası ve bir savaş baltası taşıyan bir *fakirdi*.

Handa küçük, mobilyasız bir odam vardı, içinde üç kırlangıç yuvası ve zeminde büyük bir oyuk vardı; yemekçiden satın aldığım et yemekleriyle karnımı doyuruyordum. Siz en yenilebilir et parçasını seçersiniz, adam da size kaç penilik istediğinizi sorar. Miktarını işaret edersiniz, o kadarını kesip yandaki bir tenceden büyük, kirli gri billurlar hâlindeki bir avuç tuzu alarak avuçlarının arasında ovalar ve tabağınıza serper. Tabağı size ödünç verir, sonra da aldırma birini yollar. Yemek kaba saba ve gösterişsizdir ama besleyicidir. Et ettir, ekme de ekme; yediğiniz şeyin bozulmaması için borata, kimyevi işlemlere veya tağşişe maruz bırakılarak gıda değerinin yarısının yok edilmiş olması mümkün değildir.

Sanki Roma tesirinde kalmış gibi görünen, Kastras isimli eski şehir, nehrin yukarısındaki bir tepede bulunmaktadır. Romalıların burada bir kasabasının olduğu bir kilise duvarındaki bazı heykellerden de anlaşılıyor. Bir tarafı sarp bir yamaç, diğer tarafı da dik yokuşludur, eğimlidir ve zirvenin her tarafına farklı zamanlarda surlar inşa edilmiştir. Surların zemine yakın alt kısımları birçok yerde büyük, düzensiz taşlarla; yukarısındaki ana girişte ise büyük moloz ve yassı tuğlalar sıvayla örülmüştür. Kapının sağında "M.K." harfleri ve kırmızı tuğlalardan müteşekkil bir haç bulunmaktadır. Bu işaretlerin, surun bu kısmının 1202'de⁶⁰ Epir Despotluğu'nu kuran Mi-

60 Kaynaklar Epir Despotluğu'nun 1204'te kurulmuş olduğunu belirtmektedir.

hail Komnenos⁶¹ tarafından yaptırıldığını gösterdiğine inanıyor. Duvarların geri kalan kısmı, tümüyle yahut kısmen Ali Paşa'nın zamanına kadar olan aradaki dönemlerin herhangi birinden kalmadır. Kastraya heyecan verici bir tarihe sahip olmuştur. İskender Bey Türkleri burada kuşatmıştı ve bu mücadele sırasında buranın yakınında bulunan Muzaki düşmüştü. Daha sonra Toskerya'nın başkenti Berat olmuştur ve XVIII. yüzyılın sonuna kadar Kastriyot⁶² ailesinden geldiğini iddia eden paşalar tarafından idare edilmiştir. Bu paşaların sonuncusu Kurt Paşa,⁶³ İşkodra Paşası Kara Mahmud ile şiddetli bir savaşa girdi. Bu mücadelede Kurt Paşa'nın yanındaki Tosklar⁶⁴ mağlup olmuşlar ve çok ağır kayıplar vermişlerdir. Ancak Kurt, Karadağlılar tarafından öldürülen hasmından kurtulmuş ve o sırada bir haydut çetesinin reisi olarak faaliyette bulunan Tepedelenli genç Ali'yi yakalamaya ömrünü adamıştır. Kurt'un merhameti olmasaydı Ali Paşa olmazdı. Kurt zengin ve cömert bir adam olarak nam salmıştır, nehir üstündeki mevcudiyetini hâlâ sürdüren köprüyü o inşa etmiştir. Müracaat ettiği müteahhit, Paşa'nın kâfi miktarda para ödeyeceğine inanmadığı için böyle gürül gürül akan bir nehrin üzerine köprü yapılamayacağını söyler. Kurt, kendisi için paranın önemli olmadığını göstermek için bir torba altın çıkarır ve onu akan suyun içine atar. Bunun üzerine müteahhit,

61 Mihail Angelo Komnenos: bk. I. Bölüm.

62 Kastriyot (Kastrioti) Hanedanı: Kastriyotlar, Arnavutluk tarihinde etkin olmuş soylu bir Arnavut ailesidir, köken bakımından Arnavutluk'un kuzey kısmındadır. Bu aileden en tanınmış isim İskender Bey'dir. bk. II. Bölüm.

63 Kurt Paşa: Kurt Ahmet Paşa olarak bilinir. bk. II. Bölüm.

64 Tosklar: Tosklara, yaşadıkları bölgeye (Toskerya; güney Arnavutluk) ve aksanlarına ilişkin olarak Dokuzuncu Bölüm başlarında bilgi yer almaktadır.

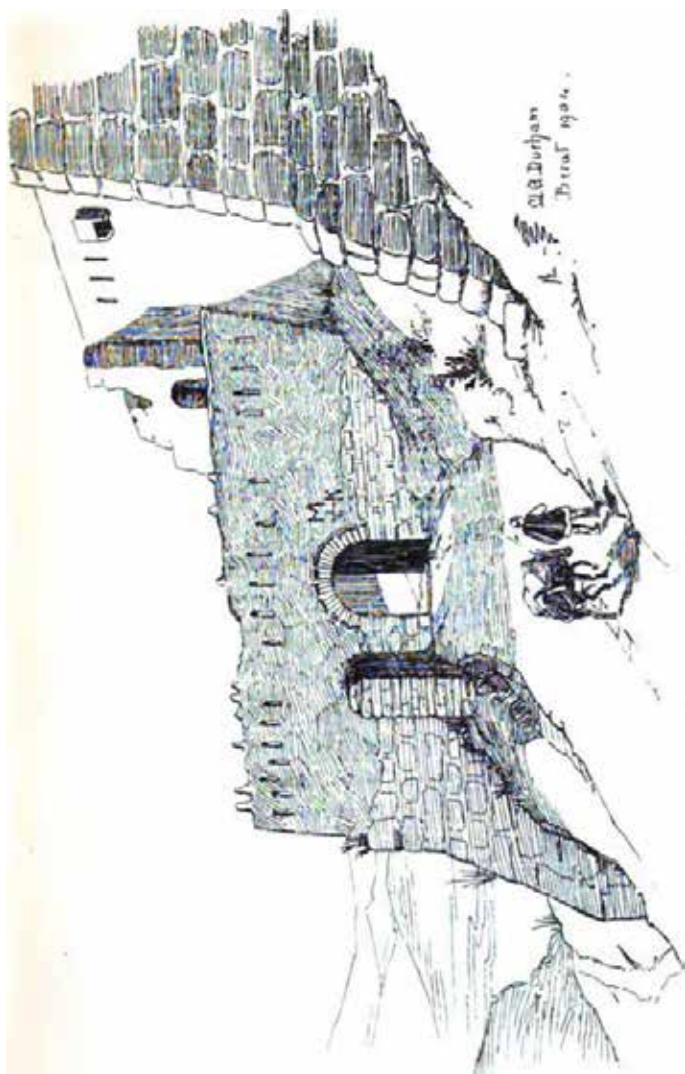
iyi bir köprü inşa etmenin gayet de mümkün olacağını söyler ve bunu yapar. Hikâye böyle devam eder.

Kurt'un ölümünden sonra Ali Paşa, Berat'ı ele geçirmiş ve Kastrayı büyük ölçüde tekrar tahkim etmiştir. Kastranın zamanından itibaren Türk olmuştur.

Tabyalarından birinde, ikisi çürüyen top arabasında olmak üzere yedi tane güzel eski bronz top var. Başka herhangi bir ülkede onları bir müzeye koyarlardı. Demirden olan topun üzerinde "1684" tarihi ve Roma harfleriyle "T.W." harfleri bulunmaktadır, bu da onların muhtemelen İngiliz imalatı olduklarını gösteriyor. Eğer öyleyse bu top, Berat'taki bu son istirahat mekânına varmadan evvel birçok macera yaşamış olmalıdır.

Kastra şimdi bir Hristiyan mahallesidir. Türklerden evvelki döneme ait eski kilisesi hâlâ duruyor ve yamaçtaki kayalık içine iki küçük şapel oyulmuş.

Kasabanın dışında büyük Müslüman mezarlıkları vardır ve sayısı birden fazla olan Bektaşî evliyasının mezarı üzerinde çokça kuzu kesilir. Müslüman mezarlıkları daima geniş bir alana yayılır. Ortodoks Hristiyanlara ait olan mezarlıklar mevzubahis olduğundaysa naaşları üç yıl gömülü kaldıktan sonra topraktan çıkarıp kemikleri yıkamak ve bir ayın yapıp onları hususi bir binada muhafaza etmek burada ve Makedonya'daki Rum Kilisesi mensupları arasında yaygın âdet olduğundan, ortalıkta neredeyse pek bir şey yoktur. Eğer naaş tamamen çürümemişse bu, çok kötü bir işaret farz edilir. Cenazelerin bu şekilde topraktan çıkarılması bize çok nahoş görünüyor; Ortodoks Hristiyanlarsa Müslümanların, ölülerini rahatsız etmeme hususundaki korkunç âdetleri sebebiyle çok verimli toprakları israf ettiklerini ve kendilerinin bunu hiç de tasdik etmediklerini bana birkaç defa söylediler.



Albania
Berat 1904

Kastra, Berat

Bir haftayı Berat'ta geçirdim, güzel bir misafirperverlik gördüm ve üzerimde inzibat gözetimi de yoktu. Yol arkadaşım-
sa o kadar şanslı değildi. Yanya valisi, varışımızın ertesi günü telgrafla onun şüpheli olduğunu ve inzibatın tahkikat yap-
ması için çantalarını konağa götürmesi gerektiğini ifade etti. Zorbalığa uğramadığından emin olmak için ben de gittim. İki inzibat eri ve Sultan'ın çok yakın dostu olduğu söylenen bir paşa, beni gördüklerine hiç sevinmemişler ama kapı dışarı etmek de istememişlerdi. Arama çok eğlenceliydi. Bayağı heyecanlıydılar ve ben nihayet dayanamayıp güldüm; bu onları çok şaşırttı. Benim telaşa düşüp etkilenmemi bekliyor gibiydiler. Sadece Türkçe konuşuyorlardı ve rehberim söylemek istediğim eğlenceli birkaç şeyi tercüme etmeyi kesinlikle reddetti. Bununla birlikte orada olmamın, meseleleri önemli ölçüde yumuşattığı kanaatindeydi.

Sabah saat altıda Elbasan'a gitmek için Berat'tan ayrıldık; hayatımda bindiğim en meşakkatli attı çünkü ne tırısı kalabiliyor ne de rahvan gidebiliyordu; sürekli sarsıla sarsıla yol alıyordu. Makul bir süre boyunca sarsıntılı bir biniş umurumda değildi ancak on iki saat boyunca sarsılmak mevzubahis olduğunda bu iş yorucu oluyor. Yolun bize yürümekten başka bir seçenek bırakmadığı bozuk yerlere geldiğimizde şükrediyordum. Bunun dışında yol çok eğlenceliydi. Kısa süre sonra Osum Nehri'nin bir kolu olan Devoli⁶⁵ Akarsuyu'na vardık ve onun sol kıyısını takip ettik.

Yolculuğumu takdire şayan bir spor hadisesi gibi gören pek neşeli, sıırım gibi genç bir süvari, bir kişinin kendi küçük şahsi meseleleri hariç yolun oldukça emniyetli olduğunu izah etti. Ne

65 Güney Arnavutluk'ta, 196 kilometre uzunluğunda, Fier'in kuzeyinden geçerek Adriyatik Denizi'ne dökülen bir nehir.

yazık ki kendi ailesinin kan davası vardı. Zavallı ihtiyar babası yaşı sebebiyle artık bu şeref meseleleriyle baş edemeyeceğinden, bu çevrede bir yere kaçmak zorunda kalmıştı. Kendisine göre vaziyeti o kadar da kötü değıldi, bilhassa jandarma teşkilatına katıldığından beri. Bu, ona bir miktar emniyet sağlayıp iyi silahlanmasına vesile olmuştu. Benim adıma, samimiyetle bugün hasımlarından hiçbirleriyle karşılaşmamamız için dua etti ve gri renkli, şahin bakışlı gözleriyle etrafı tarassut etti. Bahtımıza, hasımları yolumuza yakın yerlerde yaşamıyorlardı ama burarlardan geçtiğı onlara yetiştirilecekti ve onlar da genç adamın dönüşünü bekliyor olacaktı. Ama o, kesinlikle geldiğı yoldan geri dönecek kadar aptal biri değıldi! Yol kenarındaki ıssız mezarların sayısı, onun bu sözlerini teyit eden sessiz şahitlerdi. Tüm çiftçiler çakmaklı tüfek yaylalardaki genç keçi çobanlarının hepsi birer Martini tüfek ve iyi doldurulmuş bir fişeklik taşıyorlardı. Bunların bazıları oldukça genç erkek çocuklarıydı -yakışıklı genç yabancılar-; dimdik ve tetikteydiler, meydan okur bir edaları vardı. Ücra bölgelerde hayat çok zordur ve sadece en güçlü olanların hayatta kalma ihtimali vardır. Arazinin yaklaşık dörtte biri işlenmişti ve ormanda toprağın verimli olduğı kısımlarda açıklıklar meydana gelmişti. Ortasında iki büyük ceviz ağacı olan güzel, açık bir çimenlik araziye çıktık. Burada süvari, ağaç gövdelerin ve dalları kullanılarak yapılan derin siperlere hayran kalmamız için bizi durdurdu. Bir yıl önce, tepedeki o evin sahipleri olan baba-oğul iki adam vurulana kadar bu siperlerde kurşunlardan sıyrılmışlardı. Onlardan geriye kalanlar büyük bir taş yığının altındaydı. Neden öldürüldüler? Süvari de bilmiyordu. Muhtemelen bir kan davaları vardı. Eğer öyle idiyse münasip bir şekilde silahlanmadan dışarı çıkmaları çok aptalcaydı. (Bu şartlar altında burada silahsız dışarı çıkmak, İngiltere'de şemsiyesiz dışarı çıkıp ıslandığında şikâyet etmek kadar aptalcadır.) Yargıçlar saldırganların idamına hükmetmişlerdi.

Burası Müslümanların yabani putperestler dediği insanların yaşadığı topraklardır. Bu dağınık köylerin çoğunda ne kilise ne cami ne rahip ne de “hoca” bulunur.

Yol kenarındaki birçok dalın çatalına sıkıştırılmış taşlar insanlara hakikaten tesir eden inançlara dair bir şeyler söylüyordu. Bu taşlar ölümler havada uçup giderken ayaklarını üzerlerinde dinlendirsinler diye yerleştirilirler ve civardakiler bu güzergâhı bunlarla bolca donatmıştı. Kılavuzumun da bir taş sıkıştırmış olabileceğini düşündüm.

Bu, hüviyeti muğlak köylerin erkekleri askere çağrıldıklarında kendilerini umumiyetle Hristiyan ve askerlikten muaf ilan edecekler ve daha sonra da Müslüman oldukları için mükellef olmadıklarını ileri sürerek ordu vergisi toplamak için gönderilen tahsildarları silahlarla kovalayacaklardır.

Sonunda vadideki ahşap ayaklar ve yıkık bir kemer köprüünün bir zamanlar bulunduğu yeri işaret etti. Nehre doğru yöneldik ve süvari kıyıda köylülere seslenip bağırarak nereden geçebileceğimizi sorduktan sonra suya girdi. Tereddüt etmeden takip ederek saygısını kazandım. Biraz daha derin olsaydı yüzmek mecburiyetinde kalabilirdik. Diğerleri bariz bir şekilde gönülsüzce suya girdiler. Bu onu çok eğlendirdi; hiçbir şeyden (martinilerden bile) korkmadığını ispatlamak için atının etrafında dönüp şakacı bir tavırla tüfeğini omuzuna attı.

Bundan sonra güzel bir patika boyunca koşturduk ve büyük, düz bir ovada beyaz minareleriyle servileri arasında parıldayan Elbasan'ı gördük ve sanki bir türlü yaklaşıyor gibiydik.

Sonunda Kurt Paşa'nın bir başka köprüsü üzerinden Gegerya'nın⁶⁶ hududu Shkumbin Nehri'ni geçtik, gün batımın-

66 Kuzey Arnavutluk (Shkumbin Nehri'nin kuzeyi) Gegerlerin yurdu olarak bilinir. Gegerya ve Gegerler konusunda bk. IX. Bölüm başlangıç kısmı.

da kasabaya girdik; hana varınca atlarımızı dizginledik. Fena hâlde yorgundum, çünkü öğle vakti bir yumurta ve bir parça ekmekten daha fazlasını yiyemeyecek kadar çok sarsılmıştım. Keyif çatıp dinlenmeyi ve hafif bir şeyler yiyip içmeyi umuyordum ama talih yüzüme gülmemişti. Hristiyanlar arasında “şeytan yürekli” diye bilinen Berat İnzibat Kuvvetleri Komutanı şüpheli ve ihtilalci iki şahsın geldiğini telgrafla bildirmişti ve Elbasan’da inzibatlar bizi bekliyordu. Balkona açılan küçük, mobilyasız bir odaya çıkabilecek zamanı ancak bulabilmiştim, hancı ise konuksever bir eda takınmış, çalı süpürgesiyle yerleri süpürüyordu.

Ancak Gegerya Toskerya’dan çok farklı şekilde idare ediliyor. Gelen iki inzibat eri pek bir efendiydi. Yorgun olduğumuzu, bu yüzden aramayı yarına tehir etmenin iyi olacağını söylediler. Bana gelince çok hoş karşılandım. İyi niyetleri ve kullandıkları tumturaklı lisanla laf lafı açtı ve yemek yemeye ancak bir saat sonra geçebildik.

XII. Elbasan'dan İşkodra'ya

Ertesi sabah saat sekize kadar ortalıkta görünmedim, bu topraklar için o kadar geç bir saatti ki herkes asta olduğumu düşünüp kapımı yumruklamaya başladı. İnzibatlar beni saatlerdir sabırla, mutasarrıfa yapılacak dostane bir ziyaret için bekliyordu. Mutasarrıf yakınlarda tayin edilmiş cüsseli, neşeli, beyaz saçlı, ihtiyar delikanlı bir Arnavut'tu. Benim kendisinin manevi kız kardeşi olduğumu, benim için ne yapsa az geleceğini söyledi. Bir tercüman vasıtasıyla olsa da konuşması gayet ilginçti, çok hoş kıssalar ve özlü sözlerle doluydu. Ülkesini seviyordu, güzelliklerinden ve garip yabancı insanlarından bahsetti. Bilhas-sa Arnavut olmasından dolayı bu yabancı insanlarla başa çıkmak için çok uygun bir kişi gibi geldi bana çünkü hiçbir yabancının bu dağ adamının itimadını kazandığı görülmemiştir.

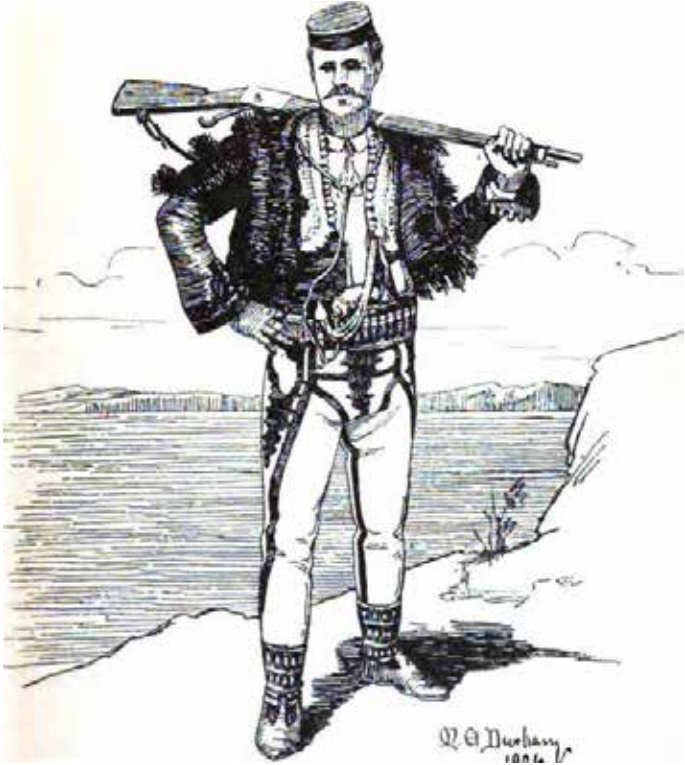
“Öbür milletler yaşlı.” dedi, “Zavallı Arnavutluk'um onların yanında daha bir çocuk. Öğrenecek çok şeyi var.”

Avrupalı ziyaretçilerin şehri görmelerini teşvik etmekte ve buraya geliş yollarını açmakta pek bir hevesliydi. İstedğim her şeyi yapabilecek ve istediğim kadar muhafız tutabilecektim. Kasaba içi gayet emniyetliymiş, kasaba dışına çıktığımdaysa yanıma birisini göndermek istermiş. “Köy ahalisi çarşıdayken koyun gibi munistir ama kendi köylerinde biraz yabani dirler.” dedi neşeyle.

Elbasan ahalisi bize nasıl davranacağı hususunda mutasarrıftan tembihlilerdi, bana karşı fevkalade kibarlardı. Yolu göster-

mesini rica ettiğimiz bir asker ben ve yol arkadaşımın yanında yürüyerek gideceğimiz yere kadar götürdü ve kati surette bahşiş almayacağını söyledi çünkü büyük toprak sahibi beylerin dostuyduk. Dahası bu beyleri ziyaret etmem gerektiğini söyledi. Benim bu hususta şüphelerim vardı fakat onların beni ziyaret etmelerinin adaba uymayacağını, bilindiği kadarıyla Elbasan'ı ziyaret eden ilk İngiliz kadınla tanışmanın onları pek memnun edeceğini bana izah etti. Ziyaretlere en zenginden başlamam münasip olacaktı. Elbette ki hepsi beni görmekten dolayı şaşkındılar ama son derece kibarlardı ve beni çok iyi ağırladılar. Birisi hariç hepsi de ziyadesiyle Avrupai görünmeye muvaffak olmuştu. O bir kişi de tüm intibayı, hayal edilebilecek en feci yelekle bozmuştu. Uzun boylu, asker duruşlu, açık tenli bu adam bir İngiliz'e o kadar benziyordu ki yabancı bir otelde kendisiyle karşılaşıyordum ilk görüşte onu ayırt edebilirdim. Evlerin ise her şeyiyle Avrupai olması için gayret sarf edilmişti; Avrupa mamulü halıların ve yabancı işçilerin kötü bir şekilde fresklerle kapladığı duvarların daha mütevazı evlerde görüp hayran olduğum panolu duvarlardan ve mahallî kilimlerden daha moda olduğunu esefle gördüm. Bu kişilerin çok mülkü vardı ve bu toprak sahiplerinin iyi insanlar oldukları söyleniyordu.

Elbasan yaklaşık 10 bin kişilik bir nüfusa sahip, nüfusun yarısından fazlası Müslüman. Hristiyanlar ise Ortodoks'tur. Ancak bir Arnavut olan önceki piskoposun halefi olarak bölgeye en son tayin edilen Rum piskopos büyük bir memnuniyetsizliğe sebep olmuş çünkü okullarda ciddi bir Helenizm gayretine girmiş. Elbasan artık Roma'ya meyletmektedir ve Avusturya'nın himayesi altında mahallî lisanda tedarisatın ve vaazın



Elbasandan giyim kuşam örneği

mümkün olabileceği Uniate Kilisesi⁶⁷ ve okulunun tesis edilmesi için çabalamaktadır. Böyle bir kilise kurulursa Hristiyan Arnavutların neredeyse tamamen bu kiliseye dâhil olacıklarını ve bazı Müslümanların da çocuklarını ona bağlı okula göndereceğini söylediler.

Vatanperverlik bu bölgede alevlenmiştir ve dogmatik din-den çok daha güçlüdür. Gördüklerime ve duyduklarıma göre uzak olmayan bir tarihte kendilerine Müslüman diyen bütün köyler Türk idaresinden kurtulur kurtulmaz Hristiyanlığa dönecek. Birçok Hristiyan kendisini Katolik ilan etmiş, bu kişiler Ortodoks Kilisesi'nin Rusya, Yunanistan ve tiranlık; Roma'nınsa Batı'da tahsil görmek ve medeniyet manasına geldiğini söylemekte.

Elbaskan'ın ilimle mücadelesi çok acıklıdır. Burada hiç yardım almadan Fransızca hatta Almanca grameriyle boğuşan insanlar bulabilirsiniz. Kaçakçılık hariç anlayamadığı her şeyden şüphelenen Türk sansüründen geçmeden hiçbir kitabın Türk sınırlarından içeri sokulamayacağı, valinin mührü olmayan hiçbir kitabın satılamayacağı ve elbette herhangi bir kitabı okumadan evvel bu insanların bir yabancı dil öğrenmesi gerektiği dikkate alındığında ilim sahibi tahsilli kişilerin sayısı pek kayda değerdir. Avusturya'nın yardımıyla bile, gıpta edilen Uniate Kilisesi ve okulu için *ferman* alamamalarının sebebi, Sultan'ın çok korktuğu ve inanılmaz derecede nefret ettiği söylenen Rusya'ya atfedilir. Hakikatte kimilerine göre Balkan Yarımadası'ndaki mücadele esas olarak Avusturya-Arnavutluk ittifakı ile Rus-Bulgar ittifakı arasındadır ve aralarında kalan

67 Uniate Kilisesi: 988'de kurulmuş, Roma'ya bağlı bir Doğu Katolik kilisesidir, Ukrayna Kiev merkezlidir.

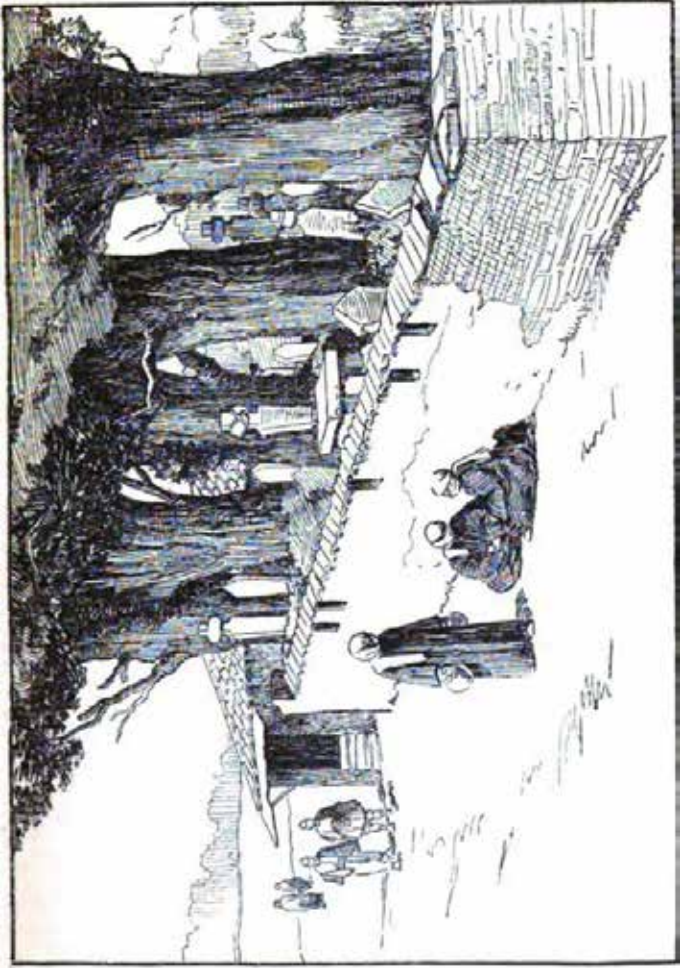
herkesin ezilmesi muhtemeldir. Yunanistan'ın hükmedeceği toprak hususundaki memnuniyetini ve Yarımada'nın geri kalanının Rus menfaatlerine göre taksim edilmesini temin etmek için Rusya'nın Yunanistan'ı, Güney Arnavutluk'u ilhak etmesi yönünde teşvik ettiğine Arnavutluk yemin etmektedir. Elbasan ve civarında yaşayan çok sayıda Ulah başka yerlerde olduğu gibi burada da Arnavut'un istiklalinden yanadır.

Elbasan sadece konuşmakla kalmıyor. Bana “yolun seneye yapılacağı”nın söylenmediği tek yer orasıydı. Ohri'ye giden yolun yapımı çoktan başlamıştı; öyle itinalı yapılıyordu ki yolun sonuna bu standardı koruyarak ulaşıp ulaşılmayacağını merak ediyordum. Elbasan Draç ve Berat'a da giden yollar istiyordu ve ticaret için çok hevesliydi. Elbasan'ın hâlihazırda tüm çevreye çok güzel ürünler tedarik eden bir sabun fabrikası var. Bu fabrikada sabun yapımında kullanılmak üzere zeytinleri sıkarak yağını çıkarırlar ve geriye kalan posasını da sabunun kaynatılması için yakıt olarak kullanırlar yani gayet ekonomik bir üretilimdir. Elbasan büyük bir geleceğin hayalini kurmaktadır ve merkezi konumu onu ülkenin başkenti olması için ön plana çıkaracaktır.

Şehir hayatı ve köy hayatı aynı şey değildir. Berat'ta mahallî bir curcunayı kıl payı kaçırdım. Benim oradan geçişimden sonraki sabah bir silahlı çatışma haberi geldi. Spata bölgesine has karmaşık bir hikâyeydi. Bir çoban, sürüsünü, kasabadan bir saat uzaklıkta mezarlığın yanındaki çimenlik bir yoldan mera alanına sürmüştü. Meranın sahibi aşağı inip gitmesini emretmiş. Çoban reddetmiş. Bunun üzerine meranın sahibi çobana ateş etmiş ama ıskalamış. İşte bu, Arnavutluk'ta asla yapmamanız gereken bir şeydir. Bunun üzerine çoban meranın sahibini vurarak öldürmüştü. Onu görüp tanıyanlar da olmuş. Jandarma çabucak harekete geçmiş, çoban zaten bir süredir aranmak-

taymış. On yıl önce, on sekiz yaşında bir delikanlıyken başka bir genci öldürmüş. Bu suçundan dolayı da Elbasan'da hapsedilmiş. İnzibatın çok çalıştığı günlermiş; hapislane o kadar dolmuş ki bu delikanlı da dâhil birçok mahkûmun Manastır'a gönderilmesi için bir düzenleme yapılmış. Neredeyse hepsi Spatalıymış. Mahkûm konvoyu Spata'nın vahşi bölgelerinde mahkûmları kurtarmak isteyen bir grup tarafından pusuya düşürölmüş ve şiddetli bir çatışma yaşanmış. Jandarma yenik düşmüş ve tüm mahkûmlar kaçmış. Ertesi gün cezalandırma amaçlı bir sefer tertip edilmiş ve dağ köylerinden birinde başka bir çatışma daha vuku bulmuş. Jandarma subayı öldürölmüş ama jandarma dört yeni tutuklu götürmüş. Jandarmalar bu tutuklularla birlikte Elbasan'a dönerken fırrari katil (Berat yolundaki çöban) aniden bir kayanın arkasından fırlamış, bir jandarmayı vurarak öldürüp kayıplara karışmış. Hem subayın hem de arkadaşları olan jandarmanın ölümiyle çileden çıkan jandarma, elindeki dört mahkûmu orada vurarak öldürmüş ve olay da orada sona ermiş. Ben ayrılırken çöban hâlâ kaçaktı ve çok kan dökölmeden yakalanamayacağını söylediler.

Cinayetten, şiddetten ve eşkıyalıktan bahsettik. şartlar ve zihniyetler Doğu'da ve Batı'da birbirinden çok farklı görönr. Balkan milletleri arasında tek başınıza gezebilir, her türden Batılı âdetinizi bir süreliğine bir kenara bırakabilirsiniz. Yerli ahaliyle yiyip içebilirsiniz, onlarla yatabilir, ata binebilir, onlar gibi yaşayıp aylarca sabırla onları izleyebilirsiniz. Topraklarını defalarca ziyaret edip artık tam da onları anlamaya başladığınızı düşündüğünüz anda üzerine ışık tutmayı gerektirecek bir hadise vuku bulur ve aslında meseleleri onların bakış açışından görmekten ne kadar uzak olduğunuzu idrak edersiniz. Olayları onların nazarından görebilmek için yüzyıllarca geriye gitmeli, Batı'yı ve ona ait tüm fikirleri üzerinizden atmalı,



Elbasan'da bir Müslüman mezarlığı

içinizdeki iptidai insanı salıvermeli ve dünyanın başka yerlerinde pek de işe yaramayan altı lisanı öğrenmelisiniz.

Bu vazifenin güçlüğü, hatta imkânsızlığı muhtemelen şimdiye kadar Batılı güçler tarafından yapılan tüm müdahalelerin, ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, Balkan siyasetinin dolaşık yumağındaki bir düğümü ancak diğer düğümleri sıkılaştırarak çözebilmeye muvaffak olması sebebiyledir.

Keşif ışığınız söner ama sonrasında ülkenin çehresi de değişir. Artık olan biteni Doğulu gözlerle göremezsin; Batılı gözlerle hiç göremezsin. İhtilal başladığında, kavasın tabancasını ödünç alabileceğini ve etrafında kendisinden kurtulmak istediğini birileri olduğunu düşünürsün. Senin aklından geçen fikirlerden Batı'nın hicap duyacağını bilirsin. Aynı şekilde, bir odun ateşinin etrafında oturduğun adamların da Batılılar kadar ileri gidememen karşısında şoke olacaklarının da farkındasındır.

Kendinizi “Vurun ona! Hiç dostu yok!” denilen adamın konumunda bulduğunuzda çok büyük bir tehlike içindedesinizdir. Sizin artık aydınlandığınız mevzular Batılı fikirlerinden ve tecrübelerinden o kadar uzak düşmüştür ki Batı kendisinin daha iyi bildiğini düşündüğü ve o mevzulara inanmayı bariz bir şekilde reddettiği için onlar hakkında konuşmak boşa nefes tüketmektir. Veya hikâyenin gerçekliği hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispat edilir ve Batı öyle büyük bir şokla sarsılır ki tüm muhakeme yetisini ve temyiz gücünü ve Aleksander ve Draga⁶⁸

68 Aleksander ve Draga: Sırp Kralı I. Aleksander (hükümdarlık dönemi: 1889-1903) ve eşi Draga Masin. Aleksander'ın politik tutumu Sırbistan'ı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na yaklaştırmıştı. Kral Aleksander ve eşi Draga, Ruslarla iş birliği içindeki Sırp Ortodoks militan Dragutin Dimitriyeviç (aynı zamanda Siyah El gizli örgütünün lideri olduğu da söylenir) liderliğindeki Sırp Kraliyet Ordusu mensubu bir

mevzusunda olduğu gibi isterik bir şekilde zırlar. Çünkü Batı'nın hafızası kısa sürelidir, daha birkaç kuşak önce kendisinin de gençken yaptığı şeyleri unutmuştur. Mesela hemşerilerinin kafalarını mızraklar üzerinde nasıl taşıdıklarını ve cansız vücutlarının her bir parçasını şehrin dört bir yanına nasıl attıklarını unutmuşlardır. Pek kimse hatırlamasa da hâlâ bazı hafızalarda canlıdır ki İngiltere'de bile 1820'de Cato Caddesi komplocularının⁶⁹ çürümüş cesetleri yol kenarındaki darağaçlarında kokuyordu ve kafaları da cesetlerinden kesilip koparılmıştı.

Bunlar, Batı'nın unutmaması icap eden şeylerden bazılarıdır ama bunun yerine çokça hayran olduğu medeniyete kavuşup bunu tüm dünyaya dayatma arzusundadır. Batılı gözlükleriyle Spata çobanı kudurmuş bir köpek olarak görülür ama bana aksi izah edildi.

Çoban oyunu kendi bölgesinin kurallarına göre oynamıştı. Birincisi, bu bir şeref meselesiydi; burada bir adamın şerefi onun için çok kıymetlidir. Hayatı, şerefiyle kıyaslandığında bir hiçtir. O bir Spatalıydı ve bir Arnavut gibi davrandı. Ama Türk devleti bunun için onu hapse attı. Spata'da insanlar, Türk devletinin kendilerinin hususi meselelerine karışma hakkını tanımıyorlar.

grup tarafından 1903'te (11 Haziran) öldürülmüştür. Görgü şahitlerinin ifadelerine göre öldürülen Kral ve eşinin vücutlarının uzuvları kesilmiş ve karınları deşilmiş hâlde sarayın ikinci katının penceresinden bahçedeki gübre yığını içine atılmışlardır.

69 Cato Caddesi Komplosu: 1820'de Başbakan Lord Liverpool ve tüm bakanların öldürülmesini hedefleyen ama suikastçı grup içindeki hükümet ajanı sayesinde boşa çıkartılmış plandır. Bu olaya öncülük eden ve cumhuriyetçi bir jakoben olduğu belirtilen Arthur Thistlewood ve dört arkadaşı 1 Mayıs 1820 tarihinde idam edilip kafaları kesilmiştir.

Daha sonra jandarmayı vurması, köyde yaralanan ve esir dü-
şenler ile çobanın kendi hatalarının intikamıydı. Berat yolun-
daki son yiğitliği, detayların bilinmemesinden dolayı tam izah
edilemez ama önce diğer adam ateş etmişti ve bu neticeye
sebepe olmuştu. Eğer bu ölen adamın intikamı alınacaksa bu
vazife Türk devletinin değil ölen adamın ailesine aitti. Eğer
bir Arnavut devleti olsaydı farklı olurdu. Ama Türkler mi?!
Hayır, kalsın.

Biri bana hararetle, “İngiltere’de medeni olduğunuzu ve bize
ders verebileceğinizi zannediyorsunuz!” dedi. “Size bir şey
söyleyeyim mi; burada Londra’da işlenen suçları işleyecek
kimse yok. Orada kadınların izzetini satarak para kazanan er-
kekler vardır. Bu malumat kendi gazetelerinizde yer almıştır.
Şeref hissinden yoksunsunuz. Öyle bir adamı nasıl cezalan-
dırıyorsunuz? Ona para ödetip hapse atıyorsunuz! Yaşaması-
na müsaade ediyorsunuz ama o insanlığın yüz karasıdır. Peh!
Biz onu vahşi bir hayvan gibi vururduk! Eşkıyalarımız fakir
adamlardır. Tarlalarda çok çalışarak hayatlarını ancak idame
ettirebilirler. Pek cahildirler ve hiç mektebe gitmemişlerdir.
Geçinmek için soygun yaparlar ve bunu hayatlarını tehlikeye
atarak yaparlar. Ama sizin haydutlarınız umumiyetle üniver-
siteye gitmişler ve lüks şeyler kazanmak için yalanlar ve boş
vaatlerle insanları soyarlar. Senelerce tahsilin ve medeniyetin
tüm menfaatlerine sahip oldunuz ama yapabildiğiniz ancak
budur. Ama insanları vurduğumuz için bize vahşi diyorsun-
uz!” Bu tamamen meseleye nereden baktığınıza bağlı.

Spatalıları evlerinde görmek için can atıyordum. Mutasarrıf,
ahalinin yabancılara alışık olmadığını söyleyerek inzibat ko-
mutanını ve iki atlı jandarmayı yanımda gönderdi. Erkenden
yola çıktık, böylece iki köyü ziyaret edip akşam olmadan geri
dönebilecektik.

Bana şehirdeki en iyi atı ödünç verecekleri için at kiralamamamı söylediler. Çok güzel bir kır atı ödünç verdiler. Eğer bu azmanı zapt edecek bir gemle dizginlenmiş olmasaydı bu at bana fazla gelirdi. Süvarilerin ikisinin de atının kuyruğunu ısırarak işe koyuldu ve onlar da hemen çifte attı. İnzibat komutanı, bana bu attan inip daha sakın bir ata geçmemi rica etti ancak Büyük Britanya'nın Arnavutluk'tan önce pes edemeyeceği hissiyatına



Kahve satıcısı

kapıldım. Mamafih, ihtişamlı bineğim caddede kasılarak yürürken önde giden süvarinin atını vahşi bir şekilde ısırma teşebbüs edince “ben imparatorluğum” tavrını neredeyse artık sürdürmeyeceğim bir hâle düştüm. Bununla birlikte hayvanın muhteşem bir yürüyüş tarzı vardı, on beş dakikalık alışma faslından sonra daha önce hiç tatmadığım kadar zevkli bir gezinti oldu.

Kurt Paşa'nın köprüsünü geçtik, nehri biraz yukarı doğru takip ettik ve ardından Spata bölgesine girdik. Fevkalade bir bahar günüydü;

korulukla kaplı yamaçlar, hepsi de çiçek açmış yabani erik ve kiraz ağaçlarıyla doluydu ve yerler kelebek çiçeği ve arı orkideleriyle bezenmişti. Kertenkelelere gelince şimdiye kadar gördüğüm en tombul ve yeşil olanlardı. Vadi az da olsa ekiliydi. Fişeklik kuşanmış fistanlı adamlar, her biri bir çift manda tarafından çekilen iptidai pulluklarıyla (eğri büğrü ahşap ve demir parçalı) çok zengin görünen topraklarını sürüyorlardı. Kasabalıların yazın “keyif yapmak” için geldiği çok hoş bir yer-

de birkaç dakika durduk. “Keyif yapmak” bir akarsu kıyısında, gölgede hiçbir şey yapmadan eğleşmektir. Bir *kahveci*, üzerinde kahve yaptığı kor hâlindeki odun kömürüyle dolu bir tepsi getirir, herkes hâlimden memnundur. Çınar ağaçları bir yanda yükselmiş boz kayalıklardan kaynakayan berrak ve buz gibi soğuk bir derenin akıp geçtiği çayırı gölgeliyordu. Burası mükemmel bir yerdi. Avusturya'nın işgali hâlinde burası şüphesiz mermer masalar, biralar, sosisler ve atlıkarıncalarla doldurulacaktır. Medeniyetin de böyle sakıncalı yanları vardır.

Yola devam ettik. Bir ailenin çalıştığı bir tarlada bebeğin beşiğinde bir Martini'nin boylu boyunca uzandığını görmek beni çok eğlendirdi. Bir köye yaklaşıyorduk. Buradaki köylerin hepsinde evler, etrafa dağılmıştır ve ekseriyetle birbirini görmezler. Bir köyü bir ucundan diğer ucuna bir binekle do-laşmak iki saati alabilir. Çalılıkların arasında birkaç kulübeyi geçtik ve Müslüman köyü Şuşitza'ya vardığımızı söylediler.

Atlardan inip onları süvarilere emanet ettik ve yol arkadaşım ve inzibat komutanı ile birlikte en yakın eve gittik. İki adam dışarıda oturdu ve bana avluya girip kadınlarla görüşmemi söyledi. Kadınlar bana ürkmüş bir ceylan gibi baktılar ve sonra evin içine girerek aşağıdaki tarlayı süren yaşlı bir adamdan yardım istediler. Adam tüfeğini kaptığı gibi ve endişeli bir ifadeyle alelacele geldi. İnzibat komutanı hemen onu selamladı ve onun bir “mik” (arkadaş) olduğunu söyledi.

Adamın yüzündeki endişe uçup gitti; gülerek geldi ve çok yürekten el sıkıştı. “Hoş geldiniz, arkadaşlar.” dedi. Karısı bağıraarak yakınlarda süvari jandarmalar olduğunu söylediğinde çok korkmuş ve kesin birilerini almaya geldiler diye düşünmüştü. Oturdu ve şen şakrak gevezelik etti. İnzibat komutanı benim vazifemi izah etti. Uzak bir ülkeden bir hanım hususen onu görmeye gelmişti. Sevindi ve neşelendi. Bütün aileyi göreyim

diye evin içine koştu, karısını ve kızlarını çağırdı. Müslüman olmalarına rağmen hepsinin başı açıktı. Onları dışarı çıkartıp bizimle konuşturmaya çalıştı ama inzibatın görüntüsü onlar için çok fazlaydı ve onlar sadece kapı pervazından bakıp gülüşeceklerdi dolayısıyla ben de yanlarına gittim. Çizim yapmak imkânsızdı çünkü hepsi beni tetkik etmek için topluştılar ve bir düzine el, fotoğraf makinemle oynamaya heves ettiği için sadece bir fotoğraf çekebildim.

Bu hanımlar sağlıklı ve boylu posluydular; ayak bileklerine



Spata, Verça bölgesinden
bir köylü

kadar uzun paçalı don ve etek giymişlerdi. Etekleri bazen geniş ve kısaydı ki erkeklerin fistanlarını andırıyordu; beyaz, kolsuz yelekleri Karadağlı kadınlarinkilere benziyordu ama daha dar ve kısa, turuncu ve kırmızı peştemalları vardı. Bol miktarda madenî para ve gümüş kemeri ve tokası kıyafetlerini tamamlamıştı. Bir çocuğun göğsü tamamen madenî paralar, midye kabukları ve tuhaf metal parçalarıyla kaplıydı ve kendisiyle çok gurur duyuyordu.

Giysilerimi dikkatle incelediler ve inzibata çabucak bir bakış

atıp çekildiler; sonra aynı şeyi yine yaptılar. Ev sahibi bütün bunları büyük bir muziplik saydı ve kalıp kahve içmemizi istedi ama daha gidecek çok yolumuz olduğu için kabul etmedik. Arzu ettiğim zaman gelip onu görebileceğimi söyledi. Birbirimize “Uzun ömürler!” deyip oradan ayrıldık. İnzibat komuta-

nının dediği gibi Spata'nın erkek nüfusunun yarısı inzibat rafından aranmaktaydı, bu da zavallı adamın ilk endişesini izah ediyordu. Bu sebeple kasabada yapılan alışverişin neredeyse tamamı kadınlar tarafından yapılır. Lisanı bilen herkesin, kendisini iyi takdim edebilmesi hâlinde bütün bölgeyi refakatsiz gezebileceğine inanıyorum. Konukseverlikle alakalı kanunları umumiyetle tüfeklerden daha iyi bir himaye sağlayacaktır.

İki süvarinin atları iyiydi ve benim gözü pek kır atım da onlarla yarışmaya hevesliydi, böylece kiralık atlara binen inzibat komutanını ve yol arkadaşımı çok geride bırakarak şaşkırtıcı bir hızla dağa çıktık. Genç bir Hristiyan olan öndeki süvari bir şarkıyla yolculuğumuzu canlandırdı, diğeri de tiz bir sesle ona eşlik etti. Bu onlara büyük bir keyif verdi, daha sonra tercüme etmeyi kesinlikle reddettiklerine göre şarkı müstehcen bir şarkıydı. Onlara "İngiliz Humbaracılar"⁷⁰ ile cevap verdim. Bir veya iki saat sonra yine dağınık evler ve bir iki kadın gördük. Burası Hristiyan köyü Selçan'ın etekleriydi. Durduk ve biraz uzun bir müzakereyle birkaç posta gidiş gelişinden sonra "mik" (arkadaş) olduğumuz ve devam edebileceğimiz söylendi. Grubumuzun geri kalanını da geldikten sonra tepenin zirvesine, birkaç evin bulunduğu tarafa meylettik.

Oranın muhterem bir büyüğü olan yaşlı başlı bir adam ortaya çıktı. Karga burunlu, bakışları keskin, başı traşlıydı ve çenesindeki gümüş renkli kirli sakalı parlıyordu. Yaşı sebebiyle beli bükülmüş olsa da asil bir duruşu vardı. Her yabancıнын kendisinin konuğu olduğunu söyledi büyük bir nezaketle, bizim için hemen bir yemek hazırlayacaklardı. Yanımızda getirdiğimiz kuzu etini pişirmeleri için kadına verdik ve o da ziyafet hazır-

70 "The British Grenadiers" (İngiliz Humbaracılar): XVII. yüzyıla dayan, İngiliz, Avustralya ve Kanada askeri birliklerinin yürüyüş şarkısı.

lanırken gelip yanımıza oturdu. Yaşlı adam bizi ilk gördüğünde pek memnun olmamıştı çünkü inzibat onun için fitne demekti; “Ama...” dedi ve dürüstçe ilave etti, ihtiyar gözlerinde bir parıltıyla, “...eğer herhangi bir şey için geldiyseniz hazırda bir sürü silahım var.”

Adam süvari jandarmanın Martini’sini aldı ve kendi silahının da aynıysından olduğunu söyledi. Ben bizim köylerimizde kimsenin tüfek taşımadığını söyledim. Bu, onu alakadar etti.

“Öylesi çok daha iyi.” dedi, “Pek talihli bir memleketin olmalı. Burada onlarsız yaşayamayız. Ben seksen yaşındayım. Ömrümce her sene her şeyin daha iyi olacağını söylediler ama hiç olmadı. Şimdi yine ıslahatlardan bahsediyorlar. Bunların hepsini daha önce çok duydum ve sulh görmeden ölüp gideceğim.”

Yalın itibarı çok tesir ediciydi. Kendisine adını sordum.

“Türkler için ben Süleyman’ım ama Konstantin diye vaftiz edildim.” dedi.

“Bütün çocukların çift ismi mi var?” diye sordum. İnzibat komutanının bunda kuşkusu vardı. Çocukların hepsi etrafımıza oturmuş zeki, sağlıklı, parlak gözlü ufaklıklar kedi gibi meraklıydılar.

“Adın ne?”

“Petro.”

“Türk ismin?”

“Recep.”

“Senin adın?”

“Giorgi.”

“Türk adın?”

“Hüseyin.”

Ardından böyle devam edip gidiyordu. Hepsinin iki adı vardı ve hangisi münasipse onu kullandıklarını izah ettiler. Hristiyan genç süvari onlar için çok üzüldü; çok iyi çocuklardı ve hepsi büyüyecek, vurulup ölecekti. Çocuklarla çok nazik bir şekilde konuştu ve onları okula gitmeleri ve okumayı öğrenmeleri gerektiğine ikna etmeye çalıştı yoksa hepsi büyüyüp *haydut* olacaktı. Gülüştiler. Süvari, on beş yaşına gelen her erkek çocuğuna bir tüfek ve tabanca verileceğini ve evinin şerefini muhafaza etmesi gerektiğinin öğretileceğini söyledi. Kendisi Spata'da öğretmen olmak istemişti ancak büyük bir sukutuhayale uğrayarak bunda muvaffak olamamış ve kısa bir süre önce de inzibat teşkilatına katılmıştı. Vatandaşlarını medeni usullerle ıslah etmek için büyük bir arzusu vardı ancak ana dilde tedrisat veren bir okul engellenecekti ve bu küçük vahşi hayvanları Yunanca tedrisata tabi tutmak neredeyse imkânsızdı.

Burası, kan davaları hususunda en kötü bölgelerden birisiydi ve köydeki her erkeğin bir kan davası vardı.

“Fakat...” dediler her iki süvari de “...onlar bundan daha iyisini öğretmemişler.”

Burada yaşayan dört veya beş kişi “ısrarla aranıyordu” ama beyhüdeydi. Konstantin Süleyman'ın buradaki tek erkek olmasının ve bizi bekletmesinin sebebi de buydu. Diğer adamların hepsi muhtemelen burada bir yerlerde saklanıyordu. Bunu ihtiyar delikanlının kendisine söylediklerinde güldü ve bugün hepimizin arkadaş olduğunu, böyle şeylerden bahsetmeyeceğini söyledi. Çizim yaparak vakit geçiriyordum ve uzaktaki bir çalığa gözüm daldığında aniden bir kafa görünüp kayboldu, sonra da ikincisi.

“Adamlar orada.”

Genç süvari tüfeğini kaptı ama inzibat komutanı bugün hepimizin “mik” olduğunu söyledi ve aramasını durdurdu. Yine de

etrafi gözetlediler ama başka hareket olmadı. Daha sonradan Konstantin Süleyman'ın "kırk tüfek" diye anıldığını öğrendim.

Akşam yemeği harika bir ziyafetti, yemekler mükemmel hazırlanmıştı. Yemekler kapıdan sunuldu ve Konstantin Süleyman bizimle yedi. Kızarmış kuzu, haşlanmış tavuk, büyük bir kâse süt, peynir, sahadanda yumurta ve büyük somunlar hâlinde mısır ekmeği yedik.

Konstantin Süleyman'la doğrudan değil tercüman vasıtasıyla sohbet edebilmek beni üzdü.

"Biz zavallı, cahil insanlarız." dedi, "Dünyayı gezip göremiyorum. Bizi görmeye geldiğiniz ve başka bir ülkedeki insanların nasıl olduğunu gösterdiğiniz için müteşekkirim. Dağlar, dağları ziyaret edemez ama insanlar, insanları ziyaret edebilir." Onun dilini konuşmadığım için çok hayıflandığımı söyledi. "Size söylediklerimi tercüme etseler de senin hakkında gönülden hissettiklerimi hiç bilemezsin. Bize itimat ettin ve aramızda gayet emniyettesin!" dedi.

Gece kalmam için çok ısrar etti ve elindeki en güzel şeyleri ikram etti. Yalnız kalmaktan en ufak bir korkum yoktu ama jandarmalar beni yalnız bırakmama emrini almışlardı. Eğer hepimiz kalsaydık kasabadan bir arama ekibi gönderilebilir ve sorun çıkabilirdi. Bu nedenle kalmamız imkânsızdı. Ancak Elbasan'a tekrar geldiğimde ona uğramadan geçmeyeceğime söz verdim. Adamlarım bu mükellef sofrayı silip süpürdüler. Konstantin Süleyman fal bakmak için tavuğun göğüs kemiğini çıkarıp aldı, onu güneşe tutup içindeki şekilleri dikkatle takip etti.

"Burada bulunanlardan birisi iki hafta içinde vurularak ödürülecek!" dedi ciddi bir vaziyette. Ama kim olduğunu söyleyemedi. Kendisi olmadığına eminim.



Elbasan civarında kadınlar, Çermenik

Ayrılırken ödeme yapma adabını sordum ve en yaşlı kadına bir şeyler verilebileceği söylediler ama Süleyman'ın kendisine ima bile etmemeliydim. Spata'da verilen hediyenin getirdiği o büyük sevinç, para verildiğinde nadiren görülür. Bineklerimize bindik ve başka bir yola girmemiz için yaşlı adam bizimle geldi. En son gördüğümde bu asil yabani ihtiyar bir kayanın üzerinde gökyüzüne karşı bir karaltı hâlinde ayakta durmuş bize el sallıyordu. Konstantin Süleyman; ağırbaşlı ve haysiyetli adam, dağdaki evinin şerefini kendi bildiğince muhafaza ediyor, mağlup düşmeden ama sulh göremeden ölecek. Ne yazık!

Yolda giderken tahsilli ve medeni olması icap eden Ohri piskoposunu, seksen yıldır dünyadan kopuk yaşayan Konstantin Süleyman'ı ve kendisi gibi olan diğer insanları düşündüm. Hangisinin kumaşı daha sağlamdır?

Aşağıda yol üzerindeki ikinci bir evde durduk. Avrupai kıyafetler içinde kısa boylu bir adam dışarı fırladı; okul müdürüydü. Öğrencileri getirirken beklememi rica etti. Bütün öğrencileri iki küçük erkek ve küçük bir kızdı. Onları sıraya dizdi ve onlara Yunanca “el”, “ayak” gibi kelimelerin manasını sormaya başladı. Küçük kız ortada durup yüksek sesle ve doğru bir şekilde cevap verdi. Oğlanlar çok utangaçtı. Bir İngiliz köy çocuğunu alıp ona okumayı öğretmeden önce Fransızca öğretmeye başlamanın zorluğunu bir düşünün! Genç süvari kitabı öğretmenden aldı ve çocukları bizzat imtihan etmeye başladı. Öğretmen olma arzusunda haklı olduğu barizdi çünkü üç öğrenciden de telaşlı öğretmene kıyasla çok daha iyi neticeler aldı. Otuz evden ancak bu üç çocuk toplanabilmişti. Okula karşı büyük bir peşin hüküm vardı. Birkaç yıl önce bir köylü oğlunun büyük kasabalardan birinde bir okula gitmesine müsaade etmesi için ikna edilmiş ve çocuk eve döndüğünde ölmek üzereymiş. Şahinleri aynı kafeste tutamazsınız.

Akşam Elbasan'a dönüşümüz hadisesiz geçti.

Oradaki sekiz günüm ziyaretler yapıp muhteşem mahallî kıyafetlerin sulu boya eskizlerini çizerek hızla geçti. Bu resim işi mutasarrıfın büyük bir şevkle dâhil olduğu bir eğlenceydi. Her şeyden evvel burada kalıp cumartesi kurulan pazarı görecektim. Bu arada beni kendi evine getirdi ve karısıyla kızları benim için en güzel kıyafetlerini giyerken beni eğlendirdi. Sonra hareme girdim.

Erkek tercümanımdan koptuğum ve üç hanım sadece Arnavutça konuştuğu için vaziyeti elimden geldiğince idare etmek mecburiyetinde kaldım. Ama karalama defterimdeki resimler her şeyi izah ediyordu ve oradaki çoğu şeyin Arnavutçasını biliyordum. Mutasarrıfın eşinin her şeyiyle mahallî olan kıyafeti muhteşemdi. Etek altına giyilen çiçek desenli, paçaları büzgülü uzun bol pantolon, çok güzel kıpkırmızı kadife ve altın işlemeli bir ceket ve tamamı altın nakışlı beyaz ipekli tül bir gömlek giyiniş bağdaş kurarak oturdu. Hepsisi de mahallî nakışlarla bezenmiş güzel ve zengin bir renk ahengiydi. Kızları ise pembe basmadan yerlere degecek uzunlukta etekler ve bol sarı şifonla süslenmiş parlak sarı ve mor ekoseli ipek bluzlar içinde "Avrupai" (tipik Cermen, yemin ederim) görünüyorlardı; ne yazık ki... Misafirperverlikleri aşırıydı. Bir divana otururken ağzıma portakal dilimleri koydular. Evin babası izledi; yüzü ışıldıyordu. Ayrılırken bana bir demet güzel devekuşu tüyü verdi. Kendisine İngiliz kadınların bunları başlarına taktığını söylemişler. O da bunları kalem sapı olarak kullanıyormuş Ona doğru malumat aldığını ve ayrıca sarayda da her zaman kullanıldığını söyledim, bu da onu çok memnun etti.

Pazarın kurulduğu gün, sabahın yedisine gelmeden henüz yarı giyinikken kapım vuruldu ve telaşlı sesler geldi. İnzibat he-

men beni istemişti. Bir palto giyip balkona çıktım ve Spata'nın Çermenik köyünden bir kadını, üzerindeki giysi bu civarın en tuhaf elbisesi olduğundan resmini çizmem için mutasarrıfın talimatıyla tuttuklarını öğrendim. Kadın ağaç kabuğu satıyordu ve ona bu kabukları satın alacağımı söylemişler. Bir kalabalık toplanıp kabuklar için kadınla pazarlık ediyordu, o da öfkelenip tepiniyordu; ben de bu esnada çoraplarımı bile giyemeden onu kâğıda dökemediğim kadar hızlı bir şekilde çizdim. Resminin çizildiğini hiç fark etmedi, sattığı şeyleri aldık ve yaklaşık on dakika içinde gitmesine müsaade ettik.

Çarşıda bir sürü tuhaf insanın konuğu olarak bu tuhaf eski dünyanın güneş ışığı altındaki süslü ve ışıltılı ahengiyle küçük ahşap dükkânların sıcak gölgelerinin altında tüm günümü mutlu bir hâlde geçirdim.

Ama her güzel şeyin bir sonu var. Mutasarrıf gayet nezaketle yolda yemem için bahçesinden koca bir torba portakal verdi, üzülerek onlara veda ettim ve sabah erkenden Peklin⁷¹ ve Kavaye'den geçen Egnatia yolundan Draç'a doğru yola koyulduk. Bu iki yeri fazla izaha lüzum yoktur; Roma (Egnatia) yolu neredeyse tamamen yok edilmiştir. Yabancı konsoloslardan birine göre Türkler kısa süre önce tüm muhaberata mümkün olduğunca yok etmek için onu tahrip etmiştir.

Kasabanın küçük olduğunu söylediğimde Peklin'deki hancı cevabı yapıştırtıverdi: "Bir altın sikke de küçüktür ama çok kıymetlidir." Arnavutlar teşbihte çok iyidirler; mesela "yaptığı işte muvaffak olamadı" manasında "atla gidip eşekle döndü" derler.

Guguk kuşu yüksek sesle ötüyordu, ben de bununla alakalı mahallî malumat toplamaya çalıştım ama sadece onu ilk duy-

71 Peklin: Arnavutçada Pekin. Şehrin eski adıyla Claudiana'dır.

duğunda bir şeyler yemen icap ettiğini ve böylece bütün bir sene bolca yiyeceğin olacağını öğrendim. Bizim guguk çiçeği⁷² dediğimiz çiçeklere burada kuzu çiçeği diyorlar.

Geceyi Kavaye'de geçirdik ve ertesi sabah beşte Draç'a gitmek üzere yola çıktık. Büyük kısmı deniz kıyısı boyunca devam eden kolay bir yolculuk olmuştu.

Drač, İşkodra vilayetindedir. Roma Katolikliği burada başlamıştır ancak bin evden sadece yüz yirmisi Katolik'tir. İşkodra'daki kilise matbaası tarafından Arnavutça neşredilen kitaplar gayet serbestçe dağıtılır ve Osmanlı idaresinin bu konuda söz hakkı yoktur. Yine de inzibat, hâlâ bazı yetkileri olduğunu göstermek için bana Avusturya postasıyla kaç mektup gönderdiğimi ve neden Avusturya Konsolosluğu'na gittiğimi sordu.

Esmer, keskin bakışlı ve heyecanlı bir rahiple ilginç bir sohbetim oldu. Tıpkı atalarının kendilerini kan davalarına vakfettikleri gibi o da tabiatının tüm gücünü dinine vakfetmişti. Kanaatinden zerre kadar geri adım atmasa da kendisine söylenenleri Arnavutların ve Karadağlıların doğuştan sahip oldukları bir nezaketle kabul ederdi. Bu rahip bana Arnavutluk'taki Roma Katolik Kilisesi'nin çalışmalarının yerli rahiplerinin bulunmayışı sebebiyle uzun süredir devam edemediğini ancak Avusturya'nın şu anda çok sayıda kişiyi yetiştirdiğini söyledi. Dağlardaki tüm Hristiyan köylerine artık yerli rahipler verilip büyük bir medenileştirme çalışması yapılmaktaydı. Vaazları huşu içinde dinlenen Katolik rahiplerinin insanlar üzerindeki hâkimiyetleri ile Yunan kiliselerindeki gevşek, kayıtsız ruh hâli arasındaki farktan müteessir olmadığım bir Katolik kilisesi ayini olmadı.

72 Guguk çiçeği: Çayır teresi.

Eskiden bir ada olan Draç şehri, ana karaya büyük bir bataklık ile bağlanır; ada kısmen tuzludur ve burada devlet tuzları bulunmaktadır, adanın tuzlu olmayan kısmıysa leylek, kurbağa ve humma yatağıdır. Burası bir Türk limanı olarak güzel geliyor. Devlet, alışılmadık bir gayretle ekseriyetle parçalanmış Roma bakiyeleri, mezar levhaları, sütunlar ve kitabeleri kullanarak kaba bir dalgakıran inşa edip buranın etrafında bir yol yapıyor. Draç'ı gemiler sıkça ziyaret eder ve Avrupalılar burayı iyi bilir. Bu sebeple kadim antik eserlerinden söz etmeyeceğim.

Büyük handa lüks bir şekilde yaşıyordum çünkü odamda sadece bir karyola değil günler sonra ilk kez karşılaştığım bir masa ve sandalye de vardı; hemen yan tarafta ise lezzeti gördüğünden daha iyi yemekler yapan münasip bir lokanta bulunuyordu. Han eski bir İngiliz hanı gibi bir avlunun etrafına inşa edilmişti ve büyük balkonları vardı. Bu balkonların birinde Napolyon adında kıvrık boynuzlu ve hizmetçilerin umumiyetle öpüp geçtiği devasa kemerli burnu olan büyük bir evcil koç yaşıyordu. Su içmek istediğinde yüksek sesle meliyor ve birisi onu alt kata indirip zaptiyeler, süvariler, kılavuzlar ve yük hayvanlarıyla her daim canlı ve renkli avluya, atların su içtiği yalağa kadar refakat ediyordu. Arnavutlar hayvanlara düşkündür. En vahşilerinin bile eğlence için bir hayvana işkence ettiğini hiç görmedim ki bu vaziyet İtalya'nın güney kısımlarında çok normaldir.

Tiran'a giden hakikaten güzel bir araba yolu var; bu, aylar önce Osmanlı hududundan geçtiğimden beri gördüğüm en iyi yoldu. Mütemadiyen dengeyi sağlamakla, yolu doğrultmakla, tırmanmakla ve attan inip geri binmekle uğraşmadığım hakikati, bütün seyahatim boyunca bana en çok tesir eden şeydi; âdeta seneler önce gördüğüm bir rüyanın gerçek olması gibiydi. Hayatımın çoğunu böylesi güzel yollarda geçirdiğimi

hatırlamakta bayağı zorlandım. Hızla ilerledik ve atın sırtındaki muhteşem eyerinden süvarinin Arnavut olmadığını bir bakışta anladım. Süvari yarı yolda durduğumuzda hüznünlü tuhaf hikâyesini anlattı. Rus tebaasından bir Çerkes idi. Acı bir kinle Rusya'dan nefret edip hududu aşmış ve Trabzon'a gelmişti. Tek arzusu Avrupa'ya gitmekmiş, bir Türk subayı onu seyis olarak yanına almış ve onunla birlikte Draç'a gelmiş. Daha sonra süvari olup evlenmiş. Bu iki sene evvel olmuş ama artık onun Rus tebaasından olduğu anlaşılmiş ve bu sebeple askeriyeden ayrılması lazımmış. Türk olursa askerlik yapması gerekir ama bu hâlde maaşı olmaz, karısı ve çocuğu yalnız başına açlıktan ölür veya muafiyet bedeli ödemesi gerekir ki bu da imkânsızdı. Tek çaresi onlarla birlikte yabancı bir gemiye binip kaçmaktı. Atını ve silahını satarsa bunu belki becerebilirdi. En büyük korkusu Rusya'ya iade edilmesiydi. Oysa tek istediği bir süvari olarak Sultan'a sadakatle hizmet etmekte. Kaderin garip bir cilvesidir bu: Türkleri sevdiğini söyleyen tanıdığım tek adamdı, o da kaçmak mecburiyetindeydi. Bu derdine ilaveten çocuğu da çok hastaydı. Adam sefil bir şekilde bedbaht görünüyordu ve giderken binbaşısına bana iyi hizmet ettiğine dair bir not yazmam için yalvardı. Onun, bir yabancından alacağı şahsiyet tasdiknamesinin, konumunu muhafaza etmekte faydası dokunacağına dair bir umudu vardı.

Şiak ismindeki bir yerden geçtik, yakınında takribî elli evden oluşan meskûn bir mahal bulunuyordu; burada, Avusturya işgali sırasında Bosna'yı terk eden Müslüman Arnavutlar yaşamaktaydı. O günlerden beri Arnavutluk'ta fikirler epey değişmiş vaziyette.⁷³

73 Yazar o yıllarda Arnavutların dış güçler bağlamında Avusturya'ya daha sıcak baktığına işaret etmektedir.

Limana giden güzel bir yolu olan Tiran (on iki bin nüfuslu) kayda değer bir şekilde terakki ediyor. Elbasan'daki farklı kıyafetlerden giyinmiş taşralılarla dolu, hoş bir çarşı en civcivli hâlindeydi. Tiran şehri, Tahran'daki (İran) bir Türk zaferini yâd etmek için buraya bu adı veren zengin bir bey tarafından 1600'de kurulmuş.⁷⁴ Eski Topialardan⁷⁵ geldiğini iddia eden ve pek sevilen günümüz beyleri (Toptanlar) sadece, masrafları



Bir Müslüman kadın

kendilerine ait olmak üzere yolu inşa etmekle kalmamışlar, tarım aletleri ithal edip insanlara bunları nasıl kullanacaklarını öğretmek için de İtalyanları vazifelendirmişler. Aileden biri “vatanperverlik” sebebiyle sürgündeymiş ve bu sebeple şehir yas tutmaktadır. Tarlalar güzel işleniyor, toprak verimli ve yolu güzel; böylece ihracata dayalı ticaret hızla artıyor. Bütün evler kiraz, incir, ayva, erik ve ceviz ağaçlarıyla dolu büyük bahçeler içindedir ve çoğuna bir kanal vasıtasıyla su tedarik edilir. Burası fevkalade temiz ve canlı bir şehirdir. Camiler gayet güzel, hep-

si de rengârenk manzara resimleriyle bezenmiş. Burası bir sanatkâr için cennettir ve sadece üç gün kalabildiğime çok hayıflandım.

74 Yaygın olan bilgiye göre Tiran şehri, 1600'lerin başlarında İşkodra Valisi Süleyman Paşa tarafından kurulmuştur. Tiran, 1919'da Arnavutluk'un başkenti olmuştur.

75 Karl Topia (1331 Draç doğumlu): XIV. yüzyıl ortasında Osmanlı güçleri tarafından fethedilene kadar Arnavutluk'u yönetmiş bir Arnavut prens.

Belki de Tiran'ın yabani bir diyarın göbeğinde olduğunu bana hatırlatmak için meczup bir adam sokaklarda anadan üryan yürüdü. Koyunlarla ve eşeklerle anlaşılmaz bir şekilde konuşan bu iri adam adam iyi beslenmiş, uzun boylu ve beyaz saçlı, uzun senelerdir bu vaziyette gezmekten dolayı teni koyu kırmızı ve kösele gibiydi. Halk, ondan korkuyor gözüküyordu, ne isterse onu yaptı. Şık bir subayla caddede kol kola yürümekte ısrar edince inanılmaz gülünç bir manzara meydana geldi.

Tiran'da bulunan az sayıdaki Hristiyan'ın hepsi Ortodoks'tur. Tanıştığım tüm Arnavut öğretmen hanımlar gibi Hristiyan öğretmen hanım da faal ve zeki birisiydi. Arnavutluk'ta tahsilli kadınlara çok hürmet ediliyor ve onlar da kendi fikirlerine sahipler; erkekler kızlarının da oğulları kadar tahsilli olması hususunda hevesli görünüyorlar.

Yabani aşiretlerdeki kadınlar bile, her ne kadar ağır, acımasız işler yapmak mecburiyetinde olsalar ve görünüşlerinden ötürü öyle zannedilseler de hiçbir şekilde köle değiller sert bir efendilikle muamele görmeleriyle beraber erkekler onlara hürmet ederler. Bir zamanlar komşu köydeki bir adamın, sadakatsiz olduğunu zannedip karısını vurduğu haberi geldiğinde birkaç adamla birlikteydim. Öfkeyle bunun imkânsız olduğunu söylediler; adam çıldırmış olmalıydı. Arnavut kadınlarının namusu tertemizdi; sadece Çingeneler böyle şeyler yapıp hayvanlar gibi yaşarlardı. Hepsi de karısını methetti ve evlilikle ilgili görüşlerini Batı'yı şaşkırtacak bir saflıkla izah etti ancak hiçbir münasebetsiz niyetleri yoktu.

Kadın hakları konusunda o kadar müthişlerdi ki sorularına cevaben onlara İngiltere'de hâlâ kadınlara diploma vermeyen üniversitelerin mevcut olduğunu söylediğimde dehşete kapıldılar; bunun adaletsiz, mantıksız ve medeniyetsizlik olduğunu söylediler.

Tiran'da bana çok nazik davrandılar. Sadece Türk kaymakam, oradaki mevcudiyetimi lüzumsuz bulduğunu bariz bir şekilde ifade etti ve niçin sürekli yazdığımı ve ne yazdığımı sordurmak için inzibat gönderdi. Hâlbuki ben pencereden gördüklerimi çiziyordum.

Tiran'a giden yol, Sultan'ın sahibini sürgün ederek "elde ettiği" söylenen sahile yakın bir yer dışında, Tiran beylerine ait zengin düzlük araziler üzerinde uzanıyordu. Dağlara yöneldiğimizde, yukarıımızda Kruya'yı (Akçahisar) gördük ve kayalık bir patikadan dik bir tırmanışla toplamda altı saatlik bir yolculukla oraya vardık.

Kruya halkı çok dost canlısıydı. İnzibat ve herkes Arnavut'tu ve beni gördüklerine çok sevindiler. Yeni tayin edilmiş genç Rum "ıslahat" yargıcı burada bulunan tek Hristiyan'dı ve her şeye müspet bakıyordu. İnsanların çok çalışkan olduğunu söyledi. Onları bu kadar munis bulduğuna şaşırılmıştı böylesine ücra bir yerde beklediğinden çok daha az suç vardı. Soygunlar nadirdi, mesuliyetindeki bir hayli geniş bölgede altı ay içinde sadece üç cinayet işlenmişti. Bu insanların tek istediği adil ve makul bir muameleydi.

Pasaportumu talep etmeyen ve damgalamayan tek yer Kruya oldu. Bir dosttan pasaport sorulmaz. Ben teklif ettiğimdeyse inzibat bundan rencide olmuştu.

Modern Kruya zeytin bahçeleri arasındaki yamaçlara serpilmiş 700 haneden meydana gelir; bunların orta yerinde İskender Bey'in meşhur kalesi, dağın yamacında تنها bir kayalık üzerinde yükselir. Kara tarafında arazi aniden kayalık bir vadiye iner, bunun ötesinde dağlar dik ve engebeli bir duvar gibi yükselir. Deniz tarafında ise ovaya doğru dik bir şekilde eğimlidir, daha ötesiyse Adriyatik'tir.

Türkler bu kayalık yeri iki kez beyhude kuşattı. Namağlup İskender Bey 1450'de burayı, emrinde kırk bin kişilik kuvvet bulunan II. Murad'a karşı beş ay boyunca elinde tuttu. On beş yıl sonra II. Murad'ın halefi II. Mehmet kaleyi imha etmeye yemin etti ve daha da büyük bir kuvvete öncülük etti. Bu sefer, İskender Bey ve adamları durmadan civardaki kayalıkların ücra yerlerinden Türk ordusu üzerine taarruz ederken bu sefer yiğit Mirditalılar şehri ellerinde tuttular. Murad gibi Mehmet'in de surların altında otuz bin asker kaybettikten sonra Akçahisar'dan çekilmek mecburiyetinde kaldığı⁷⁶ o aman bilmez kayalığın hikâyesi işte böyle bir şeydir.

Çok fakir bir kapalı çarşı sokağı kaleye çıkıyor ve surların içinde sadece bir konak, bir iki cami, üç dört ev ve yüksek bir burç mevcut. Duvarlar muazzam ve sağlamdır, ekseriyeti İskender Bey'den sonraki zamana aittir çünkü kayalık o zamandan beri hem Venedikliler hem de Türkler tarafından müdafaa edilmiştir. Bana çimlerin üstündeki güzel bronz toplarda yazılı ibareyi okuyan inzibat komutanı, bunların yetmiş yaşında olduğunu ve hâlihazırdaki padişahın dedesi Sultan II. Mahmud zamanından kalma olduğunu söyledi.

Şehrin yukarısında dağ yamacındaki mağarada bir Bektaşî tekkesi vardı, burası pek mübarek bir derviş olan Sarı Saltuk'un da türbesidir.⁷⁷ Naaşı Korfu'ya götürmüşler (hikâyeyi bana

76 1466'da başarısız kalan bu birinci kuşatma seferinden sonra Sultan Mehmet 1467'de bölgeye ikinci bir sefer düzenler ama Akçahisar Kalesi yine ele geçirilemez. Akabinde İskender Bey 1468'de ölür. Sultan Mehmet 1475'te İşkodra'nın Venediklilerden alınması amacıyla Hadım Süleyman Paşa komutasında bir ordu gönderir ama bu sefer de başarısız kalır. Kruya Kalesi Osmanlı kuvvetleri tarafından 1478'de düzenlenen seferde ele geçirilmiştir.

77 Sarı Saltuk'un (öl. 1297/1298) Anadolu ve Balkanlar'da çeşitli yerlerde türbesi bulunmaktadır.

anlatıldığı gibi naklediyorum); orada kendisine Aziz Spiridon ismiyle bir Hristiyan azizi olarak hürmet gösterilmektedir. Muhbirim onun hakikatte Hristiyan olmadığını söyledi.

Bu hikâyeyi, itikatların insanların zihninde tuhaf bir şekilde karışmasının bir misali olarak burada naklediyorum. Aziz ve Derviş hususundaki hakikati ise keşfedebilmiş değilim.

Şimdi nüfusun umumiyeti Sünni'dir ve onlarla Bektaşiler arasında bazı sürtüşmeler olduğunu öğrendim. Ancak Sarı Saltuk'un türbesine muntazaman ziyaretler yapılır ve burada Aya Yorgi çok büyük bir hürmetle anılır. Aya Yorgi yortusu bir hafta sonra olacaktı ve senenin en büyük yortusu olduğu için orada kalmamı istediler.

“Burada hepinizin Müslüman olduğunu zannediyordum.” dedim.

Cevapları “Evet, öyleyiz.” oldu. “Ama elbette, Aya Yorgi Günü'nü yâd ediyoruz.”

Ama zaman hızlı geçiyordu, İngiltere'ye gitmekte zaten gecikmiştim ve ne yazık ki ben de ayrılmak mecburiyetinde kaldım.

Akçahisar'dan çok erken ayrıldık. Şafak vakti yaklaşırken ay pembe gökyüzünde zarafetle duruyordu ve gümüşü zeytinler büyümlü görünüyordu. Yalnızca sade kahve içip ayrılmış ve seyahat için akşamleyin biraz ekmekten başka bir şey satın alamamıştık. Lokantada da fazla bir şey bulunmaz. Yarı yoldaki bir handa yemek bulabileceğimizin teminatını vermişlerdi

Güzergâhın ilk kısmı gittiğim yollar içinde en iyilerinden biriydi: Büyük ağaçlık kayalar ve azgın bir dere. Güneş kızgın ve parlaktı; taze yeşillikler ıslı ıslıldı. Yol at sürmek için çok taşlıktı. Sonra büyük bir meşe ormanı görüldü, burada bazı araziler

yeni açılmıştı ve adamlar bol yaprak gübresiyle zenginleşmiş toprağı sürüyordu. Hava kükürt sebebiyle nahoştı, atlarımızı ağaçların arasından berrak bir membaya doğru sürdük. Membede burada kıyıyı, sazlığı ve taşlık alanı saran küçük bir göl meydana getirip etrafa yayılmıştı. Köylüler bu membaya şifalı olduğu için pek kıymet verirler. Hemen yakınlarda önü açık, çitli, küçük bir kulübe duruyordu; içinde bir haç ve üzerinde bir çan kulesi vardı. Bu, kadim mekân bir Katolik şapelidir ve çevredeki Hristiyanlar senede bir defa tertip edilen ayin için buraya



İşkodralı bir Katolik
Arnavut kadını

akın eder. Diğer zamanlardaysa, kendi mukaddesliğine emanet edilerek açık bırakılır. Arnavutlar birbirlerinin mukaddes eşyalarına hürmet gösterirler; ekseriyeti Müslüman olan semtlerde yol kenarında tek başına duran ve üzerine küçük bir kumbara iliştirilmiş kaba, ahşap bir haç görebilirsiniz.

Öğleye doğru güzergâhımızın ortalarında bulunan hana ulaştık. Ama oraya vardığımızda kiler bomboştı; tek bir lokma bile yoktu. Bir ağacın altına oturduk ve kuru ekmeğimizi çiğnedik; dün nasılsa bugün de

öyleydi, kupkuruydu. Ama hancının sade kahvesi bize zindelik verdi.

Tam biz yola koyulacakken kılavuzlardan birisi yolda en iyi yeleşini düşürdüğünü fark etti ve onu bulmak için acele geri

dönmesi lazımdı. Kükürtlü membadayken yeğinin yanında olduğunu hatırlıyordu ve acele ederse onu bulabilirdi. Dolayısıyla onu bekledik.

Biraz zaman geçince Üçü zenci, biri Arap birkaç subaydan ve yirmi dört pejmürde yabaniden müteşekkil bir Türk müfrezesi geldi. Bunların hepsi serbestçe bizim meşe ağacının altına yayıldılar. Gür beyaz bıyıklı iri kıyım Binbaşı şiltesini yanımıza serip Yüzbaşısı ile birlikte oturdular ve doyurucu bir öğle yemeği yemeye başladılar. Haklı olarak "Sırtımda taşıyacağıma midemde taşıırım!" dedi. Çok güzel ve bol bir öğle yemeğiydi. Köpeğine güzel, küçük etli kemikler atıp durdu. Öyle açtım ki görmeyeceğini bilsem onları toplayıp kendim yerdim. Ama aşırımdım ve istemekten de utandım. Zavallı cılız askerler için vaziyet daha da güçtü; soğuk sudan başka hiçbir şeyleri yoktu ve bizim gibi sabahın dördünden beri yoldaydılar. Onlar ve ben köpeği müşterek bir alakayla izledik.

Handan yabani görünüşlü iki genç çıktı ve yanımıza oturdu, biri tam bir erkek çocuğu; fersiz, yabani bir yüze sahip, diğeri daha büyük, yakışıklı, gri gözlü ve sarı bıyıklı biri; ikisi de kısa ve sıırım gibi fişeklik kuşanmışlardı ve silah olarak tüfek ve tabancaları vardı. Mirdi zaptiyeleri olduklarını söylediler. Neden kendi hudutları dışında, burada olduklarını sordum. Daha iyi görünömlü olan hoşnut bir hâlde gözlerini kıstı ve samimi bir şekilde güldü:

"Biz hür Mirditalıdırız..." dedi neşyle. "Burada onları korumamız için bize ödeme yapmadılarsa buraya gelip ödemeyi kendimiz alırız. Biz dağların adamlarıdırız!"

Sesli bir şekilde güldüm. Çok memnun olmuştu.

"Söyle hanımefendiye..." dedi, "Mirdita'da biz sadece 100 para vergi ödüyoruz!" (Yani 5 peni, vergi ödemiyorlar)

Mirditalılardan topraklarını ziyaret etmeme müsaade etmelerini rica ettim. Çok hoş karşılanacağını ama İşkodra üzerinden⁷⁸ gelmemin daha iyi olacağını söyledi. Burada onların hudutlarından sadece beş saat uzaktaydık ama yol öyleydi ki sadece bir Mirdi tırmanabilirdi. Ücretinin muntazaman ödenip ödenmediğini sordum. Kahkahayla güldü, ödemezlerse onlar için çok fena olurdu. Çok neşeli, genç bir adamdı ve dürüstçe dosdoğru yüzüme baktı. Bence oyunu nasıl anlıyorsa öyle oynuyordu. Kafamda üç şey vardı: Ondan beni Mirdita'ya götürmesini istemek, eğer dostumuz olmaya niyetliyseler bu mahlûklar ne kadar yabancı olursa o kadar emniyette olacağımız ve Mirdita'ya ani bir seyahat, yol arkadaşşıma ters gelebilirdi.

Yakınlarda bir Çingene topluluğu kamp kurmuştu. Mirditalı, küçük bir çocuğu selamladı ve onunla dalga geçmeye başladı. Cılız, esmer ve maymuna benzer küçük "çingen" temkinli bir şekilde geldi. Dokuz yaşında olduğunu söyledi. Kahverengi derisi yırtık pırtık gömleğinden görünüyordu ve kuşağına büyük bir tabanca sıkıştırmıştı. Beyaz dişlerini göstere göstere hırladı, elini hafifçe tabancasına vurdu ve canı isterse bizi vurabileceğini söyledi. Tabancasının hakikaten dolu olup olmadığını sordum; Mirditalı, fazla kızdırılırsa kesinlikle ateş edeceği zannındaydı. Eli silahındaki küçük vahşi hayvan meydan okurcasına kasıldı.

Kılavuz, yeleşini bulmuş, mutlu mesut geri döndü ve genç Mirditalı da bizi nazikçe doğru yola yönlendirdi.

Bu bereketli ova boyunca köylülerin kendi çiftlikleri var ve refah seviyeleri iyi vaziyettedir. Bunların çoğu Katolik'tir. Bizi selamlayan kişinin doksan baş sığırı ve yedi yüz koyunu vardı ve zengin sayılıyordu.

78 İşkodra'nın kuzey ve kuzeydoğusundaki dağlık bölge kastedilmektedir.

Müslüman veya Hristiyan, İşkodra vilayetinde bulunan herkes silahlıdır. İki kılavuzum da tüfek taşıyordu ve dağ aşiretlerinden korktukları için bu yolu katiyen silahsız geçmediklerini söylediler. Akçahisarlıydılar ve İskender Bey hakkında bütün gün fasılalarla neredeyse sonu hiç gelmeyen bir şarkı söylediler. İskender Bey kendi ülkesinde büyük bir kahraman.

Bir Katolik piskoposluk merkezi Debristina'yı geçtikten sonra Mati Nehri üzerinden birbirine bağlanmış, oyulmuş iki ağaç gövdesinden yapılmış güzel bir kayıkla karşıya geçtik. Artık Bregu Matit denilen bataklık düzlüklerdeydik ve Leş yakınlarındaki tepede bir Müslüman evliyanın mukaddes mezarını görebiliyorduk. Kılavuzlar onun hikâyesini anlattı:

Çok uzun zaman önce bu kasabada yaşamış bir kasapmış. Bir gün bir adam gelmiş ve biraz keçi eti satın almış. Sonra hemen geri dönüp etin iyi olmadığını söylemiş. Başka keçi eti kalmamış, kasap bir keçi daha kesmiş ve evvelki etin miktarı kadar adama vermiş. Adam kısa bir süre sonra geri gelmiş ve bu keçinin etinin de kötü olduğunu söylemiş. Kasap bir keçi daha kesmiş. Bu böyle sürüp gitmiş ve kasap hiç şikâyet etmemiş, sabrını da kaybetmemiş. Kırkinci ve son keçisini kestğinde, çaresizlik içinde bıçağını havaya fırlatmış. Ruhlar bıçağı ele geçirmiş ve bıçak uçup gitmiş, tepenin en yüksek noktasına düşmüş. Sonra herkes kasabın çok mübarek bir zat olduğunu idrak etmiş. O gün bugündür, hakikaten de esaslı bir adam olduğu bilinir olmuş. Namı çok yürümüş biriydi. Öldüğünde bıçağın mucizevi bir şekilde düştüğü yere gömülmüş ve orası hâlâ ziyaret için pek makbul bir yer.

Leş'e yaklaştıkça kendimi evime yaklaşıyor muyum gibi hissettim. Köylülerin kıyafetleri İşkodra'da yüzlerce kez gördüklerim gibiydi tıpkı eski dostlar gibi... Ancak Leş bıkırtıcı bir yerdir ve uzun süreli bir konaklama için tavsiye edilemez. Buradaki han gördüğüm en kötü handı. Bir adam çok nazik bir

şekilde hanın sefil tavan arası odalarından birinden çıkarak orayı benim için boşalttı ama odada kendisinin ve bir arkadaşının tüm eşyaları (kirli kıyafetler de dâhil) istiflenmişti; pencere diye açılmış delikler, döşeme tahtaları arasında geniş yarıklar ve dış duvarında beş kırlangıç yuvası vardı. Lokantada ise hiçbir şey yoktu. Kasaba gidip pişirilmek üzere bir koyun kellesi ve ciğeri almak zorunda kaldık.

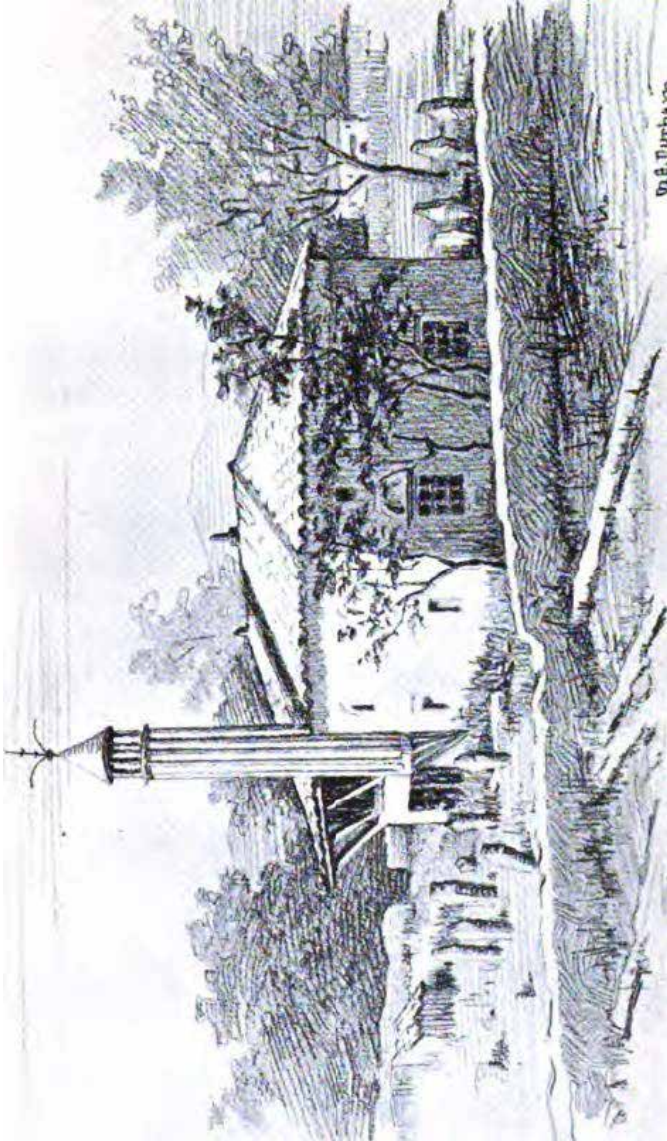
Leş'e vardığımızda saat beşi ve Kruya'dan sabah dördü biraz geçe ayrılmıştık. Bütün gün kuru ekmekten başka yiyecek bir şeyimiz yoktu ve akşam yemeğinin ne vakit hazır olacağını da sadece aşçı biliyordu. Kasabayı keşfetmeye çıkmadan önce güç toplamak için yarım şişe şarap içmem gerekti.

Burası çoğunluğu Hristiyan olan küçük, alelade bir yer. Ohri Gölü'nden doğduğu için alakayla baktığım Drin Nehri üzerinde bulunuyor ama Drin'in suyu burada azalıp çekilmiş. Nehir 1858'de aniden kendisine yeni bir çıkır açmış. Sularının büyük kısmı şimdi İşkodra'nın hemen altındaki Boyana Nehri'ne⁷⁹ dökülüyor ve gölden gelen suyu da tuttuğundan her kış ciddi sellere sebep oluyor.

Nehrin ötesinde bir kilise ve manastır var. Eski katedralden hiçbir şey kalmamış ve İskender Bey'in mezarının yeri meçhul. Venediklilerin işgalinden geriye kalan tek şeyse yukarı tepedeki harap kale. Bir dizi ev ve sefil bir küçük çarşı, şimdiki Leş'i meydana getiriyor.

Bir jandarma gelip beni Sırpça selamladı:

79 Buna Nehri diye de anılır. Kaynağı İşkodra Gölü olup Arnavutluk ve Karadağ sınırları içerisinde akarak Adriyatik Denizi'ne dökülen nehir. (Toplam 44 km uzunluğunda)



İskodra'da bir cami

“Bacım nasılsın, bu sene resim yaptın mı? Seni iyi tanıyorum. Her sene İşkodra’ya gelir misin?”

Birileriyle vergi tahsil etmeye gidiyordu ama fazla bir şey alabileceklerini düşünmüyordu.

“Ah, benim memleketimi bir bilsen! Ben A...’dan geliyorum.”

Orayı biliyordum. Çok sevindi. Keşke abisini ve ihtiyar anasını görebilseydim! “Avusturyalılar geldiğinde ben daha bir çocuktum. Herkes bana Türklerle her şeyin çok daha iyi olacağını söyledi. Bilmiyordum ki... Tam bir aptaldım. Erkek kardeşim anamla kaldı, ben de Türklerin yanına geldim. İki yıl evvel ihtiyar anamı görmek için oraya geri gittim; kasaba şimdi çok güzel. Kardeşim zengindir; koyunları ve güzel bir evi var. Bir de bana bak!”

Pejmürde üniformasını işaret etti. “Tanrım, ben bir aptaldım!”

Büyük bir çanakta sos içinde yüzen koyun ciğerimizi yemeye oturduğumuzda hava kararmıştı. Bir daha asla böyle lezzetli bir şey yiyebileceğimi zannetmiyorum.

Geceleyin han o kadar renkli ve canlıydı ki bütün kusurları affedilebilirdi. Bu bina, çatı kirşleri ve örümcek ağları ile yüksek çatılı, harap bir ahırdı. Yere hasır ve kuru ot seriliydi, oradan geçerken handa konaklayan tüccarların yük katırları ve atları duvarlara bağlanıyordu. Ortada, yükseltilmiş taş bir sahanlıkta kılavuzlar ve köylüler akşam yemeklerini pişirip geceyi geçirtiler. Titreşen alev ışığı sinir bozucu gölgeler meydana getirip canlı yüzlerine kırmızı ışık verdi. Tavan arasındaki kirli odama çıktım, rüzgâr soğuk estiğinden pencere deliğini bir kepenkle kapattım; aşağıdaki yük hayvanlarının yemlerini çiğnerlerken çıkardıkları sesleri duyuyordum. Çok geçmeden başım eyerimde uyuyakaldım.

şafak vakti kırlangıçlar tarafından uyandırıldım. Gece kepen-
gi kapatarak hepsini içeri hapsetmiş olmuştum, odanın içinde
oradan oraya uçuyor, duvarlara çarpıyor ve bağıra çağıra sövüp
sayıyorlardı.

O gün Kutsal Haç Bayramı'ydı ve ahali bebek Aziz Yuhan-
na'nın haçına benzer, birbirine bağlanmış iki çubuktan oluşan
küçük haçlar taşıyordu. Drin Nehri boyunca Zadrime Ova'sı-
nın üzerinden İşkodra'ya atla gitmek çok kolaydır. Köylerin
çoğu Hristiyan köyüdür; bu köylerden bazılarında çok eski
kiliseler vardır.

İşkodra'nın limanı San Giovanni di Medua (şingin) kıyı bo-
yunca uzanır ama Leş'den takribî 2 km uzaktadır. Buranın
İşkodra'nın limanı ve İşkodra'nın da Kuzey Arnavutluk'un
başkenti olmasına rağmen buraya bir araba yolu yapmanın iyi
olacağını yetkililer ancak kısa bir süre evvel idrak edebilmişler.
“Seneye” tamamlanmış olur! Kılavuzlar, dönerken geri almak
üzere tüfeklerini Leş'de bıraktılar. Bu yol en emniyetli yol olsa
da refakat etmesi için yetkililer yanıma bir süvari vermeyi
münasip gördüler. Evvelki ziyaretlerimde İşkodra'da himaye-
siz dolaşmaya alışık olduğumdan kendimi küçük düşürülmüş
hissettim.

İşkodra'nın, Drin Nehri kıyısındaki banliyösü Bahçelike⁸⁰
macerasız vardık, burası bana Oxford Caddesi kadar ta-
nıdık görünüyordu. Ama daha önce şehre bu yoldan hiç
gelmemiştim ve köprüde gümrük muayenesi yapılmasının
lüzumlu olduğunu fark etmemiştim.

80 Drin Nehri'nin Boyana Nehri'ne katıldığı yerin güney kıyısında yer al-
maktadır, İşkodra'nın banliyösü konumundadır.

“Bana bir meci diye⁸¹ ver...” (3 Şilin, 4 Peni), dedim yol arkadaşşıma.

Eyvah! Onda da bende de bir kuruş Türk parası yoktu. Para mübadelesi Osmanlı topraklarında seyahat ederken büyük bir güçlüktür. Sadece, bunu meslek olarak yapan kişilerden bu hizmet temin edilebilir.

Heybelerimden eski püskü, kirli eşyalar çıktı. Hepsi çömeldi ve onları inceledi. Birkaç kitabım vardı, önceden bilseydim saklardım. Zararsız eserlerdi ama bunların resmî ellere düşmesini istememek için sebeplerim vardı. Hepsine el koyuverdiler. Sıra benim seyahatlerde kullandığım mürekkep şişeme geldi; sert, ağır, şüpheli. Yere koydular ve birisi şişenin yayına parmağıyla bastı. Şişe kapağı pat sesiyle yukarı doğru fırladı ve sanki patlayıcı bir şeyden korkar gibi bir telaşla yana sıçradılar. Küçük parmağımı mürekkebe batırdım ve en yakındaki adamın burnuna yaklaştırdım. Bu şaka onlara çok komik geldi ve rahatladılar. İki kitap hariç her şeyi aldıkları yere geri koydular. Umursamazca elimi uzattım, kitapları aldım ve heybeme attım. Yok, olmayacaktı; hemen geri aldılar. Rehberim çaresi olmadığını söyledi. Onları daha sonra konsolosluk aracılığıyla geri almalıydım. Akabinde rehberimin eşyalarını incelediler. Biraz zaman aldı. Kitaplarım gümrük binasının kapı eşiğinde duruyordu. Herkes sadece Arnavutça konuşuyordu. Zayıf bir ihtimal de olsa yüksek sesle Sırpça bağırdım: “Lütfen kitaplarımı bana verin!”

81 Mecidiye: 1844'te (Sultan Abdülmecid zamanında) basılan altın ve gümüş paraların genel adıdır. Daha çok 20 kuruş değerindeki gümüş sikkeyi belirtmek için kullanılır; nitekim yukarıda bu metinde kullanılan şekli de böyledir. Gümüş meci diyenin “Yarım” denilen ve 10 kuruş değerindeki ve ayrıca “Çeyrek” denilen ve 5 kuruş değerindeki türleri de bulunmaktaydı.

Etrafta dolaşan bir memur geldi, “Oo, benim lisanımı konuşuyorsun! Ben Boşnak'ım!”

Memleketiyle alakalı gevezelik edip kitapları inceledi. Biri Fransızca bir lügat, diğeri ise Arnavutluk üzerine İtalyanca bir eserdı. Onlardan, bilhassa lügatten tedirgin oldu ve ikisini de tekrar yere koydu artık tüm umudumu kesmiştim. Tam ben atıma binerken aniden sesleniverdi:

“Buyurun hanımefendi, kitaplarınızı size veriyorum çünkü benim lisanımı konuşuyorsunuz!”

Tarif edemeyeceğim kadar rahatlamış bir hâlde onları meşin kılıflarının içine tıktım ve yirmi dakika sonra Hotel de l'Europe'ın kapısında dizginleri çektim. Bütün aile ben daha attan inmeye vakit bulamadan dışarı fırlayıp bağırıştılar:

“Kız kardeşin bize Noel kartları gönderdi!” ve tanımadığım birkaç kişi sanki eski bir ahbablarıymışım gibi beni selamladılar.

XIII. Mirdita⁸²

Nihayet tekrar İşkodra. Buraya varmış olmaktan memnun muydum üzgün müydüm, bilemedim. Haftalardır uğruna çabaladığım hedefe varmanın bariz bir cazibesi var ama vahşi tabiatın pençesi ve dağların efsunu da üzerimdeydi. O muhteşem haftalardan sonra kendimi ilk kez bir aynada gördüğümde Batı'da olsa birkaç haftalığına kafese konması icap edecek perişan kılıklı ama turp gibi sağlam bu kavruk tenli yabani için üzülmiştim. Buradan ayrılmadan önce Mirdita'yı görmeliyim.

İşkodra iç tarafları görme teşebbüslerime hep istikrarlı bir biçimde direnmişti. Hayatın oralarda çok sert ve zor olduğu barizdi. Şimdiyse bana her türlü yardıma hazırды.

İşkodra en hür vilayettir. Sadece gönüllü askerlik yaparlar ve tütün vergisi ödemezler. Türk garnizonu mensuplarının büyük kısmı kasabada yaşıyor; sebebi Arnavutların söylediği gibi: "Şehirde dolaşmalarını istemiyoruz." Çünkü İşkodra vilayeti kartalın öz oğulları olan *Malisörlerin* (dağlıların) yurduudur.

Türk devleti kan dökmeden aşılamayacak mevzular bulunduğu çok iyi bilmektedir. Sulhun muhafaza edilmesi için her iki taraf da dolu tüfeklerle bekliyor. Burada Türk valiyi ziyaret etmedim. Kendimi Arnavutların eline bıraktım ve sürgündeki

82 Mirdita (Mirdite): Arnavutluk'un kuzey orta kesiminde, Leş şehrinin doğu kısmında yer alan bölgedir.

reisleri Prenk Bib Doda'nın annesi, Mirdita prensesine takdim edildim.

Mirditalılar, ilk duyuldukları günden beri Arnavutluk'un en iyi cengâverleri ve en bağımsız aşireti olarak bilinirler. Yaşlı Bib Doda [Prenk Bib Doda'nın babası], Mirditalılarla beraber Kırım'da İngilizlerin yanında yiğitçe savaşmıştı.

Türkler aşiretin artan gücünden korktular ve 1876'daki harbin⁸³ başlangıcında prens ailesinden birini Mirditalıların sadakatinden emin olmak için rehin aldılar. O vakitler genç olan Prens Prenk harpte yer almadı ancak tam bağımsızlık için bir plan yaptı. Bu plan Karadağlılarla anlaşma yapması içinde olmasıydı. Mirditalıların bahtsızlığına, Türkler ve Sırp lar arasında bir ateşkes (1877) ilan edildi [Sırp ların mağlubiyetiyle neticelenen harpten sonra]; böylece devasa ordusunu boşa çıkaran Türkler onu Mirditalılar üzerine çevirdiler. O zamana kadar Mirditalılar baş eğdirilemez ve namağlup vaziyetteydiler. Ancak modern silahlar ve usullerle baş edemezlerdi. Mirditalıların sayıca azaldıkları da söylenir. Cesur bir tavır sergilediler ancak Derviş Paşa'nın başkent Uruş üzerine yürümesine ve orayı yakmasına engel olamadılar. Prens Prenk'in ailesi kaçtı ama genç Prens daha sonra yakalandı ve o zamandan beri Anadolu'da (Kastamonu) sürgünde bulunuyor.⁸⁴ Mirdita'ya bir

83 Kastedilen savaş 1876-1877 Osmanlı-Sırp Savaşı'dır. Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Savaşın hemen sonrasında Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) başlar. Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmaları (Temmuz, 1878) ile Sırbistan'a bağımsızlık verilir.

84 Prenk Bib Doda: (1860-1920). Osmanlı hükümeti tarafından Anadolu'ya sürgün edildi. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine paşalık (Tuğgeneral) unvanı verildi (Prenk Paşa). Jön Türk teşkilatı üyesiydi. 1908'de serbest bırakıldı. İlerleyen yıllardaki (1909) bir seyahatinde Edith Durham, Prenk Paşa'yı Mirdita'de bizzat görmüştür.

Türk vali atandı ama bölgenin hudutları olmadan orada yaşamak zorunda.

Liderlerini kaybeden Mirditalıları Türkler de kendi hâllerine bırakmanın doğru olduğunu düşündüler. Böylece Mirditalılar yirmi beş yıl boyunca idare edilmeden lidersiz yaşadılar. Bazı dağ aşiretlerinin akıbetleri de benzer olmuştur. Avrupa'nın tavırını onlara karşı berbattı ve Türkler de onları günah keçisi yaptı.

Yaşlı Prenses ve kızı Prenses Davidica beni İşkodra'daki evlerinde büyük bir nezaketle ağırladılar. Yaşlı Prenses yerlilere mahsus bir elbise giyiyordu ve sadece Arnavutça konuşuyordu. O; kara, ağırbaşlı ve gözleri sonsuz bir hüznle esir edilmiş oğlu için her daim yas tutan anne kartaldır. Kalbi ise ölen kocasının aşiretinin yabancı adamlarıyla yaylalarda.

O ve kişiliği annesininki kadar belli olan kızı, beni hemen kendi adamlarıyla birlikte iç bölgelere göndermeyi ve Mirditalıların Başrahip Monsenyörüyle tanıştırmayı nazikçe teklif etti. Eğer İngiltere'de onlardan bahsedecek olursam yaşlı prensesin tek talebi şuydu: Sürgündeki oğlu ve dostu kalmamış halkı için hürriyetine düşkün İngiltere'den yardım istemem. Prensesin bana bu yalvarışını unutmam uzun zaman alacak.

Yol arkadaşım İşkodra'daki seyahatinin sonuna gelmişti ve işini halledip geri dönmek mecburiyetindeydi. Eski rehberim Dutsi ise şu anda vazifede idi, dolayısıyla prensesin adamları yalnızca Arnavutça konuştuklarından benimle Uruş'a gelmesi için bir uşak tuttum. Uşak pek kıymetli bir ihtiyardı; Avusturya ve İngiliz konsolosluklarında kavalık yapmıştı, efendilerine uşaklık etmeyi de âdet edinmişti ve iyi niyetle benim için de aynısını yapmaya çalıştı. Yukarıda sözü edilen beyler benimkinden oldukça farklı kıyafetler giydiği için zavallı uşak

hepbelerimdeki kıyafetlerimle alakadar olmayı üstlendiğine fena hâlde üzüldü. İyi niyetli çabalarının sonucu neşredilemeyecek kadar eğlenceliydi.

Uşalım ve güzel kıyafetler içindeki iki muhteşem Mirditalı (biri prensesin muhafızı, diğeri de bir zaptiye) ile birlikte kasabanın arkasındaki ovidan nehre doğru yürümeye başladık. Biraz uzakta yola yakın birer tane uzun antik duvar vardı. Uşak bunun yüzlerce sene evvel dağlardan su getirmek için kullanılan bir köprünün bakiyeleri olduğunu söyledi. İşkodra bir Roma merkezi olduğundan bu, muhtemelen Romalıların yaptığı bir su kemeri idi.

Kısa bir süre sonra pat diye ovanın sonuna geldik. Yüce dağlar birden yükseldi ve dar bir vadiden coşkun akan Drin Nehri meydana çıktı. Bir kayıkla karşıya, askerlerle dolu köye geçtik. Yakınlarda bulunan Mjet Mirdita'nın sözde Türk idarecisinin ikametgâhının bulunduğu yerdir.

Köy hanında öğle yemeğini yedikten sonra Mirditalıların yaşadığı dağların iç kısımlarına daldık. Arnavutluk her tarafıyla dağlık bir bölgedir ama burası bildiğim diğeri Arnavut bölgelerinin hiçbirine benzemiyor. Açık kahverengi killi toprağı ince olsa da biraz taşlıdır. Patlatmaya pek lüzum olmayacağından buralara fazla zorlanmadan yol yapılabilir. Her yer yoğun biçimde ağaçlıktır. Aslında, gördüğüm kadarıyla Mirdite koca bir ormanlık bölge ancak bunun büyük kısmı yakacak odun ihtiyacını karşılaması haricinde kıymetli değil çünkü keçiler genç ağaçların yapraklarını yiyip budamışlar. Bununla beraber binlerce sterlin değerinde kaliteli kerestelik de mevcut; düşük irtifalı yamaçlarda ekseriyetle meşe, yüksek kısımlardaysa çam var. Ancak keresteler Drin Nehri üzerinden merkezden aşağı yözdürülebilse de Mirdite'nin para kazanmasını istemeyen Türk devleti kerestelik ağaçları denize ulaşmadan durduruyor ve Prenses'in

ihracat yapmasına engel oluyor. Tüm sermayesine bu şekilde ket vurulmuşken Mirdite'nin abat olması pek zordur, ahali ise çok yoksuldu. İnsanlar, yakacak odun, koyun ve keçi postları, tilki ve kurt derileri, sumak ağacının kök ve kabuklarını (boyama ve deri tabaklaması için) satarak az da olsa para kazanmaktadır. Mısırlarının bir kısmını ovadan satın alıyorlar, bunun haricinde burası neredeyse “kendi kendine yeter” bir yer. Her şey ev yapımı. Bir adamın satın alması icap eden yegâne şey silahı ve mühimmatıdır. Her erkek umumiyetle bir “Martini” ve bir tabanca kuşanmıştır.

Uruş'a İşkodra'dan bir günde varılabilir ancak oradaki arkadaşlarım, Arnavutluk'un o çok zorlu şartlarının beni parladığından bihaber benim için iki gün sürecek bir seyahat tertiplemişler. Drin'in küçük kolu Gjadri'yi yavaş yavaş takip ettik ve ara sıra, hudutta satacağı mallarını taşıyan ağır yüklü yerlilerle veya şaşkın gözlerle bakan çoban bir çocukla karşılaştık. Bunlar dışında buranın meskûn bir mahal olduğuna işaret eden tek şey etrafa dağılan birkaç kulübeydi. Ancak Arnavutluk'un diğer dağlık bölgelerinin boz ıssızlığından sonra buranın yeşilliği ve toprağının sıcak rengi âdeta İngiltere tabiatıydı.

Akşam olduğunda hepimiz bir tepenin üzerinde, yanında büyük tahta bir haç ve kapısının önünde kısa boylu yaşlı bir rahip duran güzel, küçük eve geldik. Rahip benim onu anlamam için kâfi seviyede İtalyanca konuşan candan bir ihtiyardı. Kendini prensese vakfetmişti ve onun gönderdiği birine ne yapsa azdı, benden sürgündeki prens ve tüm aileyle alakalı haberleri duymak istedi. Hemen beni koltuğa oturttu, çizmelerimi çıkardı; terlikleri sıcacık olduğu için onları giymemde ısrar etti ve deri kemerimi de çıkarmam hususunda da telaşlıydı. Daima fişekler ve silahlarla dolu ağır bir kemerin kuşanan bu toprağın insanlarının bir dost evine girdiklerinde ilk

yapacakları şey rahat bir nefes alarak bu yükten kurtulmaktır. Benimkininse aksine yapılış gayesi itibarıyla takma mecburiyetim vardı. Ne yazık ki zavallı ihtiyar adam, onu çıkarmayı reddetmemin içinin parayla dolu olup ona itimat etmeyişimden ötürü olduğunu zannetti ve çok üzüldü, dolayısıyla iyi niyet işareti olarak kemerimi çıkarmak mecburiyetinde kaldım. Hâlbuki ben, sadece muhterem ihtiyar bir rahibe değil, alelade bir Karadağlı veya Arnavut aşiret mensubuna, bugüne kadar medeniyet tarafından bozulmamış bu vahşi tabiat-ta yaşadığı ve beni misafiri olarak kabul ettiği için tüm mal varlığımı emanet ederim. Ufak tefek böbürlenmeleri onların kusuru değildir; bilakis, asla bir dosta ihanet etmemeleri veya bir hasmı affetmemeleriyle böbürlenmeleri beyhude değildir.

Kibar rahip telaşla etrafta koşturup Uruş'a giderken kendisine de uğrayan İngiltere kralına nasıl davranması icap ediyorsa bana da öyle davranacağına dair beni temin etti.

“Sana elimdeki en güzel şeyleri ikram ediyorum, Kral olsa daha âlâsını yapamam!”

Kendisini bir şeyin çok şaşırttığını söyledi. Annesinin adı Victoria iken Kral'ın isminin Edward olması çok tuhaftı.⁸⁵ Kraliçe Victoria'ya olan büyük hayranlığını dile getirdi, bana Mirditalıların Kırım'da biz İngilizlerin tarafında savaştığı ve şiddetli bir Rus muhalifi olduğunu hatırlattı. Japonlar hakkında da her şeyi duymak istiyordu. Ufak tefek bir rahibe akşam yemeğini hazırlamak için geldi ve çok tuhaf bir rastlantı

85 Rahibin, taşıdığı tarihi ve mitolojik irtibatları (Roma mitolojisinde “zaffer tanrıçası”) dolayısıyla Victoria ismini kraliçe ismi olarak benimsemişken Anglo Sakson kökenli Edward ismini bir kral ismi olarak zayıf ve hafif gördüğü anlaşılmaktadır.

eseri Avrupai tabakların ikisinde Japon tasvirleri vardı. Bunu evvelden fark etmemiști ve çok alakadar oldu.

İngiltere'nin, Arnavutluk'a karşı adil davranacağına itimat edilebilecek tek ülke olduğunu söyledi. Dostmuş gibi davranan diğer ülkelerse sadece onu zapt etmek istiyordu.

"Ah, zavallı Arnavutluk!" dedi, "Öldü ama henüz gömülmedi!" diye ekledi küçük bir gülümsemeyle.

Ufak tefek rahibenin fevkalade pişirip ikram ettiği koyun rosto, makarna ve peynirden müteşekkil güzel, mütevazi bir akşam yemeği yedik ve geceleyin de onun muntazam küçük yatak odasını paylaştım.

Ertesi sabah muhterem ihtiyar adam beni çiyden ağırlaşan güllerle dolu bahçesini görmem için dışarı çıkardı. Tüm köyler gibi evlerin dağınık kondukluğu kendi köyü Kasinyeti'nin birkaç evi ağaçların arasından görünüyordu. Altımızda sık ağaçlıklı vadiler uzanıyordu ve uzaktaki karla kaplı tepeler şafağın berrak temiz havasında pürüzsüz ve çok net görünüyordu; başka bir yerle kıyaslanamayacak kadar muhteşem bir manzaraydı. Her taraf vahşi tabiat, sanki Âdem henüz yaratılmamış ve henüz insan eli değmemiş. Seyahat ekspresi Londra'dan buraya ancak yedi günde varabilir.

Nüfus az ve dağınık olduğunda eğitim mevzusu büyük zorluklardan birisi hâline gelir. Çocuklar ıssız yollarda uzun mesafeler kat etmek mecburiyetindedir ama ezelden beri okul yüzü görmemiş ebeveynler keçilerini düşünerek çocuklarını genellikle evde tutmayı tercih ederler. London School Board da başlangıçta benzer bir zorlukla uğraşmak zorunda kalmıştı.

Papazın evinin yakınında yeni inşa edilmiş bir okul, bir öğretmen ve sekiz veya dokuz öğrenci, bir başlangıç yapıldığına

işaret ediyor. Çocuklar çok zeki ve çabuk öğreniyorlar. Misyoner ruhuna sahip ve kendi rahatını bozmaktan kaçınmayan herhangi bir Roma Katoliği'nin dikkatini celbererse ona bu sağlam, sağlıklı, zeki Avrupalı çocukların, memleketimizden çok daha uzaktaki siyahi çocuklardan daha faydalı bir çalışma sahası olduğunu fark etmelerini tavsiye ediyorum. Bu işe başkaları değil Katolikler girişmelidir.

Ufak tefek rahibe seyahat için bana yolluk hazırladı; Prenses'in kavası İşkodra'ya döndü ve kibar ev sahiplerine veda



İşkodralı bir köylü kadın

ettikten sonrax Mirditalı zaptiye, uşak ve Antonyo ile birlikte bu toprakların merkezine doğru yola koyuldum. Mati Nehri'nin bir kolu Fan i Ma'yı geçtik, bir tepeye tırmandık, başka bir vadiye indik ve Fan i Vogele⁸⁶ (Küçük Fani) çayına varıp üzerinden geçtik.

Bütün gün durmadan yukarı doğru yol aldık. Nehrin kıyısında zaptiye'nin evi vardı ve ziyaret etmemiz için bize rica etti. Evi kuzeniyle beraber inşa etmişti ve iç kısmı henüz tam olarak bitmemişti. Sağlam bir taş evdi; aslında, müdafaası kolay olacak biçimde yapılmış evin, zemin katı zi-

firi karanlık ve penceresizdi, sadece depo ve ahır olarak kullanılması düşünölmüştü. Üst kata bir merdivenle çıkılıyor, mazgallar

86 Fan Nehri Arnavutluk'un kuzeyinde bulunan bir nehir. İki nehrin, Büyük Fan (Fan i Madh) ve Küçük Fan (Fan i Vogel) Nehirlerinin birleşmesinden oluşur.

ve küçük içerinin aydınlanmasını sağlıyordu. Döşemeler ve kirişler meşedendi ve çok sağlamdı.

Antonyo, adamın âdeta kalesi olan bu evle pek iftihar etti. Evi beğenmişti ve onu şereflendirmek için acele etti. O kadar misafirperverdi ki beni altı fincan kahve, beş kadeh rakı içmeden bırakmayacaktı. Güçlü hatları olan uzun boylu, uzun boyunlu, zayıf ve esmer bir adamdı. Bu uzun boyun bana bir Mirditalılara özel gibi geldi. Onları gördüğüm kadarıyla Mirditalılar bana, diğer Arnavutlar kadar uzun boylu gelmediler ama fevkalade esnek, faal ve sıırım gibilerdi; güzel şekilli kafatasları ve parlak, keskin ve sert görünümlü yüzleri var. Esmerliğin mi yoksa sarı-şınlığın mı baskın olduğuna ise karar veremedim.

Buradaki kadınlar gördüğüm diğer yerlerdekilere farklı bir kıyafet giyiyor. Önde bir önlük hâline gelen uzun, kırmızı, yünlü bir kuşakla bele bağlanan uzun, beyaz bir gömlek ve ayak bileğine kadar itinayla koyu kırmızı nakışla işlenmiş uzun keten pantolonlar. Gömleğin üzerine ya dikiş yerlerine kırmızı desenlerin işlendiği beyaz yelek ya da yelek yerine Kuzey Arnavutluk'un diğer bölgelerindeki erkeklerin giydiği kısa siyah, kare yakalı bir ceket (djurdin) giyiyorlar. Bu ceketi erkekler İskender Bey'in yasını tutarken tercih ederler. Mirditalılar kendilerinin İskender Bey'in adamları olduğu ve bu sebeple hem erkeklerin hem de kadınların bu ceketi giydiklerini söylediler.

Mirditalı kadınlar saçlarını alınları üzerinde düz kâküllü keserler ve arkadan örüp bir mendille bağlarlar. Genelde kısa boy-luydular ama çok güçlü yapılı ve geniş bağırlıydılar. Mirdita'da akciğer hastalıkları yoktur diye düşünüyorum.

Zaptiyenin evinden Uruş'a giden yol kısaydı ama Uruş'ta bizi büyük bir sürpriz karşıladı. Avrupa'nın belki de en az bilinen ve en tecrit edilmiş halklarından birinin ortasında ve tüm Ar-



Uruş Kilisesi

navutluk'taki en medeni evlerden biri buradaydı. Bu ev Yakın Doğu'nun en güçlü şahsiyetlerinden Mirditalıların Başrahip Monsenyörü'nün evidir. Tüm dünyadan kopuk bu vahşi tabiatta yalnız yaşayan faziletli, kültürlü, ilim irfan sahibi bu zat kendini kardeşlerini korumaya vakfetmiştir.

Başrahip kendi kendinin mühendisi ve mimarı olmuş. Dağ yamacında geniş bir sahanlık üzerinde kendi çizip inşa ettiği evi, kilise ve okul mevcut. Beyaz kilisenin uzun beyaz çan kulesi, taraçalı ve ekili geniş bir vadi ile yarılmış dağa karşı duruyor. Yukarıya doğru dağınık vaziyette yirmi kadar ev var. Burası Mirditalıların başkenti Uruş'tur. Derviş Paşa'nın baskınından önce yüz haneli, dört başı mamur bir köydü. Bugünkü harabeler burada bir zamanlar pek çok evin olduğuna işaret ediyor ve Bib Doda'nın evi ise hiç onarılmamış.

Mirdita'daki kilisenin başı için kullanılan geleneksel unvanı taşıyan *Abbot*, hakikatte dünyevi bir rahiptir çünkü Uruş'taki Benediktin⁸⁷ Manastırı uzun zaman önce yıkılmış. Onun konumu emsalsizdir. Otuz bin kişinin yaşadığı bu yabani bölgenin geçici de olsa bir başı yoktur. Prensi yoktur ve burada bir suçlunun çıkarılabileceği herhangi bir mahkeme de bulunmaz. Başrahip ülkedeki tek güçtür ve gücü tamamen manevidir.

Çok genç bir adamken Türk devleti tarafından sürgüne gönderildi, sürgün yıllarını pek çok Türk vatandaşı gibi Anadolu'da değil Kilise'nin yardımıyla İngiliz hükûmetinin hâkim olduğu yerlerde geçirdi; önce Newfoundland'da⁸⁸ daha sonra da İn-

87 Benediktin Tarikatı: Aziz Benedikt'in prensiplerini benimsemiş Katolik tarikatı.

88 Kanada'nın kuzeydoğu kısmında bulunan, Kanada'ya bağlı bir ada.

gilizce günah çıkarmalar dinlediği Bombay'da bulundu. Ama kalbi her zaman zavallı Mirditalılarla beraberdi, yardımcısı yoktu ve uzun yıllar sürgünde kaldıktan sonra İstanbul'da bir celse imkânına kavuştu, davasını savundu ve kazandı. Şimdi on beş yıldır kardeşleri için dua ederek vaaz vererek ve örnek olarak onları iptidai yabanılıklarından kurtarmak için çabalıyor.

Kendisine bağlı on beş mıntıkası var; bunların hepsine biz-zat nezaret ediyor. Mücadele edilmesi gereken zorluklar, be-ceriksiz bir adamı ezecek kadar ağırdır. Şu hususlar hatırda tutulmalı: Ülke herhangi bir idare biçimine sahip değildir, bir din adamı olarak suçluları cezalandırmak için bir mahkeme kurma teşebbüsünde bulunması onun yetkilerini aşacak ve Babialı'nin itimadını suiistimal etmiş vaziyetine düşecektir.

Kullanabileceği güçlü bir silahı var, tek bir silahı: aforoz. İnsanlara ancak kendi dinî ve ahlaki gücüyle tesir edebilir. Çabalarının başarısı hususunda son derece mütevazıydı ancak kendisine gösterilen itibar barizdi; bütün evlerin mazgallı ah-şap kulübeler olduğu bir bölgede büyük pencereleriyle evinin bir hayli Avrupai olduğu hakikati söze hacet bırakmıyor.

“Ancak kiliseye gelmeye ikna edebildiklerime tesir edebilirim.” dedi ve devam etti:

“En büyük zorluğu diğerleriyle yaşıyorum. Bana bir suç bildirildiğinde sadece kilise mihrabından o suçu ihbar edip benimle konuşması için adama çağrıda bulunabilirim. Kendisi umumiyetle orada olmaz ancak bu mesajı ona götürürler. Kimi zaman hepten çuvallıyorum kimi zamansa gönderilen onca mesajdan sonra gelir ve ben de onunla yaptığı şey ve bunun ne manaya geldiği üzerine konuşurum.”

İşlenen suç ekseriyetle cinayettir. Bu insanlar birbirinin malını çalmazlar ama insan hayatına en ufak bir kıymet vermiyorlar.

Bir adamın, hasmını öldürdükten sonra böyle ehemmiyetsiz bir mevzu için bir şarjörü boşa harcadığına pişman olduğunu söylediler. Spata'da olduğu gibi kan davaları o kadar çoktur ki çoğu aile birisine kan borçludur.

Türklerin Mirdita'yı "fethettiklerinde" görevlendirdikleri elli Mirdita zaptiyesinin maaşları, tayin ettikleri diğer memurların maaşları gibi nadiren ödenmekte. Tevkif ettiklerini götürebilecekleri bir hapisane veya onları yargılayacak bir kişi olmadığından suçluyu yakalamanın pek faydası yoktur. Zaptiyelerin mevcudiyetinin başlıca gayesi, ihtiyaç duyanlara silahlı refakati temin etmektir. Bu topraklarda münasip bir şekilde takdim edilip kefil olunmayan her yabancıya şüpheyle bakılır ve görüldüğü yerde vurulabilir. İnsanlar tek bildikleri kanun olan iptidai dağ kanunun kendilerine verdiği şahsi intikam hakkına sıkı sıkıya sarılırlar. İşkodra'ya bile pek azı gider. Büyük İskender zamanındaki ataları gibi yaşıyorlar, başka hiçbir şey görmedikleri için de bu vaziyetlerinden gayet memnunlar.

Başrahip, pencerelerinde perdeleri ve çiçek saksıları olan rahat Newfoundland evleri hakkında derin bir iç çekerek konuştu.

"Zavallı milletim," dedi, "Konforun ne olduğu hakkında en ufak bir fikirleri yok."

Ancak onun talimi ile civardaki ahali, sürülerini daha çok büyütüp toprağı daha fazla ve daha iyi işliyorlar. Kendisinin bakımlı sürüleri ve tarlaları iyi birer timsaldir.

Son derece meşguldü, çünkü önümüzdeki pazar, Mirdita'nın koruyucu azizi Aziz Aleksander'ın bayramıydı; cemaatinin toplanmasını umuyordu ve kendi evinde yirmi beş rahip ağır-layacaktı. Bir kısım adam, kilisenin yanında zemini düzleyip

oraya bir mihrap kondurmakla meşguldü. Giriş ayinleri kilisede yapılıyordu ve Monsenyör orada, burada ve her yerde aranılıyordu. Onun misafiri olmasaydım ve kalabileceğim başka bir yer olsaydı, toplantıyı görmeyi çok isterdim ama böyle bir zamanda misafirperverliğini ihlal edemezdim. Nezaketinden ve onca telaşı arasında ülkesinden ve milletinden bahsetmek için bana zaman ayırmasından söz etmiyorum bile.

Uzun sürgününden döndüğünde İngiliz lükslerini süründürmekte ne kadar da kifayetsiz kaldığını fark ettiğini kahkahalar eşliğinde anlattı. Arnavutluk'taki hayatın hakikatte ne kadar zor olduğu hakkında daha evvel hiçbir fikri yoktu. Buralarda tanıştığım, sadece doğup büyüdüğüm hayatı değil, son haftalarda sürdürdüğüm hayatı da iyi bilen tek kişi olduğunu söyledi. Buradaki hayat canıma okuyor olmalıydı! Tam tersine, bu hayat tarzına geçişin bana çok uyduğu hakikatine kahkahayla güldük. Esasen, bu sıralar bana tuhaf gelen şeyler Avrupalı âdetlerdi, bana ikinci çayı ve bisküvi ikram ettiğinde ise şaşırımtım.

Sonraki günü, çevrede dolaşırken gördüğüm okulun Fransızca bilen öğretmeniyle sohbet ederek geçirdim. Öğleden sonra Monsenyörle konuşmak için iki yabancı adam geldi, biri bir hayli gençti. Sohbeti koyulaştırarak ciddi bir vaziyette bir aşağı bir yukarı yürüdüler. Monsenyör sonunda bir sandalye getirterek oturdu ve sohbetleri öyle devam etti; akşam vakti geliyordu. Nihayet adamlar gittiğinde gelip bana hikâyeyi anlattı. Hikâyeyi kısa da olsa anlatayım. Bu hikâyeyi anlatan adamın insanlar üzerindeki tesir gücünden bahsedebilmem ise mümkün değildir.

Gelen iki adamdan küçüğü yetimmiş. Kendisine babalık yapan ve çok sevdiği bir amcası tarafından büyütülmüş. Amca

iki yıl evvel bir akşam eve dönerken yolda vurularak öldürülmüş. Merhametsiz ve gaddar bir cinayetmiş, sırf hakir görüp hazzetmeme sebebiyle işlenmiş; atalardan kalma bir kan davası, bahanesi de yokmuş. Dağ kanununa göre amcasının intikamını almak genç adamın üzerine düşen bir vecibeydi. Katili cezalandırmanın başka yolu yokmuş ama böyle yaparak da yeni bir kan davasını ve uzun bir cinayetler zincirini başlatmış olacaktı. Monsenyör onu çağırıp kederine ortak olmuş ve bir suçu başka bir suçla sürdürmemesini öğütlemiş.

Monsenyör saatlerce yalvarıp onu ikna etmeye uğraştıktan sonra onun kalbini kazanmış. Genç adam, intikamını bir seneliğine ertelemeye söz vermiş. Bu insanlar “kan” veya “sulh” hâlinde yaşarlar. Sulh için yemin ettiklerinde sözlerinden asla caymazlar. Genç adam eve dönmüş ve katil de hayatını sürdürmüştü. O bir sene bitmek üzereyken Monsenyör onu tekrar çağırılmış. O da gelmiş. Bu sefer genç adam çok büyük bir zorlukla sulhu sürdürmeye ikna edilmiş.

İkinci senenin de sonu yaklaşırken Monsenyör’e bu sürenin bitmek üzere olduğunu ve genç adamın gelmesi gerektiğini kilisede haber verilmişler ama genç adam, bu sefer, intikamını almak için yeterince beklediğini ve gelmeyeceğini ifade eden bir haber göndermişti. Monsenyör daha evvel olduğu gibi üç dört kez daha haber gönderdi ama bu sefer adamı getirtmekte muvaffak olamayacağından korktu. Ama hayır. Bugün öğleden sonra genç adam, kendisinden daha büyük bir ahbabıyla beraber, kararını verdiğini ve bu yıl amcasının intikamının alınması icap ettiğini izah etmek için gelmişti.

Sonra bunu benim de şahit olduğum uzun münakaşa takip etti. Şiddetli bir münakaşaydı; Monsenyör yıpranmış görünüyordu ama galip gelmişti. Üçüncü defa imanıyla takviye edilmiş kuvvetli şahsiyeti; dağ adamlarının irsî dürtülerine, in-

sanların kanaatlerine ve bütün bir milletin örfi kanunlarına galip gelmişti. Genç adam bir defa daha sulh kararını vermiş ve evine dönmüştü.

“Sözünü tutacak mı?” diye sordum.

“Tutacak.” dedi.

“Katilin cezalandırılmasının hiçbir yolu yok mu?”

“Yok.”

“Peki, bunun sonu ne olacak?”

“Tanrı bilir. Bir başka kan davasının başlamasını erteleyen her bir 'sene' pek güzeldir.”

Bu vaka, onun nasıl bir başrahip olduğunu, ilave edebileceğim başka herhangi bir tasvirde daha esaslı izah etmektedir.

Kendisi uzun boylu, esmer ve yaşını pek göstermeyen bir adam. Kibar, nazik ve vakurdur. O ıssız yerde hayatın nasıl olduğunu bilmeyen bir kişi onun fedakârlığının asaletini idrak edemez. Ayrılırken beni takdis etti. Bir dağ kurdunu kelimeleriyle ehlileştirebilen bu adamla tekrar karşılaşmamızın çok uzun zaman sonra olacağını biliyordum.

Anlatacak çok az şey kaldı. Antonyo'nun muhafızlığında Fan i Vogele'ye kadar geldiğimiz yolu takip ettik, orayı geçtikten sonra da Kolouri'ye giden patikadan aşağıya doğru ilerledik. Böylece daha kalabalık bir bölgeden geçmiş olduk. Burada, ekili arazisi olan taştan yapılmış koruganlara daha sık rastlanıyordu. İssız bir vadide, yukarıdaki kayalıklardan uzun, kasvetli bir şeyler söylercesine acılı tiz bir kadın sesi geldi; manzara ile garip bir ahenk içinde, ritmik, vahşi nağmeler.

“Birisini ölmüş.” dedi uşak, “Ölenin kim olduğunu ve neler yaptığını anlatıyor.” En yakındaki çobanı selamladı. “Bir adam vurulmuş.” dedi kısaca. Hepsini buydu. Yola devam ettik ve vahşi nağmeler uzaklaştıkça azalıp yok oldu.

Kolouri, Mirdite’de dükkân olan tek yer; bu dükkân ahşap bir barakadır ve buranın sahibi Mirdita ile İşkodra arasındaki ticarete aracı olarak hizmet ediyor ve Mirdita’nın tek lüksü olan gaz yağı ve teneke kaplar satıyor. Geceyi burada geçirdik; uşak, Antonyo ve dükkânda çalışan iki kişiyle birlikte bayram yemeği yedik.

Ertesi gün atla yaptığım kısa bir gezinti beni Mirdita hudutlarına getirdi. Çok aşağıda Leş Ovası uzanmaktaydı ve dik bir iniş bizi öğle vaktinde Prenses Doda’nın Kalmeti köyündeki kır evine getirdi.

Antonyo, ayrılıp Aziz Aleksander⁸⁹ Günü’nde eve gelen misafirlerini ağırlamaya hazırlanmak için acele ediyordu. Vedalaşıp ayrıldı. Ağaçların gölgesine oturup az önce indiğimiz büyük dağ silsilesine bakınca hissettiğim bir sızıyla Mirdita’nın de artık mazide kaldığını fark ettim. Zaman akıp gitmişti. Beş ay çok çabuk geçmişti. Dağlardaki aşiretlerin hepsi beni çağırıyordu. Şali ve Şoşi, Klementi, Gusinye ve Plava; hepsi de gidip görebileceğim bir mesafedeydi. Ama planladığım dönüş vaktimi haftalar evvel aşmıştım ve üzerimde kiler hariç çok az elbisem kalmıştı. On dakika boyunca mahallî kıyafetler satın alıp dağlara kaçmak gibi çılgınca fikri tahayyül ettim ama nihai düşüncem en yakındaki İngiliz konsolosundan dönüş üc-

89 Aziz Aleksander: (öl. 251). Kudüslü Aleksander (İskender) diye bilinir. Kendisi hem Ortodokslar hem de Katolikler tarafından aziz olarak adedilir ve saygı görür.

retimi borç almak oldu. Güzergâhım ova üzerinden İşkodra, oradan da Çetine⁹⁰ üzerinden Londra olacaktı.

Çetine'den sonra tılsım bozuldu. Bir şokla Batı'ya düştüm. O topraklara aitmişim gibi de görünmüyordum. Çünkü dört günlük İngiltere'ye dönüş seyahatimde tanıştığım insanların ekseriyeti "Nereden geldiğinizi sorabilir miyim?" demişlerdi. Ben de onlara "Yabandan geldim ve bir gün oraya geri döneceğim." dedim.

—*Son*—

90 Çetine: Orijinali Cetinje'dir. Karadağ'ın eski başkenti ve büyük şehirlerinden birisi.

Osmanlı Devleti'nin Batı sınırlarını oluşturan Balkanlar etnik olarak bir hayli zengindir. Sadece Osmanlı döneminde değil tarih boyunca da bu topraklarda çekişme, çatışma ve savaşlar hiç eksik olmamıştır. Beş yüz yıl boyunca Türklerin yönetimindeki bu bölge, 1800'lere kadar epey huzurlu ve sakin bir dönem geçirdikten sonra Sırp ve Yunan ayaklanmalarıyla başlayan kaotik yıllara girmiştir.

Edith Durham, Balkanlar'daki kargaşanın zirve yaptığı dönemde, 1800'lerin sonu ve 1900'lerin başında bugünkü Arnavutluk merkezde olmak üzere bölgede uzunca dönem yaşamış İngiliz ressam, seyyah ve insani yardım gönüllüsüdür. Balkanlar'da yaşadığı günlerdeki gözlemlerini kaleme aldığı eseri özenli, dipnotlar ve açıklamalarla zenginleştirilmiş bir tercümeyle konuya ilgi duyanların istifadesine sunulmuştur.



BALKANLAR'IN YÜKÜ

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA SOSYAL VE SİYASİ ATMOSFER

MARY EDITH DURHAM

DİZİ ADI: BELLEK-HATIRAT

KİTAP NO: 15

